

UPPSALA STUDIES IN
ECONOMIC HISTORY 28

Peter Gårestad

Industrialisering
och
beskattning i Sverige
1861—1914

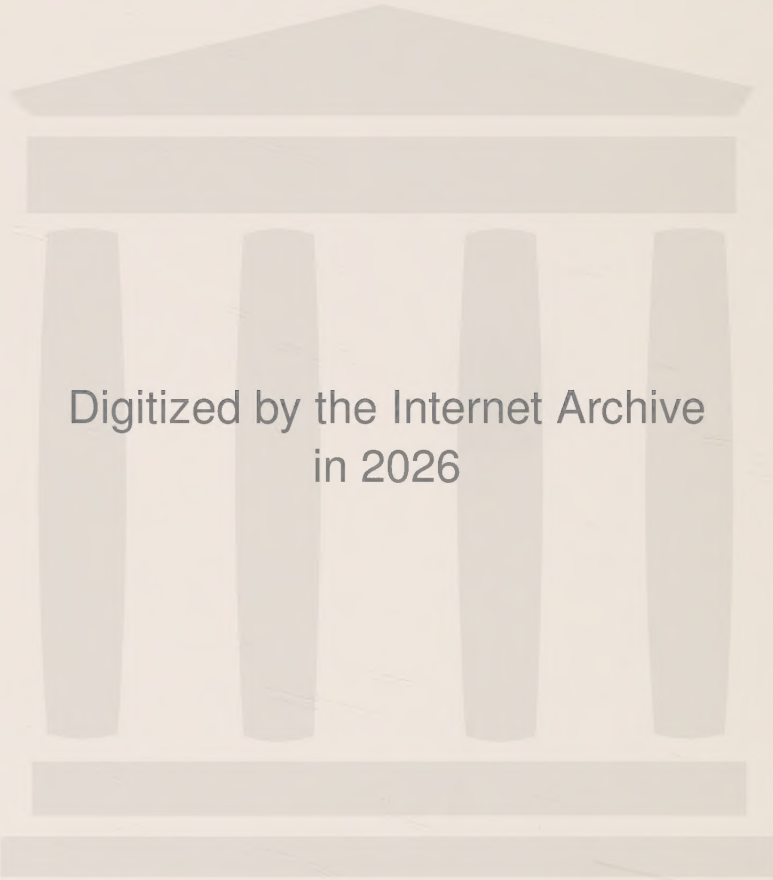
With a Summary in English

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

1905

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Uppsala Studies in Economic History, 28

Digitized by the Internet Archive
in 2026

Peter Gårestad

Industrialisering
och
beskattning i Sverige
1861—1914

With a Summary in English

UPPSALA 1987

Distributor:

Almqvist & Wiksell International
Stockholm

Tryckt utgåva av tidigare stencilerad doktorsavhandling framlagd vid samhälls-
vetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet 1985

Abstract

Gårestad, P., 1987. Industrialisering och beskattning i Sverige 1861—1914 (Industrialization and Taxation in Sweden 1861—1914). Acta Univ. Ups., *Uppsala Studies in Economic History* 28. 294 pp. Uppsala. ISBN 91-554-2126-1.

The aim of this study is to describe, quantify and explain changes in the structure and level of taxation in Sweden during the period of industrialization 1861—1914. Both state and local government income is examined.

Traditional, inelastic types of taxes, such as land-taxes paid in kind, became less important. They were abolished as a form of state taxation. Personal taxes, also inelastic, declined in importance as well. The loss of income from these sources was compensated during a part of the period by rising customs receipts. Thereafter, towards the end of the period, a modern type of income and property tax was introduced. The structural changes within the tax system corresponded to structural changes within the economy. International trade and industrial production were becoming increasingly important elements in the agrarian economy.

The rise in customs receipts was, however, not primarily motivated by reasons of public finance. Rather, their expansion was based on a growth in imports, combined with an increasingly protectionist tariff policy. In the motivations for the implementation of protective customs in 1888 and 1892, foreign trade and the falling prices on foreign goods, resulting from the more advanced level of industrialization abroad, are particularly mentioned as threatening Sweden's relatively backward and small-scale industry.

In 1966 H.H. Hinrichs presented a general theory to explain structural changes over time in tax systems. According to this theory, a rise in customs receipts during the so-called "break-away" phase of "transitional society" can be explained by the increased "openness" of the economy, defined as the rising proportion of imports in the GNP. "Openness", according to Hinrichs, is also a determinant of the relative expansion in public income. In this respect, the development of the Swedish economy between 1875 and 1890 corresponds to the general pattern of development described by Hinrichs. In other respects as well, the changes in the structure of the Swedish tax system closely resemble what Hinrichs terms the "ideal type for tax structure change during development".

Peter Gårestad, Department of Economic History, Uppsala University, Box 513, S-751 20 Uppsala, Sweden.

ISBN 91-554-2126-1

ISSN 0346-6493

© Peter Gårestad

Printed in Sweden 1987 by

Merkantil Tryckeriet AB, Uppsala

Innehållsförteckning

KAPITEL 1. INLEDNING

Syfte	13
Forskningsläge	14
Den statistiska sammanställningen och källorna	20
Riksstatens och Rikshufvudbokens systematik	22
Definitioner och begrepp	24

KAPITEL 2. NÅGRA KVALITATIVA FÖRÄNDRINGAR

I SKATTESYSTEMETS STRUKTUR

Inledning	29
Skattesystemets struktur och de olika skatternas karaktär	31
Statliga direkta skatter	31
Statliga indirekta skatter	41
Kommunala direkta skatter	41
Kommunala indirekta skatter	46
Utvecklingstendenser	46

KAPITEL 3. KVANTITATIVA FÖRÄNDRINGAR

De totala offentliga inkomsterna	51
Skatteinkomsternas fördelning på statlig och kommunal skatt	54
Fördelning på direkt och indirekt skatt	57
Centrala tendenser i strukturens kvantitativa förändringar	58
Regressiviteten i skattesystemet	63
Skatteexpansionen och den ekonomiska utvecklingen	65

KAPITEL 4. TULLINKOMSTERNAS ROLL I SKATTESYSTEMET

Tre perioder av stora nivå- och strukturförändringar	67
Strukturella förändringar i skattesystemet under de tre perioderna ..	73
Specifika förklaringar till de totala tullinkomsternas ökning	82
Tullsatsernas förändringar och motiveringar till dessa	85
Tullsatsernas förändringar under den första perioden 1876—1887....	86
Motiveringar till tullsatsernas förändringar under den första perioden	89
Sammanfattning — första perioden	91
Tullsatsernas förändringar under den andra perioden 1888—1899 ...	92

Fördelningen av tullinkomsterna på jordbruksskyddstullar respektive industriskyddstullar	98
Motiveringar till tullsatsernas förändringar under den andra perioden. De olika etapperna i återvändandet till protektionismen	100
Protektionistiska argument bakom 1888 års jordbruksskyddstullreform	101
Statsfinansiella motiveringar bakom 1888 års jordbruksskyddstullreform	103
Den politiska utvecklingen under "den stora tullstriden" 1885—1888	104
Diskussioner om industriskyddstullarna under "den stora tullstriden" 1885—1888	108
Tullfrågans utveckling under tiden närmast före 1892 års industritullskyddsreform	109
Den år 1888 tillsatta tullkommittén och framförda krav på industriskyddstullar	111
Den år 1888 tillsatta tullkommittén och motiveringar till kraven på industriskyddstullar	112
Uppfostrings- och övergångstullar	116
Den år 1888 tillsatta tullkommittén. Kommitténs inriktning och direktiv. Skrivelsematerialet	119
Statsfinansiella motiveringar bakom 1892 års industriskyddstullreform	121
Sammanfattning och slutsatser — andra perioden	122
Tullsatsernas förändringar under den tredje perioden 1900—1914 ...	125
Motiveringar till tullsatsernas förändringar under den tredje perioden	130
Sammanfattning och slutsatser — tredje perioden	132
Tullinkomsternas utveckling i förhållande till importen	134

KAPITEL 5. GENERELLA FÖRKLARINGAR OCH OLIKA FÖRKLARINGSNIVÅER

Generella förklaringar till skattesystemets omvandling	141
En jämförelse mellan Musgraves och Hinrichs förklaringar	147
En jämförelse mellan de olika förklaringarna och de olika förklaringsnivåerna	148
Den svenska utvecklingen i belysning av Hinrichs och Musgraves teorier	154
Sammanfattning av de olika förklaringarna till tullinkomsternas expansion och den svenska utvecklingen	160
Tullarnas förändringar förklarade på olika nivåer under olika perioder	161

Resultatet angående drivkrafter bakom tullinkomstexpansionen i Sverige	163
En kvantitativ jämförelse mellan den svenska utvecklingen och Hinrichs "ideal type"	165
Periodindelningen i idealmönstret överförd till den svenska utvecklingen	165
Idealmönstrets konkreta uppbyggnad	168
Jämförelsens förutsättningar med avseende på den svenska utvecklingsbildens kvantitativa uppbyggnad	170
Den svenska skattestrukturens förändringar i jämförelse med idealmönstret	173
SUMMARY	177
NOTER	181
KÄLLOR OCH LITTERATUR	187
FÖRTECKNING ÖVER BILAGOR	193
BILAGA 1. TABELLER. EN SAMMANSTÄLLNING AV GRUNDLÄGGANDE DATA OCH BERÄKNINGAR ÖVER SKATTEUTVECKLINGEN 1861—1914	195
BILAGA 2. SKRIVELSER. UTDRAG OCH REFERAT MED KOMMENTARER. SKRIVELSER TILL DEN KOMMITTÉ SOM TILLSATTES 1888 FÖR ATT UTREDA TULLFRÅGAN	261

Förord

Föreliggande avhandling har utarbetats inom ramen för projektet "Industrialisering och beskattning i Sverige 1861—1914" som finansierats av Riksbankens Jubileumsfond. I inlednings- och avslutningsskedet har projektet också erhållit ekonomiskt stöd från Nordiska Skattevetenskapliga Forskningsrådet.

En förutsättning för tillkomsten av avhandlingen har varit en stimulerande och mänsklig arbetsmiljö vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala Universitet till vilken en rad individer bidragit under årens lopp.

Den uppmuntran och det personliga engagemang som tidigt visades av Leevi Jauhiainen, Kersti Ullenhag, Håkan Lindgren, Enrique Rodriguez, Lynn Karlsson och Astrid Hegardt var av avgörande betydelse för att fatta beslutet att påbörja avhandlingsarbetet.

En källa till stimulans utgjorde också den arbetsplats och den levande forskningsmiljö som jag i ett tidigt skede fann bland medlemmarna i projektet "Offentliga sektorns expansion under 1900-talet". I denna grupp bestående av Bo Gustafsson, Enrique Rodriguez, Anders Forsman, Lennart Waara och Kurt Wickman fördes många fruktbara diskussioner om arbetets uppläggning och avgränsningar.

Mina handledare Bo Gustafsson, Kersti Ullenhag och Anders Forsman har hela tiden outtröttligt lämnat sitt stöd under arbetets gång. De har också visat prov på handledarinsatser som gått långt utöver ramarna för deras formella skyldigheter.

Lynn Karlsson har hjälpt mig med statistiska bearbetningar, översatt "Summary" samt ofta med mycket kort varsel läst och kommenterat stora delar av avhandlingen.

Karin Berg har vid ett flertal tillfällen renskrivit olika avsnitt. Rafael Heredia har ofta med kort varsel varit beredd att kopiera arbetet. Bo Selimson har renritat diagram. Ingbritt Dalin har i slutskedet med mycket korta tidsmarginaler renskrivit arbetet i sin helhet.

Till alla ovan nämnda riktar jag ett varmt tack liksom till övriga av institutionens medlemmar och arbetskamrater samt andra som vid olika tillfällen läst och kommenterat innehållet eller på annat sätt bidragit till avhandlingens tillkomst.

Uppsala i oktober 1985

Peter Gårestad

KAPITEL 1

Inledning

Industrialiseringsperioden i Sverige 1861—1914 kan betraktas som en övergångsperiod mellan två produktionssystem. Det agrart dominerade samhället som bl.a. karaktäriserades av naturhushållning och självhushållning fick markant ökade inslag av internationella handelsförbindelser och industriell produktion. Vid två tillfällen intensifierades den ekonomiska tillväxten. Under 1870-talet förekom en kortare period av starkt expanderande tillväxt inom främst jordbrukssektorn och den internationella handeln. Värdet av importen ökade kraftigt i förhållande till värdet av industri-/hantverksproduktionen. Den internationella handeln kom att utgöra ett betydelsefullt inslag i ekonomin. En exporthärledd industriell tillväxt kunde också urskiljas. Denna industriella tillväxt var dock begränsad och avsåg främst sågverks- och järnförädlingsindustrin. Samtidigt som den utländska efterfrågan ökade, påbörjades ett omfattande lånefinansierat järnvägsbyggande i offentlig regi inom landet. Detta bidrog till att utvidga den inhemska marknaden genom förbättrade transportmöjligheter. Under 1890-talet inleddes en mycket långvarig period av omfattande och intensifierad ekonomisk tillväxt. Särskilt markant var denna tillväxt inom industri-/hantverkssektorn. Tillväxten inom denna kom, om man ser till värdet av produktionen, att spela en avgörande roll i den ekonomiska strukturomvandlingsprocess som då inleddes. Först passerades värdet av importen i betydelse och därefter värdet av jordbruksproduktionen. Den industriella tillväxten blev i större utsträckning förankrad i efterfrågan på hemmamarknaden.

Emellan dessa båda expansionsperioder under åren mellan 1870-talets början och 1880-talets slut kan man urskilja en tillbakagång av tillväxten som var särskilt markant inom jordbruksproduktionen. Dessa år förknippas också med proletarisering, ökad urbanisering, i viss mån ökad fattigdom, emigration, ekonomiska svårigheter inom jordbruket och vissa framväxande industrier. Sannolikt var flera av dessa företeelser betingade av den pågående strukturomvandlingen. Under vissa år, då verkliga nedgångar inträffade i produktionsutvecklingen, förvärrades givetvis den ekonomiska situationen, även om inte någon långvarig, allmän ekonomisk tillbakagång kan beläggas.

De offentliga utgifterna ökade under denna period. Även detta förhållande

vittnar om en pågående samhällsekonomisk omvandlingsprocess. Förutom järnvägsutgifterna har bland de utgifter som ökade mest mellan 1850 och 1890 framhållits utgifter för post och telegraf (statens affärsverksamhet), skolväsende, sjuk- och hälsovård samt försvar.¹

Strukturomvandlingen inom samhällsekonomin motsvarades av ett statsfinansiellt systemskifte, förändrade kommunala förvaltningsformer och en strukturell omvandling av skattesystemet. Den kommunala förvaltningen differentierades på flera typer av kommuner genom tillkomsten av 1862 års kommunalförordningar. Det statsfinansiella systemskiftet intensifierades genom monetariseringssträvandena under 1870-talet då flertalet löner in natura för statstjänstemännen avskaffades och omvandlades till penninglöner. Även inom skattesystemet omvandlades naturaskatter som t.ex. vissa s.k. grundskatter först till penningsskatter för att därefter helt avvecklas. Bl.a. avvecklades fr.o.m. 1885 vissa speciella skatte- och avlöningsformer inom det s.k. militära indelningsverket som var avsedda till det militära systemets finansiering. De naturaskatter som avvecklades ingick i ett äldre system av skatter som uttogs i förhållande till jordinnehav. Skattesystemets strukturella omvandling innebar alltså att jordskatter in natura avvecklades. Tullinkomsterna som baserades på den växande importen kom under en period att bli dominerande för att fr.o.m. 1890-talet minska i betydelse. Mot slutet av undersökningsperioden fullbordades skattesystemets strukturomvandling genom att en progressiv inkomstskatt grundad på självdeklaration infördes.

Ytterligare en karaktäristik för perioden är skattefrågornas dominans i samhällsdebatten. Både frågan om grundskatternas avveckling och protektionismens införande dominerade periodvis under 1800-talet riksdagsdebatten och samhällsdebatten. Grundskattefrågan medförde också att omfattande utredningar företogs angående skattesystemets utformning och historiska utveckling. Gemensamt för dessa båda skattefrågor var att de även hade direkt anknytning till andra samhällsfrågor än de rent statsfinansiella. Grundskattedebatten berörde inte enbart jordbrukets beskattning i en situation som ur ekonomisk synpunkt var kritisk för flera jordbruk. Grundskattefrågan stod också genom systemet med de indelta grundskatterna i direkt samband med frågan om försvarets finansiering och organisation. Tulldebatten berörde dels tullarna som skatteform, dels tullarnas funktion som ekonomiskt skydd mot utländsk konkurrens i krisdrabbade näringar.

Syfte

Utgångspunkten för föreliggande undersökning är att både den inhemska och den internationella industrialiseringsprocessen påverkade både skattesystemets struktur och nivå.

Syftet är att undersöka skattesystemets långsiktiga förändringar under industrialiseringsperioden mellan 1861 och 1914 samt att försöka förklara dessa.

För det första kartläggs och kvantifieras allmänna förändringar i skattesystemet. I Kapitel 2 behandlas kvalitativa förändringar i skattesystemets allmänna struktur. I Kapitel 3 undersöks de kvantitativa förändringarna i skattesystemets struktur och nivå. Ett omfattande arbete har lagts ner på att kvantifiera utvecklingen. Detta arbete redovisas i Bilaga 1. Först undersöks i Kapitel 3 den totala skattens andel av de totala offentliga inkomsterna. Därefter fastställs i tur och ordning den totala skattens andel av BNP (det totala relativa skattetrycket eller den totala relativa skattenivån), fördelningen mellan direkt och indirekt skatt samt fördelningen mellan statlig och kommunal skatt. I syfte att analysera vilka skatter som i sin tur främst förorsakade förändringar av dessa behandlas därefter de strukturella förändringarna med avseende på de enskilda skattetyperna. De enskilda skattetyperna undersöks i procent av den totala beskattningen. Slutligen beräknas fördelningen mellan skatter som uttogs efter regressiva, proportionella, degressiva och progressiva grunder.

För det andra fördjupas beskrivningen och analysen av tullinkomsternas förändringar. I Kapitel 4 relateras först tullinkomsternas utveckling till andra drag i skattesystemets utveckling. Därefter söks och testas specifika förklaringar till tullinkomsternas förändringar. Med specifika förklaringar avses här begränsade orsaksförklaringar som inriktar sig på isolerade drivkrafter eller mekanismer bakom förändringarna. Exempel på sådana är de politiska besluten bakom tullsatsernas förändringar eller importens utveckling i förhållande till tullsatsernas förändringar.

Olika undersökningar avseende specifika förklaringar behandlas. Därefter undersöks utvecklingen med avseende på tullsatsernas förändringar och de politiska motiveringarna till dessa.

Även de statsfinansiella motiveringarna behandlas. Utvecklingen indelas med utgångspunkt från de indirekta skatternas förändringar i tre stadier, nämligen 1876—1877, 1888—1899 och 1900—1914. Analysen fördjupas med avseende på motiveringarna till industriskyddstullarnas införande under den andra perioden som karaktäriserades av en återgång till protektionism. Efter den stora tullstriden som ledde till att spannmålstullarna infördes 1888 tillsattes en kommitté för att utreda behovet av industriskyddstullar. De skrivelser med synpunkter på skyddstullbehovet som efter anmodan insändes från företag och företagargra-

nisationer till kommittén redovisas och kommenteras i Bilaga 2. Skrivelsematerialet kompletterar analysen av specifika orsaker såtillvida att det innehåller motiveringar till industriskyddstullarna som inte kom till uttryck i den av jordbruksskyddstullarna dominerade riksdagsdebatten. Syftet med analysen är att undersöka om det fanns ett medvetande om en pågående industrialiseringsprocess och om denna genom kraven i skrivelserna påverkade skattesystemets utformning.

För det tredje diskuteras generella förklaringar. Med generella förklaringar avses sådana skatteutvecklingsteorier där skattesystemet betraktas som en organisk helhet. Orsakerna till förändringarna i skattesystemets struktur förklaras av mycket långsiktiga institutionella, sociala och ekonomiska skeenden. I Kapitel 5 behandlas två olika generella teorier vilka dock till stora delar sammanfaller. De olika specifika och generella förklaringarnas förhållande till varandra preciseras också. En behandling av de generella teoriernas relevans för att förklara förändringar i skattesystemet under den svenska industrialiseringsperioden 1861—1914 avslutar undersökningen.

Forskningsläge

Någon sammanhängande redogörelse för det svenska skattesystemets kvalitativa förändringar under övergångsperioden 1861—1914 som helhet har inte påträffats. *Eberstein*, "Om skatt till stat och kommun enligt svensk rätt"² (tre delar publicerade 1929, 1932 respektive 1937) är av stor betydelse för förståelsen och beskrivningen av stora delar av skattesystemets kvalitativa förändringar under perioden. Primärt var arbetet avsett som lärobok i finansrätt och innehåller en inledande framställning om finansrättens föremål och de offentliga inkomsternas systematisering främst enligt då gällande rätt. Det därpå följande avsnittet behandlar skattelärans terminologi och systematik. I dessa inledande avsnitt behandlas de omläggningar som skedde av de statliga skatternas och övriga statliga inkomsters systematiseringskriterier under perioden. Kunskapen om dessa omläggningar är av betydelse för att förstå och jämföra de olika skatthistoriska framställningarna som utgår från olika kategoriseringar av de statliga inkomsterna. Efter denna inledande framställning behandlar *Eberstein* den då rådande statliga och kommunala skattelagstiftningen. Utgångspunkten vid redogörelsen för de statliga skatterna är systematiken i 1911 års riksstat.

Framställningen omfattar också utförliga historiska redogörelser för ett flertal skattetyper. Eftersom utgångspunkten är riksstatens systematisering efter 1911 års omläggning saknas en redogörelse för grundskattesystemets historiska utveckling. Rustnings- och roteringsbesvären inom det militära indelningsverket

behandlas inte heller. Beträffande naturhushållningen inom den offentliga förvaltningen berör Eberstein utförligt endast det kommunala väghållningsbesväret *in natura*. Det statsfinansiella systemskiftet som inträffade under perioden framgår således inte av Ebersteins historiska framställning. Grundskatterna omnämns endast i samband med att Eberstein med utgångspunkt från konsumtions- och bruksskatterna urskiljer tre skeden i de indirekta konsumtionsskatternas utveckling.

Den första perioden framhåller Eberstein vara dominerad av direkta skatter som fastighetsskatter, näringsskatter och personella skatter. Jorden är det viktigaste förmögenhetsobjektet. Konsumtionsskatterna spelar en underordnad roll. Näringslivet är inte särskilt rörligt. Grundskatternas betydelsefulla roll utmärker detta skede som varade in till 1800-talets mitt.

Det andra skedet karaktäriseras av konsumtionsskatternas expansion samtidigt som de direkta skatternas avkastning förblir oförändrad. Samhällsutvecklingens hastiga tempo har medfört starkt stegrade statsutgifter. De indirekta skatterna bidrar till att ge staten de ökade medlen i ett skede som inträffar under 1880- och 1890-talen. Eberstein, som i övrigt inte kvantifierar skatteutvecklingen, beaktar i beräkningarna endast de statliga skatterna och erhåller därigenom uppgifter på mellan 80 och 90 procent indirekt skatt av den totala statliga skatten under 1890-talet. Tullen framhåller Eberstein vara en urgammal statsinkomst som sedan länge intager den första platsen bland de indirekta skatterna om man ser till skattebeloppets storlek. Den näst äldsta indirekta skatten är beskattningen av alkoholhaltiga drycker.

Det tredje skedet kännetecknas av ökad kapitalbildning och ökat välstånd. Detta ger möjlighet att åter anlita direkta skatter i ökad utsträckning. Detta skede inträffar på 1900-talet. Denna bild kompletteras och modifieras i föreliggande undersökning då den totala beskattningen behandlas och kvantifieras.

Den allmänna beskrivningen av skattesystemets historiska utveckling har i arbetet med föreliggande avhandling kompletterats av ett flertal arbeten, dels av specialundersökningar av bl.a. grundskatterna samt rustnings- och roteringsbesvärerna inom det militära indelningsverket, dels av andra allmänna skattehistoriska framställningar bl.a. med utgångspunkt i den systematik av inkomsterna som förekom före 1911.

Beträffande specialundersökningar om grundskattesystemet och därmed sammanhängande skatter föreligger ett flertal arbeten på olika nivåer.

Johansson, "Historik om grundskatterna".³ (1880) Denna utredning innehåller en detaljerad framställning om grundskatterna och de däri ingående räntorna. Systemets rötter söks i medeltida förhållanden och ambitionen är att utröna samtliga räntors historiska utveckling från medeltid till 1870-talet.

Thomson, "Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866".⁴ (1923)

Undersökningen inriktar sig på utvecklingen av den politiska debatt som i huvudsak ligger före 1861. Den innehåller dock kompletterande historik om grundskattesystemets utveckling både före och efter perioden 1809—1866.

Lagerroth, "Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning".⁵ (1927) Denna framställning behandlar grundskatteavvecklingen bl.a. med inriktning på övergången från natura till penninghushållning inom statsförvaltningen. De inkomster in natura som låg utanför statens finansredovisning berörs också.

Heckscher, "Ekonomi och historia".⁶ (1922) Här behandlar Heckscher det militära indelningsverkets betydelse för naturahushållningens kvardröjande i statsförvaltningen och följderna därav. Detta berörs även i "Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa".⁷

Hultqvist, "Försvar och skatter".⁸ (1955) I denna framställning behandlas grundskatteavvecklingen med utgångspunkt från försvarsfrågan och försvarets finansiering vid riksdagarna före 1893. Hultqvists arbete innehåller också en omfattande och övergripande framställning om både den statliga och kommunala skatteutvecklingen.

Berörda arbeten har varit av betydelse för föreliggande undersökning vad avser förståelsen av och redogörelsen för grundskattesystemet och det militära indelningsverkets utformning och avveckling. Någon ytterligare information om forskningsläget föreligger i *Gårestad*, "Jordskatteförändringar under industrialiseringsperioden 1861—1914".⁹ I detta arbete finns en sammanställning av de olika beräkningsförsök som gjorts beträffande rustnings- och roteringsbesvär inom det militära indelningsverket. Arbetet innehåller också en beskrivning av grundskattesystemet och en beräkning av andelen jordskatter av den totala statliga skatten.

Andra allmänna skattehistoriska framställningar kan i korthet karaktäriseras enligt följande.

Rydin, "P.M. angående det svensk skatteväsendets utveckling".¹⁰ (1882) Arbetet ingick i skatteregleringskommitténs promemorior 1881—1883.¹¹ Denna kommitté hade tillsatts i samband med den omfattande debatt som föregick grundskatternas avveckling. Kommitténs direktiv var att fullständigt utreda skatteförhållandena i riket. Rydins arbete är den mest omfattande och övergripande skattehistoriska framställning som finns för perioden före 1880. Framställningen omfattar "Tiden före Gustaf I" till 1880. Utredningsarbetet som helhet kompletteras av mer begränsade undersökningar avseende enstaka skattetyper. Dessa finns publicerade i "Skatteregleringskommitténs betänkande III".¹² Rydins undersökning är av stor betydelse då den också legat till grund för många senare framställningar angående skatteförhållandena före 1880. Den koncentreras framför allt på de statliga skatterna. Källangivelser saknas dock.

Linde, "Sveriges finansrätt".¹³ (1887) Denna framställning präglas i hög grad av ambitionen att systematisera de olika statsinkomsterna ur finansrättslig synpunkt. Systematiken har sin utgångspunkt i ålderdomliga finansrättsliga förhållanden. I stor utsträckning behandlas alltså det av räntor och jordskatter dominerade statsfinansiella systemet. Beskrivningarna av de olika skatterna sträcker sig olika långt fram i tiden.

Wicksell, "Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens".¹⁴ (1895) I detta arbete beskrivs skatteutvecklingen från 1600-talet till 1890-talets mitt. Beskrivningarna av de olika skatterna baseras till stora delar på Rydins historik. Då det gäller den kvantitativa delen föreligger en beräkning av rustnings- och roteringsbesvären inom det militära indelningsverket som går utöver de skatteinkomster som inkluderas i Rikshufvudboken. En kvantitativ analys inriktar sig på en jämförelse av *totala* statsutgifter och statsinkomster mellan 1850 och 1890.

Kuylenstierna-Olinder, "Kommunalskattefrågan. En populär orientering".¹⁵ (1927) Denna framställning utgår från kommunalskatterna. Den innehåller en jämförande kvantitativ sammanställning av den kommunala och den statliga skatten med avseende på vissa år mellan 1876 och 1924. Den går också ett steg utöver den kommunala finansstatistiken då vägkommunernas beräknade inkomster inkluderas. I framställningen redogörs även för den statliga skattens utformning i den mån som kommunalskatten förändras med anledning av förändringar i den statliga skattens utformning.

Genberg, "Skatteutvecklingen sedan sekelskiftet".¹⁶ (1942) innehåller uppgifter om den statliga och kommunala skattens utveckling sedan 1900. Perspektivet är historiskt jämförande med utgångspunkt från erfarenheter av 30-talskrisen och andra världskriget. Källangivelser saknas.

Av ovannämnda allmänna arbeten har Rydin och Kuylenstierna-Olinder varit av större betydelse för föreliggande undersökning.

Ytterligare några arbeten har använts för att komplettera den allmänna beskrivningen av skattesystemet och skatternas olika egenskaper. Dessa arbeten avser den kommunala skatteutvecklingen.¹⁷

Den fördjupade kvalitativa redogörelsen för tullinkomsternas utveckling i Kapitel 4 baseras angående tullsystemets och tullsatsernas förändringar främst på tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden. *Montgomery*, "Svensk tullpolitik 1816—1911".¹⁸ (1921) som var den första bland dessa har utgjort den huvudsakliga källan för undersökningen av tullsatsernas kvalitativa förändringar. Montgomery har utgjort utgångspunkt även för redogörelsen för de riksdagspolitiska motiveringarna till protektionismens införande under 1880-talet. Undersökningen innehåller en långsiktig och inträggande beskrivning av utvecklingen av de tullpolitiska argumenten i debatten mellan frihandelsfö-

reträdare och protektionister och frågans riksdagspolitiska utveckling. Montgomerys framställning av tullarnas förändringar och motiveringarna till dessa kompletteras av *Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden nr. 36*, "Tullsystemets verkningar i Sverige före världskriget", del I (SOU 1924:37)¹⁹ och del II (SOU 1924:38).²⁰ I dessa utredningar har sammanställts uppgifter om de olika tullsatsernas kvantitativa förändringar och tullinkomsternas kvantitativa utveckling.

Förekomsten av en sammanhängande kvantitativ sammanställning av den statliga och kommunala skattens allmänna struktur för perioden som helhet har inte heller påträffats. I den officiella statistiken föreligger först för tiden efter 1906 en detaljerad sammanställning av statens och kommunernas skatteinkomster i *Statistisk årsbok för Sverige (SÅ) 1914, Tabell 160*.²¹ Beträffande de statliga skatterna föreligger detaljerade uppgifter för perioden 1861—1914 i t.ex. *SÅ 1916, Tabell 199*,²² *SÅ 1917, Tabell 220*²³ och i *Historisk statistik för Sverige*.²⁴ Uppgifter om rustnings- och roteringsbesvärerna inom det militära indelningsverket inkluderas emellertid inte i dessa sammanställningar. Detta förhållande förklaras dels av att rustnings- och roteringsbesvärerna inte inkluderas i de källor som primärt legat till grund för uppgifterna om statens inkomster (de redovisades inte bland statsverkets inkomster i Rikshufvudboken), dels av svårigheter med att kvantifiera dem med utgångspunkt från andra källor. Det statsfinansiella systemskiftet och den strukturomvandling som skedde bl.a. till följd av rustnings- och roteringsbesvärernas avveckling kommer således inte till uttryck i den officiella statistiken. Den totala skattenivån blir givetvis också högre vid periodens början om dessa inkomster inkluderas. I den officiella statistiken över de kommunala skatterna i Kommunernas Fattigvård och Finanser (K.F.o.F.)²⁵ inkluderas i allmänhet inte heller väghållningsdistriktets inkomster. Även detta beror på svårigheter med att kvantifiera de väghållningsbesvär som utgick in natura.

Forskningsläget avseende den kvantitativa utvecklingen kompletteras dels av olika statliga utredningar där för delar av perioden försök gjorts att sammanställa de statliga och de kommunala skatterna i sin helhet, dels av vetenskapliga undersökningar som tillkommit i samma syfte. Speciella offentliga utredningar föreligger beträffande väghållningsbesvärernas storlek. Vissa försök att för enskilda år uppskatta rustnings- och roteringsbesvärerna föreligger i vetenskapliga arbeten.

En omfattande utredning av den totala skatten, som även inkluderar den kommunala beskattningen, föreligger i *Kungligt Betänkande avgivet den 18 maj 1900 av Den för utredning angående ändrade grunder för den kommunala beskattningen i nåder tillsatta kommitté. Stockholm 1900*. (K.B. 18 maj 1900) I detta arbete förekommer årliga uppgifter under en trettioårsperiod. Här saknas emellertid uppgifter om väghållningsbesvär samt rustnings- och roteringsbesvär.

Betänkandet den 18 maj 1900 kan ses som en del av en tendens att ta ett samlat statistiskt grepp om de offentliga inkomsterna som kan skönjas kring sekelskiftet. I skatteregleringskommitténs utredningar och betänkanden på 1880-talet förekom inte lika starka tendenser till att kvantifiera utvecklingen. Här inriktade sig undersökningarna till större delen på den kvalitativa utvecklingen samt skattetypernas ursprung. Andra uttryck för en strävan efter översikt av de offentliga inkomsterna var en akademisk avhandling av *Widell, L., Sveriges finanser under senare hälften av 1800-talet. Ett försök till en allmän svensk finansstatistik. I. Lund 1900* och en artikel av samma författare i *Statsvetenskaplig tidskrift 1901, Några siffror rörande beskattningen i Sverige. I och II*. Anstasen i det förstnämnda arbetet är mycket bred och syftar till en behandling av både statens och kommunernas finansförvaltning, inkomster och utgifter. Perioden som avses är för statens vidkommande 1850—1897 och för kommunerna 1875—1897. Ansatsen fullföljs dock inte. Arbetet slutar med en gånomgång av statens utgifter. Varken statens inkomster eller kommunernas utgifter och inkomster behandlas. En kortfattad översikt över övriga inkomster och utgifter föreligger i stället i den andra av de berörda framställningarna. Här specificeras dock inte de kommunala skatterna.

Betydelsen av Widells förstnämnda arbete ligger framför allt i att det går längre än Rikshufvudboken då försök görs att beräkna utgifter som inte inkluderas i denna. Widells uppgifter om kostnader för rustning och rotering inom det militära indelningsverket som inte bokfördes i Rikshufvudboken har också använts i föreliggande beräkningar och beskrivningar av förhållandena på inkomstsidan.

Widells arbete i *Statsvetenskaplig tidskrift* innehåller också uppgifter om väghållningsdistriktens inkomster. Försök att uppskatta båda dessa inkomsttyper har förekommit tidigare. Däremot hade de inte förekommit i så systematiska försök att kvantifiera de totala inkomsterna. Uppgifterna avser vart femte år mellan 1850 och 1899. I *Statistiska kommitténs betänkande 1910, Sveriges officiella statistik och dess allmänna organisation, Stockholm 1910*, där för övrigt Widell var ledamot, efterlyses fortfarande en sammanställning av statens och kommunernas finanser i den officiella statistiken.

Väghållningsdistriktens skatteinkomster har fr.o.m. 1880 beräknats i *SOU 1925:31, Om vägbeskattningens ordnande*.²⁶ Forskningsläget beträffande förklaringar till tullinkomsternas variationer behandlas i Kapitel 4 och Kapitel 5.

Den statistiska sammanställningen och källorna

I Bilaga I har uppgifter om de offentliga inkomsterna sammanställts. Uppgifterna har insamlats från ett stort antal källor av olika bearbetningsgrad och i vissa fall beräknats. Sammanställningen har gjorts enligt Figur 1 nedan. Siffrorna före varje skattetyper hänvisar till de olika tabellerna i Bilaga 1. Målsättningen har beträffande de enskilda skattetyperna varit att sammanställa en så bred och långsiktig utvecklingsbild som möjligt bestående av årliga uppgifter. Både den statliga och den kommunala skatten har inkluderats. Dessa har i sin tur delats upp på så många jämförbara (med varandra och över tid) skattetyper som möjligt. Utgångspunkt i den officiella statistiken har varit SÅ 1914, Tabell 160. Där redovisas en omfattande och detaljerad bild av skatteutvecklingen för åren 1906—1911. Målsättningen har varit att sträcka denna detaljerade och breda sammanställning av statliga och kommunala skatter så långt bakåt i tiden som möjligt med tillägg av de skattetyper som ingick i skattesystemet före 1906.

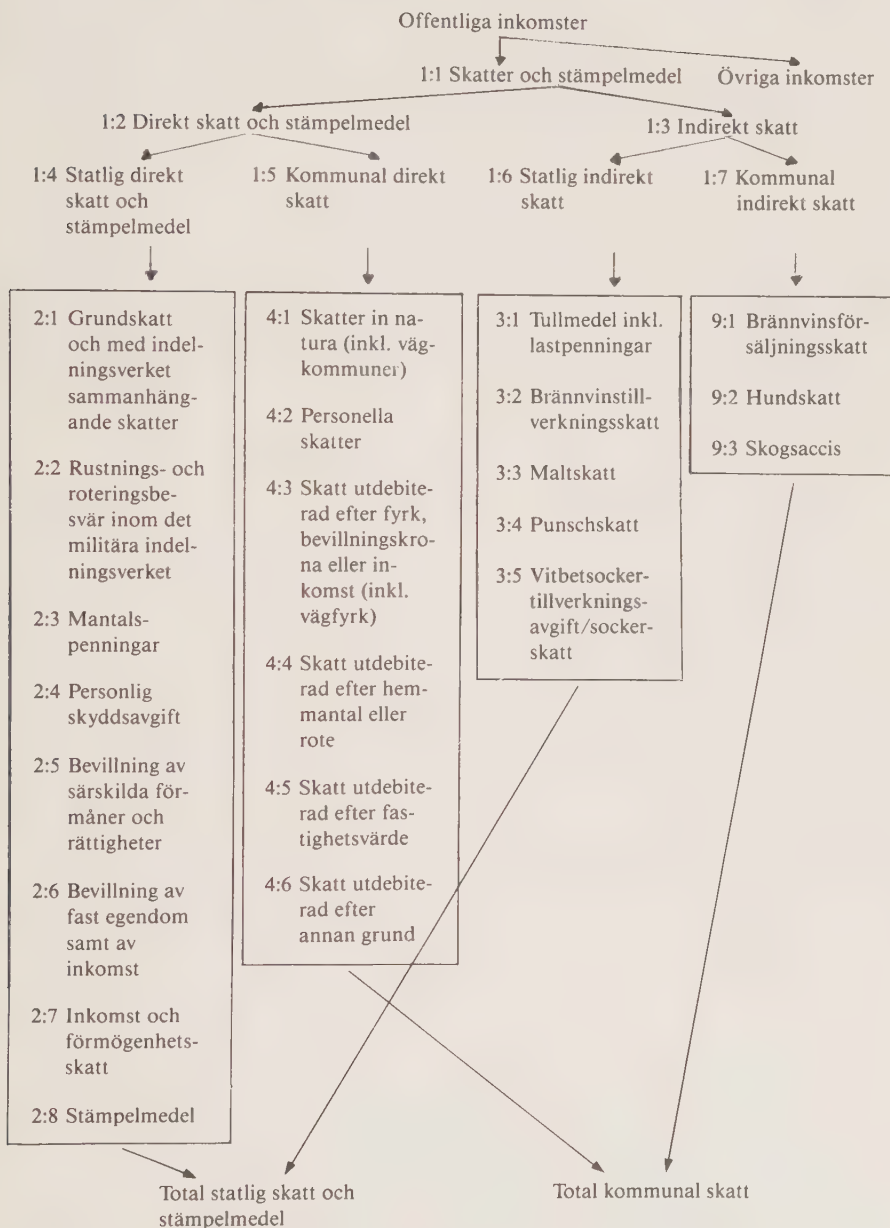
Beträffande den statliga beskattningen har SÅ 1916, Tabell 199, tagits som utgångspunkt. Denna tabell är den bäst specificerade med årliga data över en lång sammanhängande period som påträffats. Den har kompletterats med ytterligare uppgifter från Kapital-Konto till Rikshufvudboken över den "allmänna bevilningen" och vissa uppgifter i Rikshufvudboken. Rikshufvudboken har också uppgivits som källa till K.B. 18 maj 1900. Detta betänkande har därför systematiskt använts som jämförelsepunkt för vissa år fr.o.m. 1874. Genom att jämföra de olika bearbetningarna har det också varit möjligt att finna troliga källor till uppgifterna i den officiella statistiken. I SÅ t.ex. är källhänvisningar ytterst sparsamt förekommande.

Slutligen har till den statliga skatten i SÅ 1916, Tabell 199, fogats ovan berörda uppgifter över rustnings- och roteringsbesvären till det militära indelningsverket. Då dessa siffror beräknats på ett annat sätt än flertalet övriga i syfte att uppskatta den totala nivån är de alltså inte fullt jämförbara. Försiktighet bör därför iakttagas beträffande jämförelser med övriga serier. Detta gäller även vissa kommunala skatter som väghållningsbesvären och den totala kommunala skatten liksom den direkta, indirekta och den totala skatten före 1874.

Utgångspunkten för sammanställandet av serierna över den *kommunala beskattningen* har varit K.F.o.F. Detta källmaterial har i föreliggande avhandling bearbetats i större utsträckning än underlaget för de statliga serierna. Bl.a. förekommer ett flertal olika typer av kommuner för vilka uppgifter summerats. Materialet i K.F.o.F. är mer disaggregerat, mindre bearbetat för jämförbarhet än i övriga källor. De kompletteringar som gjorts till detta material har också varit fler än till den statliga statistiken.

Resultatet av det statistiska insamlingsarbetet avseende den kommunala skat-

Figur 1. Schematisk överblick över skattesystemets struktur och förekommande skattetyper 1861—1914.

Teckenförklaringar: Sifferbeteckningarna före varje rubrik hänvisar till respektive tabell och kolumn i Bilaga 1.

ten för åren mellan 1860 och 1875 har inte blivit serier jämförbara med de statliga. Någon kommunal statistik på en aggregerad nivå finns inte att tillgå för denna period.

Presentationen av de statistiska serierna i Bilaga 1 sker i allmänhet från aggregerad till disaggregerad nivå. Mer utförliga redogörelser för källorna och deras egenskaper finns i anslutning till respektive tabell.

Riksstatens och Rikshufvudbokens systematik

Skattesystemets strukturella omvandling återspeglas för statsinkomsternas vidkommande i att systematiken för uppställandet av inkomsterna i riksstaten och Rikshufvudboken helt lades om. Denna förändring ägde rum 1911 och kom till användning fr.o.m. 1912.²⁷

Före 1911 års reform indelades statsinkomsterna i två huvudtyper:

- 1) Ordinarie inkomster och
- 2) Bevillningar²⁸

Riksstaten uppställdes då enligt nedan:

- 1) *Ordinarie inkomster:*

Grundskatter; ränta och tionde

Bergsverkstionde

Till försvarsverket; vakansavgifter m.m.

Mantalspenningar

Gerningsören

Inkomst av statens egendomar

Avgifter för vissa anstalters begagnande

Inkomster av statens industriella verksamhet och inrättningar

Böter

Extra medel och uppbörd

- 2) *Bevillningar:*

Tullmedel (jemte accis-medel)

Postmedel

Charta sigillata

Hvitbetsockeravgift

Brännvinsavgift

Allmän bevillning (även kallad allmänna kontributionen), (med kort- och tidningsstämpelavgift samt tilläggsbevillning)²⁹

Ovanstående indelning av inkomsterna i ordinarie och bevillningar baserades på en *statsrättslig* distinktion inkomsterna emellan. De ordinarie inkomsterna behövde inte prövas vid varje riksdag. De kunde utgå tills vidare, så länge som författningen inte ändrades. Bevillningarna skulle beslutas varje år av riksdagen och var föremål för gemensam votering i kamrarna.³⁰

Efter 1911 års reform ersattes den gamla indelningen av statsinkomsterna med en klassificering där man försökte ordna inkomsterna efter *finansrättsliga* grunder. Riksstaten systematiserades då enligt nedan:

Statens *reguljära inkomster* eller verkliga inkomster skildes från statens *irreguljära inkomster*.³¹

Statens *reguljära eller verkliga inkomster* uppdelades i tre huvudgrupper:

- A) Egentliga statsinkomster
- B) Inkomster av statens produktiva fonder ("privatekonomiska inkomster")³²
- C) Andel i riksbankens vinst

Att den sistnämnda utgör en självständig grupp, och ej redovisas under B) som ett slag av privatekonomisk inkomst, beror enligt Eberstein på att ett avsteg från den regelrätta systematiken vidtagits för att markera riksbankens särställning gentemot utlandet i jämförelse med de egentliga affärsdrivande verken.³³

Statens *irreguljära inkomster* indelades i två huvudgrupper:

- D) I anspråk tagna kapitaltillgångar, och
- E) Lånemedel

Statens *reguljära och verkliga inkomster* uppdelades under grupperna A) och B) enligt följande:

A) EGENTLIGA STATSINKOMSTER:

I) SKATTER:

- 1) *Mantalspenningar*
- 2) *Skatt på inkomst, förmögenhet och rörelse:*
 - a) Inkomst- och förmögenhetsskatt, bevillning
 - b) Bevillning av fast egendom samt av inkomst, bevillning
 - c) Bevillningsavgifter för särskilda förmåner och rättigheter, bevillning
 - d) Stämpelmedel, bevillning

3) *Tullar och acciser:*

- a) Tullmedel, bevillning
- b) Sockerskatt, bevillning
- c) Brännvinstillverkningsskatt, bevillning
- d) Punschskatt, bevillning
- e) Maltsskatt, bevillning

II) UPPBÖRD I STATENS VERKSAMHET:

- 1) Fyr- och båkmedel
- 2) Bidrag till försäkringsinspektionen
- 3) Bidrag till bankinspektionen
- 4) Inkomster av myntning och justering
- 5) Patent- och varumärkes- samt registreringsavgifter
- 6) Kontrollstämpelmedel
- 7) Terminsavgifter från läromedel
- 8) Avgifter för granskning av biografbilder
- 9) Diverse inkomster

B) STATENS AFFÄRSVERKSAMHET:

- 1) Postverket
- 2) Telegrafverket

Definitioner och begrepp

Skatter definieras, för att rättsligt skiljas från avgifter, som tvångsbidrag utan direkta motprestationer från det allmännas sida.³⁴ Erhållandet av motprestationer kan inte av den enskilde göras till villkor för skattens erläggande. Inte heller kan stat eller kommun uppställa skattens erläggande som villkor för att enskilda skall åtnjuta exempelvis rättsskydd.

Skatteobjekt eller *skattenorm* är den bas på vilken skattens storlek beräknas. Exempelvis inkomst, jord eller förmögenhet.

Direkt skatt är en skatt som av den skattskyldige betalas till myndigheten.

Indirekt skatt är skatt som av den formellt skattskyldiga kan övervältras via förändringar i t.ex. en varas försäljningspris. T.ex. konsumtionsskatter är oftast indirekta.

I anslutning till 1911 års reformering av riksstaten kan tre huvudkategorier av skatter urskiljas, nämligen A) Personella skatter, B) Skatter på förvärv och inne-

hav och C) Konsumtions- och bruksskatter. Skatteobjektet eller skattenormen kom att bli utgångspunkten för denna indelning.³⁵

A) En *personlig skatt* eller personell skatt träffar i princip alla personer lika utan hänsyn till inkomst eller förmögenhet. Detta hindrar dock inte skatteeftergift på vissa grunder, t.ex. fattigdom.

B) Skatter på *förvärv och innehav* kan delas upp i fyra huvudarter:

- 1) Skatter på inkomst och kapitalförvärv
- 2) Avkastningsskatter
- 3) Förmögenhetsskatter
- 4) Skatter på förmögenhetsomsättning

1) Skattesystemet efter 1910 bygger på distinktionen mellan inkomst och kapitalförvärv.

Skatter på *kapitalförvärv* är gåvo- och arvsskatten (1914).

Det finns två huvudtyper av *skatt på inkomst*: *Allmän inkomstskatt* som träffar en persons samtliga inkomster och *Speciell inkomstskatt* som träffar de särskilda inkomstslagen var för sig eller endast ett visst slag av inkomst.

Den *allmänna inkomstskatten* finns vidare i två huvudformer.

Den ena träffar den *samlade nettoinkomsten*.

Den andra söker träffa *varje särskild inkomst* för sig vid dess källa. Denna form av allmän inkomstskatt närmar sig ett system av speciella inkomstskatter. Skillnaden är att man försökt behålla ett samband mellan de olika inkomsterna genom möjlighet att beskatta lägre inkomsttagare lindrigare än högre inkomsttagare som vid den allmänna inkomstskatten.

2) *Avkastningsskatter* skiljer sig från inkomstskatten genom att föremålet för beskattningen är den intäkt som härleder sig från ett visst förmögenhetsobjekt. Inkomstskatten är till skillnad från avkastningsskatten subjektiv eftersom den träffar en persons inkomst i stället för inkomst från ett visst objekt. Den äldre fastighetsbevallningen var exempel på en avkastningsskatt. Denna var dock på nettointäkten. Skogsaccisen är en bruttoavkastningsskatt.

3) *Förmögenhetsskatten* avser att beskatta förmögenhetsinnehavet i stället för förmögenhetsförvärv. Den viktigaste formen av förmögenhetsbeskattning är den, där förmögenheten är beskattningsnorm men inkomsten skattekälla.

Här kan man som ifråga om inkomstbeskattningen skilja mellan *allmän och speciell förmögenhetsskatt*, motsvarande samtliga eller endast vissa förmögenhetstillgångar.

- 4) Skatter på *förmögenhetsomsättning* innefattar skatter där beskattningsnormen är förmögenhetsobjektet under omsättning. Exempel på sådana skatter är stämpelavgifter på lagfart och fondpapper. Historiskt har de utvecklats i nära samband med offentliga avgifter.

C) *Konsumtions- och bruksskatter*

Dessa kan uppdelas i direkta och indirekta.

- 1) En *direkt konsumtions- och bruksskatt* träffar omedelbart konsumtion eller användning av en vara.
- 2) *Indirekta skatter* träffar en vara innan den nått fram till konsumenten.

Direkta konsumtions- och bruksskatter var tidigare vanliga under namnet överflödsavgifter. Idag är bilskatt ett exempel.

Indirekta konsumtions- och bruksskatter kan träffa transporten av en vara och benämns då *tullar*.

Indirekta skatter kan även träffa tillverkning av varor och försäljning av varor och benämns då *acciser*.

Acciser som träffar tillverkningen av en vara kallas även *produktionsskatter*. Dessa kan utgå på råvaran eller halvfabrikatet.

Acciser som träffar en varas försäljning kallas *cirkulationsskatter*.³⁶

Föreliggande framställning har inte disponerats i enlighet med systematiseringskriterierna i 1911 års riksstat utan bygger snarare på skillnaderna mellan direkt och indirekt samt statlig och kommunal skatt (Se Figur 1 ovan). Däremot förekommer flera av de ovan nämnda begreppen i den allmänna beskrivningen av skattesystemets omvandling.

Repartitionsskatt förekommer inom den allmänna kommunalskatten. Den utmärks av att skattesatsen fastställs i syfte att inbringa ett visst belopp.

Kvotitetsskatt är i motsats till ovanstående fastställd så att skattesatsen primärt bestäms med hänsyn till andra faktorer än det slutgiltiga beloppet.³⁷

Proportionell skatt utgår med samma procentuella andel av skatteobjektet oavsett storleken på skatteobjektet.

Progressiv skatt utmärks av att skattesatsen ökar när skatteobjektets värde ökar.

Degressiv skatt är ett specialfall av progressiv skatt, exempelvis en proportionell skatt med grundavdrag. Skatten ökar procentuellt vid stigande värde på skatteobjektet. Men eftersom det fixa avdragets värde i förhållande till skatteobjektets värde sjunker och skattesatsen är oförändrad kommer skatten att öka procentuellt i avtagande takt.

Regressiv skatt utmärks av att den andel av skatteobjektets värde som betalas i skatt minskar procentuellt när skatteobjektet ökar. Detta är t.ex. fallet med fixa personliga skatter.

Finanstull är en tull vars syfte är att inbringa inkomster till staten. Den uttages på importerade varor vars motsvarighet inte tillverkas inom landet. Tullen utgör därigenom en indirekt skatt.

Skyddstull är en tull vars syfte är att påverka näringslivets inriktning. Den uttages på importerade varor vars motsvarighet tillverkas inom landet. I praktiken blir även denna en indirekt skatt på de varor som trots tullen importeras.

KAPITEL 2

Några kvalitativa förändringar i skattesystemets struktur

Inledning

Under den period av industrialisering som pågick mellan 1861 och 1914 skedde mycket stora förändringar i skattesystemets struktur både kvalitativt och kvantitativt sett. Allmänt kan man konstatera att äldre typer av direkta skatter minskade i betydelse både i relativa och absoluta tal betraktat. Personliga skatter var exempel på sådana. Bland dessa avvecklades s.k. gerningsören och den personliga skyddsavgiften. Mantalspenningar och kommunala personliga skatter minskade relativt sett i betydelse. Andra äldre typer av direkta skatter som först minskade i relativ betydelse och därefter avvecklades var de s.k. grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär inom det militära indelningsverket. Medan den relativa minskningen pågick, omvandlades grundskatterna också till stora delar från natura- till penningsskatter. Därefter avvecklades både grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär helt i en avvecklingsprocess som inleddes 1885. En annan äldre skattetyper, nämligen tullarna, däremot ökade under tiden i betydelse. Tullinkomsterna kompenserade under en övergångsperiod för det inkomstbortfall som avvecklingen medförde. Således skedde stora förändringar inom den direkta beskattningen medan den indirekta expanderade. Därefter infördes helt nya former av direkt skatt. Först infördes en progressiv inkomstskatt 1902. Denna utökades och gjordes permanent genom införandet av 1910 års inkomst- och förmögenhetsskatt. Gradvisa kvalitativa förändringar i riktning mot ett nytt inkomstbegrepp hade dock dessförinnan redan skett inom ramarna för äldre skattereformer. Det var den s.k. allmänna bevilningen av inkomst som därvidlag förändrades under övergångsperioden.

De stora förändringarna inom samhällsekonomin under detta skede av industrialiseringen inverkade sannolikt på skattesystemets strukturella omvandling och skatteskalornas utformning. Den ekonomiska tillväxttakten ökade utan tidigare motsvarighet. De offentliga utgifterna ökade också. Den ökade tillväxttakten ställde krav på nya skatteskalor, förutsatt att den offentliga inkomstnivåns andel skulle bibehållas oförändrad eller öka relativt sett utan ständigt åter-

kommande riksdagsbeslut om höjda skattesatser eller tillägg till gamla. Strukturomvandlingen inom samhällsekonomin innebar att nya beskattningsföremål växte fram på sidan av de gamla redan beskattade. De nya beskattningsföremålen kom på sikt att växa om de gamla och måste därför utnyttjas under förutsättning av bibehållen relativ skattenivå eller totalt sett ökat skattetryck. Struktur- omvandlingen gick i allt snabbare tempo. Den relativa storleken på produktions- sektorerna förändrades. Den relativa storleken på de olika näringsgrenarna inom industri- och hantverkssektorn förändrades också samtidigt som hela tiden nya industrier skapades. Den ökade specialiseringen ledde också till tillkomsten av ständigt nya yrkeskategorier. Sannolikt var utvecklingen av dessa faktorer en drivkraft till sökandet efter generella skatteformer som kunde fånga in skatteobjektens ökning, relativa förändringar och differentiering. Alternativet vid bibehållen skattenivå var att ständigt höja fasta skattesatser varje gång som skatte- källan ökade och införa en ny skatt på varje industrigren eller yrkesgrupp som uppstod. Samhällsekonomin monetariserades också allt snabbare i och med den ökade ekonomiska rörligheten och varuomsättningen. Rimligen bör detta ha varit en olägenhet vad beträffar fasthållandet av en naturhushållning inom stats- förvaltningen. Samtidigt skapade den ökade omsättningen ökade tillfällen att ta ut skatt i samband med bl.a. varutransaktioner som import och försäljning. För- utom importtullarna var dels skatten på tillverkning av brännvin, dels skatten på försäljning av brännvin viktiga skatter. Dessa s.k. indirekta konsumtionsskatter var skatter som övervältrades på konsumtionen och träffade slutligen konsu- mentens inkomst. Den indirekta beskattningen kan alltså ses som en grov metod att via konsumtion indirekt beskatta totalt sett ökade inkomster.

Syftet med föreliggande avsnitt är att försöka karaktärisera centrala kvalitati- va förändringar i skattesystemets utformning och struktur. Skattetypernas egen- skaper med avseende på skatteobjekt, skatteskalor och betalningsformer kart- läggs i syfte att undersöka vilken utformning som låg till grund för deras kvanti- tativa utveckling och diskutera hur skattesystemets struktur var anpassat till den ekonomiska strukturen och dess förändringar. Skattetypernas egenskaper har sammanställts i Figur 1 nedan. Skatternas fördelning på olika skattetyper utgår i denna figur också från distinktionen mellan statliga direkta skatter, statliga in- direkta skatter, kommunala direkta skatter och kommunala indirekta skatter. In- delningen av skatterna på, å ena sidan direkta och indirekta skatter, och å andra sidan regressiva, proportionella, degressiva och progressiva är av betydelse för att pröva tillämpligheten av olika generella utvecklingsteorier på den svenska skatteutvecklingen. Jämförelsen mellan dessa skatteutvecklingsteorier och den svenska utvecklingen sker i Kapitel 5.

De skatter som ingår i sammanställningen i Figur 1 uttogs alla under någon del av perioden 1861—1914. Vissa infördes efter 1861. Andra avvecklades före 1914.

En del skattetyper ”ersatte” skatter som avvecklades. Detta förhållande framgår av Figur 2 nedan. Av denna figur framgår emellertid inte det faktum att vissa skatter infördes respektive avvecklades gradvis. Stora kvantitativa variationer i äldre bestående skattetyper, som i fallet med tullinkomsterna, framgår inte heller. De kvantitativa förändringarna i skattesystemets struktur framgår av undersökningen i Kapitel 3.

Skattesystemets struktur och de olika skatternas karaktär

Statliga direkta skatter

Betraktas först med utgångspunkt från Figur 1 nedan de *statliga* skatterna, finner man bland de *direkta* skatterna två skatteformer med flera gemensamma drag. Det är *grundskatter* samt *rustnings- och roteringsbesvär inom det militära indelningsverket*. Gemensamt för dessa skattetyper var att den skattlagda jorden utgjorde skatteobjektet, att skatten gjorts orörlig samt att de delvis utkrävdes in natura. Gemensamt för dem var dessutom att de utgjorde mycket betydelsefulla inslag i skattesystemet vid 1860-talets början, att de vilade på mycket ålderdomliga statsfinansiella principer samt att de mycket snabbt, under ett par årtionden med början 1885, helt avvecklades. Här skall först redogöras för hur dessa två skattetyper tidigt hade gjorts orörliga samt det samband som förekom mellan grundskatter och det militära indelningsverket. Därefter behandlas grundskatternas gradvisa förenklingar och monetarisering samt slutligen grundskatternas samt rustnings- och roteringsbesvärens definitiva avveckling. Efter detta behandlas övriga statliga direkta skatter.

Vad först beträffar *grundskatterna* så infördes denna benämning i Rikshuvudbokens redovisning över statsverkets inkomster inte förrän 1886 i samband med att systemets avveckling påbörjades.¹ Då sammanfördes ”räntan” och en del av ”tioden”, nämligen kronotioden, under denna benämning. Begreppet grundskatt liksom grundränta förekom dock redan tidigare under 1800-talet i det allmänna språkbruk som kom till uttryck i riksdagsdebatter, utredningar och samhällsdebatter.² Räntan bestod i sin tur av ett antal olika räntor, främst jordeboks- och mantalsräntan som slogs samman 1885. Räntan utkrävdes dels i ett flertal naturapersedlar, dels i arbetsprestationer, dels i pengar.³ Tioden hade också erhållit de egenskaper som var karaktäristiska för räntan.⁴

Beträffande uppkomsten av grundskatternas orörlighet har framhållits:

”Konstitutivt för de svenska grundskatterna var att de påvilade jorden och — åtminstone sedan tiden för genomförandet av Karl XI:s indelningsverk — utgingo med samma kvantum år efter år utan hänsyn till skiftningar i dennas eget värde.”⁵

Principen om räntans oföränderlighet hade redan 1684 införts för hemman vars räntor var indelta till militieverket (indelta hemman). Denna princip utsträcktes till att omfatta samtliga hemmans räntor i samband med det s.k. militära indelningsverkets införande 1789. De indelta grundskatterna, de som först gjordes oföränderliga, var grundskatter som upptogs i riksstaten (och i Rikshufvudboken), men som aldrig inbetalades till statsverket utan anvisades till det militära systemets finansiering för att uppbåras och användas av indelningsmottagaren själv direkt på plats. Därefter gjordes också övriga grundskatter oföränderliga.⁶

För indelta hemman fick vidare inte heller någon ny skattläggning eller omvärdering av beräkningsgrunderna (förmedling av mantal) äga rum. Även denna princip utsträcktes 1789 till att gälla samtliga hemman. År 1789 fick både principen om räntans (och tiondesättningens) oföränderlighet och principen om skattefrihet vid nyodling karaktären av privilegier till bondeståndet.⁷

Redan före denna fastläsning hade skatterna varit fasta, d.v.s. räntorna hade utgått i fasta kvantiteter eller belopp. Ökade jordens värde, ökade således inte skattebeloppet automatiskt. Skulle statens inkomster från denna skatt öka var man tvungen att höja skatten eller införa nya räntetitlar genom särskilda beslut. Således var det frågan om beskattningsprinciper som redan var relativt statiska när nu alla möjligheter att höja skatten avskaffades. Nu kunde alltså inte skatten ens genom särskilt beslut därom höjas om jordens värde ökade. Inte heller beaktades förändringar i skatteobjektets storlek genom nyodling som tidigare.

Redan vid tiden för grundskatternas fastläsning anses stora ojämnheter i jordens beskattning ha uppkommit. Regionala skillnader förekom både vad beträffar jordens skattläggning och de persedlar i vilka räntan uttogs. Sannolikt ökade dessa ojämnheter efter fastläsningen. Hultqvist har med ledning av uppgifter i 1882 års skatteregleringskommitté beräknat variationerna i grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär per tusen kronor taxeringsvärde för år 1878 och funnit mycket stora variationer mellan olika hemman tillhörande olika regementen.⁸ I föreliggande översikt finns dock inte möjlighet att närmare gå in på dessa beräkningar eller skatternas fördelning på olika hemman.

Beträffande grundskatternas och roteringsbesvärens verkningar efter fastläsningen av skattesatserna och skattläggningen kan dock fastslås att dessa skattetyper blev regressiva till sin karaktär. För den enskilde jordbrukaren ökade alltså inte skattebeloppet om skatteobjektet ökade. Detta innebar att skattesatsen procentuellt sett minskade.

Minskade däremot skatteobjektet, så ökade den procentuella skattesatsen. Följderna av detta förhållande på en aggregerad nivå framgår av en jämförelse mellan Diagram 2 och Diagram 3 i Kapitel 4. Före den avveckling som påbörjades 1885 förändrades de sammanlagda inkomsterna av grundskatter samt

rustnings- och roteringsbesvär i absoluta tal sett knappast alls. Jordbrukssektorns bidrag till BNP däremot ökade markant mellan 1865 och 1875. Dessa skattetyper bidrog alltså inte till statens inkomster i proportion till jordbruksproduktionens utveckling.

Det formella sambandet som fanns mellan grundskattesystemet och det militära indelningsverket bestod av att en del av grundskatterna var reserverade till militära ändamål. Uppskattningsvis uppgick de vid 1880-talets början till cirka 25 procent av grundskatterna. Dessa skatter betalades alltså aldrig in till statsverket men bokfördes däremot i Rikshufvudboken bland statsverkets inkomster.⁹ Fastlåsningsen av dessa grundskatter utgjorde från statsmakternas sida sett en försäkran mot inskränkningar i krigsorganisationen.¹⁰ Den fastlåsningsen som 1789 skedde av övriga grundskatter motiverades dock inte av något formellt samband med det militära indelningsverket. Det är emellertid värt att notera att utfästelsen om samtliga grundskatters oföränderlighet gjordes i samband med att roteringsbesvärerna påfördes jorden enligt liknande kriterier som för grundskatterna och därmed kraftigt utökade jordens beskattning.¹¹

Roteringsbesvärerna som på många sätt liknade grundskatterna var inte i formell mening indelta. De upptogs inte i riksstaten eller Rikshufvudboken, utan redovisades regementsvis i militära specialräkenskaper.¹² Undantaget var vakansavgifter från olika vakanta rotar som upptogs under olika benämningar i Rikshufvudboken. Vakansavgifterna har i föreliggande undersökning inkluderats i beloppet över grundskatterna. Det beräknade värdet av roteringsbesvärerna samt även vissa rustningsbesvär som inte redovisades i Rikshufvudboken har här lagts till summan över statens skatteinkomster. Roteringsbesvärerna utgjordes till stora delar in natura av rotebönderna för att på platsen disponeras av den indelta soldaten. Syftet med roteringen och roteringsbesvärens införande var att ersätta personlig utskrivning. Flera hemman skulle i stället tillsammans bidra till att utrusta och avlöna en soldat.

Roteringsbesvärerna som tillkom vid det nya indelningsverkets införande avsåg således manskapets avlöning. Det tillkom också en ny form av rustningsbesvär som liknade roteringsbesvärerna.

Det äldre indelningsverket bestod av indelta skatter för avlöning av olika statliga ämbetsmän. Enligt detta system fick man behålla det egna boställets räntor som löneförmån. Här ingick vad beträffar krigsorganisationen befälets avlöning. En äldre typ av rusthåll förekom också där man enligt samma princip avlönedes med det egna hemmanets räntor mot att t.ex. hålla en rustad häst i beredskap.

Skillnaden mellan det nya och det gamla rusthållet var att bönderna enligt den nya ordningen kunde gå samman och avlöna en rusthållare i stället för att utföra tjänsten personligen, d.v.s. enligt samma princip som roteringen.¹³

Förutom att grundskatterna fastlöstes genom det militära indelningsverkets organisation, medförde roteringsbesvärens införande att inslaget av naturahushållning inom statsförvaltningen ökade. Detta skedde vid en tidpunkt när man redan kunnat urskilja tendenser till en monetarisering inom statsförvaltningen. Mantalsräntan uttogs redan till stora delar i pengar.¹⁴ Eli F. Heckscher framhåller att indelningsverket omåttligt förlängde naturahushållningens livstid. Ett bättre alternativ till att utvidga naturahushållningen på utgiftssidan skulle ha varit att komplettera den med en ökad penninghushållning på inkomstsidan. D.v.s. i stället för att besluta om utgifter in natura till soldaters underhåll borde man ha ökat andra penningskatter och möjliggjort ett mer flexibelt försvarssystem.¹⁵ Beträffande indelningsverket hävdar Heckscher att:

”Verkningarna härav synas ha varit vittgående, ty man torde ha rätt att antaga, att åtskilliga av våra stora politiska motgångar haft en av sina rötter däri, särskilt sedan systemet på ett huvudområde skruvats fast under den idélöse Karl XI, på en tid då det sedan länge innebar en övervunnen ståndpunkt i övriga ledande stater.”¹⁶

En senare framförd ståndpunkt av Heckscher pekar dock på att betydelsen av den samtidiga fastläsningen av systemet och utvidgningen av naturahushållningen inte kan tolkas helt entydigt ur finansiell synpunkt:

”Särskild uppmärksamhet förtjänar det nya systemets mest centrala och storslagna skapelse, det militära indelningsverket. Det är icke något tvivel om att detta representerade naturahushållningens mest utförbara del, nämligen naturaprestationernas användning på platsen, och såtillvida utgick dess tillkomst från en riktig föreställning om den medeltida ordningens möjligheter, liksom detta också förklarar dess enastående livskraft.»¹⁷

Tillkomsten av indelningsverket hade enligt denna tolkning inte enbart sin grund i idélöshet. Det är inte självklart att det skulle varit möjligt att just då öka penninginkomsterna mer än vad som redan skett. Beskattning in natura vid kraftigt ökad beskattning kan tvärtom ha varit ett viktigt komplement till penningbeskattning i en ekonomi som ännu inte var helt monetariserad.

Utvecklingen under 1800-talets mitt, mellan det militära indelningsverkets införande och systemets definitiva avveckling, pekade även på en fortsatt gradvis monetarisering inom ramarna för grundskattesystemet. Således fortsatte de påbörjade monetariseringstendenserna. År 1855 genomfördes förenklingar så att antalet räntepersedlar minskades. Huvudsakligen skulle persedelräntan nu utgöras enbart i spannmål och smör.¹⁸ Anpassningen till den lokala produktionen minskade genom förenklingen. Detta förhållande gjorde det sannolikt mindre attraktivt att betala räntan in natura. Rätten för mottagarna att kräva leveranser in natura även om räntebetalarna önskade erlägga denna skatt i pengar upphörde.

de också. Ytterligare ett förhållande som pekade på naturhushållningens minskade omfattning i statsförvaltningen var den påbörjade avvecklingen av statens s.k. magasins- och bageriinrättning.¹⁹ Denna hade som funktion att ta hand om spannmålsräntan in natura.

År 1869 förordnades om både räntans och tiondens omvandling i pengar. De *indelta räntorna* skulle därefter inbetalas till statsverket. De räntor som var indelta till det militära indelningsverket var dock undantagna från denna *omvandling och indragning*. *Roteringsbesvären* var också helt *undantagna*. Den förlust av naturainkomster som indragningen medförde för indelningsmottagaren skulle staten ersätta i pengar.²⁰

År 1885 stadgades att »den kronan behållna» *grundskatten skulle minskas* med 30 procent av grundskattebeloppet år 1886. Nu skulle även rust- och rothållarna ersättas i pengar med 30 procent av deras prestationers värde. Avvecklingen gällde alltså också rustnings- och roteringsbesvären inom det militära indelningsverket. 1892 kom den lag som reglerade grundskattesystemets definitiva avveckling. Avvecklingen skedde med 10 procent för vart och ett av åren 1893, 1894, 1896, 1898, 1900 och 1902. På motsvarande sätt utbetalades lindringen i rustnings- och roteringsbesvären med 40 procent 1893, 50 procent 1894 o.s.v. Det militära indelningsverket skulle upphöra 1904 liksom rustnings- och roteringsunderstödet.²¹

Således hade detta system av naturhushållning avvecklats förhållandevis snabbt. Avvecklingen påbörjades mindre än 100 år efter det militära indelningsverkets införande. Möjligheter till frivillig omvandling av skatten i pengar hade också dessförinnan genomförts i viss utsträckning och i viss mån hade den också påskyndats av statsmakterna.

Som Wicksell framhållit var försvarskostnaderna en av de utgifter som ökade mest under perioden.²² Sannolikt utövade också detta förhållande genom det omedelbara samband som förekom mellan utgifter och inkomster ett starkt tryck på avvecklandet av detta statiska, statsfinansiella delsystem. Det var alltså inte enbart monetariseringstendenserna som var pådrivande.

Det förekom även inom den civila förvaltningen former av naturhushållning och löneformer som påminde om förhållandena inom det militära indelningsverket. Bl.a. avlönades civila ämbetsmän med *boställsräntor* och s.k. *sportler*.²³ Under 1870-talet förekom stora löneregleringar då dessa löneformer avvecklades och drogs in till staten.²⁴ De ersattes av lönetillegg i pengar. Boställsräntorna till civila ämbetsmän utgjordes även dessa av indelta grundskatter som var undantagna från 1855 och 1869 års ränteförändringar.²⁵ "Sportler" var benämningen på avgifter för offentliga tjänster vilka tillföll den statligt anställde tjänsteförrättaren direkt som löneförmån. När detta lönesystem avskaffades övergick avgiften till att upptagas som skatt inom kategorin "stämpelmedel".²⁶ Skatten

ökade således till följd av denna omvandling av inkomster från avgifter till skatter (Se kommentar till Tabell 2, Kolumn 8, Bilaga 1 för en beskrivning av denna utveckling).

Ytterligare ett antal direkta skatter med ålderdomligt ursprung och regressiv verkan enligt ovan anförda definition var de s.k. personella eller personliga skatterna. Dessa utgick med ett fast belopp per person. De personliga skatterna varierade främst med förändringar i folkmängd eller ålderssammansättning. I proportion till inkomstökningar kunde de öka endast genom beslut om skattesatsernas höjning. Ett flertal statliga personella skatter förekom. Även några av dessa statiska skatter avvecklades under perioden 1861—1914. Från *mantalspenningarna* var personer utanför vissa åldersintervall befriade. Förändringar av dessa åldersintervall kunde givetvis påverka den totala summan inkomster av denna skatt. Före 1863 var personer mellan 18 och 60 år skyldiga att erlægga denna skatt. År 1863 borttogs gränsen uppåt. Kvinnor betalade halva summan av vad män erlade.²⁷ Befrielse på grund av fattigdom var möjligt att erhålla.

Den *personliga skyddsavgiften* var liksom mantalspenningarna en per capita-skatt med regressiv verkan. Denna utgjorde den "allmänna bevillningens 1:sta artikel" (Se Tabell 2, Bilaga 1). En skatt med detta namn förekom även under 1700-talet men då ej som egentlig personlig skatt. Som sådan infördes den först i 1812 års bevillningsförordning, i samband med reaktionen mot 1810 års progressiva inkomstskatt.²⁸ Därvid bestämdes att den personliga skyddsavgiften skulle utgå av alla mantalsskrivna personer utan avseende på stånd, förmögenhet eller villkor. Den varierade dock efter kön och ålder. 1841 sänktes avgiften från 44 sk. för män och 22 sk. för kvinnor till 24 respektive 12 sk. Samtidigt som denna sänkning ägde rum reglerades de personliga bidragen till fattigvården i 1841 års fattigvårdsstadga och de personliga skatterna till folkundervisningen och lärarens avlöning.²⁹ D.v.s. att de belopp som fick uttagas till dessa ändamål fastställdes.

Vid 1844—1845 års riksdag nedsattes den personliga skyddsavgiften till hälften och bestämdes att den andra hälften skulle utgå till folkskoleväsendet under benämningen folkskoleavgift. Från 1846 upptogs folkskoleavgiften direkt i kommunerna.³⁰ År 1871 återtog staten den personliga skyddsavgiften och denna avvecklades 1883.

Gerningsören (denna skatt nämns ej i figurerna eftersom den avvecklades 1861) var en skatt som utgick av hantverkare på landet och som skulle betalas till staten eller till vissa städer.³¹ Vid 1850—1851 års riksdag blev denna personliga skatt införd som en skatt i bevillningsförordningen. När grunderna för inkomstbevillningen ändrades i och med 1861 års bevillningsförordning försvann gerningsören helt.³²

I samband med de personella statsskatterna bör nämnas, att även inkomstbe-

villningen enligt det s.k. klass-skattesystemet (se nedan) i bevillningsförordningarna före 1861 delvis hade karaktären av personlig beskattning.

Således avvecklades ett par statliga personliga skatter av statisk karaktär. Först avvecklades gerningsören och de övriga skatter av personlig typ som förekom inom ramarna för det s.k. klass-skattesystemet i bevillningsförordningarna. Därefter avvecklades den personliga skyddsavgiften som var den personliga skatt som fanns kvar i 1861 års bevillningsförordning. Mantalspenningarna var den enda av de personliga statsskatterna som utgick under hela perioden.

Den skatt som utgick enligt bevillningsförordningens 3:e artikel kallades *bevillning av särskilda förmåner och rättigheter*. Denna skatt utdebiterades efter en regressivt verkande skatteskala. I denna kategori rymms ett flertal skatter. Bevillning av utlänningar för konserter och dramatiska eller andra föreställningar, för att nämna en bland många, utgick exempelvis per dag eller föreställning utan avseende på inkomsten.³³

Bevillningen av inkomst förändrades genom 1861 års bevillningsförordning. Tidigare utgjorde bevillningen ett system av speciella avkastningsskatter som skulle träffa varje särskild inkomst för sig vid dess källa.³⁴ Enligt exempelvis 1841 års bevillningsförordning fördelades den egentliga inkomstbeskattningen på åtta olika rubriker och såg ut enligt följande:

1) *Avgift av ämbets- och tjänstemän samt betjänte m.fl.*

Denna skatt liknade vad som senare kom att rubriceras som ”inkomst av tjänst”. Den var dock inte lika omfattande.

2) *Bevillning av städerna*

Främst innefattades under denna titel vad som senare kom att benämnas ”inkomst av rörelse” och ”inkomst av fastighet”.

3) *Bevillning av jordbruket*

Rubriken avsåg här skatt på inkomst av fastighet på landet efter samma grunder som för fastighet i stad.

4) *Bevillning av bergsbruken, så ock av särskilda manufakturer, fabriker och inrättningar på landet*

Denna skatt utgjorde landsbygdens motsvarighet till den skatt som uttogs av näringsidkare i städerna.

5) *Bevillning av kvarnar*

6) *Bevillning av fiskerier*

7) *Bevillning av kapitaler, aktiebolag, associationer, societeter, kassor, verk, hypoteks- och andra inrättningar*

Här avsågs inte bevillning av ränta på utlånade pengar. Eftersom man inte fick göra avdrag för denna ränta eller skuld vid t.ex. fastighetens eller rörelsens värdering, så var denna ränta redan ur statens synpunkt beskattad. Bevillningen under denna rubrik var bestämd till 5 procent av den lämnade utdelningen.

8) *Bevillning av testamenten, gåvor, fideikommissar, arv, fynd och vinstmedel*³⁵

Inom vissa av dessa bevillningskategorier, som t.ex. Bevillning av städerna, hade förekommit ytterligare differentieringar då det gällde att påföra olika skattekalor olika mycket skatt. Inom städerna påfördes olika näringsidkare (rörelseidkare) olika minimibelopp vilka skatten på den uppskattade rörelseinkomsten inte fick understiga. Minimiavgifter förekom även för "löntagare i enskild tjänst".³⁶

Yrkesutövarna var enligt detta system sammanförda till klasser där alla yrkesutövare inom samma klass påfördes samma minimibelopp. Dessa minimibelopp varierade också mellan olika städer. Det var alltså inte rörelseinkomstens verkliga storlek som låg till grund för denna även om den syftade till att grovt sett fånga inkomstskillnader. I praktiken tenderade dessa minimiavgifter till att bli maximiavgifter. Deras regressiva tendenser framstår härvidlag som uppenbara. Detta system avvecklades genom att 1861 års bevillningsförordning infördes. I denna sammanfattades den egentliga inkomstskatten i två huvudformer. Den ena var "*bevillning av fast egendom*" (den s.k. fastighetsskatten). Den andra huvudformen var "*bevillning för inkomst av kapital eller arbete*" (den s.k. inkomstbevillningen).³⁷ I föreliggande undersökning benämns dessa tillsammans "*bevillning av fast egendom samt av inkomst*" (Allmän bevillning, 2:a artikeln. Se Tabell 2, Bilaga 1). Beskattningen under rubriken "*bevillning av kapital eller arbete*" innebar en förenkling såtillvida att inkomst av rörelse och inkomst av tjänst nu beskattades efter enhetliga grunder. Skatten kom alltså att utdebiteras proportionellt lika i förhållande till inkomsten oavsett inkomstens ursprung med undantag för fastighet och jordbruksfastighet.³⁸

Enligt 1861 års bevillningsförordning skulle skatten utdebiteras med en procent av all slags inkomst samt på avkastning av fastighet. Avkastningen av fastighet beräknades till tre procent av jordbruksfastighetens taxerade värde och fem procent av annan fastighets taxeringsvärde.³⁹ År 1892, i samband med att grundskatternas slutgiltiga avskrivning påbörjades, ändrades procentsiffran för jordbruksfastighet till sex procent. Man utgick från att jordbruks- och annan fastighet nu kunde beskattas lika med avseende på bevillningen. Beträffande jordbruksfastighet borde också hänsyn tas till det rörelsekapital i jordbruksrörelsen som inte kom till uttryck i fastighetens taxeringsvärde (inventarier). Värdet av detta borde beräknas till en procent av det taxerade värdet. Således kom annan

fastighet att beräknas avkasta fem procent och jordbruksfastighet sex procent av taxeringsvärdet.⁴⁰

Proportionaliteten enligt 1861 års bevillningsförordning gällde endast inkomster överstigande 1.800 kronor. Inkomster upp till 400 kronor var befriade från skatt och för inkomster mellan 400 och 1.800 fick ett avdrag på 300 kronor göras.⁴¹ För inkomster upp till 1.800 kronor gällde således en degressiv skatteskala. Med degressiv menas här att skatten var progressiv till följd av grundavdraget. Det var alltså frågan om en avtagande ökning i progressiviteten upp till en inkomst på 1.800 kronor där den helt upphörde. Denna skatteskala liknade för övrigt den som förekom under rubriken 1) Avgift av ämbets- och tjänstemän samt betjänte m.fl. i 1843 års bevillningsförordning.⁴²

1861 års bevillningsförordning innebar också en utvidgning av beskattningen i förhållande till tidigare regler. Denna hänförde sig till inkomst av kapital. Räkta på utlånat kapital beskattades nu för första gången som en självständig inkomst.⁴³

Beträffande fastighet, rörelse och tjänst utgjorde 1861 års bevillningsförordning "ett system av inbördes självständiga avkastningsskatter". Därmed hade skattesystemet närmat sig det engelska inkomstskattesystemet. Under inflytande från det tyska skattesystemet började dock utvecklingen senare att alltmer övergå till det motsatta inkomstskattesystemet med beskattning av den sammanräknade nettoinkomsten.⁴⁴

Enligt Eberstein satte 1861 års bevillningsförordning sin prägel på samtliga följande bevillningsförordningar och blev av stor betydelse för inkomstskattesystemet.⁴⁵ I jämförelse med föregående bevillningsförordning hade alltså inkomstskattesystemet 1861 anpassats mer till en socialt och ekonomiskt föränderlig samhällsstruktur då inkomstbegreppet gjorts mer generellt.

Proportionella och degressiva skatteskalor gav också bättre möjligheter till anpassning till inkomstförändringar. Totalt sett gav dock denna inkomstskatt inte stora bidrag till statskassan före 1890-talet. Man blev tvungen att uttaga extra inkomstbevillningar både under 1880- och 1890-talen (Se Tabell 2, Kolumn 6, Bilaga 1).

Krav restes under 1890-talet på en progressiv beskattning av den samlade nettoinkomsten och att inkomsten skulle utrönas genom allmän självdeklaration. Den allmänna bevillningen ansågs dock inte kunna användas som underlag för en allmän inkomstbeskattning eftersom den utgjorde ett system av inbördes självständiga skatter på de olika inkomstslagens avkastning. Dessutom var det svårt att reformera bevillningens grunder då bevillningsförordningen utgjorde grunden för den statliga och kommunala rösträtten.

Inkomst- och förmågenhetsskattens införande i 1902 års version utgjorde ett försök att införa en progressiv allmän inkomstskatt på den samlade nettoin-

komsten enligt allmän självdeklaration. Vid sidan om denna kvarstod dock bevillningen av fast egendom samt av inkomst. I och med detta förelåg alltså två olika former av direkt skatt på inkomst. 1902 års progressiva inkomstskatt var både ofullständig och provisorisk. Fastighetsägare beskattades fortfarande efter den beräknade inkomsten enligt tidigare princip utan att något försök gjordes att fastställa den verkliga inkomsten. Införandet av 1910 års inkomst- och förmögenhetsskatt utgjorde kulmen på den utveckling som pågått i cirka 50 år, i riktning mot en progressiv beskattning av den samlade nettointkomsten, om man bortser från 1810 års kortlivade försök till införande av progressiv inkomst- och förmögenhetsskatt. Både 1861 års bevillningsförordning, som 1910 års inkomst- och förmögenhetsskatt avlöste, och tidigare bevillningsförordningar hade utgjort system av inbördes oberoende avkastningsskatter som uttogs vid respektive källa. 1861 års förordning minskade dock antalet skattekällor främst genom att inkomstbegreppet förenklades men även genom att det utvidgades till att jämställa inkomst av kapital med inkomst av arbete.⁴⁶ 1902 års inkomstskattereform, som alltså ledde ytterligare ett steg på vägen mot införandet av ett samlat nettointkomstbegrepp, innebar en progression på upp till maximalt fyra procent. Det skattefria beloppet var 1.000 kr.⁴⁷

1910 års inkomst- och förmögenhetsskattereform innebar, att utöver vad som stadgades 1902, skulle nu också fastighetsinkomsten beräknas till sin verkliga storlek. Inkomstskatten kombinerades också med en förmögenhetsskatt. Bevillningen av fast egendom samt av inkomst minskades till 1/10 av det tidigare beloppet. Den kom således att bli av liten betydelse samtidigt som den fördelades som bidrag till landstingen.⁴⁸ Den behölls dock av den anledningen att den utgjorde underlag för beräkning av den kommunala beskattningen. Progressionen blev i 1910 års reform något starkare än 1902. Det skattefria beloppet minskades till 800 kronor samtidigt som progressiviteten ökades till maximala fem procent av inkomst och förmögenhet.⁴⁹

Den ekonomiska tillväxten hade börjat öka kraftigare på 1890-talet (Se Diagram 1 a, Kapitel 4). Statens inkomster från bevillningen av fast egendom samt av inkomst hade också börjat öka mer än tidigare. Progressivitetens införande i skattesystemet medförde dock en statlig inkomstexpansion utan tidigare motsvarighet (Se Diagram 2, Kapitel 4). Det är också tillsviðare (framställningen återkommer till detta i Kapitel 5) värt att notera att detta inträffade i ett läge när de totala offentliga utgifterna kraftigt började överstiga de offentliga inkomsterna (Se Diagram 5, Kapitel 5).

I *stämpelmedlen* ingick ett flertal olika skattetyper med både proportionell och regressiv verkan. Det har inte varit möjligt att skilja dessa åt (Se Kommentar till Tabell 2, Kolumn 8 i Bilaga 1). Bl.a. innefattades arvsbeskattningen, vilken var den typ av förmögenhetsskatt — bl.a. på förmögenhetsomsättningen — som

förekom före 1910 års förmögenhetsbeskattning där även förmögenheten låg till grund vid inkomstskattens beräkning.

Stämpelmedlen ökade under 1870-talet bl.a. till följd av att de sportler, som tidigare omnämnts, då omvandlades från avgifter till skatter. Den relativa expansionen fortsatte dock i ännu högre grad därefter (Se Diagram 5, Kapitel 3). Denna ökning återspeglade den ökade omsättning av kapital i olika former som börjat ske inom landet. Skatten uttogs när köp, byten, testamenten, avtal om nyttjanderätt av egendom, skuldbrev, växlar, försäkringsbrev etc. registrerades hos myndigheterna. Dessa skatter uttogs i proportion till förmögenhetsvärdet. Således ingick i denna kategori ett flertal skatteobjekt som inte var nya men som man förknippar med ökad omsättning under industriell, kapitalistisk tillväxt.

Statliga indirekta skatter

Ett flertal *statliga indirekta skatter* uttogs under perioden (Se Figur 1). Gemensamt för dessa var att de var regressiva i förhållande till individens inkomst. Individens inkomst utgjorde i dessa fall skattekällan medan importen, tillverkningen, försäljningen etc. utgjorde skatteobjektet. Synsättet att skatten helt träffade konsumentens inkomst förutsätter att fullständiga övervältringsmöjligheter fanns från importörens sida då det gällde t.ex. tullarna. Det är rimligt att antaga, att så i praktiken måste ha varit fallet åtminstone på längre sikt.

De indirekta skatterna var alltså inriktade på handel och konsumtion och deras expansion förutsatte en ökad varu- och penningomsättning. Särskilt gällde om tullarna att de utgjorde en mycket gammal skatteform som kraftigt kom att expandera. Tullarna bidrog betydligt mer till statens ökade inkomster under perioden fram till sekelskiftet än den degressiva/proportionella beivringen av fast egendom samt av inkomst gjorde.

Kommunala direkta skatter

Bland de kommunala direkta skatterna kan tendenser urskiljas som gick i samma riktning som beträffande de statliga direkta skatterna. Inslaget av skatter in natura totalt sett minskade i relativ betydelse under perioden 1876—1914 (Se Diagram 6, Kapitel 3). De avvecklades däremot inte helt som inom statsförvaltningen. I den officiella kommunala statistiken förekommer naturaskatterna sammanförda under en rubrik "*skatt in natura*". Det har här inte varit möjligt att klargöra efter vilka principer dessa för övrigt uttogs.

Till den officiella kommunala statistiken har i föreliggande undersökning fo-

gats uppgifter om *väghållningsdistriktens* inkomster. Bland dessa utgick vissa besvär in natura. Före år 1891 beräknades naturaunderhållet till väghållningsdistrikten efter mantalet och utgjordes endast i förhållande till den mantalssatta jorden. År 1891 infördes för första gången en egentlig vägskatt. Nu skulle även andra fastigheter än jordbruksfastigheter på landet utgöra vägskatt "samt sådana beskattningsföremål i övrigt, för vilka de allmänna vägarna kunna anses vara i någon väsentligare mån nyttiga och behövliga".⁵⁰ Häradet och socknen var de administrativa enheterna på landsbygden.⁵¹ Vid införandet av 1891 års väglag behölls häradet som administrativ enhet. Detta samt tingslaget blev nu den administrativa grunden för vägkommunerna på landsbygden.⁵² Denna indelning kvarstod till 1935 då man inrättade större vägdistrikt.⁵³

Den största delen av vägskatten var dock fortfarande efter 1891 års reform naturabesväret på jordbruksfastighet. Skatten betalades i proportion till vägfyrktalet. Vägfyrktalet hade i sin tur beräknats efter bevillningen av fast egendom samt av inkomst enligt följande principer: Jordbruksfastighet skulle påföras 1 vägfyrk för varje 100 kronor av taxeringsvärdet. Annan fastighet, med ett taxeringsvärde på minst 800 kronor, skulle påföras 1 vägfyrk för varje 400 kronors taxeringsvärde. Beskattningsbar inkomst över 1.000 kronor skulle påföras 1 vägfyrk per 30 kronor.⁵⁴

Genom beräkningssättet för påförande av vägfyrktalet på fastigheter kom jordbruksfastighet att 1891 beskattas fyra gånger mer än annan fastighet med avseende på vägskatten. Denna olikhet upphörde successivt i och med att skatten utsträcktes till flera beskattningsföremål.⁵⁵ Per vägfyrk skulle alla bidra lika mycket. År 1905 utjämnades skillnaderna något de olika fastigheterna emellan. Jordbruksfastighet var dock fortfarande hårdast beskattad. Av jordbruksfastighet skulle skatten fortfarande främst utgå in natura.⁵⁶ Naturabeskattningen levde således kvar inom väghållningsdistrikten på landsbygden och utgick alltså i proportionellt förhållande till skatteobjektet.

För att beräkna skattens storlek per vägfyrk uppskattades vid reformens genomförande 1891 totalkostnaden för naturabesväret inom ett distrikt. Denna dividerades med antalet jordbruksvägfyrkar. Övriga beskattningsföremål fick sedan betala lika mycket per vägfyrk som man hade värderat naturabesväret till. Beräkningssättet innebar att vägskatten uttogs som en s.k. kvotitetsskatt. Skatten fastställdes alltså innan skatteunderlaget var beräknat och var inte på förhand beräknad att inbringa ett bestämt belopp. Räckte inte beloppet påfördes däremot mellanskillanden som en repartitionsskatt liksom den allmänna kommunalskatten. Överskott användes till grundförbättring eller lindring av vägskatten.⁵⁷ En skillnad mellan den allmänna vägskatten och den allmänna kommunalskattens utformning var att fyrktalen beräknades på olika grunder (Se nedan).

Beträffande *skatt till väghållningsdistrikten* utdebiterades således även *penningsskatter* enligt principerna för vägfyrkens påförande.

1905 utvidgades skattskyldigheten till att omfatta samtliga inkomstslag som togs i anspråk för den allmänna kommunalskatten, d.v.s. de som ingick i 1861 års statliga beviljning av fast egendom samt av inkomst. I samband med detta uppstod diskussioner om huruvida intresse- eller förmågeprincipen skulle vara grundläggande för vägskatten.⁵⁸

Vad beträffar städerna skulle dessa själva svara för väghållningen. 1891 gavs för dem inga särskilda beskattningsföreskrifter utan väghållning bekostades i sista hand med allmän kommunal repartitionsskatt⁵⁹ (Se nedan).

Sedan 1841 har statliga anslag beviljats till omläggning och förbättring av allmänna landsvägar i riksdagen. Fr.o.m. 1891 utgick ordinarie statsanslag till underhåll av vägsystemet på landsbygden med en viss procent av kostnaderna.⁶⁰

Beträffande vägs kattens utgörande i pengar innebar fyrktalsberäkningen att denna utgjordes efter en degressiv skala.

Det beräknade värdet av skatterna till väghållningsdistrikten framgår av Tabell 8, Bilaga 1. Penninginkomsterna har i Kapitel 3, Diagram 6, förts till "kommunal skatt utdebiterad efter fyrk, beviljningskrona eller inkomst". Väghållningsdistriktens naturainkomster har hänförts till kategorin "skatt in natura".

Bland de kommunala skatterna uttogs också *personliga skatter*. Dessa minskade liksom de kommunala skatterna in natura i relativ betydelse, men de avskaffades inte helt. En av de personliga skatterna hade dock avskaffats före 1861, nämligen fattigvårdsavgiften. För dessa gällde att de uttogs lika per person med vissa undantag. Kvinnor utgjorde ofta halva beloppet jämfört med män. Dessa skatter verkade regressivt.

År 1847 beslutades att den personliga *fattigvårdsavgiften* som förekom i städerna under 1840-talet skulle kompletteras med repartitionsskatt.⁶¹

Fattigvårdsavgiften hade införts lagstiftningsvägen samtidigt som kommunerna gjorts skyldiga att bekosta "anbefallda anordningar". Kommunerna hade också frångått rätten att bestämma över det kommunala medborgarskapet.⁶² Enligt 1862 års kommunallagar skulle fattigvårdsavgiften utgöras efter samma grunder som den då tillämpade repartitionsskatten⁶³ (Se nedan). Fattigvårds-kostnaderna var nu den största kommunala utgiften och inkomsterna skulle uttagas efter behovet.

Folkskoleavgiften till lärares avlön och skolbyggnad, enligt 1842 års folkskolestadga, skulle utgöras som personlig skatt av alla skattskyldiga plus en avgift för varje skolbarn. Därutöver skulle utgiften bekostas enligt allmänna beviljningen.⁶⁴ 1841 hade beloppet för den statliga personliga skyddsavgiften nedsatts i samband med undervisningsreformen. År 1845 blev den personliga skyddsav-

giften åter nedsatt, denna gång till halva sitt belopp.⁶⁵ 1846 uttogs i stället en personlig avgift, motsvarande det nedsatta statliga beloppet, direkt i kommunerna. 1871 återtog staten den personliga skyddsavgiften samtidigt som folkskoleavgiften höjdes — 1873 höjdes folkskoleavgiften ytterligare.⁶⁶

Den *personliga sjukvårdsavgiften* som uttogs av landstingen fördubblades 1873 från 25 till maximum 50 öre för män och hälften för kvinnor.

Således kan man beträffande de på förhand ändamålsbestämda kommunala personliga skatterna skönja ett tryck från utgiftssidan genom de många höjningarna. Samtidigt var inte ens dessa höjningar tillräckliga. Tillägg fick göras från den allmänna kommunalskatten som uttogs efter andra, mindre statiska principer. Denna möjlighet med tilläggsskatt hade, som framgått, även införts för den särskilda kommunala vägskatten.

Den mest betydelsefulla typen av kommunal direkt skatt var "*skatt utdebiterad efter kommunalfyrk, bevilningskrona eller inkomst*". I denna rubrik ingår som den viktigaste skatten den s.k. allmänna kommunalskatten eller repartitionsskatten. Den allmänna kommunalskattens utveckling påverkades av ett flertal faktorer: dels reglerades kommunernas uppgifter genom lagstiftning, dels inrättades nya typer av kommuner, dels förändrades beskattningsprinciperna.

Den första kommunallagstiftningen av mera allmän karaktär var 1843 års sockenstämmoförordning. I denna förordning, som även gällde städerna, angavs de uppgifter som skulle handläggas av sockenstämmorna och städernas styrelser, samt regler för hur allmän kommunalskatt skulle uttagas.⁶⁷ Genom denna författning erhöll kommunerna för första gången rätt att ta ut en allmän kommunal repartitionsskatt (Se nedan). Dessa utökade rättigheter beträffande beskattningen sammanhängde med utökad skyldighet att bekosta expanderande utgifter i samband med reformeringen av folkundervisning, sjukvård och fattigvård.⁶⁸ Beträffande de personliga skatterna konstaterades ovan att fattigvårdsavgiften övergått till repartitionsskatt och att folkskoleavgiften kompletterades med repartitionsskatt.

Den kommunala skattskyldigheten hade redan 1843 gjorts beroende av "inkomstbevilningen" till staten för att fastställa den skattskyldiges beskattningsbara inkomst.⁶⁹ I början användes även mantalet som samtidig beräkningsgrund.⁷⁰

Vid 1859—1860 års riksdag antog ständerna det författningsförslag som låg till grund för 1862 års förordning om kommunalstyrelse på landet och i stad, om landsting och kyrkostämma samt kyrko- och skolråd.⁷¹

De s.k. primärkommunerna bildades 1862 på grundval av socknarna. Häradet förblev distrikt för väghållningsbesväret och vissa andra skyldigheter. Landstingen, som även kallades länskommuner, utgjorde helt nya kommunala distrikt.⁷² Dessa medförde att större eller annorlunda geografiskt fördelade skat-

teunderlag kunde utnyttjas. Den kommunala expansionen underlättades alltså delvis genom att den kommunala organisationen differentierades.

1862 års kommunallagstiftning medförde en utvidgad kommunal självstyrelse.⁷³ Denna innebar att staten nu inte längre hade rätt att pröva de kommunala beslutens lämplighet utan endast beslutens laglighet. Tidigare hade alltså kommunerna haft bestämmanderätt endast beträffande sådana ärenden som föreskrivits i förordningar.⁷⁴

Förhållandet mellan den statliga "inkomstbevillningen" och den "allmänna kommunalskatten" kvarstod. Den statliga bevillningen fanns därför kvar i viss utsträckning även efter 1910 års inkomstskattereform.

Genom 1861 års statliga bevillningsförordning ändrades också grunderna för den *kommunala repartitionsskattens* uttagande.

På landsbygden skulle, efter mantalets avskaffande som beräkningsgrund, s.k. fyrktal påföras fastigheterna i ett bestämt förhållande till bevillningen.⁷⁵ Det kommunala fyrktalet påfördes jordbruksfastighet så att bevillning från 1 till och med 5 öre utgjorde underlag för en fyrk, över 5—10 öre två fyrkar, över 10—15 öre tre fyrkar o.s.v. För annan fastighet på landet var förhållandet en fyrk för 1—10 öres bevillning, två fyrkar för över 10—20 öres bevillning o.s.v.⁷⁶ Den allmänna kommunalskatten beräknades efter kommunernas inkomstbehov och debiterades med en därefter bestämd andel per bevillningskrona i stad eller kommunalfyrk på landet. Utdebiteringen kunde därvid variera från kommun till kommun.

Eftersom den kommunala utdebiteringen grundades på den statliga bevillningen av fast egendom samt av inkomst gällde även för den allmänna kommunalskatten att den inte utgjorde en skatt på den samlade nettointkomsten utan på ett system av inbördes självständiga avkastningsskatter som träffade varje inkomstslag vid dess källa.⁷⁷

Det första viktiga avsteget från systemet med inbördes självständiga avkastningsskatter kom, enligt Eberstein, först 1883, då man medgav rätt till avdrag för "ränta å lånt rörelsekapital". Denna avdragsrätt medförde att skatten riktade sig mot företagsägarnas inkomster från företaget i stället för mot den avkastning som företaget lämnade.⁷⁸ År 1909 avskaffades den kommunala fyrktalssättningen på landet och kommunalskatten skulle därefter utgå efter samma förhållande till bevillning som i städerna.⁷⁹

På den kommunala beskattningens område kvarstod inkomst- och fastighetsbevillningen som utdebiteringsgrund. Degressiviteten/proportionaliteten kvarstod således inom den kommunala beskattningen även efter progressivitetens införande i den statliga skatten. Här fanns dock andra mekanismer, som möjliggjorde att den totala kommunalskatten redan ökade snabbare än den statliga inkomstbevillningen. Kommunernas självständiga beskattningsrätt innebar, att

varje kommun hade rätt att öka den proportionella skattesatsen med utgångspunkt från inkomstbehoven. Skattesatserna kunde alltså variera mycket från kommun till kommun.

Vissa kommunala utgifter finansierades fortfarande med specialskatter som uttogs med *hemmantal eller rote* som utdebiteringsgrund på landsbygden. För dessa gällde, att de fastlåsts och utgick utan avseende på förändringar i jordens värde. De var alltså regressiva.⁸⁰

I stadskommunerna utdebiterades skatten *efter fastighetsvärde* i stället för hemmantal eller rote. Denna utgick liksom bevillningen proportionellt eller regressivt i förhållande till inkomsten.

Beträffande *skatt utdebiterad efter annan grund* har det inte varit möjligt att klarlägga skatteobjekt eller skatteskalor.

Kommunala indirekta skatter

Den *kommunala indirekta* skatten slutligen har liksom den statliga antagits verka *regressivt* i förhållande till konsumenternas inkomst.

Utvecklingstendenser

Då det gäller skatternas egenskaper och det statsfinansiella systemet kan man urskilja vissa tendenser i förändringarna. Den speciella beskattningen på jord avvecklades. Dessförinnan hade den under lång tid, gradvis kommit att bli statisk i förhållande till förändringar i skatteobjektets värde eller avkastning. Som en engångsföreteelse hade denna skattetyper också tidigare ökat genom rustnings- och roteringsbesvärens införande. Jordskatteavvecklingen gällde motsvarande skatter på den kommunala sidan, d.v.s. "skatt utdebiterad efter hemmantal eller rote". Att påföra ytterligare fasta skatter var den metod som stod till buds om dessa skatter skulle öka. Någon automatik för ökad skatt vid ekonomisk tillväxt fanns inte i detta system.

Flertalet personliga skatter avvecklades. Även dessa var statiska i förhållande till personliga inkomstförändringar. De offentliga inkomsterna från denna typ av skatt varierade med folkmängden. För att öka inkomsterna ytterligare skulle det varit nödvändigt att utöka antalet personliga skatter.

De båda ovannämnda skattetyperna träffade således exempelvis inte ökade vinster eller personliga inkomster som uppstod till följd av ökad produktivitet inom jordbrukssektorn.

Ovannämnda skatter "ersattes", då det gäller direkta skatter av den progressiva inkomst- och förmögenhetsskatten. Denna infördes vid 1900-talets början i

den statliga beskattningen (Se Figur 2 nedan). Utmärkande drag var att den automatiskt ökade i något snabbare takt än den personliga inkomsten. Inom ramarna för inkomstbevillningen hade dessförinnan skett en förändring med avseende på inkomstbegreppet. Den utvecklades i riktning mot en skatt på den samlade nettoinkomsten. Bevillningen förblev dock en skatt som utgick som ett system av inbördes oberoende avkastningsskatter. Förändringen bestod bl.a. av att skatteköllorna minskade i antal.

Ser man till de skatter som utgick efter ett regressivt förhållande till inkomsten så dominerade dessa skattesystemet. Av de 24 skattetyper som sammanställts i Figur 1 nedan kan 15 karaktäriseras som regressivt verkande. Här har dock inte tagits hänsyn till att viss s.k. lyxbeskattniing ingick bland tullmedlen. Dessa skatters roll hade dock minskat i tullsystemet som helhet. Av dessa regressivt verkande skatter utvecklades dock fyra direkta och en indirekt (Jfr. Figur 1 och nedan). Av de direkta var tre statliga. Fyra indirekta, regressivt verkande, skatter infördes. Av dessa var tre statliga och infördes ungefär samtidigt som de statliga direkta utvecklades. Det fanns alltså en tendens att utveckla direkta regressiva statskatter. Kvalitativt sett ersattes dessa av progressiv inkomst- och förmögenhets-skatt samt indirekta skatter.

Således finner man en utveckling bort från speciella jordskatter. Dessa ersattes av allmän inkomstskatt, d.v.s. skatt på inkomst från vilken verksamhet det vara må. De ersattes också av speciella skatter på konsumtion.

Man kan sålunda finna en tendens till övergång från statiska till expansiva skatteskalor. En tendens till övergång från relativt sett stagnerande skatteobjekt till expanderande skatteobjekt eller normer förelåg likaledes.

Ser man slutligen till den offentliga förvaltningens monetarisering förekom viktiga förändringar. Visserligen utgick endast ett fåtal skattetyper bland de statliga skatterna in natura. Det var vissa grundskatter samt rustnings- och rotationsbesvär. Dessa utgjorde dock fortfarande ett viktigt inslag i skattesystemet. Vissa omvandlingar av persedelräntor till penningräntor hade skett dessförinnan. Sannolikt hade denna process pågått ett par århundraden och framskridit mycket långt vid 1800-talets andra hälft. Naturabeskattniingen hade dock varit långlivad och utvecklingen skedde nu på mycket kort tid.

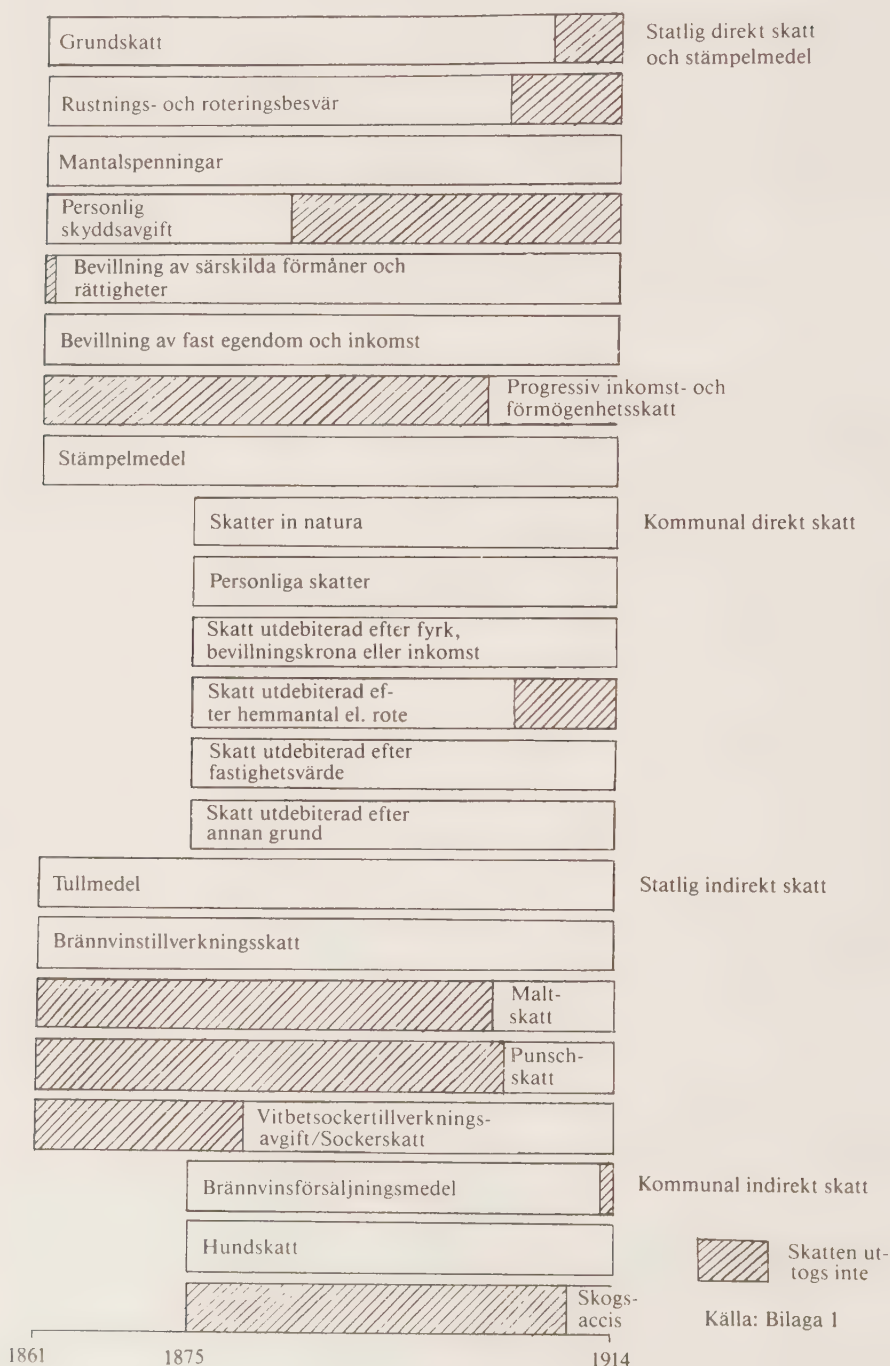
Ekonomins ökade monetarisering verkar också ha avsatt andra spår i skattesystemets utformning. De indirekta skatterna ökade. Dessa utgjorde skatter på varuomsättning som import, tillverkning, råvaruanvändning, försäljning eller innehav. Ofta var det försäljning etc. av varor från den framväxande konsumtionsvaruindustrin som beskattades. Ett annat skatteobjekt var omsättningen av värdehandlingar och överlåtelser.

Figur 1. *De i skattesystemet ingående statliga och kommunala skatternas fördelning på skatteobjekt, skatteskalar och betalningsformer 1861—1914.*

Skattens benämning	Skatteobjekt	Skatteskala	Betalningsform	
Grundskatt och med indelningsverket sammanhängande skatter (Ränta och tionde)	Jord (bl.a. mantal)	Regressiv	In natura/pengar	STATLIGA DIREKTA SKATTER OCH STÄMPELMEDEL
Rustnings- och roteringsbesvär inom det militära indelningsverket	Jord (bl.a. mantal)	Regressiv	In natura/pengar	
Mantalspenningar	Person	Regressiv	Pengar	
Personlig skyddsavgift	Person	Regressiv	Pengar	
Bevillning av särskilda förmåner och rättigheter	T.ex. tillstånd att uppföra teaterföreställningar eller konserter	Regressiv	Pengar	
Bevillning av fast egendom samt av inkomst	Beskattningsbar inkomst av arbete och kapital samt egendomsvärde	Proportionell/degressiv	Pengar	
Inkomst- och förmögenhetsskatt	Beskattningsbar inkomst och förmögenhet	Progressiv	Pengar	
Stämpelmedel	Omsättning av värdehandlingar, överlåtelse, arv och gåva etc.	Vissa regressiva, vissa proportionella	Pengar	
Tullmedel	Varuomsättning (import, konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	STATLIGA INDIREKTA SKATTER
Brännvinstillverkningsskatt	Tillverkning (konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	
Maltsskatt	Maltanvändning vid maltdryckstillverkning (konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	
Punschskatt	Försäljning av punsch. Från 1906 även försäljning av råvaror vid punschstillverkning (konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	

Skattens benämning	Skatteobjekt	Skatteskala	Betalningsform	
Vitbetsockertillverkningsavgift/sockerskatt	Råvaruanvändning vid sockertillverkning. Från 1905 försäljning av socker (konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	
Skatt in natura	Okänt	Okänd	In natura	KOMMUNALA DIREKTA SKATTER
Naturaunderhåll till väghållningsdistrikten	Taxeringsvärde Beskattningsbar inkomst (vägfyrk)	Proportionell	In natura	
Skatt till väghållningsdistrikten	Taxeringsvärde, beskattningsbar inkomst (vägfyrk)	Degressiv	Pengar	
Personliga skatter	Person	Regressiv	Pengar	
Skatt utdebiterad efter fyrk, bevillningskrona eller inkomst	Beskattningsbar inkomst (på landet efter kommunalfyrk)	Degressiv/ proportionell	Pengar	
Skatt utdebiterad efter hemmantal eller rote	Jord (bl.a. mantal)	Regressiv	Pengar	
Skatt utdebiterad efter fastighetsvärde	Fastighetsvärde	Proportionell/degressiv	Pengar	
Skatt utdebiterad efter annan grund	Okänt	Okänd	Pengar	
Brännvinsförsäljningsmedel	Brännvinsförsäljning (konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	KOMMUNALA INDIREKTA SKATTER
Hundskatt	Hundinnehav (konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	
Skogsaccis	Avverkning av skog (konsumtion)	Regressiv (i förhållande till konsumentens inkomst)	Pengar	

Figur 2. Förekomsten av olika skattetyper 1861—1914. (kommunala 1875—1914).

KAPITEL 3

Kvantitativa förändringar

De totala offentliga inkomsterna

Under perioden 1861—1914 förekom viktiga inslag av naturahushållning inom den offentliga förvaltningen. De statliga naturainkomsterna avvecklades medan de kommunala endast minskade i relativ betydelse. Speciella förvaltnings- och redovisningsförhållanden medförde att stora delar av dessa naturainkomster aldrig kom att inkluderas i sammanställningar över statens eller kommunernas inkomster. Detta förhållande skapar alltså vissa svårigheter med att bestämma de totala offentliga inkomsterna under perioden. Andra svårigheter utgör den endast fragmentariska förekomsten av kommunal finansstatistik före 1874 samt att affärsverkens inkomster inte konsekvent redovisades som nettoinkomster.

Värdet av rustnings- och roteringsbesvären inom det militära indelningsverket inkluderas i allmänhet inte heller i den senare officiella statistiken. Ett flertal beräkningar av dessa naturainkomster föreligger dock.¹ I föreliggande undersökning har L. Widells² beräkningar av de i Rikshufvudboken inte inkluderade rustnings- och roteringsbesvären inom det militära indelningsverket tagits som utgångspunkt. Därutöver har värden interpolerats och adderats till de totala offentliga inkomsterna. Att inkludera dessa inkomster är också av stor vikt för den kvantitativa bilden av skattesystemets strukturella förändringar. Grundskattesystemets samt rustnings- och roteringsbesvärens avveckling i relation till övriga skatter framgår vid en jämförelse mellan Diagram 5, 6, 7 och 8 nedan.

Skatter till väghållningsdistrikten, som också till stora delar uttogs in natura, redovisas i allmänhet inte heller i senare officiell statistik för perioden före 1906. Beträffande väghållningsbesvärets storlek föreligger ett flertal olika beräkningar (Se Kommentar till Tabell 8, Bilaga 1). I föreliggande undersökning har beräkningarna fr.o.m. 1880 i SOU 1925:31 tagits som utgångspunkt.

De totala offentliga inkomsterna har inte kunnat beräknas för perioden före 1876/80 på grund av att uppgifter över kommunernas totala inkomster saknas.

I föreliggande undersökning har eftersträövats att redovisa nettoinkomster och inkomster vilka var att hänföra till inkomster under det berörda året. Denna strävan har också blivit allt tydligare i den officiella statistiken över tid. Inkomsterna från statens affärsverksamhet steg kraftigt under perioden. Järnvägsinkomster-

na var här synnerligen viktiga bland de statliga "övriga inkomsterna". Dessa överskattades dock då de till att börja med redovisades brutto. Beträffande problem med beräkningar av järnvägsinkomsterna hänvisas till Kommentarer till Tabell 11, Bilaga 1. Utvecklingen av "övriga inkomster" framgår mer detaljerat av Diagram 1 än av Tabell 1. Från 1876/80 kan här urskiljas en svag, nästan kontinuerlig relativ ökning av de "övriga inkomsternas" andel av de totala inkomsterna fram till 1911/15. Rusdrycksförsäljningsmedlen har i Tabell 2 inkluderats i summan över kommunernas totala inkomster. Dessa inkomsters karaktär är omdiskuterad vad gäller både egenskap som statlig eller kommunal och som skatt eller annan inkomst. Detta diskuteras i Kommentaren till Tabell 10, Bilaga 1.

Det föreligger också svårigheter med att beräkna de totala offentliga inkomsterna under perioden i det faktum att vissa inkomster, liksom rustnings- och roteringsbesvärerna, inte budgeterades när de utgick in natura, men efter omvandling till penninginkomster kom att inkluderas i räkenskaperna. Således förekom skenbara ökringar av de totala inkomsterna när sportelinkomsterna under 1870-talet drogs in och ersattes med lönetillägg. Sportelinkomsterna upptogs då som skatteinkomster bland Stämpelmedlen. Det har inte varit möjligt att beräkna dessa i föreliggande undersökning.

De offentliga inkomsternas andel av BNP ökade från femårsperioden 1876/80

Tabell 1. Totala offentliga inkomster och totala skatteinkomster i procent av BNP 1861/65 — 1911/15

	BNP milj. kronor ¹⁾	Totala offentliga inkomster milj. kronor	Totala skatte- inkomster milj. kronor	Totala offentliga inkomster i % av BNP	Totala skatte- inkomster i % av BNP
1861/65	809	—	(57)	—	(7)
1866/70	875	—	(58)	—	(7)
1871/75	1225	—	(86)	—	(7)
1876/80	1340	128	97	10	7
1881/85	1382	150	109	11	8
1886/90	1365	159	114	12	8
1891/95	1590	179	127	11	8
1896/1900	2011	233	156	12	8
1901/05	2395	281	191	12	8
1906/10	3130	367	247	12	8
1911/15	4039	500	323	12	8

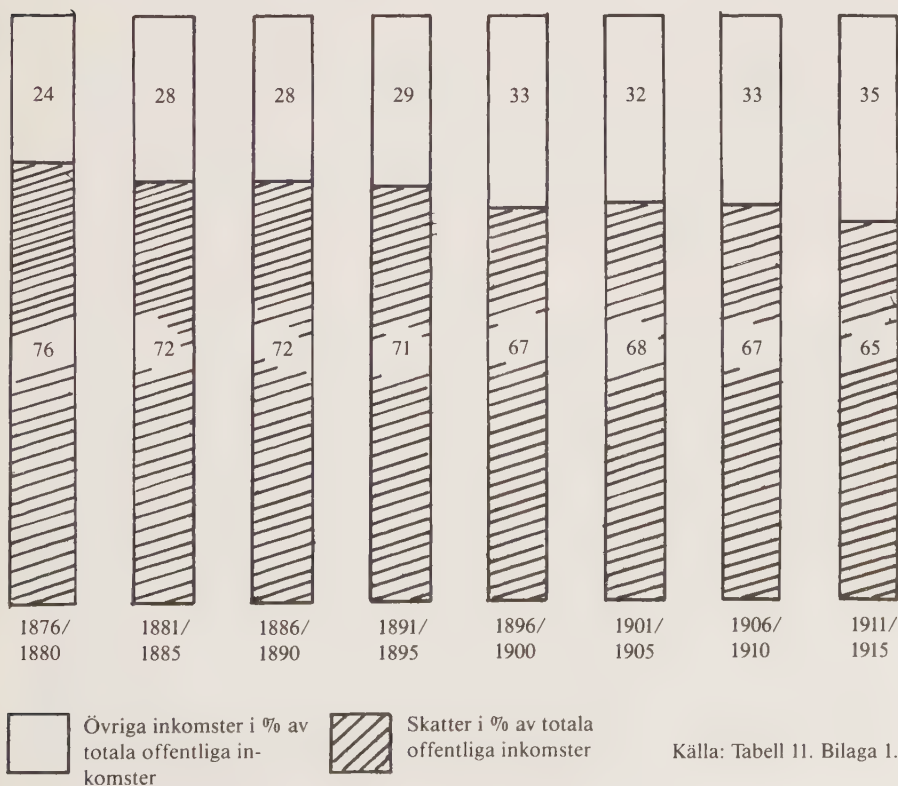
Källor: 1. Johansson, Ö., The Gross Domestic Product of Sweden and its Composition 1861—1955. Stockholm 1967. Table 55: Gross Domestic Product at Market Price by Sector of Origin. Current Prices. Millions of Kronor.

2. Tabell 11, Bilaga 1.

till femårsperioden 1886/90. Ökningen var från 10 till 12 procent av BNP. De totala skatteinkomsternas andel ökade också, men något mindre, från 7 till 8 procent av BNP mellan 1876/80 och 1881/85 (Se Tabell 1 ovan och Diagram 4, Kapitel 5).

De totala offentliga inkomsterna ökade något mer än skatteinkomsterna. Skattefinansieringen minskade således relativt sett under industrialiseringsperioden. Den minskande andelen skatteinkomster av de totala inkomsterna framgår av Diagram 1. Minskningen pågick i stort sett mellan 1876/80 och 1906/10 både med avseende på statliga och kommunala skatteinkomster. Den statliga skattefinansieringen var dock något högre än den kommunala (Se Tabell 2).

Diagram 1. *Skatteinkomster och övriga inkomsters relativa fördelning 1876/80 — 1911/15. Procent av totala inkomster.*

Tabell 2. *Andelen statlig skatt i procent av de totala statsinkomsterna och andelen kommunal skatt i procent av de totala kommunala inkomsterna 1861/65 — 1911/15.*

	Statens totala inkomster inklusive rustnings- och rote- ringsbesvär milj. kronor ¹⁾	Skatter till staten inklusive rustnings- och rote- ringsbesvär milj. kronor ¹⁾	Andelen statlig skatt i % av statens totala inkomster	Kommuner- nas totala inkomster inklusive väghåll- ningsdistrik- ten milj. kronor ²⁾	Skatter till kom- munerna inklusive väghåll- ningsdistrik- ten milj. kronor ³⁾	Andelen kommunal skatt i % av kommuner- nas totala inkomster
1861/65	46	38	83	—	(18)	—
1866/70	48	38	80	—	(18)	—
1871/75	69	56	80	—	(31)	—
1876/80	79	59	75	49	37	76
1881/85	93	68	73	58	41	72
1886/90	93	69	74	65	45	68
1891/95	105	76	73	74	51	69
1896/1900	143	97	68	90	59	65
1901/05	164	115	70	117	76	65
1906/10	200	139	69	167	107	64
1911/15	275	188	68	225	165	73

Källor och kommentarer:

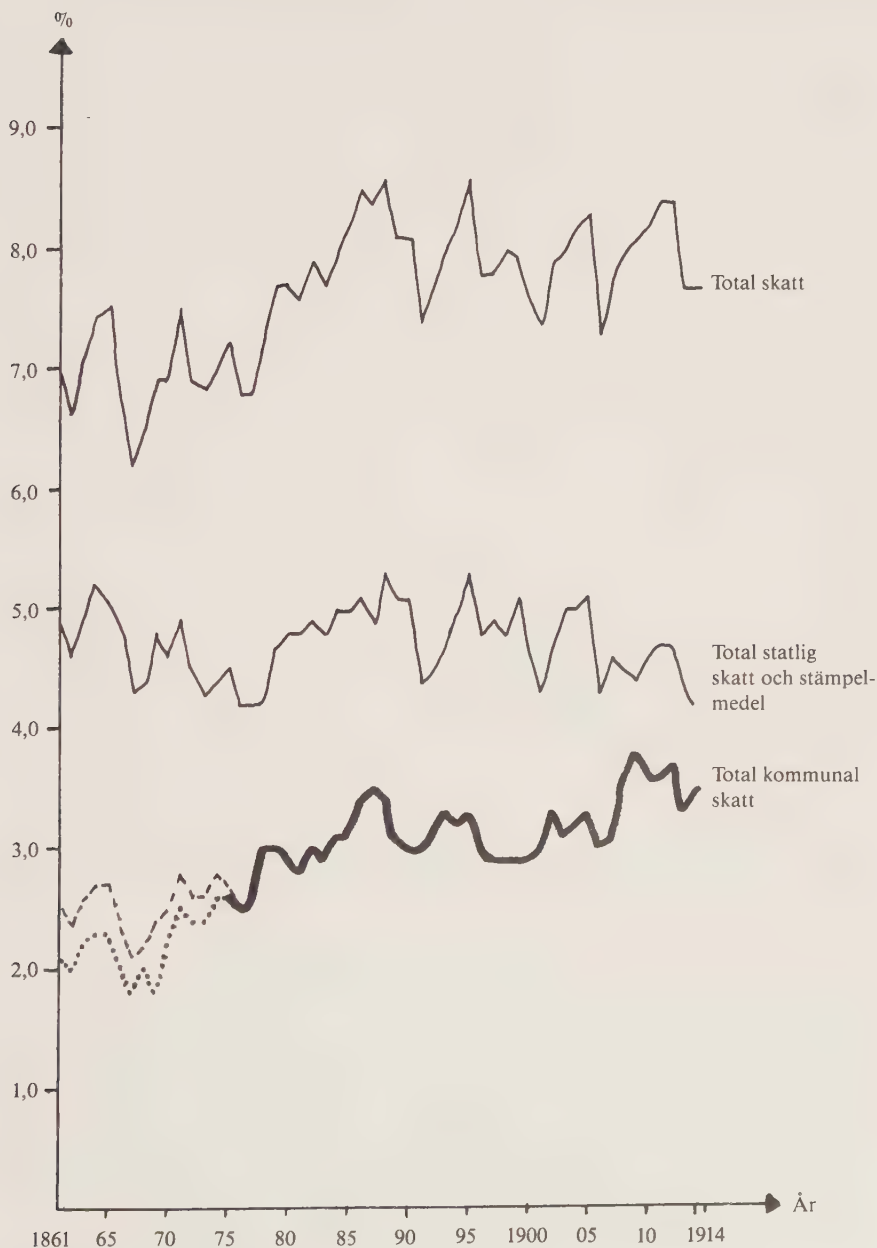
1. SÅ 1928, Tab. 243, exklusive rusdrycksförsäljningsmedel. Uppgifter över rustnings- och roteringsbesvärerna har hämtats från Tabell 11, Bilaga 1. Aritmetiskt medelvärde.
2. Tabell 11, Bilaga 1. Rusdrycksförsäljningsmedel ingår i denna summa liksom Vägkassornas verkliga inkomster. Aritmetiskt medelvärde.
3. Tabell 1, Bilaga 1. Siffran för åren 1911/15 avser endast det aritmetiska medelvärdet för åren 1911/14. Väghållningsdistrikten ingår inte före perioden 1876/80.

Skatteinkomsternas fördelning på statlig och kommunal skatt

Ser man till den statliga och den kommunala skatten så ökade båda samtidigt under perioden 1876—1888. Det var under denna period som den totala skattenivån kom att öka (Se Diagram 2). Den kommunala skatten expanderade mer än den statliga om man ser till en längre period. Den ökade även före 1870-talets mitt. Detta antagande baseras på en trendberäkning eftersom jämförbara data inte finns att tillgå för dessa första år (Se Bilaga 1, Tabell 15). Följaktligen är också den totala skatten beräknad för dessa år liksom uppgifterna i Diagram 2.

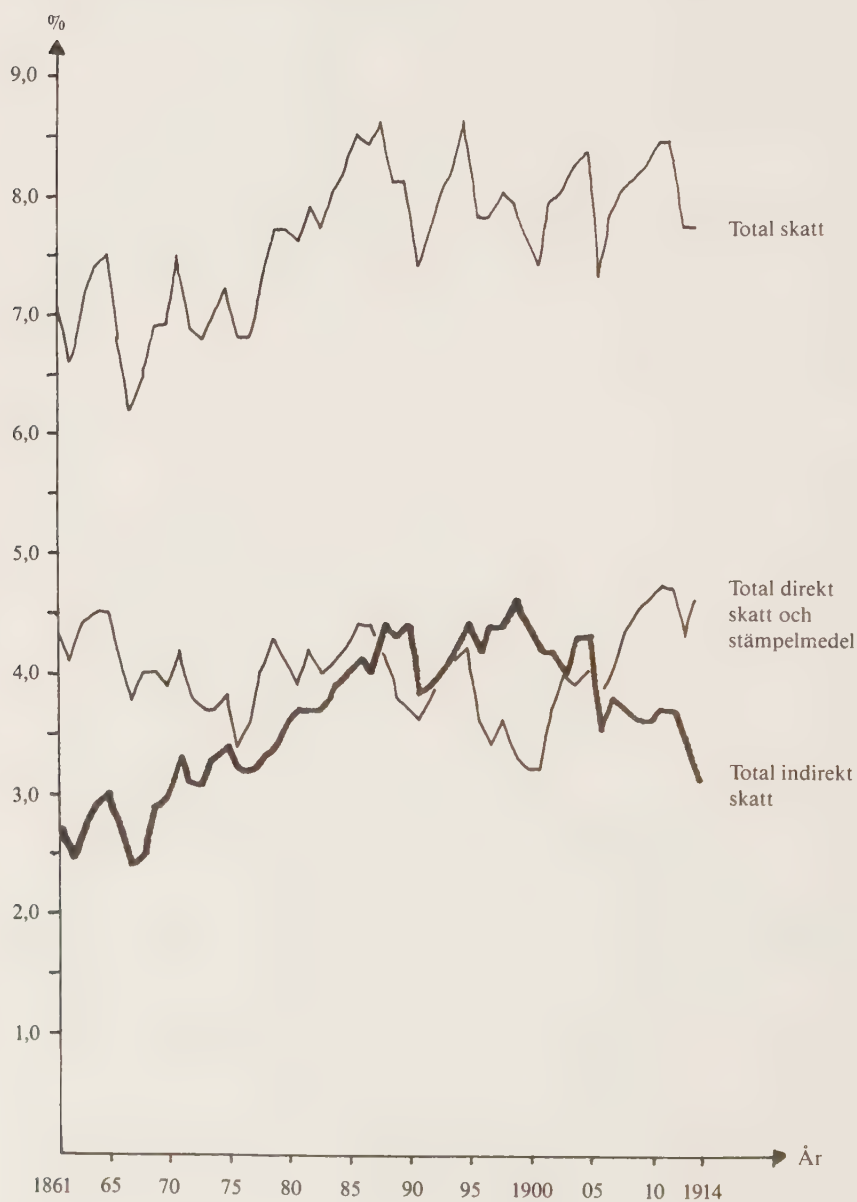
Empiriskt styrks den beräknade utvecklingsbilden av uppgifter om den kommunala indirekta skatten. Denna expanderade kraftigt mellan 1869 och 1874 (Se Kapitel 4, Diagram 1). De kommunala skattereformer som genomfördes talar också till förmån för ett antagande att kommunalskatten ökade på 1870-talet. Införandet av nya kommunala förvaltningsområden och kommunala organisa-

Diagram 2. *Total skatt, total statlig skatt och stämpelmedel samt total kommunal skatt i procent av bruttonationalprodukten 1861—1914.*

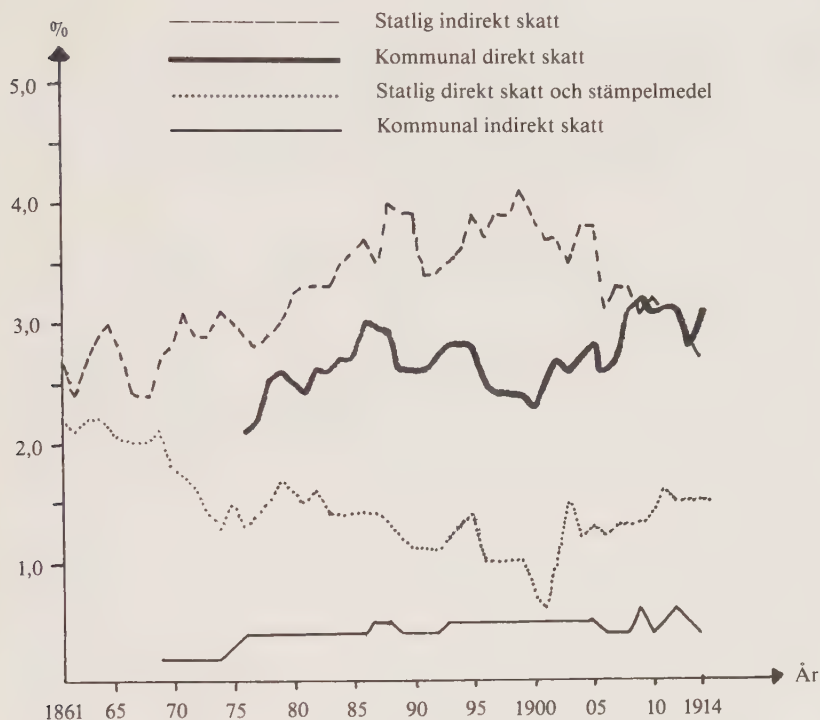
Källor: Tabell 14 och 15. Bilaga 1.

Diagram 3. *Total skatt, total direkt skatt och stämpelmedel samt total indirekt skatt i procent av bruttonationalprodukten 1861—1914.*

Källa: Tabell 14. Bilaga 1.

Diagram 4. Den statliga respektive den kommunala skattens fördelning på direkt respektive indirekt skatt i procent av bruttonationalprodukten 1861—1914.

Källa: Tabell 16. Bilaga 1.

tionsformer, självbestämmanderätt i skattefrågor, ökade åligganden och statliga bidrag är exempel på sådana reformer.

Fördelning på direkt och indirekt skatt

Utvecklingen av den statliga och den kommunala skatten kan jämföras med den direkta och den indirekta skattens utveckling. Den indirekta skattens ökning visar då stora likheter med den kommunala fram till 1890-talet. Den direkta skatteexpansionen liknar den statliga (Jfr. Diagram 2 och 3). Således bör det ha varit den statliga indirekta respektive den kommunala direkta skatten som bidrog till det ökade skattetrycket före 1890-talet. Detta antagande bekräftas också om man ser på utvecklingen enligt Diagram 4. Där framgår också att den statliga direkta skatten minskade medan den kommunala indirekta var relativt konstant fram till 1890-talet.

Centrala tendenser i strukturens kvantitativa förändringar

I det följande undersöks utvecklingen av de olika skatterna i procent av den totala skatten.

Bakom de utvecklingstendenser som skisserats ovan låg flera förändringar. Den statliga direkta skatten förändrades radikalt. Grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär minskade kraftigt för att så småningom helt avvecklas. Det var alltså en viktig förklaring till minskningen av den statliga direkta skatten i jämförelse med de övriga (Se Diagram 5).

Ökningen av den kommunala direkta skatten uppvägde tydligen till stor del minskningen av grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär. Den direkta skatten som helhet ökade mellan 1875 och 1880-talets slut. "Skatt utdebiterad efter fyrk, bevillningskrona eller inkomst" expanderade kraftigt (Se Diagram 6).

Ser man till den indirekta skatteökningen, som pågick längre trendmässigt sett, så var det uppenbarligen tullinkomsterna som låg bakom denna (Se Diagram 7). De kommunala indirekta skatterna ökade långtifrån lika mycket (Se Diagram 8).

Tre centrala tendenser kan alltså urskiljas. För det första minskade grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär. För det andra ökade kommunalskatten. För det tredje ökade tullinkomsterna.

Betraktas enbart den statliga beskattningen finner man följande mönster. Först avvecklades grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär. Därefter, när avvecklingen var genomförd, infördes den progressiva inkomstskatten. Denna ökade snabbt till grundskatternas nivå. En mer måttfull ökning av inkomst- och egendomsbevillning skedde också. Vid ett flertal tillfällen uttogs också kraftiga tilläggsbevillningar. Ökningen av andra direkta statsskatter täckte dock inte det "gap" som uppstod mellan de äldre skatternas avveckling och de nya skatternas införande. En jämförelse mellan Diagram 5 och Diagram 7 visar, att tullinkomsterna däremot fyllde denna funktion. De ökade när de äldre skatterna avvecklades och kulminerade ungefär när de nya infördes.

Utvecklingsbilden i Kapitel 2 kan kompletteras med följande iakttagelser. De regressivt verkande jordskatterna var kvantitativt sett betydelsefulla. De avvecklades gradvis och avvecklingsproceduren pågick länge.

De personliga skatterna, som också verkade regressivt, och som ännu på 1850-talet spelade en stor roll, minskade i betydelse. Omkring 1880 utgjorde de mellan 3 och 4 procent av den totala skatten. Även de kvarstående personella skatterna minskade i betydelse.

Den progressiva inkomst- och förmögenhetsskatten ökade snabbt i betydelse redan omedelbart efter det att den hade införts.

Diagram 5. De statliga direkta skatternas och stämpelmedlens utveckling i procent av den totala skatten 1861—1914.

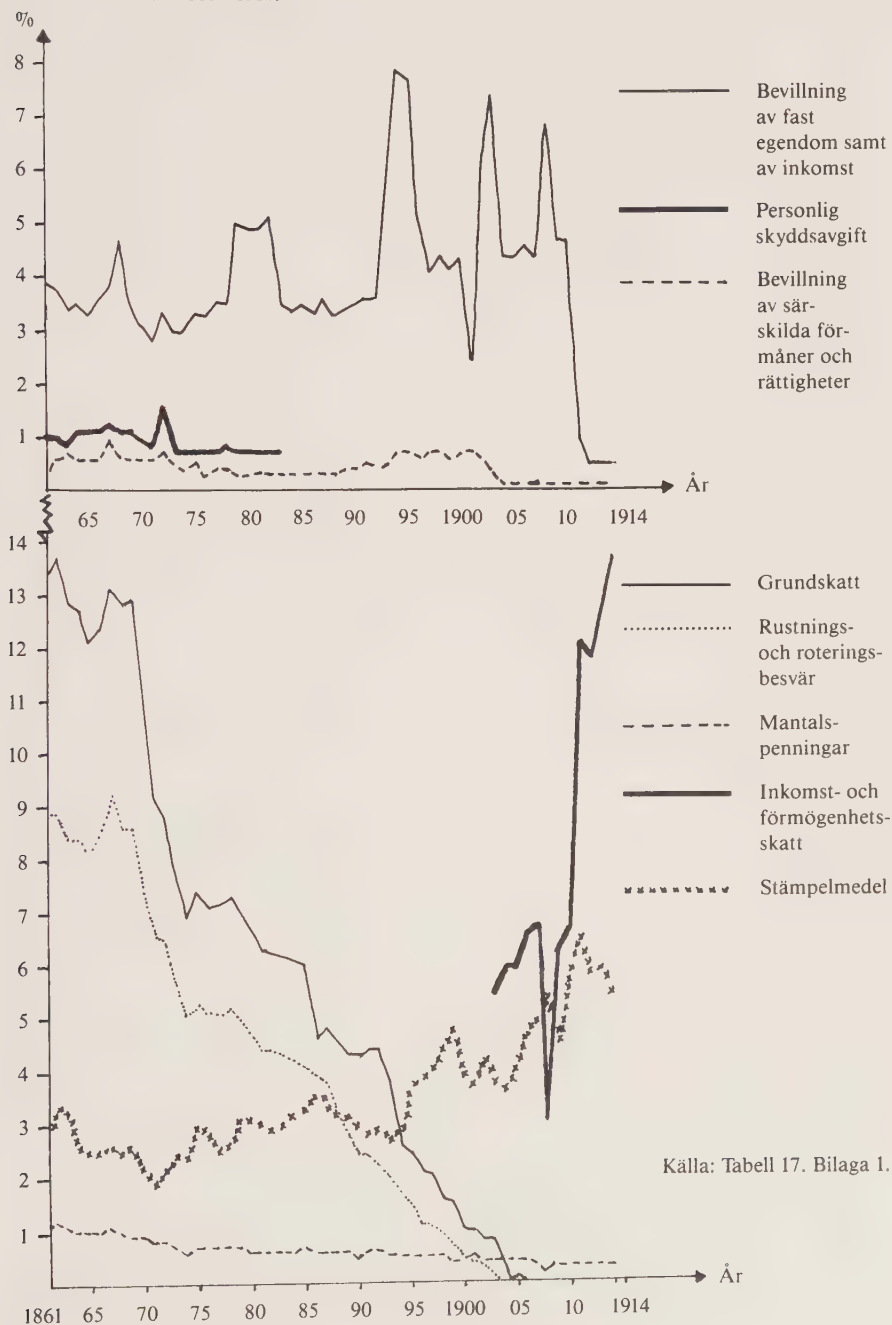

Diagram 6. De kommunala direkta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1875—1914.

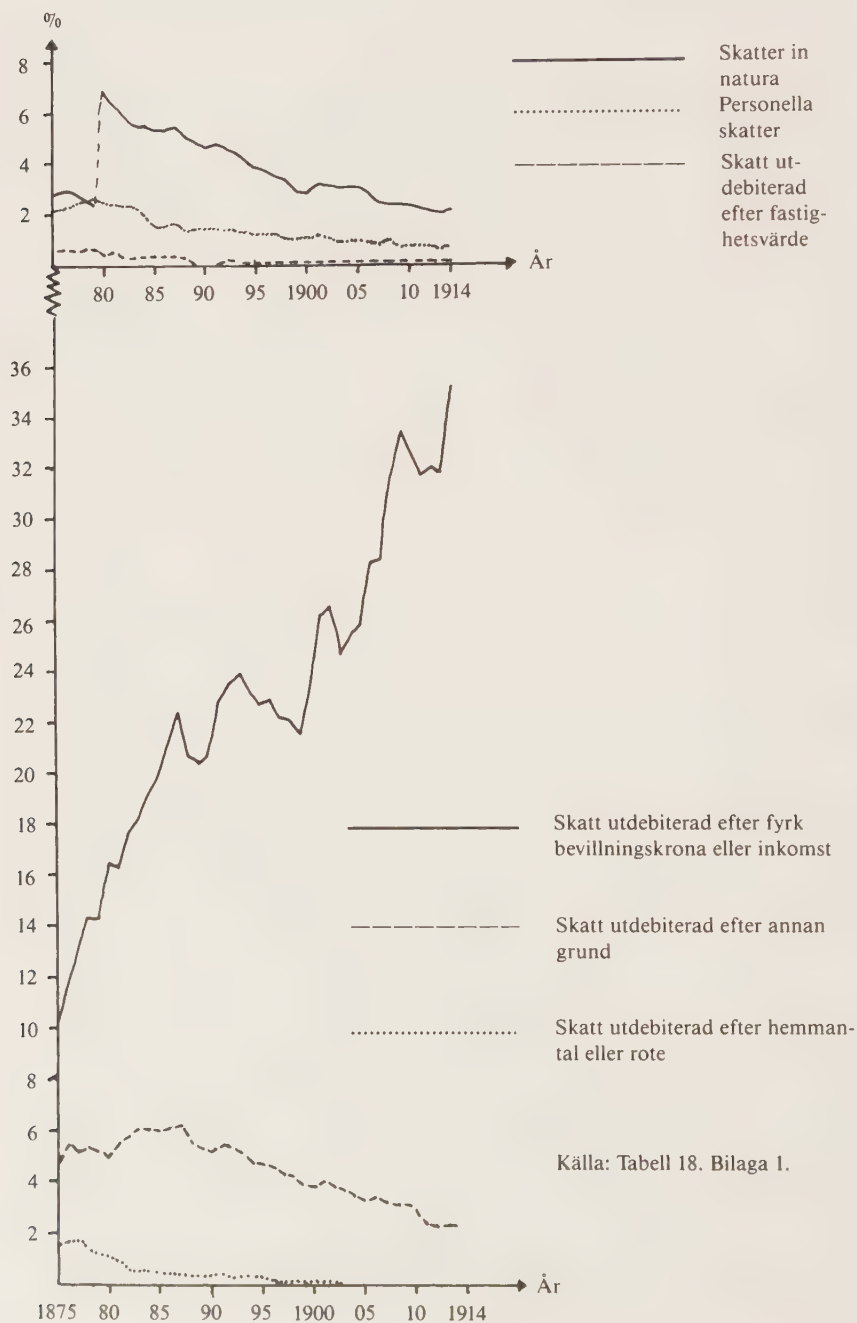
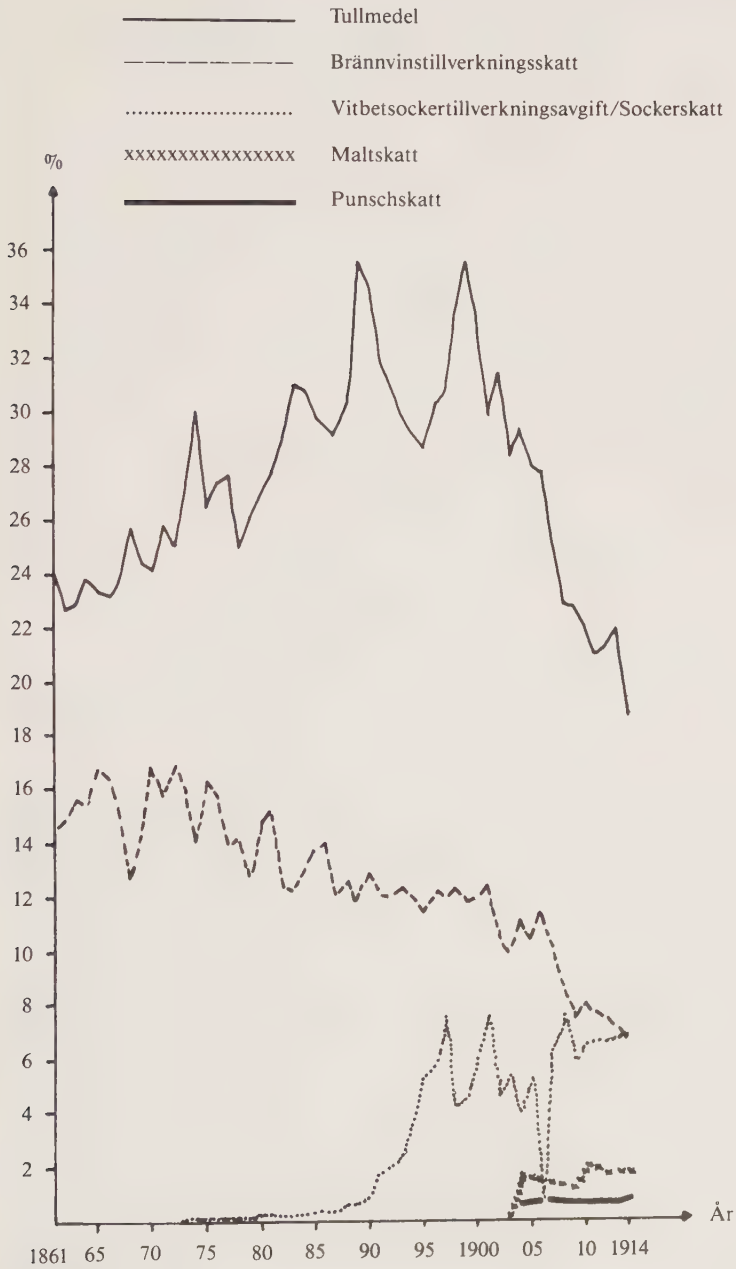
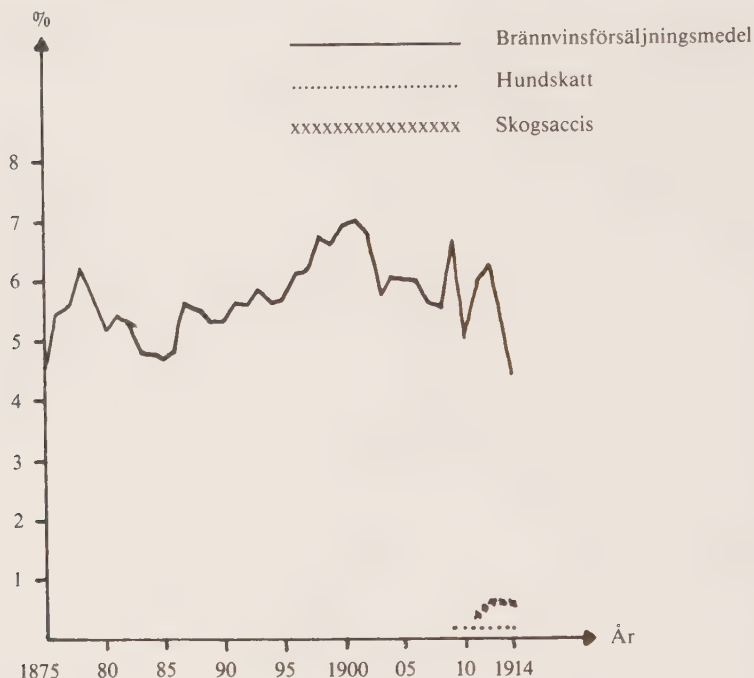

Diagram 7. De statliga indirekta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1861—1914.

Källa: Tabell 19. Bilaga 1.

Diagram 8. De kommunala indirekta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1875—1914.

Källa: Tabell 20. Bilaga 1.

På den kommunala beskattningens område kvarstod bevillningen som utdebiteringsgrund. Trots detta blev "kommunalskatten" ett av de mer expanderande skatteslagen. De berörda kommunala reformerna möjliggjorde alltså en kraftig expansion.

Tullinkomsterna utgjorde en mycket hög och expanderande andel av de totala skatteinkomsterna fram till sekelskiftet. Förutom den sammanlagda brännvinstillverknings- och försäljningsskatten var övriga indirekta skatter av mindre betydelse.

Naturahushållningen inom statsförvaltningen avvecklades med grundskatterna samt rustnings- och roteringsbesvären. Inom den kommunala förvaltningen minskade skatten in natura från 7 procent av den totala skatten 1880 till 2 procent 1914. Naturaunderhållet till väghållningsdistrikten ökade inte särskilt mycket ens i absoluta tal sett under perioden. Penningskatten inom dessa ökade mer (Se Bilaga 1, Tabell 8).

Regressiviteten i skattesystemet

I det föregående har konstaterats, att den indirekta skatten ökade i procent av BNP fram till sekelskiftet. Av Diagram 9 framgår, att den utgjorde en betydande del av den totala skatten. Expansionen kulminerade vid sekelskiftet.

Ökningen av indirekta skatter innebar alltså, att de indirekta skatterna på konsumtion ökade. Det var skatter som förutsatte import, handel-, varu- och penningomsättning, försäljning och konsumtion. När den direkta skatten minskade innebar detta således, att man i större utsträckning förlitade sig på nya skattekalor, andra än jord, avkastning, inkomst, förmögenhet och person.

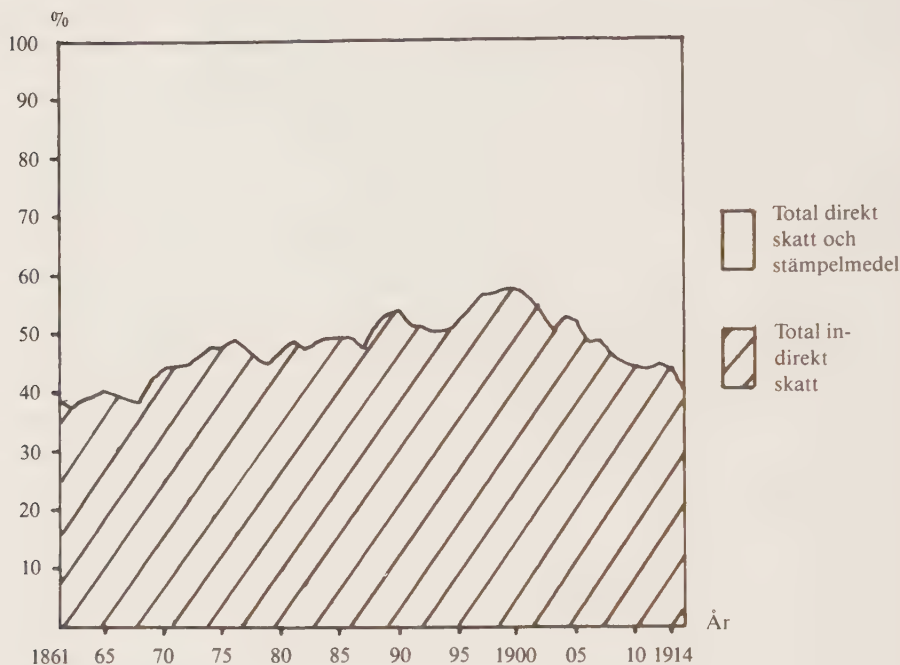
Proportionerna mellan offentliga inkomster från regressivt verkande skatter och andra skatter förändrades också. Dessa proportioner var inte desamma som mellan direkt och indirekt skatt. Ofta framhålls dock de indirekta skatternas regressiva verkan i motsats till de direkta skatternas proportionella eller progressiva skatteskalor. De indirekta skatternas effekt beror dock på vilket slag av konsumtion som beskattas. Detta förändrades bland tullinkomsterna som helhet under perioden. De utvecklades i riktning mot ökad regressivitet. Inslaget av tullar på oundgängliga varor och varor av mer allmänt utbredd konsumtion ökade. Ökningen skedde på bekostnad av tullar på mer lyxbetonade varor. Till stora delar var dock den indirekta beskattningen som helhet regressivt verkande under perioden. Däremot var inte alla direkta skatter proportionella eller progressiva. Ett flertal av de regressivt verkande skatterna avvecklades som framgått ovan. Tar man hänsyn till de direkta regressiva skatternas avveckling blir bilden av utvecklingsförloppet den rakt motsatta mot vad man förväntat, d.v.s. än om man antar att endast indirekta skatter är regressiva (Jfr. Diagram 9 och 10). De direkta regressiva skatter som utgick under perioden var grundskatter, rustnings- och rotationsbesvär, mantalspenningar, personlig skyddsavgift, "bevillning av särskilda förmåner och rättigheter" och "skatt utdebiterad efter hemmantal eller rote". Andelen skatter som utgick regressivt i förhållande till skatteobjektet minskade. Andelen skatt som utgick efter proportionella/degressiva och progressiva skalor ökade (Se Diagram 10 och 11).

De skatter som verkade regressivt och var begränsade till inkomster som hörde från jordbrukssektorn avvecklades. De ersattes av skatter som verkade regressivt i förhållande till inkomsten för alla som konsumerade. De uttogs i högre utsträckning på varor som var nödvändiga eller av mer utbredd konsumtion. Den regressiva skatten tenderade att bli mer generell under industrialiseringskedet. Totalt sett minskade den dock inom skattesystemet.

Montgomery karakteriserar skattesystemet kring sekelskiftet på följande sätt:

". . . Någon förmögenhetsbeskattning existerade inte, fränsett en mycket mild arvsskatt. I övrigt var de direkta skatterna proportionella, inte progressiva, och representerade till

Diagram 9. Total direkt skatt och stämpelmedel samt total indirekt skatt i procent av den totala beskattningen 1861—1914.

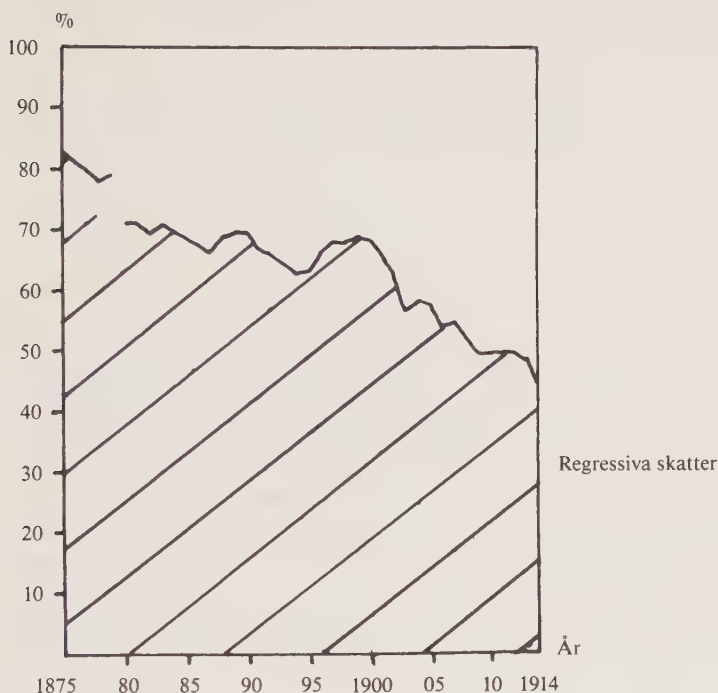
Källa: Tabell 14. Bilaga 1.

större delen utskylder till kommunen på i genomsnitt omkring 5%. Den statliga beskattningen tog väsentligen formen av tullar och acciser. I stort sett kunde således den totala beskattningen närmast betecknas som regressiv, eftersom de indirekta skatterna ju i allmänhet drabbar lägre inkomstagare med särskild skärpa.”⁴

Montgomerys påstående, att skattesystemet närmast kunde karaktäriseras som regressivt vid tiden kring sekelskiftet, är således en i hög grad relevant beskrivning även enligt den här företagna undersökningen.

Den regressiva skatten utgjorde nära 70 procent av den totala år 1900. Det var dock en nivå som var minskande. 1914 utgjorde den endast 45 procent av den totala skatten.⁵

Diagram 10. De regressiva skatternas utveckling i förhållande till den totala skatten 1875—1914.

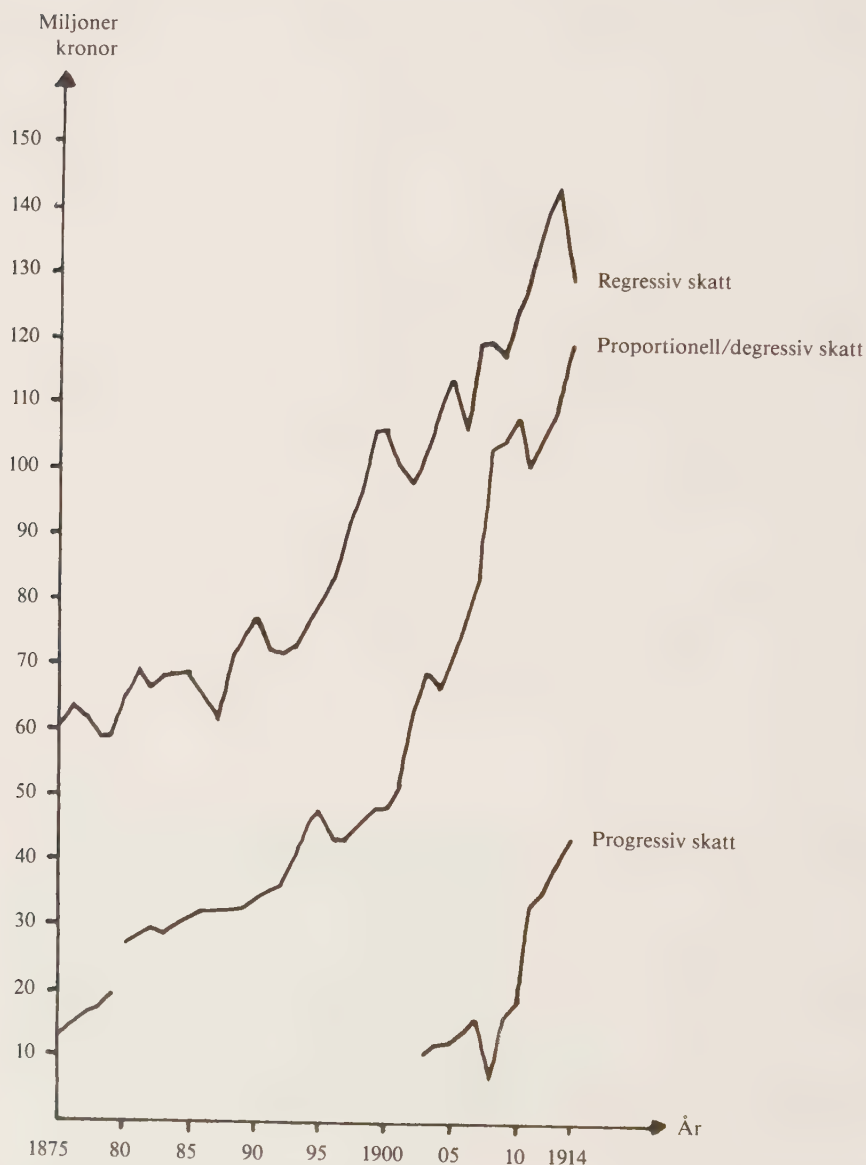
Anm.: Stämpelmedel, "skatt in natura" och "skatt utdebiterad efter annan grund" har ej inkluderats.
Källa: Tabell 21. Bilaga 1.

Skatteexpansionen och den ekonomiska utvecklingen

Den reativa skattenivån tenderade att pendla kring 7 procent av BNP. Detta läge bröts och den totala skatten kom i stället på lång sikt att variera omkring 8 procent. Förändringen skedde i ett läge av något minskad ekonomisk tillväxt. Den ekonomiska nedgången gick hand i hand med en internationell lågkonjunktur. Under denna konjunkturedgång ökade den indirekta skattens betydelse i skattesystemet relativt sett. Jordskatternas andel av den totala skatten minskade. Tullarna och den kommunala inkomstskatten ökade relativt sett.

Hur såg denna utveckling ut i absoluta tal? Hur utvecklades den totala skatten i jämförelse med BNP-utvecklingen? Vilka skatter låg bakom den relativa expansionen av de offentliga inkomsterna? Vilka andra mekanismer bidrog till denna ökning? I Kapitel 4 analyseras utvecklingen med utgångspunkt från tullarna för att belysa dessa frågeställningar.

Diagram 11. Den regressiva, proportionella/degressiva och den progressiva skattens utveckling 1875—1914. Absoluta tal.

Anm.: Stämpelmedel, "skatt in natura" och "skatt utdebiterad efter annan grund" har ej inkluderats.
Källa: Tabell 21. Bilaga 1.

KAPITEL 4

Tullinkomsternas roll i skattesystemet

Förändringarna i skattesystemets struktur framställdes systematiskt i föregående avsnitt. På en aggregerad nivå kunde konstateras att den relativa skattenivån ökade under 1870- och 1880-talet. Parallellt därmed ökade också den mycket långsiktigt expanderande indirekta skatten i relativ betydelse. Ökningen av den relativa skattenivån upphörde 1888. Samma år kom de indirekta skatterna att bli av större relativ betydelse än de direkta. Av undersökningen framgick också tullinkomsternas relativa ökning fram till detta år. Detta förhållande motiverar en mer ingående analys av tullinkomsternas roll som statsfinansiell källa. Först fastställs och beskrivs i det följande tre viktiga perioder av förändringar i skattesystemet. Därefter preciseras tullinkomsternas betydelse för den relativa skattenivåns ökning under den första av dessa tre perioder. För det tredje undersöks tullinkomsternas betydelse för förskjutningarna mellan andelarna direkt respektive indirekt skatt under de två följande perioderna. För det fjärde görs en genomgång av specifika förklaringar till tullinkomsternas utveckling. Förändringarna i tullsatserna och motiveringarna till dessa i den politiska debatten behandlas därefter. Slutligen undersöks tullinkomsternas utveckling i förhållande till förändringarna i importen.

Tre perioder av stora nivå- och strukturförändringar

Med utgångspunkt från förändringar i den relativa skattenivån och förändringar i den indirekta skattens relativa betydelse kan tre olika perioder av stora förändringar på en aggregerad nivå urskiljas.

Den *första perioden* (1876—1887) karaktäriseras av en relativ ökning i det totala skattetrycket. Denna expansion ägde i huvudsak rum under perioden fr.o.m. 1876 t.o.m. 1888 (Se Diagram 2, Kapitel 3). Denna period av ökat skattetryck infattas i stort sett i den internationella lågkonjunktur som rådde mellan åren 1873 och 1896, den s.k. stora depressionen. Eftersom det relativa skattetrycket

ökade under denna första period är det av vikt att framhålla att BNP-ökningen avtog medan de offentliga inkomsterna av skatter ökade. Då tullinkomsterna till betydande del låg bakom den totala skattens expansion är det viktigt att först redogöra för den modifierade bild av "den stora depressionen" som givits i senare ekonomisk-historisk forskning. Denna är inte endast av betydelse för tolkningen av lågkonjunkturen utan även för mekanismerna bakom den tullexpansion som bidrog till den totala skattenivåns ökning. I senare ekonomisk-historiska framställningar har påpekats, att det var den längsta påvisbara, sammanhängande historiska period av fallande priser sedan medeltiden.¹ Det har hävdats, att perioden var för lång för att i modern bemärkelse kunna benämnas konjunkturell förändring. Den skulle bättre karaktäriseras som en trendmässig utveckling. Det har påståtts, att äldre undersökningar alltför ensidigt tolkat prisfallet som depressionstecken.² Fallande priser utgör inte ett tillräckligt kriterium för att beteckna en lågkonjunktur. Det har vidare, betraktat i ett europeiskt perspektiv, fastställts, att prisfallet pågick även under de kortare konjunkturuppgångar som inträffade under den långa perioden av trendmässigt sett sjunkande tillväxttal. Till skillnad från tidigare perioder, då fallande priser varit förknippade med bl.a. befolkningsminskning och omfattande ekonomisk tillbakagång, karaktäriserades 1800-talet av befolkningstillväxt och industriell utveckling. Att detta kunde ske trots det långa prisfallet förklaras av att det bakom de fallande priserna låg produktivetsförbättringar. Dessa skedde först inom den industriella produktionen och därefter inom livsmedelsproduktionen.

Livsmedelsprisernas utveckling påverkades också av att den s.k. transportrevolutionen, både till sjöss och lands, öppnade vägarna till nya områden lämpade för livsmedelsproduktion. (Häri låg en process i sig då transportmedlen både var resultatet av ny teknik inom produktionen, vilken börjat ske i industriell skala, och nya uppfinningar på vilka de själva baserades. Dessutom förutsatte användandet att hamnar och järnvägar anlades. Dessa infrastrukturella investeringar iscensattes ofta i offentlig regi genom lånefinansiering). Produktivetsförbättringarna under 1800-talet orsakades i sin tur av teknologiska förbättringar. Dessa var dessutom unika i jämförelse med tidigare förbättringar vilket förklarade skillnaden mellan den utveckling dessa nu medförde och den utveckling de medfört under tidigare perioder.³ Syftet är inte att här vidare gå in på frågan om vilken faktor som var den ytterst avgörande för att starta industrialiseringsprocessen. Den ovan skisserade utvecklingen talar dock mot att karaktärisera "den stora depressionen" enbart som en lågkonjunktur eller faktiskt depressionsperiod. Det var en period av fallande priser och det fanns många mekanismer och delprocesser som anförs som förklaring till detta.

Ytterligare en omständighet som ger en splittrad bild av berörda period med fallande BNP-siffror (Se Diagram 1 och 3 nedan) är vissa fakta rörande jord-

bruksproduktionens utveckling i Sverige. Enligt tull- och traktatkommitténs betänkande nr. 5, 1921, ökade både spannmålsutsädet och åkerarealen under 1870- och 1880-talen. Denna utveckling bröts först på 1890-talet.⁴ Detta skedde närmare bestämt mellan åren 1894 och 1895. Då hade redan jordbrukssektorn börjat expandera efter den långa perioden av stagnerande tillväxt mätt i löpande priser (Se Diagram 3 nedan). Expansionen av den totala spannmålsarealen avtog likaså först vid 1890-talets mitt. Brödsädesarealen, utbruten från den totala spannmålsarealen, uppvisade inte ens på 1890-talet någon minskning i absoluta tal.⁵ Ser man till dessa aggregerade siffror tyder de på en expansiv jordbruksutveckling under "den stora depressionen". Tull- och traktatkommittén framhöll dock, att jordbruksstatistiken troligtvis gav en överdriven bild av expansionen.

Påståendet om den alltför gynnsamma utvecklingsbilden har av Jörn Svensson följts upp i en källkritisk granskning av de jordbruksstatistiska data som ligger till grund för densamma.⁶ En nedbrytning av statistiken på regional och lokal nivå modifierar också denna bild. Detta gäller huvudsakligen hastigheten i nyodlingen. Anledningen till att tillväxtsiffrorna kan antagas vara för höga är bl.a. att hushållningssällskapen under perioden successivt gick över till mer tillförlitliga insamlingsmetoder. Förhållandet att eftersläpningar som förekom i statistiken i stor utsträckning korrigerades under perioden medförde, att expansionen delvis är resultatet av statistisk fiktion, delvis av en i verkligheten förekommande nyodling.⁷ Det som förändras mest vid granskningen av siffrorna är bilden av det totala spannmålsutsädet expansion. De ökningarna som där registrerades under 1880-talet var till allra största delen resultatet av insamlingsmetodernas förändringar. Ökningarna hade i regel pågått under en längre tid före det år som de registrerades. De registrerades också olika år i olika skeppslag och härader. Faktum kvarstår dock att jordbruksarealen ökade också mellan 1873 och 1896.

Sifferuppgifterna kan tolkas som att de sjunkande världsmarknadspriserna på spannmål först möttes av ökad produktion och därefter en övergång till alternativa grödor. När priserna på 1890-talet började stiga, liksom värdet av jordbrukssektorns produktion totalt sett, började ökningen i den uppodlade arealen att avtaga. Först efter långkonjunkturen tyder utvecklingen på expansion genom produktivetsförbättringar.

I jämförelse med den internationella bilden hade stagnationsperioden ett något annorlunda förlopp i Sverige. En utplanande tendens i den ekonomiska tillväxten kan, enligt Diagram 1 nedan, urskiljas mellan åren 1874 och 1888. Därefter ökade bruttonationalprodukten t.o.m. 1891 för att åter avtaga t.o.m. 1895. Perioden av utplanande tillväxt var således inte sammanhängande mellan de angivna åren för "den stora depressionen".

Jämförs siffrorna över de totala skatteinkomsterna under den relativa expansionsperioden med BNP-utvecklingen finner man följande mönster. I de flesta

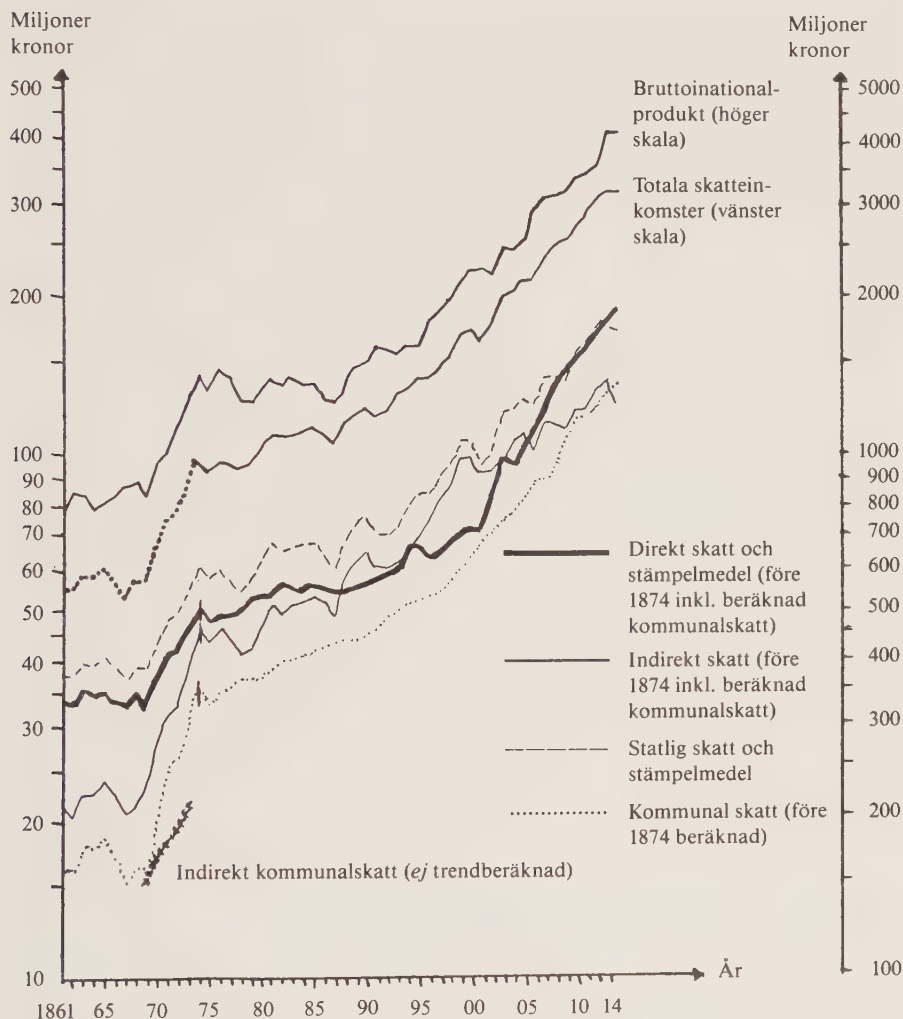
fall bestod den relativa skatteökningen av att tillväxten i löpande priser minskade medan skatteinkomsterna fortsatte att öka. I vissa fall avtog både tillväxten och den totala skatteinkomstökningen. Skillnaden var dock att den sistnämnda avtog i långsammare takt. Trendmässigt ökade den totala skatten under perioden medan BNP-ökningen avtog i förhållande till denna. Ökningen av det relativa skattetrycket skedde således främst genom en kraftig nedgång i den ekonomiska tillväxttakten. Detta berodde i sin tur, i stor utsträckning, snarast på fallande priser än minskad produktionstillväxt.

I reella termer räknat förekom sålunda knappast någon avmattning i den ekonomiska tillväxten totalt sett. För jordbrukets vidkommande tyder dock utvecklingen på en verkligt avtagande tillväxttakt under den första perioden. Den var dock mindre omfattande än nedgången räknat i löpande priser (Jfr. Diagrammen 1, 1 a, 1 b och 3 nedan). Den trendmässiga ökningen av den totala skatten vid fallande BNP-siffror tyder på ett stort inslag av skattetyper i skattesystemet som inte var proportionella i förhållande till skatteobjektet. Det kan också ha funnits ett inslag av särskilt anlitade skattekällor som var mer stabila än BNP. Exempelvis importen. Den trendmässiga följsamheten efter 1888 tyder samtidigt på att inslaget proportionell skatt ändå var tillräckligt stort för att skattevolymen skulle följa BNP-utvecklingen vid ekonomisk tillväxt. Utveckling kan givetvis också ha berott på att något skatteobjekt rört sig motkonjunktorellt. Slutligen kan också nya skatter ha införts eller skatten ha höjts.

Den *andra perioden* (1888—1899) hade följande karaktäristiska drag. De indirekta skatteinkomsternas relativa nivå, i förhållande till den totala skatten, kom att överstiga de direkta skatteinkomsternas relativa nivå på samma gång som de trendmässigt ökade. Som visas i Diagram 3 i Kapitel 3 inträffade detta förhållande mellan 1888 och sekelskiftet. Samtidigt nådde de indirekta skatterna sitt relativa maximum. Prisfallet pågick också i flera år under den andra perioden.

Den *tredje perioden* (1900—1914) utmärktes av att förloppet kom att bli rakt motsatt den föregående periodens. Förhållandet mellan indirekt och direkt skatt förändrades således åter. Fr.o.m. 1899 minskade andelen indirekt skatt. Den totala direkta skatten kom efter 1905 att överstiga andelen indirekt skatt samtidigt som utvecklingen gick mot en ökande andel direkta skatteinkomster (Se Diagram 3 i Kapitel 3).

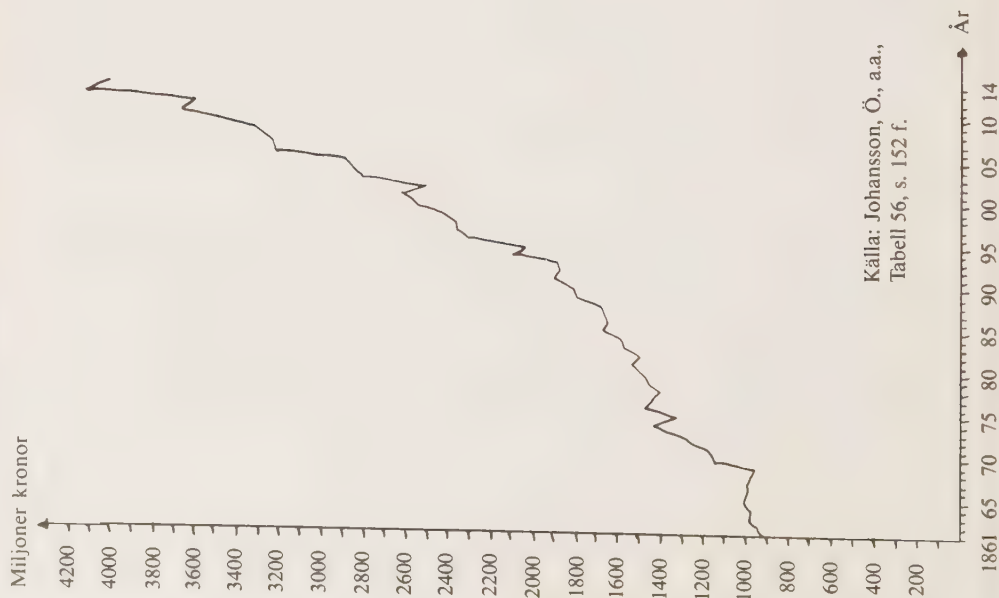
Diagram 1. *Bruttonationalprodukt och totala skatteinkomster 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser.*

Källa: Tabell 1. Bilaga 1.

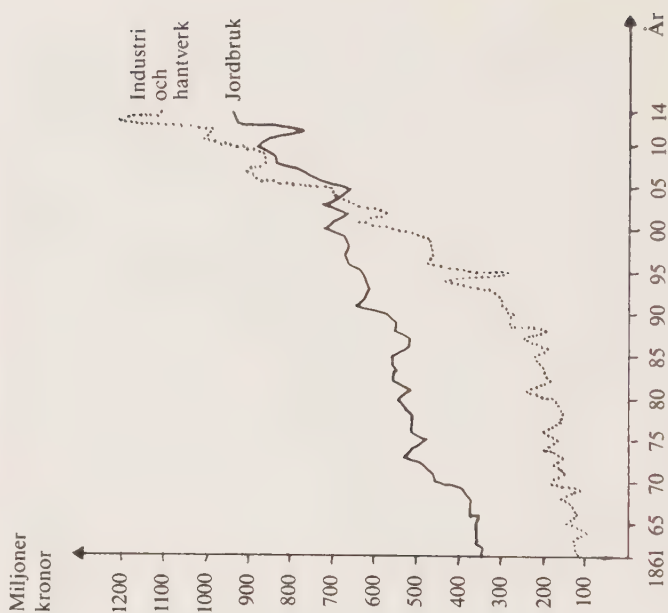
Anmärkning: Bruttonationalprodukten avläses på den högra skalan. Totala skatteinkomster avläses på den vänstra skalan. Uppgifterna över den totala skatten inkluderar före 1874 beräknande kommunalskatter enligt ovan.

Diagram 1 a. *BNP till marknadspris 1861—1914. 1913 års priser. Absoluta tal. Miljoner kronor.*

Källa: Johansson, Ö., a.a.,
Tabell 56, s. 152 f.

Diagram 1 b. *Industri/hantverkssektorns och jordbrukssektorns produktion till marknadspris 1861—1914. 1913 års priser. Absoluta tal. Miljoner kronor.*

Källa: Johansson, Ö., a.a., Tabell 56, s. 152 f.

Strukturella förändringar i skattesystemet under de tre perioderna.

I föregående kapitel kunde märkas att de totala tullinkomsterna spelade en mycket viktig roll i skattesystemet som helhet under perioden. Periodvis utgjorde dessa inkomster den största enskilda statliga skatteinkomstkällan under industrialiseringsperioden. Eftersom utvecklingen endast har mätts i relativa termer i det föregående är det här på sin plats att först precisera tullinkomsternas betydelse något ytterligare. Detta sker här nedan för var och en av de tre perioderna.

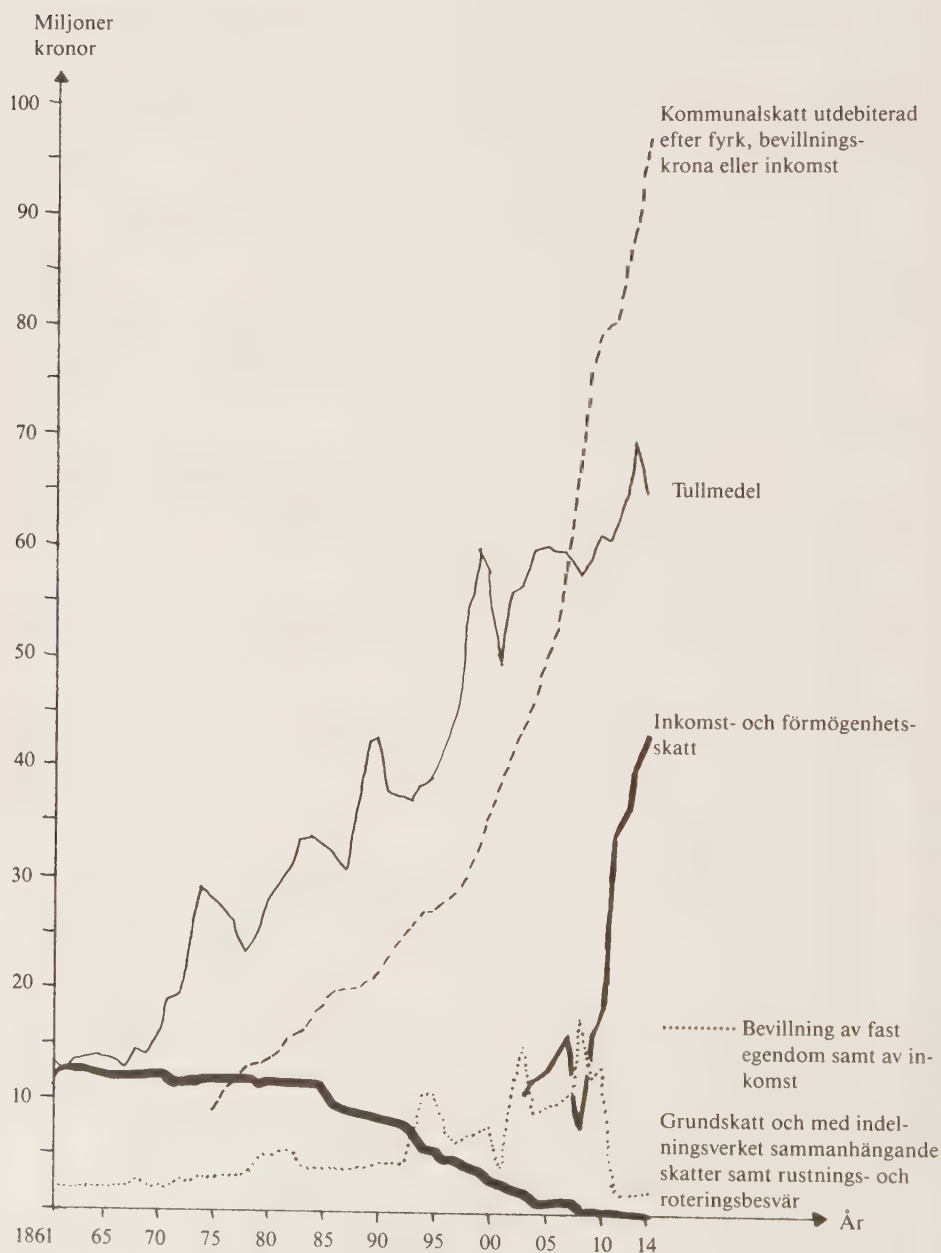
Bakom det ökade totala skattetrycket under den *första perioden* (1876—1887) låg till stora delar den trend av en ökande andel indirekt beskattning som också ledde till att denna kom att överstiga den direkta skattens andel av den totala skatten under den *efterföljande perioden* (1888—1899). Den viktigaste indirekta skatten då det gäller den relativa tillväxten var tullinkomsterna. Tullinkomsternas ökning invercade således starkt på de två olika utvecklingsdragen under både den första och den andra perioden.

Under den *första perioden* (1876—1887) bidrog förutom *tullinkomsterna* även den *kommunala skatten*, som utdebiterades efter fyrk, bevillningskrona eller inkomst (direkt skatt), starkt till den ökade relativa skattenivån. Denna ökade också mycket kraftigt under perioden (Se Diagram 2 nedan). Övriga kommunala skatteformer minskade i relativ betydelse under perioden (Se Diagram 7 i föregående Kapitel). Tullinkomsterna utgjorde dock under hela perioden en ca 10 procent större andel av den totala skatten än berörda kommunalskatt (Jfr. Diagram 6 och 7 i föregående Kapitel). Som framgått ovan förklarades den relativa ökningen från ”andra sidan” av en minskad BNP-tillväxt i absoluta tal. Troligtvis berodde denna till stora delar på fallande priser. Av Diagram 2 nedan framgår också den trendmässiga expansionen av tullinkomsterna i absoluta tal sett under perioden som helhet.

Kraftiga ökningstoppar förekom under de två första perioderna. Dessa expansionsperioder, som började 1887 respektive 1893, sammanföll med de två stora protektionistiska tullreformerna 1888 respektive 1892, då ett stort antal nya tullar infördes.

Skatteobjektet för tullarna var införseln av varor. Exporttullar liksom tullar på inrikes varutransporter var avskaffade. Det var först efter införsel som tullarna på de införda varorna kunde övervältras på konsumtionen genom prishöjningar. Tullinkomsternas absoluta gränser var således beroende av den totala inkomstutvecklingen vilken ytterst bestämdes av den totala produktionsutvecklingen. Betraktas Diagram 3 nedan finner man, att importen trots detta ökade kraftigt under en lång rad av år då vädret av produktionen inom jordbruks-, industri- och byggnadssektorn minskade eller stagnerade. Detta bidrar till att förklara den relativa skatteexpansionen under den första perioden. En bidragan-

Diagram 2. Tullmedlens utveckling i jämförelse med vissa andra viktigare skatteinkomster 1861—1914. Absoluta tal. Milj. kronor.

Källa: Tabell 2 och 3, Bilaga 1.

de orsak till importens kraftigare expansion under denna första period kan ha varit att prisfallet på utländska varor var större än på inhemska och således blev relativt sett billigare att konsumera och därför importerades i större mängd. Man hade inte heller ännu genomfört protektionistiskt inriktade tullreformer för att försöka förhindra en ökad import.

Den andra skatteform som under den första perioden inte följde den stagnerande BNP-utvecklingen proportionellt var den "allmänna kommunalskatten". Anledningarna till att denna skatteform inte följde förändringarna i proportion till skatteobjektet trots att den påfördes procentuellt var följande. Den var inte proportionell i samma bemärkelse som den statliga bevilningen av inkomst. Den totala "allmänna kommunalskattens" ökning konstituerades av ett mycket stort antal politiskt och finansiellt grundade beslut beträffande den kommunala utdebiteringen. De allmänna kommunallagarnas bestämmelser om kommunal beskattningsrätt kompletterades av speciallagar vilka fastställde kommunernas skyldigheter⁸. Detta inskränkte givetvis kommunernas finansiella självständighet. Delar av de utgifter som påverkade den kommunala skattens nivå bestämdes alltså inte i kommunerna och utan direkt hänsyn tagen till respektive kommuns finanser. Allteftersom fler förpliktelser ålades kommunerna började dock speciella bidrag för dessa kostnader att utbetalas från staten. De primärkommunala uppgifter som främst reglerades under 1800-talets andra hälft var folkskoleväsendet samt fattig- och hälsovården. Vid 1800-talets slut betalades två tredjedelar av lärarlönerna med statsbidrag. 1897 års skolstadga hade ställt nya krav på skolbyggnader och nyanställningar av lärare. För fattigvården, som var ett kommunalt åliggande sedan gammalt, utgick dock, trots ökade utgifter, inte några ökade statsbidrag. Till väggkommunerna hade ett mindre statsbidrag börjat utbetalas redan under 1800-talets första hälft.⁹

Enligt en undersökning avseende den kommunala skatteutvecklingen under 1890-talet kunde variationen i den kommunala "bevilningskronan" vara mycket stor mellan olika kommuner. Den kommunala skatten var således proportionell endast i förhållande till inkomster inom en och samma kommun och inte för alla kommuner i landet.¹⁰ Under perioden skedde beträffande den kommunala skatten successivt en övergång från äldre kommunala skatteformer till nyare. De skatteformer som övergavs var dels beskattning som skedde efter samma principer som de statliga grundskatterna, d.v.s. efter hemmantal eller rote, dels naturabeskattning samt andra olika skatter på jordbruksfastighet. 1862 års allmänna kommunalskatt innebar att skatten i större utsträckning utdebiterades lika på alla beskattningsobjekt inom kommunen i förhållande till inkomst.¹¹ Det var med andra ord inte längre jorden som utgjorde skatteobjektet. Skatterna kom att fördelas efter mer enhetliga kriterier enligt principerna i 1861 års bevilningsfördelning. Skatten utgick mer generellt än tidigare.

Inom finansrätten karaktäriseras den kommunala skatten som en repartitionsskatt. För denna skatt är utmärkande, att skattesatsen fastställts i syfte att erhålla ett bestämt skattebelopp. Den kommunala skattens storlek bestämdes alltså av skillnaden mellan utgifter och övriga inkomster i varje kommun.¹² Den kommunala skatten påverkades i första hand av förändringar i kommunernas finansiella behov och inte av variationer i skatteobjektets värde.

Således tillkom det ett antal mekanismer beträffande den kommunala skatten vilka möjliggjorde en skatteexpansion, trots att utdebiteringen ytterst stod i en bestämd relation till den statliga inkomstbevillningen och som inte gav lika stora inkomster.

Sammanfattningsvis var tullinkomsternas, med tullarnas specifika egenskaper, en viktig faktor för att förklara varför den totala skatten under den första perioden fortsatte att öka när den ekonomiska tillväxten stagnerade (Se vidare nedan, dels om den handelsgenererande "automatiska" ökningen, dels om vikt- och mängdtullarnas egenskaper vid fallande priser). Om det således låg en viss "automatik" bakom skatteexpansionen genom tullinkomsternas stora betydelse så var inte detta den enda förklaringen till utvecklingen. Den allmänna kommunalskatten hade helt andra egenskaper vilka också bidrog till att denna inkomst ökade under stagnationsperioden. I detta fall motiverades expansionen direkt, genom sättet för repartitionsskattens påförande, av kommunala utgiftsbehov som inte synes ha avtagit under "den stora depressionen". Den allmänna kommunalskattens utveckling har behandlats i det föregående för att ge ett perspektiv på betydelsen av tullinkomsternas "automatiska" ökning i sammanhanget. Kommunalskatten var också kvantitativt sett en viktig inkomst även om tullinkomsterna var av större betydelse totalt sett.

Under den *andra perioden* (1888—1899), vilken karaktäriserades av en ökning i den indirekta skattens relativa betydelse fr.o.m. 1888 och fram till omkring sekelskiftet, fortsatte en liknande utveckling av både tullinkomster och allmän kommunalskatt som under föregående period (se Diagram 2 ovan). Bakom den relativa förskjutningen låg, *förutom tullinkomsternas kraftigaste expansion* under de tre perioderna, en *minskning i absoluta tal av grundskatterna samt rustnings- och roteringsbesvären*. Tullinkomsternas expansion var dock kvantitativt sett en viktigare bidragande orsak till det relativa förloppet är grundskatternas avveckling. Fram till dess grundskatternas avskrivning påbörjades år 1885 utgjorde de en relativt statisk statsinkomst på omkring 10 milj. kronor. Tullmedlen utgjorde då ca. 35 milj. kronor.

För att kompensera för bortfallet av grundskatterna som statlig inkomst borde tullmedlen ha ökat till ca 45 milj. kronor omkring 1905. Detta år var grundskatterna i det närmaste helt avvecklade. De totala tullinkomsterna utgjorde ca. 60 milj. kronor. Således hade de totala tullinkomsterna ökat med ca. 25 milj. kro-

nor medan grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär på 10 milj. kronor nära nog helt avvecklats. Tullinkomsterna hade således utöver att ha kompenserat för grundskatternas bortfall även fortsatt att öka långt därutöver.

Grundskatternas samt rustnings- och roteringsbesvärens avveckling föregicks av långvariga och mycket omfattande politiska diskussioner. Fördelningspolitiska och statsfinansiella argument beträffande dessa skatter, vilka främst uttogs från jordbrukssektorn, förekom i stor utsträckning i både riksdagsdebatten och i politiska pamfletter.¹³

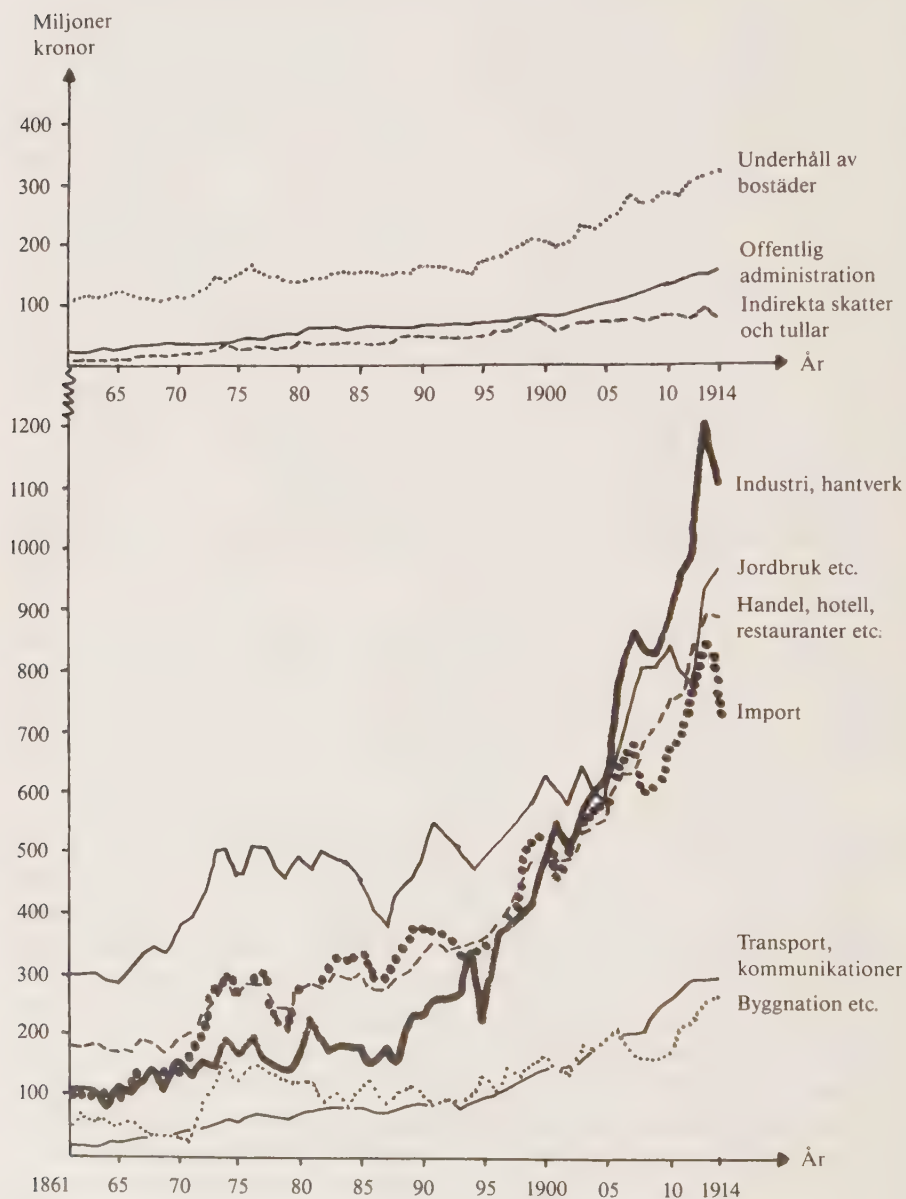
Förekomsten av statsfinansiella överväganden i samband med grundskatternas avskrivning var närmast en självklar följd av systemets utformning. Dessa skatter utgjorde ett statsfinansiellt delsystem i vilket fortfarande förekom inslag av naturabeskattning. Genom att vissa skatter utgjordes i form av naturaprestationer och persedlar som anvisats till bestämda utgifter stod inkomster och utgifter i ett närmre samband med varandra än som var fallet med penningsskatter. Vid ett beslut om avveckling av en skatt som t.ex. utbetalades av en skattskyldig i form av hö försvann denna i samma moment som inkomst in natura för en indelningstagare. I princip måste man ha tagit ställning till alternativ finansiering innan beslutet om avveckling kunde fattas. Likaså måste finansieringen vara ordnad då en arbetsprestation avskrevs som skatt och omvandlades till en betald tjänst.¹⁴

Frågan om avskrivningen fick också en relativt omfattande behandling i den stora utredning som avgavs 1882 och som tillsatts i syfte att fullständigt utreda skatteförhållandena i riket. Frågan behandlades även i andra framställningar från 1880-talets början.¹⁵ Debatten och beslutet om grundskatternas avveckling sammanföll med två viktiga företeelser. För det första hade böndernas politiska makt i riksdagen ökat efter 1866 års representationsreform vilken medförde tvåkammarriksdagens införande och ståndsriksdagens upplösning.¹⁶

För det andra föll världsmarknadspriserna på spannmål vilket ledde till ökad import och konkurrens för det svenska jordbruket. Avmattningen i tillväxten hade (Se Diagram 3 nedan) pågått länge inom jordbrukssektorn och var större än inom någon annan produktionssektor vid slutet av den första perioden. Som argument för grundskatternas avveckling och jordbruksskyddstullarnas införande kunde nu, vid 1880-talets mitt, med ökad politisk styrka, jordbrukets försämrade ekonomiska läge anföras. Grundskatternas avveckling påbörjades i en första etapp 1885 för att därefter, 1893 och fr.o.m. 1894 t.o.m. 1902 vartannat år, successivt avskrivas med en bestämd procentsats.¹⁷ I förhållande till skattens relativt ringa betydelse som offentlig inkomst var den politiska debatten omfattande. Detta berodde bl.a. på att den huvudsakligen uttogs ur jordbrukssektorn och därmed spelade en stor roll för vissa grupper.

Grundskatternas avveckling påbörjades således mot slutet av den första perio-

Diagram 3. De olika sektorernas bidrag till BNP efter marknadspriser samt importens utveckling 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser.

Källa: Johansson, Ö. a.a., Tabell 55, s. 152 f.

The National Income of Sweden, a.a. Tabell 102:1, Total Import Value according to Trade Statistics, s. 234 f.

den. Denna karaktäriserades av stagnerande BNP-tillväxt och fallande spannmålspriser. Den första temporära avskrivningen gjordes 1885 när ”den stora depressionen” drabbade jordbruksproduktionen som värst. Den därpå följande planmässiga avvecklingen trädde i kraft först vid en tidpunkt då jordbrukskonjunkturerna åter hade vänt. Samtidigt hade värdet av industriproduktionen börjat växa ännu snabbare. En liknande utveckling gällde spannmålstullarnas införande. Kraven på tullarnas införande var mest frekvent förekommande under de sämsta åren. Tullarna infördes dock inte förrän konjunkturerna hade förbättrats. Grundskatternas avveckling innebar att en statisk skatteinkomst fortsatte att avvecklas när den ekonomiska utvecklingen under den andra perioden inträdde i ett expansivt skede. Att grundskatterna utgjorde en relativt sett statisk skatteinkomst bekräftas också av det faktum att denna inte heller expanderade under perioden 1861—1873 då jordbruksproduktionens värde ökade.

Under de *två första perioderna* utgjorde således tullinkomsternas expansion en dynamisk kraft i skattesystemet. Det var en sammanhängande trend av ökade tullinkomster som utgjorde den kvantitativt sett starkaste drivkraften bakom de två olika periodernas utveckling av, först ökat totalt skattetryck, och därefter, ökat tryck av indirekt skatt. Trenden av ökade tullinkomster pågick under både den första periodens avtagande tillväxtsiffror och under den andra periodens ekonomiska expansion.

Beträffande de relativa skatteförändringarna under de båda perioderna bidrog också alltid på något markant sätt olika direkta skatter. Både årliga finansiella beslut och politiska krav styrde den kommunala skatteexpansionen och grundskatternas avveckling på ett annat sätt än beträffande tullinkomsterna. Någon ”automatisk” expansion, som var fallet med tullinkomsterna, förekom inte. Förändringar i skatteobjektet ledde inte i dessa fall till förändrade skatteinkomster eftersom skatterna inte var proportionella. Ser man till den långsiktiga ekonomiska utvecklingen är det dock inte helt orimligt att antaga, att de politiska besluten nödvändiggjordes av de långsiktiga ekonomiska förändringarna.

Under den *tredje perioden* (1900—1914) expanderade den direkta skatten åter och kom att överstiga den indirekta skatten. *Tullinkomsterna* fortsatte att öka i absoluta tal, enligt Diagram 2 ovan. I jämförelse med den föregående ökningstakten hade styrkan dock avtagit. Den *allmänna kommunalskatten* hade däremot fortsatt att expandera i samma takt som tidigare och passerade nu tullinkomsterna. En typ av statlig direkt skatt tog vid när grundskatteavskrivningen i stort sett var genomförd. Den ersatte också ”bevillning av fast egendom samt av inkomst”. Det var den mycket kraftigt expanderande progressiva inkomstskatten (1902) och den *progressiva inkomst- och förmögenhetsskatten* (1910).¹⁸ Den tredje perioden som började kring sekelskiftet utgjorde således en ny fas i skatteutvecklingen.

De drivkrafter som, oavsett vilka, gjort tullarna till den mest betydelsefulla inkomsttypen i skattesystemet under de två föregående perioderna var inte lika dynamiska under den tredje perioden. De hade inte längre det avgörande inflytandet över skattesystemets struktur. Exempelvis så blev importen av mindre betydelse än den industriella tillväxten.

Den allmänna kommunalskatten som beräknades i direkt relation till utgifterna kom att bli av större vikt än tullinkomsterna. De snabbt växande utgifterna var därmed ett annat exempel på drag i den ekonomiska utvecklingen som nu influerade kraftigare på utformningen än importen.

Den progressiva inkomst- och förmögenhetsskatten kom till skillnad från grundskatterna att träffa all inkomst samt att påverkas av förändringar i skatteobjektets värde eller avkastning. Till skillnad från den äldre egendoms- och inkomstbevillningen, som utgjorde ett system av skatter på avkastningen där varje skatteobjekt behandlades för sig utan hänsyn till andra inkomster eller att ränteadrag medgavs, avsåg inkomstskatten att progressivt träffa den samlade nettoinkomsten enligt självdeklaration. Efter den progressiva inkomstskattens införande kom (Se Diagram 4 i föregående avsnitt) den statliga direkta skatten inklusive stämpelmedlen att för första gången under perioden trendmässigt öka sin andel av BNP. (Inkomst- och förmögenhetsskattens utveckling som andel av den totala skatten framgår av Diagram 5 i föregående avsnitt). Utvecklingen av denna skatteform tillsammans med den allmänna kommunalskatten medförde alltså en ny fas av högre direkt än indirekt beskattning.

Som grund för övergången till en mer expansiv form av statlig direkt skatt låg en period av mycket expansiv ekonomisk utveckling. Av Diagram 3 ovan framgår de stora förskjutningar som hade inletts mellan olika produktionssektorer inom samhällsekonomin. Den nya skatteformen innebar inte enbart en anpassning till den ökade ekonomiska tillväxten utan även till rörligheten mellan sektorerna. Det spelade inte längre någon roll från vilken av samhällets produktionssektorer som inkomsterna härrörde för att träffas av denna skattetyyp. Tullinkomsterna som fortfarande ökade i absoluta tal följdes av ännu snabbare ökningar i inkomstskatten. Den snabbaste expanderande inkomstkällan eller skatteobjektet inom ekonomin var nu den industriella produktionen. Aldrig tidigare hade heller något potentiellt skatteobjekt expanderat så länge och så kraftigt som den industriella produktionen gjorde mellan 1890-talet och första världskriget. Denna sektor tillsammans med hantverksproduktionen kom nu att passera samtliga övriga produktionssektorer i betydelse.

Under den industriella tillväxtperioden som förekom på 1870-talet hade jordbruket varit den största och mest kraftigt expanderande sektorn. Efter "den stora depressionen" övertog industrin rollen som den dominerande och mest expanderande sektorn. Den kom också att överträffa värdet av importen, vars vär-

de ökade nästan lika mycket som värdet av industriproduktionen mellan 1890-talets mitt och 1900-talets första årtionde.

Ser man till de äldre skattereformerna så skulle dessa inte längre ha kunnat extrahera speciellt mycket skatt ur de förändrade produktionsförhållanden som nu hade uppstått oavsett vilka politiska motiveringar som anfördes till förändringarna. Grundskatterna samt rustnings- och roteringsbesvären skulle inte förmått att utvinna skatt ur vare sig en snabbt växande industriell produktion eller handel. De personella skatterna som uttogs lika per capita, kunde inte heller bidra mycket till den offentliga sektorns inkomster i en ekonomi som karaktäriserades av låg befolkningstillväxt (stor emigration), ökade inkomster per capita och ojämn inkomstfördelning. Inte heller tullarna kunde beskatta den hemmamarknadsgenererade tillväxt som börjat uppstå på 1890-talet och som tilltog i styrka under den tredje perioden.

De föregående industriella expansionsperioderna hade genererats av export och utländsk efterfrågan. Tillväxten efter sekelskiftet var till större delen hemmamarknadshärledd.¹⁹ Den internationella handelns utveckling efter 1870-talets expansionsperiod hade lett till en omfattande protektionism internationellt sett.

Det fanns således ett flertal faktorer som pekade på att den internationella handeln och tullarnas roll blev överspelade som dominerande skatteobjekt respektive skatteinkomst på grund av den ekonomiska utveckling som ägde rum under den tredje perioden.

Bakom förändringarna i skattesystemet låg stora förändringar i den ekonomiska strukturen. Under de två första perioderna utgjorde den internationella handeln ett centralt inslag i den växande ekonomin. Importen expanderade då mer än produktionen inom någon produktionssektor. Den var också större än den inhemska industriproduktionen.

Under den tredje perioden blev industriproduktionen tillsammans med hantverket större än importen. Industrialiseringen hade nu gått så långt att värdet av industri- och hantverksproduktionen blivit ett större skatteobjekt än värdet av den totala importen. Tillväxten blev hemmamarknadsinriktad. Den relativa förskjutningen mellan jordbruks- och industri-/hantverkssektorerna fullbordades också strax därefter då industri-/hantverksproduktionens värde passerade jordbruksproduktionens. Dessutom tangerade importvärdet ibland värdet av jordbruksproduktionen.

Specifika förklaringar till de totala tullinkomsternas ökning

Ett flertal olika förklaringar har anförts till tullinkomsternas ökning under perioden. Dessa är mycket olika och rör sig bl.a. på skilda förklaringsnivåer. Spännvidden är stor, från beskrivande och analyserande undersökningar av den politiska utvecklingen som bakgrund till förändrade tullsatser, till försök att bygga upp generellt giltiga utvecklingsmodeller för hela skattesystem i samband med ekonomisk utveckling. I den sistnämnda typen av förklaringar ingår tullarnas som en del av ett helt skattesystem vilket befinner sig i ett visst utvecklingsstadium. Man söker här efter den eller de faktorer som inverkat starkast på skatteutvecklingen som t.ex. sociala, politiska, ekonomiska eller institutionella förändringar. Emellan dessa båda typer av framställningar förekommer undersökningar av t.ex. den internationella handelns betydelse för de totala tullinkomsternas utveckling.

Den förstnämnda typen av undersökningar som inriktar sig på den politiska processen finns företrädd både inom den historiska och den statsvetenskapliga forskningen. Dessa inriktar sig på att beskriva och analysera utvecklingen med utgångspunkt från de riksdagspolitiska händelserna. *Montgomery* har behandlat de ekonomiska argumenten och de förändrade styrkeförhållandena mellan frihandlare och protektionister. Vid analysen av förloppet har han i viss utsträckning sett till konjunktursvängningarnas inflytande.²⁰ Det blir i detta perspektiv de *ekonomiska argumenten* och den *ekonomisk-politiska maktutvecklingen* som anses som de mest relevanta faktorerna bakom tullinkomsternas förändringar.

I en annan undersökning har den *politiska processen* under ett begränsat ske- de av tullstriden behandlats av *Håstad*. Bakgrunden till denna undersökning var att frihandlarnas seger vid 1887 års val underkändes. Protektionisterna överklagade valet med hänvisning till formella felaktigheter beträffande en kandidats valbarhet till andra kammaren. På grund av valsystemets utformning medförde underkännandet av denna kandidat att ytterligare 21 kandidater diskvalificerades. Därmed erhöll protektionisterna riksdagsmajoritet. Enligt 1866 års riksdagsordning var städerna överrepresenterade vid mandatfördelningen. Städerna behärskades också till stora delar av frihandelsintressen. Efter den protektionistiska valsegern pekade protektionisterna också i press och riksdagsdebatter på det faktum att den föregående frihandelsmajoriteten inte varit förenlig med folkets vilja (enligt dåtidens representation) på grund av städernas överrepresentation.²¹ *Håstad* har dock inte funnit grund för protektionisternas påstående då frihandlarna hade röstövertikt även med utgångspunkt från röstetal och folkmängdstal.²² I detta perspektiv undersökes alltså påstådda brister i det politiska systemets förmåga att representera de olika gruppernas ståndpunkter.

Ytterligare en undersökning föreligger där den *politiska utvecklingen* analyseras. Tullstriden blev en så stor fråga att den ensam kom att påverka den politiska utvecklingen. Frågan dominerade den riksdagspolitiska debatten under några år. Gamla politiska strukturer sprängdes och nya partier bildades. Ett nytt partisystem växte fram. Vårvalen 1887, efter andra kammarens upplösning, liknade mycket en folkomröstning i tullfrågan i valkretsarna. Valjarna hade endast denna fråga att ta ställning till eftersom det var den enda som överlämnades till B-riksdagen efter A-riksdagens upplösning (Se mer om dessa frågor nedan). *Petré* har i sammanhanget undersökt tullstridens inverkan på de förändringar som förekom i regeringsmakten.²³ Tullstriden medförde således formella förändringar i det politiska systemet vilket i sin tur inverkade på tullfrågans fortsatta utveckling. I berörda framställning behandlas också 1885 års försvarskompromiss angående grundskatternas samt rustnings- och roteringsbesvärens avskrivning och försvarsfrågan.²⁴ Grundskattefrågan har liksom tullfrågan analyserats politiskt i ett flertal framställningar vilka citerats ovan. (Till dessa frågors gemensamma behandling återkommer framställningen här nedan).

Hultqvist som behandlar en tidigare period, nämligen perioden 1868—1875, anför en annan förklaring till de totala tullinkomsternas ökning.²⁵ Denna ligger på en helt annan förklaringsnivå. Här betonas den *internationella handelns utveckling* som den avgörande faktorn. Denna period karaktäriserades av frihandel, d.v.s. i stort sett förekom inga skyddstullar utan enbart finanstullar. Hultqvist konstaterar att det endast skedde ett fåtal höjningar av tullsatserna. Den internationella handelsutvecklingen kan också ha haft ett avgörande förklaringsvärde beträffande de totala tullinkomsternas expansion under de perioder då det rådde starkare protektionism. I en annan undersökning diskuteras i ett internationellt perspektiv återgången till protektionism under fortsatt handelsexpansion.

“Given the multitude of influences at work in the international economy during these years, the effect of the return of protection on the character and the volume of foreign trade after 1880 is not easily determined. However, taking into account the many ‘trade-creating- forces at work in these years, the moderate level of the protective tariff in some countries, and the existence of commercial treaties that lowered them in many others, and remembering that, if tariffs discouraged some forms of international exchange, they also tended to stimulate rivalry in open markets, the conclusion that tariffs probably did not seriously hinder the growth of international trade in the period before 1914 seems a reasonable one. Indeed, world trade grew steadily between 1870 and 1914, averaging some 3—4 per cent annually over the entire period, and was growing faster than total world production which averaged 2.1 per cent per annum.”²⁶

För Sveriges vidkommande kan man konstatera att de totala tullinkomsterna liksom importen expanderade under åren efter de stora skyddstullsreformerna på 1880- och 1890-talen. Således synes skyddstullarna vid dessa tillfällen ha med-

fört ökade statsinkomster snarare än minskad import (Jfr. Diagram 2 och 3 ovan).

I ovanstående internationella perspektiv ges fortfarande ett stort utrymme för de ekonomiska drivkrafterna bakom tullinkomsternas utveckling i Sverige under de två första av de undersökta perioderna. D.v.s. både under den första perioden (1876—1887) som fortfarande dominerades av frihandel och den andra (1888—1899) som, åtminstone till en början, karaktäriserades av måttlig protektionism. Hultqvist framhåller vidare de ekonomiska konjunkturerna som förklaring till förändrade tullinkomster. En automatisk tullexpansion vid givna tullsatser ansåg Hultqvists ingalunda vara en självklarhet eftersom tullinkomsterna varierade med konjunkturerna mellan 1868 och 1878.²⁷ Denna ståndpunkt gällde emellertid kortsiktiga konjunkturväxlingar.

Den internationella handelns utveckling kan således betraktas som en förklarande faktor på den *ekonomiska förklaringsnivån*. I förhållande till den politiska nivån, i detta fall den nationella handelspolitiken och förändrade tullsatser på importen, utgjorde handeln en mycket dynamisk och generellt verkande faktor. I och med handelns breddning var det dock möjligt att genom politiska beslut tullbelägga nya varor för att öka inkomsterna.

Widell anför också orsaker på den *ekonomiska nivån* till tullinkomsternas utveckling. Handelsutvecklingens inverkan tolkas annorlunda än i det föregående och den avgörande förklaringen anses vara levnadsstandardutvecklingen. Widell skriver:

”Att växlingarna i tullens belopp till stor del bero på de ekonomiska konjunkturerna, är ju själfklart och framgår för öfrigt tydligt af tabellens siffror. Goda tider medföra alltid en stark stigning i tullinkomsterna, så åren 1854—56, 1871—74, och 1897—99 (den ansehlige tillväxten 1888 beror tydligen på tullskyddssystemets genomförande). Långt svagare visa sig verkningarna af de ekonomiskt ogynnsamma perioderna. I regel inträder väl någon minskning under själfva krisåren — dock ej 1867—68 — men denna minskning är sällan synnerligen betydande och är vanligen återvunnen efter ett par tre års förlopp, hvarefter inkomsterna åter börja sin normala tillväxt. Till en del beror väl detta på, att man under de dåliga åren sökt balansera nedgången under vissa titlar med höjning af en del finanstullar, sådana som under de goda åren nedsatts eller borttagits; men detta är dock ej den enda eller ens den förnämsta förklaringsgrunden till företeelsen; denna är helt visst att söka i, att den höjning af folkets *standard of life*, som de goda åren medföra, aldrig helt förloras under de dåliga, utan endast för en kort tid något nedsättes. — Ofta hör man uttalas farhågor för, att de under sista åren så rikligt flödande tullinkomsterna icke skulle vara att påräkna för framtiden under ogynnsammare konjukturer; erfarenheten visar emellertid, att dylika farhågor äro i stort sedt ogrundade.”²⁸

Widell söker alltså förklaringen till tullinkomsternas fortsatta expansion som i viss utsträckning befunnits pågå även under kortsiktiga konjunkturedgångar. Denna tröghet i tullinkomsterna finner han således förklarad av en trögrörlighet

i levnadsstandardutvecklingen (konsumtionsvanor) i förhållande till konjunkturnedgångarna.

Som kommer att framgå av Kapitel 5 kan ovanstående specifika förklaringar till tullinkomsternas expansion vid denna tid betraktas som element vid en mer generell förklaring.

Tullsatsernas förändringar och motiveringar till dessa

Av översikten i Figur 3 i Kapitel 5 framgår att det under den första perioden (1876—1887) av ökade tullinkomster och skattenivå låg en frihandelsinriktad tullpolitik. Något motsägelsefullt kan det verka att det bakom de följande två periodernas sinsemellan olika utveckling däremot låg en protektionistisk handelspolitisk inriktning. Det pågick 1888—1899 en relativ tullexpansion samtidigt som protektionismen utökades. 1900—1914 minskade tullinkomsterna relativt sett samtidigt som protektionismen utvidgades. Lika motsägelsefullt kan det verka att två olika handelspolitiska inriktningar, som under de två första perioderna 1876—1887 och 1888—1899, kunde svara för ständigt expanderande tullinkomster.

Här nedan kommer tullsatserna samt motiveringarna till deras förändringar att undersöktas för var och en av de tre perioderna i kronologisk ordning. Under den andra perioden fördjupas undersökningen av motiveringarna något. Det är här av intresse att undersöka i vilken utsträckning som den inhemska och utländska industrialiseringsprocessen anges som skäl för det begärda industritullskyddet. Det är inte orimligt att antaga att den industriella utvecklingen skulle påverka skattesystemets utformning under en period som ofta benämns ”industrialiseringsperioden” eller under en process som betecknas som ”industrialiseringsprocessen”.

Kommittématerialet bakom 1892 års industriskyddstullreform möjliggör en inblick i hur den industriella utvecklingen uppfattades av olika företagare. Dessutom är det av intresse att se hur kraven i skrivelserna överensstämde med utredningsförslaget och de politiska besluten. Detta är av särskilt intresse då det gäller industriskyddstullarna eftersom riksdagsdebatten och således de politiska motiveringarna till dessa var av mycket liten omfattning.

Målsättningen kommer i det följande och i Kapitel 5 vara att ur en detaljerad bild försöka lyfta fram de långsiktiga ekonomiska utvecklingsdragen och de dynamiska processerna. Syftet har inte varit att rangordna drivkrafterna efter deras inflytande på utvecklingsförloppet. Långsiktiga internationella och nationella utvecklingsprocesser som industrialiseringsprocessen och handelsexpansionen antages dock vara faktorer av högre dignitet allmänt sett. Detta innebär

inte att politiska och nationellt säregna händelseutvecklingar inte kan ha ett stort förklaringsvärde under vissa omständigheter. Även om resultatet inte kullkastar tidigare sanningar kommer målsättningen att vara att belysa utvecklingen på ett annat sätt.

Slutligen är det av intresse att se huruvida statsfinansiella eller handelspolitiska/näringspolitiska argument dominerade debatten. Av särskilt intresse är om det förekom statsfinansiella motiveringar till att expandera tullinkomsterna som alternativ till någon annan skatteform. Detta är intressant på grund av det samband som brukar framhållas mellan tullinkomsternas kvantitativa expansion och grundskatternas avskrivning. Saknas sådana argument i debatten styrker detta nämligen hypotesen att det var den ekonomiska utvecklingen (handeln och skyddspolitiken mot denna) snarare än finanspolitiska faktorer som avgjorde de totala tullinkomsternas öde. Den ekonomiska utvecklingen genom automatiskt ökade tullinkomster skulle i så fall också kunnat ligga till grund för grundskatternas avveckling i kombination med böndernas politiska krav på detta. Politiska krav som hade framförts under en lång tid. Politisk makt i kombination med ändrade ekonomiska förutsättningar är inte en orimlig förklaring. Ett stöd för detta utgör i sin tur en tendens som kan iakttas i Diagram 2 ovan. Mellan 1861 och 1867 låg tullmedel och grundskatter etc. på samma nivå. Från 1867 expanderade tullmedlen kraftigt. Grundskatter etc. förblev på ungefär samma nivå fram till 1885 års avskrivning. I cirka 15 år hade således tullinkomsterna expanderat under rådande frihandel utan sammankoppling med grundskatteavskrivningen. En förutsättning var att importen av redan tullbelagda varor expanderade om inte tullsatserna höjdes eller utökades. Mellan 1861 och 1870, då variationerna var små, minskade tullinkomsternas andel av den totala importen trendmässigt (Se Diagram 8 nedan). Under frihandel måste således handeln ha ökat med varor som ej var tullbelagda för att tullinkomsterna inte skulle öka.

Tullsatsernas förändringar under den första perioden 1876—1887

Under den första perioden fram till 1888 var de totala tullinkomsterna i det närmaste opåverkade av förändrade tullsatser. Det var i stället den ökade import som stod i samband med det ökade internationella varuutbytet som utgjorde drivkraften bakom denna utveckling. De totala tullinkomsternas "automatiska" expansion var i förvånansvärt liten utsträckning kommenterade i de riksdagspolitiska diskussionerna angående statens finanser. Enligt bl.a. de skrivelser som insändes till 1888 års tullkommitté karaktäriserades den ekonomiska tillbakagången inom flera branscher av fallande priser på grund av tilltagande mass- och överproduktion. Enligt den samtida uppfattningen såldes varor billigare på den

internationella marknaden än på den inhemska. Priserna understeg ibland till och med produktionskostnaderna. De fallande priserna genererades i större utsträckning i den utländska industrialiseringsprocessen än i den svenska. De spreds och förstärktes av den ökade internationella konkurrensen (Se Bilaga 2, Utdrag och referat ur skrivelserna till 1888 års tullkommitté). Handelns expansion bidrog således till ökade tullinkomster samtidigt som den var en mekanism för de internationella konjunkturerna och prisfallets spridning.

Ytterligare en tänkbar faktor, förutom förändrade tullsatser, då det gäller att förklara de totala tullinkomsternas utveckling är *tullsatsernas utformning*. I de allra flesta fall uttogs tullarna efter varans vikt eller mängd, inte efter dess värde. De konsekvenser detta förhållande fick under den första perioden, då varupriserna under lågkonjunkturen var fallande, var att tullens relativa andel av varupriset ökade. Således kunde denna mekanism bidra till att de totala tullinkomsternas andel av den totala importen kunde öka under perioder då värdet av den totala importen gick ned. (Vikt- och mängdtullarna invercade i motsatt riktning under perioder av ökande priser eftersom utformningen innebar att statsinkomsterna alltså inte automatiskt ökade om värdet av den totala importen ökade på grund av prisstegringar). Under den första perioden 1876—1887 ökade tullinkomsternas andel av det totala importvärdet trots att tullsathöjningarna var små. Fallande priser karakteriserade inte enbart importen utan också den inhemska produktionen även om prisfallet var mindre på den sistnämnda. Tullinkomsternas andel av BNP ökade därför ännu mer än fallet skulle ha varit vid ökad import till stabila priser. Som har konstaterats ovan ökade också ekonomins "openness" under perioden (Se Diagram 1, Kapitel 5 beträffande ovanstående konstateranden). Detta kan dock i viss utsträckning ha förklarats av skillnader i prisfallets omfattning internationellt och inom landet.

Givetvis påverkade slutligen förändringar i importens totala sammansättning utvecklingen av de totala tullinkomsterna. Exempelvis relativa förskjutningar i importen av varor mellan olika varugrupper med olika tullsatser. Denna fråga skulle det dock föra alltför långt att undersöka innanför ramarna för föreliggande undersökning.

Den ekonomiska tillbakagångsperioden karakteriserades till en början av fortsatta handelsliberala strömningar och måttfulla revisioner av tulltaxan. Möjligtvis var det kompromisser med en begynnande protektionistisk rörelse, som förekom under de sämsta åren, vilka gjorde förekommande sänkningar av tulltaxan obetydliga.²⁹

Vid en jämförelse av de viktigaste artiklarna som upptogs i tulltaxan mellan åren 1870 och 1880 framgår att ungefär lika många tullsatser höjdes som sänktes eller avskaffades. Antalet var cirka 35 i vardera riktningen.³⁰ Ett 60-tal av dessa cirka 70 förändringar i tulltaxan hade inträffat före 1876. Perioden före 1876 ka-

raktäriseras också av Hultqvist som en period av mycket små förändringar i tullsatserna.³¹

Det förekom ett mycket litet antal frihandelsreformer vid lågkonjunktorens början mellan 1876 och 1880. Det förekom å andra sidan inte heller ännu några omfattande protektionistiska åtgärder. År 1878 var det år då depressionen antog akut karaktär i Sverige. Under inflytande av detta ekonomiska läge började en protektionistisk rörelse att uppstå.³² Det skulle dock dröja till 1888 innan den fått en omfattning stor nog att medverka till något som kunde karaktäriseras som en tullpolitisk omsvängning. Under åren närmast omkring 1880 inträffade en tillfällig uppgång i den ekonomiska utvecklingen. Man kunde då också skönja en återhämtning till förmån för frihandelsintressen.

År 1881 ingicks nya långsiktiga handelstraktat med Frankrike. Bakgrunden var att 1865 års traktat hade sagts upp av fransmännen år 1876 för att därefter förlängas vid ett flertal tillfällen. 1881 års traktat hade en i huvudsak frihandelsvänlig karaktär. Antalet varor som omfattades av det nya avtalet var inte lika stort som i det gamla. Artiklarna hade minskat från 242 till 135 men berörde en mängd viktiga varor och skulle komma att förhindra en protektionistiskt orienterad revision av industriskyddstullarna fram till 1892.³³

1882 års tulltaxa betraktas som den sista i raden av frihandelsperiodens tullreformer före 1888 års tullpolitiska systemförändring.³⁴ Jämförs 1880 års tulltaxa med 1882 års finner man ett större antal förändringar under denna korta period än mellan 1876 och 1880. Jämförelsen mellan 1880 och 1882 är dock svår att överskåda. Tabellen år 1880 i K.B. 1891 har sammanställts i bokstavsordning. Syftet har varit att jämföra utvecklingen vart tionde år fr.o.m. 1830.³⁵ Tabellen för 1882 i SOU 1924:38 har grupperats efter varuslag. Syftet har varit att jämföra förändringarna vid de stora reformerna 1882, 1888, 1892 o.s.v. Med säkerhet kan man dock vid en jämförelse fastställa att av de ca 500 tullbelagda varor som förtecknats i K.B. 1891 ingick ca 100 som antingen hade höjts, sänkts eller avskaffats 1882 enligt förteckningen i SOU 1924:38. Ett 60-tal tullsatser hade sänkts. Ett 50-tal hade ökats eller nyligen införts. Ytterligare en omständighet gör utvecklingen svårsmärkbar i detta avseende. Nya varukategorier hade tillkommit genom differentiering av gamla rubriker. Dels omdefinierades vissa varor, dels bröts nya ut ur de gamla. Att i detalj reda ut huruvida dessa förändringar innebar höjningar eller sänkningar ställer sig mycket svårt. Av de lätt iakttagbara förändringarna bestod drygt hälften av minskningarna och något mindre än hälften av höjningarna av öresavrundningar till närmaste fem eller tio öre.³⁶ I stort sett bör öresavrundningarna alltså ha lett till att de tog ut varandra men med någon övervikt för tullsatsernas minskning.

Av återstående minskningar, som alltså var något mer omfattande än öresavrundningarna till storleken, förekom en del inom gruppen garner och vävnader.

Minskningen av dessa skyddstullar hade förespråkats av frihandelsföreträdare. De höjningar som förekom gällde främst på varor av mindre allmän användning och hade karaktären av finanstullar. Kommittén hade föreslagit fler finanstullar på mer renodlade lyxvaror men dessa kom att omintetgöras av de franska traktagen. Det förekom också rent protektionistiska argument bakom införandet av vissa tullar.

Bland de tullar som höjdes förekom bl.a. tull på vindruvor, ost, bilder såsom t.ex. tryck och etsningar, helsidenvävnader, blekt färgat och tryckt jutegarn, smidd spik och trådspik, kättingar under 6 mm diameter i länkjärnet, kameror, tafflar och pianon och flyglar. Kommittémajoriteten bakom förslaget hade avsett att bevara status quo och vid tariffens utarbetande höll man en slags medelväg mellan frihandel och protektionism med viss övervikt för frihandelsidéer.³⁷

Även om ovanstående tariffförändringar således var större än förändringarna mellan 1876 och 1880 hade de alltså en tendens att eliminera varandra.

Förutom de franska handelstraktaten bidrog även traktatöverenskommelser med Spanien till tullsatsernas oföränderlighet under den första perioden. Det avtal som ingicks 1871 löpte ut 1881. Därefter slöts ett nytt avtal 1883 vilket huvudsakligen innebar att vissa finanstullar jämkades nedåt. En viktig bestämmelse ur skyddstullsynpunkt innehöll dock denna traktat, nämligen tullfrihet för "andra metaller (än bly) obearbetade". Denna skulle kunna förhindra ett införande av skyddstull på järn.³⁸

Motiveringar till tullsatsernas förändringar under den första perioden

Vid ingången till den första perioden, år 1875, framhölls i ett reformförslag det gynnsamma i att ur *statsfinansiell* synpunkt skriva ned tullsatserna. Bevillningsutskottet utarbetade ganska genomgripande förslag till nedsättningar av både skydds- och finanstullar. Det påpekades däremot att det var viktigt ur både industriell och statsfinansiell synpunkt att minskningen skedde utan alltför drastiska omvälvningar. Utskottets förslag förkastades dock till större delen av riksdagen.³⁹ Före den lågkonjunktur som inträffade under perioden förekom således frihandelsvänliga förslag om sänkta tullsatser. Detta motiverades med hänvisning till statens goda finanser i allmänhet. Någon specifik hänvisning till den importgenererade tullinkomstökningen gjordes inte.

Efter 1878 började konjunkturerna att försämrats drastiskt och statsfinanserna blev mindre tillfredsställande. Med hänvisning till detta läge skärptes finanstullarna på bl.a. kaffe, socker och tobak vid 1879 års riksdag.⁴⁰

Liksom tidigare både skydds- och finanstullar föreslogs minskade med statsfi-

nansiella motiveringar under de goda åren föreslogs nu under lågkonjunkturen skyddstullshöjningar i syfte att öka statsinkomsterna. Detta inträffade när bevillningsutskottet dominerades av protektionister. 1880 vidtogs också en del smärre protektionistiska åtgärder för vilka statsfinansiella skäl anförts till för-svar.⁴¹

Den ekonomiska utvecklingen under åren närmast efter 1880 karaktäriserades av förbättrade konjunkturer. De reformer och traktater som fastställdes 1881, 1882 och 1883 hade i sina huvuddrag frihandelsvänlig karaktär. Därefter, fram t.o.m. 1887, förekom inga reformer av vikt.

Tulltaxareformerna under perioden 1876—1887 utgjorde till stora delar kompromisser mellan frihandelssträvanden och protektionistiska målsättningar. När målsättningarna kolliderade inom ett och samma utskott utgick oftast frihandelsförespråkarna med marginell seger, särskilt under år av goda statsfinanser. En viss utmattning i frihandelsreformerna kunde dock urskiljas i jämförelse med tiden före 1876. Enligt Montgomery hade detta förhållande sina rötter i de värsta krisåren då allt fler protektionistiska röster började göra sig gällande. Frihandelssegrarna under de tillfälliga konjunkturförbättringarna under åren närmast efter 1880 berodde också på att den protektionistiska rörelsen ännu inte vuxit sig starkare än att den påtagligt svängde med konjunkturerna.

En iakttagelse som förvånar är att tullinkomsternas "automatiska" expansion inte ägnades större uppmärksamhet under en period då den handelsgenererade ökningen var så märkbar. Vid några tillfällen förekom dock hänvisningar till den "automatiska" ökningen i debatten. Fenomenet hade tidigare också uppmärksamrats i grundskatteavskrivningsdebatten mer än tio år före det första avskrivningstillfället. Det kom vid ett par tillfällen också till uttryck under den stora tullstriden, dels år 1885, dels år 1888.

Beträffande 1870-talets avvecklingsdebatt anför Hultqvist följande:

"I diskussionen om grundskatterna och indelningsverkets avlösning debatterades ofta — som senare skall visas — möjligheten att genom skärpta tullsatser eller genom tullinkomsternas automatiska stegring finna ersättning för större eller mindre delar av statens inkomstförluster vid en jordbördeavskrivning."⁴²

De flesta av de exempel som Hultqvist senare redovisar är dock motioner till andra kammaren vid 1872 års riksdag med förslag att kompensera för grundskatteavskrivningens inkomstbortfall genom höjda tullar på lyxbetonade varor. Endast ett exempel anføres som hänvisar till den automatiska ökningen:

"Gösta Posse hänvisade 1872 till tullinkomsternas automatiska stegring under den föregående tiden; fortsatte den, skulle statens inkomster ersättas för grundskatternas successiva försvinnande utan att någon ny skatt behövde påläggas andra grupper i samhället. Tankegången innebar sålunda, att övriga grupper icke skulle få vidkännas någon tullhöjning utan endast avstå från tullsänkning."⁴³

Således fanns före lågkonjunkturen en uppfattning om att det förelåg ett framtida utrymme i de "automatiskt" ökande tullinkomsterna på lång sikt. Detta kunde kompensera för inkomstbortfallet i samband med grundskatteavskrivningen. Detta långsiktigt inriktade argument förekom dock i samband med grundskattedebatten och inte i tullfrågan. Att tullinkomsterna mer än kompenserade för grundskatternas avskrivning har konstaterats ovan. (Musgrave och Hinrichs påvisar också att förloppet var ett internationellt fenomen).

År 1885 kopplade statsminister Themptander samman frågorna och hävdade med utgångspunkt från statsfinanserna att dessa medgav en grundskatteavskrivning utan att tullen behövde höjas. (Se nedan under "De statsfinansiella motive-ringarna 1885—1888").

År 1888 hävdade Kungl. Maj:t att statsinkomsterna förväntades bli för höga till följd av expanderande tullinkomster. Dessa framhölls med fördel kunna användas till reformer, t.ex. grundskatternas avskrivning. (Se nedan under "De statsfinansiella motiveringarna 1885—1888").

Skillnaden mellan ovanstående argument och synsättet i bevillningsutskotten under den första perioden förefaller vara att man betraktade fenomenet i olika tidsperspektiv. Bevillningsutskottet såg tullinkomsterna i det löpande arbetet som en budgetregulator i sista hand. Där en särskild fråga som grundskatteavskrivningen behandlades kunde perspektivet bli ett annat. (En liknande motsättning, beroende på om de kortsiktiga svängningarna i handelskonjunkturerna eller den långsiktiga utvecklingen betraktas, kunde skönjas i de olika synsätt som företrädades av Hultqvist och Widell här ovan).

Sammanfattning — första perioden

Under den första perioden ökade den relativa skattnivån. Detta skedde till stor del till följd av ökade tullinkomster. Det skedde också under en lågkonjunktur som karaktäriserades av fallande priser. När värdet av produktionen gick tillbaka inom de flesta produktionssektorer under lågkonjunkturen så ökade importen. Prisfallet hade motsatt effekt på produktionssiffror och tullinkomster. Medan priset, tillsammans med minskad produktion, bidrog till sjukande BNP-siffror, ledde det även på grund av viktullarna till att tullen ökade i relation till importens värde. Den ekonomiska utvecklingen, d.v.s. importökningen och konjunkturedgången, hade i kombination med tullsatsernas utformning stort inflytande över det ökade skattetrycket.

Det förekom över huvudtaget få förändringar i tulltarifferna, vare sig det gällde finanstullar eller skyddstullar. De små förändringar som förekom föregicks inte heller av några allvarliga politiska strider. Trots att de förbättrade konjunk-

turerna under åren närmast efter 1880 låg nära den förestående grundskatteavskrivningen har det ej gått att belägga några diskussioner under dessa år där man hänvisade till tullinkomsternas ökning för att kompensera för bortfallet av grundskatterna. Snarare användes utrymmet till mindre lättnader i finans- och skyddstullar närmast efter 1880. Det var således inte heller i detta sammanhang som ökningen av tullinkomsterna kunde förknippas med några särskilda politiska motiv eller beslut. Utvecklingen under den första perioden förefaller alltså i mycket stor utsträckning ha genererats av ekonomiska faktorer; en, i någon mening, automatisk effekt av den internationella handelns utveckling.

Tullsatsernas förändringar under den andra perioden 1888—1899

Den andra perioden, 1888—1899, karaktäriserades av ökad relativ indirekt skatt, bl.a. till följd av ökade tullinkomster och grundskatternas gradvisa avveckling (Se Figur 3, Kapitel 5). En reaktion mot den föregående periodens relativa frihandel och en återgång till protektionism medförde att nya och höjda tullsatter blev ett faktum under denna period. Denna utveckling skedde stegvis genom två stora reformer. Med den första reformen, 1888, infördes huvudsakligen skyddstullar för jordbruksproduktionen. Den stora industritullskyddsreformen genomfördes några år senare, 1892. Fram till detta år var nämligen flertalet industrivaror bundna genom handelstraktat.

Tullsatsernas förändringar år 1888 bestod främst av införande av nya tullar på jordbruksprodukter som länge varit tullfria samt höjningar av rådande tullsatter. Även på industriprodukter som inte var bundna av traktat skedde höjningar av både viktiga och mindre viktiga skyddstullar. Slutligen sänktes eller avskaffades också finanstullarna på ett par mycket viktiga konsumtionsvaror år 1889 (Se även nedan).

Det statsfinansiella utrymme som på sikt uppstod genom skyddstullarnas införande användes alltså bl.a. till att avveckla vissa finanstullar 1889. Detta tyder på att statsfinanserna inte längre var så ansträngda att hela inkomstillskottet från skyddstullarna var behövligt.

1888 hade också konjunkturerna vänt både beträffande den totala produktionen (Se Diagram 1 ovan) och jordbruksproduktionen (Se Diagram 3 ovan). De totala tullinkomsterna expanderade dessutom vid detta tillfälle (Se Diagram 2 ovan).

De första tullförändringar som vanligtvis nämns i framställningar om detta tidiga stadium av den tullpolitiska systemförändringen är spannmålstullarna. Dessa tullars införande föregicks av stora politiska strider. Ett mycket omfattande material i denna fråga föreligger i riksdagsprotokollen. Det var dock inte bara

en stor politisk fråga på grund av att den berörde prishöjningar på livsmedel, som utgjorde en relativt större andel av en liten hushållsinkomst än en stor. Utgående från att tullen i sin helhet övervältrades på konsumtionen var en tullhöjning på livsmedel en av de mest socialt orättvisa skatteformer man kunde tänka sig. Den ännu mer orättvisa ”personella skatten”, vilken innebar en beskattning per capita utan hänsyn till inkomst eller konsumtion kunde i undantagsfall efterskänkas. Frågan blev också av avgörande betydelse för det politiska livet i sig.

Utvecklingen medförde förutom ändrad tullpolitik bl.a. partisprängningar, partibildningar, riksdagsupplösning och flera brott mot vedertagen praxis i olika avseenden. Tullfrågan var så viktig att den kom att bli så gott som den enda och avgörande frågan i riksdagen under vad som kallats den stora tullstriden.⁴⁴

Enligt en sammanställning över tullsatserna för vissa viktiga varuslag åren 1882—1914,⁴⁵ förekom höjningar av tullen på ett 80-tal varor från den 16/5 1882 till tullreformen 1/7 1888. Cirka hälften av dessa höjningar innebar att varor som var fria från tull den 16/5 1882 hade tullbelagts 1/7 1888. De flesta av de övriga innebar höjningar av redan förekommande tullsatser medan några bestod av tullar på nya varor som tidigare inte varit upptagna i statens varuförteckning.

Bland de viktigaste av de jordbruksskyddstullar som infördes 1888 förekom spannmålstullarna, dels tullen på omalen spannmål, dels på malen spannmål. Dessa tullbelades för första gången på 30 år.⁴⁶ Tullen för råg, vete, korn, majs, ärtor och bönor sattes till 2,50 kr/100 kg. Tullen för vetemjöl, rågmjöl, havregryn och risgryn fastställdes till 4,30 kr/100 kg.

Andra livsmedelstullar som infördes på tidigare tullfria jordbruksprodukter var på hästar, fläsk, ister, kött, smör, flott, margarin (nytt i varuförteckningen), potatis, päron, äpplen. Tullen på stärkelse, torkade plommon, lök och annan ost än dessert och margarinost höjdes dessutom.

Förutom livsmedelstullarna, av vilka de flesta av de ovan uppräknade utgjorde skyddstullar för jordbruket, var enligt Montgomery järntullarna de viktigaste tullarna i det nya skyddstullsystemet.⁴⁷ Frågan berörde både gjuterierna och verkstadsindustrin. En tull på järn skulle skydda gjuterierna men fördyra råvarorna för verkstadsindustrin. Möjligheten att uppnå effektivitet i de svenska gjuterierna var också ifrågasatt. (Se även skrivelser i Bilaga 2).

Beträffande den föreslagna tackjärnstullen, som antogs av 1888 års riksdag till 80 öre/100 kg, visade sig emellertid de spanska traktaten lägga hinder i vägen trots att bevilningsutskottets förfrågningar hos spanska regeringen gett intryck av motsatsen.⁴⁸ Tackjärnstullen kunde således trots riksdagsbeslut då inte införas. Det förelåg inte heller år 1890 någon tull på tackjärn.⁴⁹ Däremot föreslogs en tull på 1 kr/100 kg av den år 1888 tillsatta kommittén. Denna tullsats infördes 1892.

De järntullar som tidigare varit fria gällde mycket noggrant specificerade hel-

och främst halvfabrikat: hörnbalkar av vissa dimensioner, valstråd, olika plåtar, olika former av tråd annan än platt, kättingar och kedjor och järnväghjul med specificerade egenskaper.

De franska traktaten förhindrade i de flesta fall verkstäderna från att kompensera sig för de höjda tullarna på järnråvaror genom att de inte tillät att tullen höjdes på ett flertal verkstadsprodukter. Utländska verkstadsprodukter skulle bli relativt sett billigare på grund av att den svenska industrins råvarukostnader ökade.

En del verkstadsprodukter tullbelades dock redan 1888. Detta skedde beträffande fartyg och båtar av järn och ångfartyg av trä med tillbehör. Dessa hade varit tullfria och belades med en tull på 10 procent av värdet.⁵⁰ Järnvägsagnar var en annan verkstadsprodukt vilken tullbelades. En tull på 15 procent av värdet åsattes denna vara. Samma tullsats sattes på motorvelocipeder respektive person- och lastautomobiler. Dessa var tidigare inte upptagna i varuförteckningen. Tullen på barnvagnar höjdes från 5 till 10 procent av värdet.⁵¹

På grund av rådande traktater fick revisionen 1888, förutom med avseende på livsmedelstullarna och i viss mån järntullarna, en något osystematisk karaktär. Tullfriheten avskaffades för följande artiklar: alun, beck, cement, jäst, svavelsyra, nytt tågvirke, oblekt och ofärgat jutegarn samt oblekt och ofärgad säck- eller packväv av jute. På redan tullbelagda varor höjdes tullarna i bl.a. följande fall: bearbetade trävaror, nya tomma säckar, cigarrer och cigaretter. Ytterligare förändringar förekom men dessa var förändringar på artiklar av liten betydelse.⁵²

Ett flertal tullnedsättningar förekom också. De viktigaste av dessa gällde en del finanstullar vilka var impopulära. Ur statsfinansiell synpunkt skulle dessa nu komma att ersättas av inkomster från de nya skyddstullarna och skyddstullhöjningarna. Kaffetullen sänktes 1889 från 26 till 12 öre/kg.⁵³ Tullen på te nedsattes också från 1,40 till 0,80 kr/kg. Dessutom avskaffades tullen på fotogen.⁵⁴ Dessa tullnedsättningar bör således i någon mån ha kompenserat vissa konsumentgrupper för skyddstullshöjningarna på nödvändighetsvaror.

Den andra etappen i tullskyddssystemets utbyggnad kunde börja i och med att de olika handelstraktaterna löpte ut under den andra perioden. Detta gjorde det möjligt att införa flera betydelsefulla skyddstullar på industrivaror som var bundna enligt dessa avtal. 1892 års tulltaxerevision karaktäriserades i betydande utsträckning av att tullsatserna höjdes på redan tullbelagda varor med undantag främst för kategorin maskiner, redskap och verktyg, varvid samtidigt flera tidigare tullfria varor nu tullbelades. En annan betydelsefull förändring var att flera livsmedelstullar nedsattes. Flera av jordbruksskyddstullarna på spannmål halverades. Även ett flertal finanstullar på livsmedel minskades. Det var således uppenbart frågan om en reform där tullskyddet kom att inriktas i högre grad på industrin och i minskad utsträckning på jordbruket. Omsvängningen i statens in-

komststruktur kom nu att "påverkas" av den industriella utvecklingen och tullsystemet motiverades också med behovet av att skydda den framväxande industrin. Även den utländska industrialiseringen utgjorde en förklaringsgrund, då det var mot påstådda effekter av den redan mer utvecklade utländska industrins konkurrens man ville skydda sig (Se motiveringar nedan samt skrivelser enligt Bilaga 2). Följande förändringar visar också något av den omfattande politiska och administrativa process som låg bakom tullinkomsternas ökning.

Bakom rubrikerna maskiner, redskap och verktyg dolde sig ett anseeligt antal varor. (Beträffande kategorin verktyg återfinns flera av dessa under rubriken "XII. Metaller. A. Järnvaror" enligt varuförteckningen i SOU 1924:38, Bilaga 1). För inte mindre än 16 olika artiklar under dessa rubriker infördes en tull på 10 procent av varuvärdet. Exempel var spadar, skyfflar, hackor, grepar, högafflar, liar, sågar och sågblad av olika slag, filar och raspar av olika längd, yxor och bilar, olika borrar, tänger av varierande storlekar och beskaffenhet. Under rubriken *XIII. A. Maskiner, apparater, och redskap, ej elektriska* hade cirka 50 rubriker angående varor vilka tidigare var tullfria belagts med tull. Följande varuslag hade åsatts en tull på 10 procent av värdet: Ångpannor av olika vikt, roterande kokare, fotogen- och bensinmotorer av olika vikt, nitnings-, tråddragnings-, spik-, hästsko- och smidesmaskiner; press-, stans-, klipp-, bocknings- och riktningssmaskiner — av olika vikt-kategorier, metallsvarvar av olika vikt, träbearbetningssmaskiner andra än hyvel- och såg — av olika vikt, sy- och nåtlingssmaskiner av olika slag, vissa kaffe-, krydd- och köttkvarnar. Flera jordbruksmaskiner ingick också som vältar, sladdar och andra jordbruksredskap för jordberedning än handredskap, plogar, årder och avluckrare, olika harvar, skördemaskiner, tröskverk och mjölkskumningsmaskiner. Andra maskiner var pappers-, papp-, tork- och våtmaskiner med sibcylindrar eller viror, fals- och hälftmaskiner m.m. för bokbinderi- och pappersindustrierna, hissmaskiner, ångmaskiner, ånglokomobiler och pumpar. Slutligen tullbelades i den första gruppen pneumatiska maskiner och verktyg, skrivmaskiner, rull- och kullager av olika vikt.

Under rubriken *B. Elektriska maskiner och apparater* tullbelades, också med 10 procent av värdet, tidigare tullfria varor som generatorer och motorer av olika vikt, galvaniska element, säkerhetsapparater inklusive bl.a. säkerhetsproppar och överspänningsapparater, oljeströmställare och telefonapparater av olika vikt.

Andra, tidigare tullfria varor, vilka blev tullpliktiga enligt 1892 års taxerevision var följande: Drivremmar, snören samt slangar av läder eller tarmar, även i förening med annat ämne. Dessa tullbelades med 10 procent. Samma tullsats kom att gälla för skaft till yxor, släggor, hammare, liar, högrepar m.m. För vissa typer av penslar som tidigare varit tullfria infördes en tull på 0,15 kr/kg. Polerduk, såsom smärgel-, karborundum-, glas- och flintduk m.fl. åsattes en värdetull

på 10 procent. Likaså driv- och transportremmar av kautschuk, guttaperka eller balata, även i förening med spånadsämne. En tull på 10 procent av varans värde infördes också på kirurgiska, medicinska och fysiska instrument.

Inom gruppen *XII. Metaller A Järnvaror*, tullbelades tackjärn med 8 kr/ton, olika typer av valsade eller varmdragna rör med 4 kr/100 kg, rördelar av smidbart gjutgods med 1,50 kr/100 kg och smidda med 4 kr/100 kg.

Kraftiga höjningar av tullsatserna på tidigare tullbelagda varor skedde inom varugrupper som *V. Hudar, skinn, läderarbeten, pälsvaror m.m.* Där höjdes tullen på olika typer av skor, handskar, väskor etc., sadelmakarearbeten och fullfärdiga persedlar med pälsverk till övertyg eller foder. Ifråga om svarta skor och handskar mer än tredubblades tullsatserna och ifråga om väskor etc. och sadelmakarearbeten mer än fördubblades tullen.

Inom gruppen *VII. Papper och tryckalster*, höjdes tullen på olika papperspåsar, olika typer av kurvet, olika slag av pappersarbeten, vykort samt flera typer av tryckta bilder. För vissa pappersarbeten mer än tredubblades tullsatserna och för vykort och vissa bilder mer än fyrdubblades de. Övriga höjningar var moderata.

Inom gruppen *VII. Spånadsvaror m.m.*, förekom flera kraftiga höjningar under rubriken *A. Silke*. Mindre höjningar företogs på vissa kamgarms- samt strumpstolsarbeten. Näsduks- och vissa linnevävnader höjdes också måttligt. På varor förtecknade inom grupp *VII. G. Sömnads- och andra arbeten*, höjdes tullsatserna på så gott som samtliga varor. Av 24 rubriker var det endast två som lämnades oförändrade. Under denna rubrik ingick bl.a. olika typer av kläder. De absolut kraftigaste höjningarna företogs på mer lyxbetonade varor som t.ex. kläder av helsiden försedda med spetsar.

Vissa höjningar skedde inom grupperna *Lervaror*, på hushållsporslin; *Glasvaror*, på fönster- och spegelglas; *Metaller*, på hushållsartiklar och redskap som knivar och saxar. Förutom ovanstående metallvaror av järn höjdes tullen även för vissa koppar-, mässings- och guldarbeten.

Inom grupp *XIV. Oljor, fett m.m. samt produkter därav* höjdes tullen på kokt linolja, vissa typer av fernissa, olika typer av tvål samt svart blanksmörja. Vissa förhöjningar i tullsatserna förekom också inom grupp *XV. Produkter på kemisk industri*. Övriga höjningar som kan nämnas på *XVI. Varor ej annorstädes upptagna*, var tullsatserna på vissa instrument bl.a. optiska, som fotografikameror, kikare, mikroskop och glasögon. Därtill kom gasmätare, olika typer av vågar, väggur och studsarur i foder, olika typer av mässingslampor. Leksaker som t.ex. dockor blev belagda med höjda tullsatser liksom slutligen flera olika typer av knappar.

Som nämnts ovan sänktes en del av de livsmedelstullar som införts 1888, alltså efter fyra år, vissa halverades. Tullen på saltat fläsk sänktes från 0,20 till 0,10

kr/kg. Tullen på råg, vete, bönor, majs och oskalat ris sänktes från 2,50 kr/100 kg till 1,25 kr/100 kg. Tullen på vetemjöl, rågmjöl, havregryn och risgryn sänktes från 4,30 kr/100 kg till 2,50 kr/100 kg. Tullen på köttkonserver sänktes också från 0,30 till 0,12 kr/kg 1890. Flera av dessa tullsatser höjdes dock åter mycket snart. Redan 1895 höjdes tullen på råg, bönor och majs, först till 3,15 kr/100 kg och därefter till 3,70 kr/100 kg. 1895 höjdes också tullen på vetemjöl, rågmjöl och havregryn till 6,50 kr/100 kg. Tullen på oskalat ris och risgryn höjdes också kraftigt 1895. Sänkningen på saltat fläsk blev dock bestående till 1897. Då fördubblades den åter. Ingen av tullsänkningarna 1892 bestod således särskilt länge. Tullsänkningen på köttkonserver 1890 var den enda som förblev oförändrad.

Slutligen skedde 1892 en bestående sänkning av ett par finanstullar. Tullen på kakaobönor sänktes från 1,30 till 0,05 kr/kg och tullen på kakaopulver sänktes från 1,50 till 0,30 kr/kg.⁵⁵

Av det ovanstående framgår således att 1892 års förändringar i tulltaxorna var så oerhört mycket mer omfattande än 1888 års förändringar både då det gällde att tullbelägga tidigare tullfria industriprodukter och höja redan tullbelagda. Med andra ord utvidgades tullsystemet till att omfatta en större mängd varor. Betoningen på industritullskyddet accentuerades också av den temporära sänkningen av jordbruksskyddstullarna. Ser man till de totala tullmedlens utveckling i absoluta tal så genomgick också dessa (Se Diagram 2) den i särklass största expansionen efter industritullskyddsreformen. Denna utveckling började fr.o.m. 1893. Mellan 1891 och 1899 expanderade också (Se Diagram 8 nedan) de totala tullinkomsternas andel av det totala importvärdet. Undantaget var mellan 1896 och 1897. Två faktorer inverkade på denna relativa ökning, dels de ökade tullsatserna, dels de fallande priserna under den lågkonjunktur som 1891—1896 följde efter fyra års tillväxt.

Till skillnad från utvecklingen vid industriskyddstullarnas införande så hade tullinkomsternas procentuella andel av importen varit på nedåtgående vid tiden för jordbruksskyddstullarnas införande 1888. Denna minskning pågick t.o.m. 1890. Den utgjorde dock ingen långvarig tendens utan ingick snarast i en trendmässig utveckling av rakt motsatt karaktär (Se Diagram 8 nedan).

Betraktas jordbruksproduktionen i löpande priser i samband med jordbruksskyddstullarnas förändringar finner man följande tendenser. Som visas i Diagram 3 ovan ökade jordbruksproduktionens värde, efter en längre tids nedgång, åter 1888 då jordbruksskyddstullarna infördes. När tullsatserna på jordbruksprodukter därefter sänktes igen år 1892 så hade jordbruksproduktionens värde på nytt börjat sjunka. När tullsatserna slutligen åter höjdes 1895 hade jordbruksproduktionen inträtt i ett nytt expansivt utvecklingsskede. Höjningarna och sänkningarna av jordbruksskyddstullarna följde således under dessa år konjunkturväxlingarna inom jordbruket i fel riktning då det gällde att utgöra ett

skydd för den inhemska produktionen. Det totala importvärdet däremot rörde sig i motsatt riktning så att importen ökade omkring 1888, minskade omkring 1892 och åter ökade fr.o.m. 1895. Detta mönster tyder snarast på att tullsatsförändringarna var anpassade till skatteköllornas förändringar än till jordbrukets skyddsbehov. Åtgärderna behöver dock inte ha skett i detta syfte. Kraven på skyddstullarnas införande respektive avskaffande synes, i den mån de påverkades av de kortsiktiga konjunkturväxlingarna, snarast ha varit influerade av förhållanden som rådde närmast för förändringarnas ikraftträdande. Det förelåg alltså en eftersläpning vad beträffar verkningarnas anpassning till den ekonomiska utvecklingen inom jordbruket. Importkonjunkturerna följde alltså i stort sett jordbrukskonjunkturernas växlingar. Detta innebar att de statsfinansiella effekterna bör ha blivit större än förväntat när de agrarprotektionistiska reformerna genomfördes.

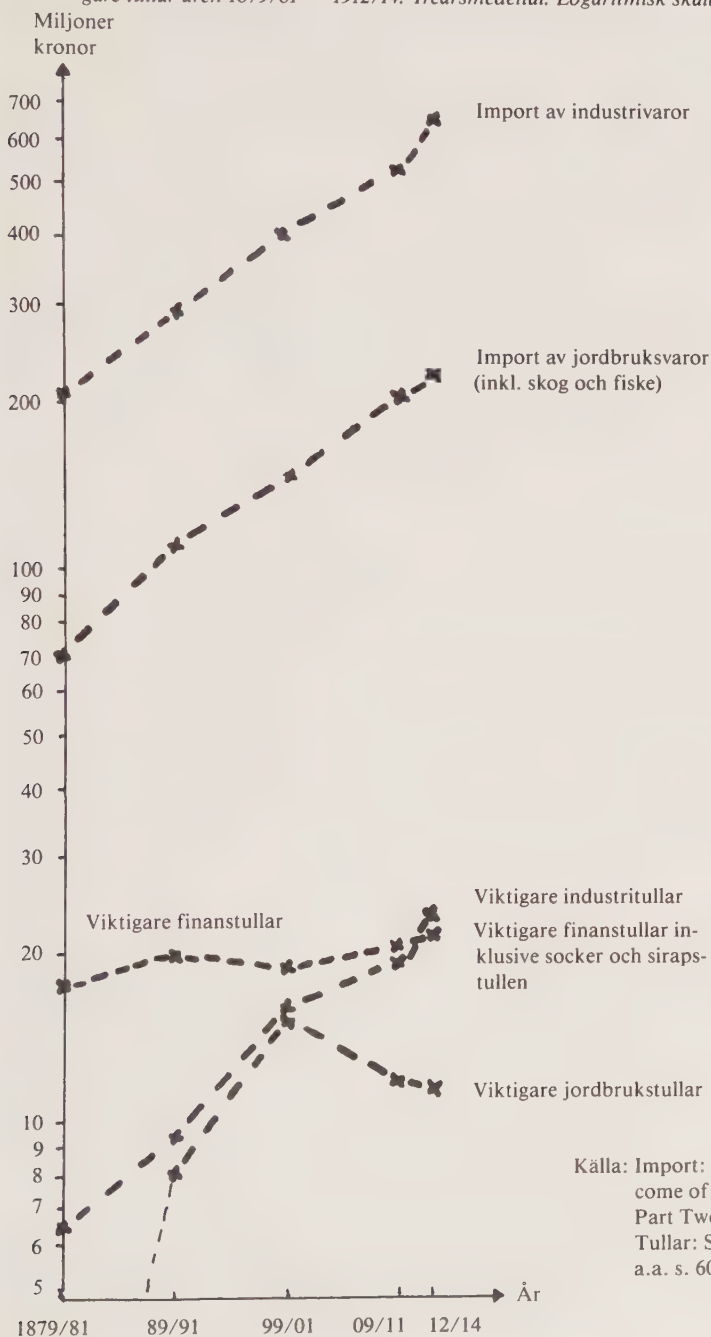
Fördelningen av tullinkomsterna på jordbruksskyddstullar respektive industriskyddstullar

Ser man till fördelningen mellan importen av jordbruksvaror och industrivaror finner man att industrivaror dominerade under samtliga av de tre undersökta perioderna. Detta gällde oavsett vilka tullförhållanden som rådde. Således minskade t.ex. inte den totala jordbruksvaruimporten i förhållande till industrivaruimporten på grund av jordbruksskyddstullarnas införande 1888 (Se Diagram 4). Varken produktionsutvecklingen eller förändringar i produktionssektorernas relativa storlek förefaller ha medfört förskjutningar i importens fördelning mellan industri- och jordbruksvaror. Åtminstone inte vad beträffar utvecklingen under de två första perioderna (Jfr Diagram 3 ovan).

Av jordbruks- och industritullarna utgjorde kategorin viktigare industritullar den största inkomsten under samtliga perioder (Se Diagram 4). Under den andra perioden, i samband med skyddstullsreformerna, expanderade dock inkomsterna av viktigare jordbrukstullar från en oansenlig nivå (omkring 20.000 kr åren 79/81) till nära nog samma nivå som industritullinkomsterna. Inkomsterna från industritullarna ökade också kraftigt från sin tidigare höga nivå. Inkomsterna från industriskyddstullarna ökade snabbare än som svarade mot den ökade industrivaruimporten under den andra perioden.

Inkomsterna av viktigare finanstullar (kaffe, socker och sirap, tropiska kryddor, sydfrukter, vin, spritdrycker, tobak, silkes- och sidenvaror) förändrades förhållandevis lite under de tre perioderna. Under den andra perioden skedde en mindre nedgång mellan åren 1889/91 och 1899/1901 då övriga tullinkomster ökade kraftigt. Både inkomsterna från viktigare jordbruks- och industriskyddstullar närmade sig finanstullarnas nivå vid sekelskiftet.

Diagram 4. Värden av importerade industri- och jordbruksvaror (inkl. tull) samt inkomster av viktiga tullar åren 1879/81 — 1912/14. Treårsmedeltal. Logaritmisk skala. Milj. kronor.

Källa: Import: The National Income of Sweden, a.a. Part Two, Tabell 104. Tullar: SOU 1924:37, a.a. s. 60.

Fram till 1899/1901 ökade inkomsterna från jordbrukstillarna mest. De kom att uppnå samma nivå som industritullarna, eftersom relationerna mellan jordbruks- och industrivaruimporten inte ändrades. Därmed kom jordbruksvaruimporten att tas hårdare i anspråk som skatteälla än industrivaruimporten relativt sett. Under den tredje perioden vände denna utveckling.

Betraktas inkomsterna från kategorin viktigare industritullar i jämförelse med industrivaruimporten förefaller tullreformen ha inneburit en nivåhöjning under den andra perioden. Ytterligare en markant uppgång skedde under den tredje perioden men denna var i stort sett proportionell till importuppgången. Ser man till produktionsutvecklingen och de ändrade förhållandena mellan jordbruks- och industrisektorerna sammanföll nivåhöjningen av industritullinkomsterna under den andra perioden med en kraftig ökning av värdet av industri- och hantverksproduktionen. På samma sätt motsvarade ökningen av jordbrukstillarna en ökning av jordbrukssektorns värde. Under den tredje perioden blev värdet av industri-/hantverksproduktionen större än jordbruksproduktionens värde. Jordbrukstillarna minskade då totalt sett medan industritullarna fortsatte att expandera.

Underlaget för ovanstående jämförelse tillåter inte någon ingående undersökning av den kortsiktiga konjunkturutvecklingen eftersom det baseras på treårsmedeltal med i huvudsak tioårsintervall.

Ser man slutligen till den reellt minskade totala beskattningen på de bland finanstullarna ingående varorna och den ökade totala beskattningen på jordbruksprodukter finner man en klar dragning mot en ökad regressivitet i tullsystemet. Denna bild är av betydelse för att förstå intensiteten i tullstriderna då det gällde sakfrågan ur konsumenternas perspektiv, d.v.s. fördyrade levnadsomkostnader som var lika oavsett inkomstnivå.

Motiveringar till tullsatsernas förändringar under den andra perioden. De olika etapperna i återvändandet till protektionismen

1888 års tullreform var resultatet av hätska och långdragna politiska strider mellan protektionister och frihandelsföreträdare. Dessa strider hade inletts redan under slutet av den första perioden. Kampen om spannmålstullarna intensifierades fr.o.m. 1885 då »den stora tullstriden» inleddes. Diskussionerna i denna fråga är väldokumenterade i riksdagstrycket och i ett flertal bearbetningar.

I följande redogörelse för den andra perioden behandlas först de protektionistiska argumenten bakom 1888 års skyddstullreform. Därefter berörs i tur och ordning *de statsfinansiella motiveringarna bakom samma reform, den politiska utvecklingen under »den stora tullstriden» 1885—1888, diskussionerna om in-*

dustriskyddstullar under den stora tullstriden 1885—1888, tullfrågans utveckling närmast före 1892 års industritullskyddsreform, den år 1888 tillsatta tullkommittén och de framförda kraven på industriskyddstullar, den år 1888 tillsatta tullkommittén och motiveringarna till kraven på industriskyddstullar, uppfostrings- och övergångstullar. Därefter behandlas också den år 1888 tillsatta tullkommitténs direktiv och skrivelsematerialet. Slutligen förekommer en genomgång av de statsfinansiella motiveringarna bakom 1892 års skyddstullreform.

Protektionistiska argument bakom 1888 års jordbruksskyddstullreform

Den ekonomiska bakgrunden till de jordbruksprotektionistiska kraven var ett allmänt försämrat läge inom flera näringar efter 1881. Fr.o.m. 1882 t.o.m. 1883 drabbades jordbruket särskilt hårt. Detta kom att få stor politisk betydelse. Det dominerande draget i jordbrukskrisen var sjunkande världsmarknadspriser på spannmål vilket till stora delar kan förklaras av sjunkande järnvägs- och sjötransportkostnader. Som belägg för krisen uppger Montgomery förutom sjunkande råg- och vetepriser ett ökande antal konkursansökningar för jordbruksfastigheter. Priset hotade också att leda till jordvärdeminskning och förvärra krisen ytterligare.⁵⁶ Dessa förhållanden ansåg man kunna skydda sig mot med tullar.

De viktigaste *protektionistiska* argumenten i riksdagsbehandlingen mellan 1885 och 1888 kan enligt Montgomery sammanfattas som följer. I fråga om jordvärdet var de flesta motiveringarna till tullarnas införande inriktade på att detta måste hållas uppe. Man menade att det faktum att jorden ofta var intecknad annars skulle leda till svårigheter på grund av att egendomsvärdet minskade medan skulden kvarstod till sitt nominella belopp. Protektionisterna pekade också i debatten på importöverskottet i utrikeshandeln och att en betydande del av importen utgjordes av spannmål. Detta menade man vara verkningar av frihandelssystemet eftersom sädesimporten av ädlare sädesslag ständigt ökat sedan spannmålstullarna avskaffades.⁵⁷

Syftet med tullarna var att hämma importen och skapa en gynnsam handelsbalans. Tullskyddet skulle, med utgångspunkt från den förbättrade vinsten det skapade inom jordbruksnäringen, få gynnsamma verkningar för såväl jordbrukare, industriidkare som arbetare. Produktionen borde stegras liksom arbetstillfällena öka och den ökade köpkraften skulle få följdverkningar i form av ökad efterfrågan inom andra näringsgrenar. Effekten antogs bli ännu kraftigare även om industrin erhöll tullskydd. Den levnadskostnadshöjande effekten av livsme-

delstullarna, vilken framhölls av frihandelsföreträdarna, bagatelliserades av protektionisterna. De menade bl.a. att vissa finanstullar var lika betungande och krävde i sin argumentation att kaffetullen skulle nedsättas.⁵⁸

Frihandelsförespråkarna fasthöll vid ståndpunkten att spannmålstullarna skulle medföra en stegring i levnadsomkostnaderna. Man menade att det var en skatteform som träffade den skattskyldige i omvänd proportion till förmågan att betala skatt. En protektionistisk tullpolitik ansågs inte heller leda till ökade arbetstillfällen inom landet. En importminskning skulle leda till en exportminskning och således minskade arbetstillfällen inom exportindustrierna.

Beträffande följd effekterna för industrin av ett blomstrande, tullskyddat, jordbruk resonerade frihandlarna också tvärt om. Jordbrukets ökade köpkraft skulle ätas upp av prishöjningar på industriprodukter förorsakade av ökade produktionskostnader inom industrin. Även den övriga befolkningens köpkraft och efterfrågan på industriprodukter borde komma att minska.

Frihandlarnas argument beträffande spannmålstullarnas prishöjande effekt fick stark genomslagskraft och flertalet arbetare satte sig mot ett införande av spannmålstullar.

Bland de *protektionistiska* argumenten förekom också beträffande tullarnas prishöjande effekter ståndpunkten att en måttlig tullhöjning inte ledde till prishöjningar. Eventuella prishöjningar skulle också bli mindre desto mer förädlad varan blev. Således skulle priseffekten av spannmålstullen på bröd bli mindre än på mjöl och priseffekten på mjöl bli mindre än på spannmål. Tanken var här bl.a. att tullen förutom att träffa spannmålsimportören också drabbade leverantören. Vissa grupper av protektionister antog tydligen att den utländske leverantören skulle minska vinsten och fortsätta exportera.

Man antog att den inte heller drabbade enbart brödkonsumenten utan även brödproducenten genom minskad vinst. Den prishöjande effekten för stadsarbetarna ansågs således dämpad av att mellanhänder också kom att drabbas av effekten och att tullen inte kunde övervältras i sin helhet. Antagandet baserades bl.a. på iakttagelser i flera städer av att brödspriset inte fluktuerade med förändringar i spannmålspriset.

Beträffande effekten av en tull som alltså inte skulle inverka prishöjande på spannmål menade protektionisterna att den dämpade prisfallet och satte upp en gräns för importen.

Den protektionistiska argumentationen i ovannämnda avseende var dock inte den enda ståndpunkt som representerades av dessa. Man antog i andra sammanhang och argumentationsled att tullarna skulle inverka höjande på spannmålspriset.

Ett annat protektionistiskt argument, mer undanskymt, var att priset, även om det höjdes med hela tullens belopp, i alla fall inte skulle bli högre än det var

före spannmålsprisfallets början. Priset skulle snarare, trots tullen, fortsätta att sjunka.⁵⁹

Det var således en mångfald olika protektionistiska vapen av olika kaliber som skulle leda fram till den marginella segern över frihandlarna. Dessförinnan hade dock förutom de protektionistiska argumenten många andra politiska vapen kommit till användning.

Statsfinansiella motiveringar bakom 1888 års jordbruksskyddstullreform

Ser man till statsfinansiella synpunkter på tullsatsernas förändringar 1888 framfördes endast ett fåtal under den stora striden om spannmålstullarna. Av dessa utgjorde ett par endast konstateranden om att höjda tullsatser inte var nödvändiga ur statsfinansiell synpunkt.

I ett argument från frihandelshåll, framfört av H. Forsell i F.K. 1888, var utgångspunkten att spannmålstullarna inte behövdes ur statsfinansiell synpunkt. En anpassning till de ökade inkomsterna skulle om tullarna ändå infördes komma att ske på utgiftssidan. Risken fanns då att det senare inte skulle bli lika lätt att avskaffa tullarna som statsinkomst som det varit att införa dem. På kort sikt ansågs endast revolutionerande händelser som krig eller hungersnöd kunna bidra till att avskaffa dem.⁶⁰

Vid 1885 års riksdag angrep statsminister Themptander tullen starkt och hävdade att denna var obehövlig ur statsfinansiell synpunkt. Vid denna riksdag löstes också frågan om grundskatternas avveckling delvis då man fattade beslut om en första avskrivning av dessa skatter. I samband med detta framhölls, också av statsministern, att statsfinanserna var så tillfredsställande att de medgav att grundskatternas avveckling kunde påbörjas.⁶¹

År 1888 var den statsfinansiella ställningen enligt Montgomery åter sådan att ett behov av ökade inkomster förelåg. Kungl. Maj:t hade också föreslagit en höjning av vissa finanstullar. Enligt en diktamen till statsrådsprotokollet år 1888 framgick dock att Kungl. Maj:t förväntade att skyddstullarna senare skulle leda till högre inkomster än vad som behövdes ur statsfinansiell synpunkt. Dessa ansågs vidare kunna användas till reformer, exempelvis jordskatternas avveckling.⁶² Den stora tullstriden hade härvidlag nått en ny utvecklingsnivå. Sakargumenten hade nu mindre betydelse än någonsin.⁶³

Bakom de första förändringarna av tullsatserna i protektionistisk riktning 1888 förelåg således endast ett fåtal statsfinansiellt motiverade förslag. Ett par av dessa innebar att statens finansiella ställning inte krävde ökade inkomster medan ett krav på höjningar fanns från Kungl. Maj:t år 1888.

Statsfinansiella krav var knappast drivande bakom förändringarna år 1888. I ett fall hänvisades till tullar då det gällde grundskatternas avskrivning.

Den politiska utvecklingen under ”den stora tullstriden” 1885—1888

De politiska striderna kom under den stora tullstriden att nå en fördjupad politisk dimension. Som framgått ovan hade motsättningarna under den första perioden mellan protektionister och frihandlare oftast gällt den principiella frågan om tullskyddet. Så var fallet i viss mån även under den stora tullstriden. Både agrar- och industritullskyddet diskuterades. Problemställningen kom dock efterhand att begränsas. Striderna blev alltmer ensidigt inriktade på frågan om spannmålstullarna och därav främst rågtullen. Bakom denna utveckling låg ett enande mellan de olika protektionistiska grupperna. Ännu vid 1885 års riksdag hade inte agrar- och industriprotektionisterna börjat uppträda efter en gemensam plan.⁶⁴ På grund av dels teoretiskt grundade motiveringar, dels det faktum att jordbrukarna utgjorde den mest inflytelserika gruppen av protektionister kom det att bli spannmålstullarna man enades bakom. Industriprotektionisterna stödde kravet på spannmålstullar. Dessa hade av bevillningsutskottet förklarats som en central och organisk del i ett utbyggt protektionistiskt system.⁶⁵ Enligt Diagram 3 ovan var också jordbrukssektorn den sektor som under åren för den stora tullstriden var utsatt för den största produktionsnedgången.

Sedan protektionisterna fr.o.m. 1886 års riksdag alltmer enade uppträdde under ett gemensamt program kom hela tiden, fram till 1888, fler krav på höjda tullsatser att höras.⁶⁶

Karaktäristiskt för den stora striden mellan protektionister och frihandlare blev att det förekom massmotioner angående tullar i riksdagarna fr.o.m. 1885. Utanför riksdagen karaktäriserades det politiska arbetet bl.a. av att frihandlarna 1885 grundade ”Föreningen mot livsmedelstullar” sedan protektionisterna dessförinnan hade återupplivat en gammal förening vid namn ”Svenska arbetets vänner”.⁶⁷

Kampen mellan protektionister och frihandlare var styrkemässigt jämn. Även om protektionisterna dominerades av agrara intressen var ingalunda jordbrukarna enade bakom protektionism då det gällde spannmålstullar. Industriidkarna var inte heller enade bakom kraven på industriskyddstullar. 1885 var lantbruksprotektionisterna geografiskt sett starkast företrädna bland jordbrukarna i mellersta Sverige medan deras ställning var svagare i Norrland och södra Sverige. Förklaringen till detta var att spannmålsordningen intog en mer central roll i det mellansvenska jordbruket. Bland jordbruksorganisationerna var hushåll-

ningssällskapen protektionistiskt dominerande medan frihandlarna fanns företrädare inom lantbruksakademien.⁶⁸

Norr om Dalälven producerades ingen råg till avsalu. I södra Sverige hade godsägare och storbönder börjat övergå till betodling och animalieproduktion. Förutom de jordbrukare som således inte var protektionister hörde nästan samtliga stadsbor som var representerade i andra kammaren och därvid företrädde konsumentintressen till spannmålstullarnas motståndare.⁶⁹

1886 hade protektionisterna uppnått majoritet i bevillningsutskottet.⁷⁰

Vid 1887 års riksdag skärptes motsättningarna mellan protektionister och frihandlare. Protektionisternas krav på skyddstullar var starkare än någonsin. Samtidigt hade en kompromiss med frihandlarna blivit helt otänkbar. Vid omröstningen antogs rågtullen av andra kammaren med 111 röster mot 101. I första kammaren avlogs den med två rösters övervikt. I detta läge upplöste regeringen, vilken även tidigare visat sig frihandelsvänligt inställd, riksdagen och utlyste nyval till andra kammaren. Händelsen inträffade den 5 mars.⁷¹ Kungl. Maj:t utnyttjade sin vetorätt.

Denna åtgärd skulle skärpa motsättningarna ytterligare eftersom protektionisterna givetvis upprördes över att inte också första kammaren upplöstes. Valdeltagandet ökade markant i detta val, från 25 till 48 procent.⁷² Det höga valdeltagandet vittnade alltså om den betydelse som frågan hade bland väljarna. Protektionisterna förlorade ett stort antal mandat och hamnade i minoritetsställning i den nya "majriksdagen".⁷³ Frihandelssegern var stor, 136 frihandlare mot 85 protektionister.

På hösten 1887 hölls ordinarie riksdagsval. Vid dessa utjämnades de stora skillnaderna från nyvalet. En förklaring kan ha varit att det skedde en tillbakagång i valdeltagandet. Ställningen i andra kammaren blev 125 frihandlare mot 97 protektionister. I första kammaren hade tendenserna svängt i motsatt riktning. Protektionisterna hade kommit i majoritet med 77 röster mot frihandlarnas 67.⁷⁵

Utvecklingen efter detta karaktäriserades av att 22 frihandlare kom att utbytas mot 22 protektionister. Protektionisterna erhöll därigenom riksdagsmajoritet. Mot en av de 22 frihandelsrepresentanterna för Stockholms stad kunde anmärkningar på formella grunder riktas mot valbarheten. Denna möjlighet utnyttjades av protektionisterna, och därmed ogiltigförklarades valet av samtliga 22 representanter.⁷⁵

I övrigt karaktäriserades den politiska utvecklingen runt striderna om spannmålstullarna av flera egenheter. Fr.o.m. nyvalet 1887 uppstod i många valkretsar ett nytt valsystem då det s.k. imperativa mandatet infördes. I korthet innebar detta att kandidaterna valdes efter sin inställning i tullfrågan. Till denna inställning ansågs kandidaten sedan vara bunden.⁷⁶

Tullfrågan blev också avgörande för den politiska partigrupperingen och en

partiskiljande fråga. 1888 konstituerade tullvännerna i båda kamrarna ett tullparti och frihandlarna ett frihandelsparti. I andra kammaren sprängdes Lantmannapartiet i två delar år 1888, dels bildades det protektionistiska "Nya Lantmannapartiet", dels det frihandelsvänliga "Gamla lantmannapartiet". 1889 konstituterades "Andra kammarens center" av städernas frihandelsvännar. Sammanhållningen inom dessa partier vilade i första hand på den fråga som helt sprängde det gamla partisystemet.⁷⁷

Den politiska processen, från det att massmotionerna i tullfrågan började vid 1885 års riksdag till dess att beslut fattades om att jordbruksskyddstullar skulle införas år 1888, var således mycket långdragen. Därtill kom att frågan var vida uppmärksammas under hela förra hälften av 1880-talet, innan den "stora tullstriden" började i riksdagen. Angående det tidiga engagemanget hävdar Lewin:

"Runt om i landet — i frihandelsorganisationer och i tullföreningar, i sockenstugor och på folkmöten, i jordbrukets sammanslutningar och i städernas arbetarföreningar diskuterades tullfrågan med ett engagemang utan motstycke i tidigare svensk politik. I Riksdagen och i valrörelserna härskade länge en märklig tystnad. Riksdagsmännens obenägenhet att på det officiella planet ta till orda i tullfrågan konstateras genomgående i forskningen."⁷⁸

Tystnaden i riksdagen före 1885 karaktäriseras av Lewin som den "strategiska tystnaden". Denna hade sin upprinnelse i att striden också gällde principerna för hur "folkets vilja" skulle representeras av riksdagsmännen. Således stod inte bara sakfrågan utan också formerna för den politiska representationen på spel. Mot folkviljan och det "imperativa mandatet" stod politikernas självständighet. Enligt dåtida statsdoktrin borde riksdagsmännens ställning i förhållande till väljarna vara självständig då det gällde att fatta beslut i sakfrågor. Man skulle därför inte deklarerat sin inställning i sakfrågor och binda sig vid en åsikt före ett val. En riksdagsman var enligt riksdagsordningen endast bunden att följa grundlagarna. Genom denna föreskrift avvisades möjligheten för väljarna att ge riksdagsmännen instruktioner i olika frågor. Därmed avvisades också det s.k. imperativa mandatet. Det riksdagsmännen hade att frukta till följd av det omfattande engagemanget bland väljarna var således att man skulle avkrävas åsiktsdeklARATIONER i tullfrågan. Detta var alltså ett motiv till tystnaden.

Den "strategiska tystnaden" på båda sidor innebar att en uppdämd våg av politiska aktiviteter släpptes loss 1885 och mynnade ut i den "stora tullstriden". När tystnaden bröts tillkom en ny princip i svenskt politiskt liv som innebar att folkviljan skall vara bestämmande för riksdagens ställningstagande. Strategin hade ändrats från 1884 års val till 1887 års val. Genom att tiga riskerade man nu i högre grad att dra på sig väljarnas missnöje och förlora röster till motståndarsidan. Den tidigare självständigheten offrades för sakfrågan och ersattes av folkvil-

jan.⁷⁹ Tullstriden betecknade bl.a. därmed inledningen till Sveriges moderna politiska liv. Grunderna för den moderna partibildningen lades också, men:

”Nu blev det inte så att principen om det imperativa mandatet segrade under tullstriden — trots allt vad samtiden anförde i den riktningen. Riksdagsordningens förbud kvarstod ända till den stora grundlagsändringen på 1970-talet. Att förbudet då togs bort anses inte ha ändrat någonting i sak. Liksom tidigare fortsatte emellertid vissa tendenser till imperativt mandat . . .

Den förändring i förhållandet mellan riksdagsmännen och väljarna, som tullstriden medförde, beskrivs lämpligen med andra termer. Folkviljans genombrott medförde att själva den svenska representationsteorin ändrades. Dittills hade man föreställt sig att riksdagsmännen representerade, dvs. trädde istället för och föreställde hela svenska folket och vid varje tillfälle med full suveränitet kunde uttala sig på dess vägnar. Med partiväsandets uppkomst följde oundvikligen, att de valda kandidaterna gav uttryck för särintressen — t.ex. för frihandelns eller protektionismens intressen, senare för liberalismens, socialismens eller konservatismens intressen. Det blev inte meningsfullt att säga att en riksdagsman av en viss partifärg företrädde hela det svenska folket. Den moderne riksdagsmannen representerar sitt parti och de väljare, som röstat på det. Därav följer också att riksdagsmännens självständighet gentemot folkviljan inte kan upprätthållas. Riksdagsmannen når sin ställning tack vare det förtroende han åtnjuter av sitt parti. Formellt har han rätt att rösta på annat sätt än sitt parti, och hans mandat kan inte återkallas. Men raseras hans förtroende i partiet, förlorar han sin politiska plattform. Tullstriden medförde att riksdagsmännens självständighet upphörde. Men deras nya beroende av folkviljan skulle bli annorlunda än vad man i allmänhet föreställde sig på den tiden, när man talade om imperativa mandat. Det blev ett beroende av folkviljan som den uttrycktes genom de politiska partierna, det politiska livets organisatörer i vårt århundrade.

Tullstriden medförde en kris för det politiska systemet. Den ledde inte bara till stor förändring i en sakfråga i och med tullarnas införande. Genom striden introducerades en ny beslutsregel, som på sikt skulle underminera beslutsförsamlingarnas traditionella sätt att komma fram till kollektiva avgöranden.”⁸⁰

Att tullstridens igångsättande och avgörande förhalades är ett konstaterande som passar väl in i bilden av tullutvecklingen och bidrar till att förklara denna. Ser man till konjunkturutvecklingen så hade krisen kulminerat vid tiden för tullskyddets införande. Åtgärderna mot den påstådda krisen kom alltså i senaste laget och inte när de som bäst hade behövts enligt det protektionistiska synsättet. I syfte att inte få ett beslut mot skyddstullarnas införande på sikt bidrog således på kort sikt även protektionisterna till att skyddstullarna uteblev.

I tullstriden ändrades inte bara sakfrågan i den politiska processen. Den politiska processen i sig själv omformades. Följer man den högra linjen i Figur 1, Kapitel 5, finner man på den politiska nivån en illustration till denna process. I den ena av de två linjerna beskrivs hur de politiska aktörerna förutsätts verka med olika medel för att uppnå målen. Här omformades också medlen under processens gång.

Tullstriden medförde förändringar då det gällde formerna för den politiska

representationen. Denna utveckling hade ägt rum genom att debatten växte sig ofantligt stor i en sakfråga som medborgarna diskuterade och tog ställning till långt utanför riksdagen. Det var således inte bara opinionen i tullfrågan som förändrades utan även den demokratiska processen och åsikterna om på vilket sätt politikerna rimligtvis borde representera folkets opinion.

Diskussioner om industriskyddstullarna under "den stora tullstriden" 1885—1888

Industriskyddstullarna diskuterades i mycket liten utsträckning i riksdagen vid tiden för protektionismens utbyggnad år 1892. I debatten om spannmåls- och jordbruksskyddstullarnas införande under den stora tullstriden förekom dock en del yttranden även beträffande industritullskyddet. Flera principiella uttalanden gjordes i samband med industri- och agrarprotektionisternas successiva enande bakom en gemensam plan. Enligt denna plan skulle industriprotektionisterna genom att stödja kravet på spannmålstullar senare få stöd för tanken på industritullskyddets utvidgande. De löpande traktaterna som band många industritullar gjorde detta till en logisk utveckling vid en successiv utbyggnad av protektionismen.

Vid 1885 års riksdag hade de olika protektionisterna ännu inte enats om en gemensam plan. Bevillningsutskottet bestod till ungefär lika delar av protektionister och frihandlare. Bevillningsutskottets avlämnade betänkande var dock frihandelsdominerat. De tullsatser som föreslogs var låga. Man visade i utskottet att man betraktade jordbrukstullarna som en avgörande fråga då man upptog dessa till snabb behandling. I samband därmed gjorde utskottet ett uttalande om att ett införande av tullar på livsmedel och råämnen skulle innebära att många andra tullar måste anpassas till detta. I vissa kretsar av industriprotektionister stödde man nu de föreslagna jordbrukstullarnas införande.⁸¹

1886 hade industri- och agrarprotektionister delvis enats under ett gemensamt program. I bevillningsutskottet hade protektionisterna kommit i majoritet. Man ansåg där att en nödvändig följd av spannmålstullarnas införande måste bli att skyddstullar infördes även för bergshantering, manufaktur- och fabriksrörelser. Industriskyddstullar ansågs däremot inte lämpliga att införa i första hand utan att jordbruket samtidigt tullskyddades. Denna inställning som vittnar om jordbruksprotektionisternas styrka, innebar alltså att industriprotektionisterna ur taktisk synpunkt kunde verka mest effektivt för industriskyddstullarnas införande genom att först stödja jordbruksskyddstullarna.⁸²

Ytterligare uttalanden för industriskyddstullarnas införande förekom under den stora tullstriden då bevillningsutskottet vid 1887 års riksdag framhöll att

även andra tullar måste höjas om jordbruksskyddstullarna höjdes. Detta skulle ske så långt som de gällande handelstraktaten tillät. Vid 1887 års riksdag var agrar- och industriprotektionisterna mer eniga än tidigare. Ett uttryck för detta var att även bergsbrukstullarna behandlades i bevillningsutskottet samtidigt som jordbruksskyddstullarna. Härvid kom det dock att uppstå motsättningar mellan järnproducenter och verkstadsidkare då man föreslog att tull på tackjärn skulle införas före tull på maskiner och redskap. Utskottet karaktäriserade dock järnproducenternas ställning som svårare än verkstadsindustrins. Verkstadsindustrins intressen ansågs dessutom mindre viktiga på grund av industrins mindre omfattning.⁸³

Således förekom redan före den andra etappen av tullskyddssystemets utbyggnad klara ställningstaganden som tydde på att ett kommande förstärkande av industritullskyddet år 1892 till stora delar var planerat. 1888 tillsattes en tullkommitté med klart skyddsvänligt inriktade direktiv och grundsatser vid tulltaxeförslagets utarbetande.

Tullfrågans utveckling under tiden närmast före 1892 års industritullskyddsreform

1888 hade riksdagen vidtagit åtgärder för att förbereda en tulltaxerevision då traktaten skulle löpa ut. Vid riksdagarna 1889 och 1890 intogs en avvaktande hållning i tullfrågorna i väntan på resultatet av kommitténs utredning. Till lugnet bidrog att protektionisterna var i majoritet i båda kamrarna. De frågor som diskuterades var frågor om tillverkning och införsel av margarin. 1889 års riksdag krävde importförbud både på konstsmör och oleomargarin samt förbud mot tillverkning av margarin inom landet. Detta bifölls inte av Kungl. Maj:t. I stället utfärdades en förordning om kontroll av tillverkning och handel med margarin. 1888 hade den första margarinfabriken börjat sin produktion i Sverige och lantbrukarna var ej positivt inställda till denna industri.

Den andra frågan 1889 var att krav förekom på införande av en exporttull på järnmalm. Det var en metod för att höja importpriset på utländska varor tillverkade av svensk malm. Detta krav kom också till uttryck i de skrivelser som inkom till 1888 års tullkommitté (Se Bilaga 2). Bakgrunden var att man börjat exportera järnmalm från de lappländska malmfälten. Kravet föll dock på bundenheten genom handelstraktaterna.⁸⁴

1890 års riksdag markerade slutet på en period då protektionisterna dominerade båda kamrarna. Man kunde inte längre diktera utvecklingen utan gemensamma omröstningar i kamrarna. Nyvalen detta år gav frihandlarna majoritet i andra kammaren.

Vid 1891 års riksdag krävdes i flera sammanhang i andra kammaren livsmedelstullarnas avskaffande. Enbart en sänkning av tullarna ansågs som en tänkbar lösning om ett helt avskaffande skulle komma att stöta på oöverbärliga statsfinansiella svårigheter. Frihandlarna pekade nu också på de förbättrade konjunkturerna som inträtt redan 1888. Priserna hade också börjat stiga, även på spannmål. Eftersom man ansåg att spannmålspriserna var stigande utan tullens medverkan kunde man lättare föreslå tullens avskaffande. Den prisstegring som förekom utöver konjunkturernas inverkan ansågs därtill av frihandlarna vara av ondo. De bevis som anfördes på tullens prishöjande effekter baserades på en prisjämförelse mellan utvecklingen i Köpenhamn och Malmö. Enligt denna motsvarade prisskillnaden på omlagen spannmål ungefär ett belopp som representerades av tullsatserna.⁸⁵

Vid den gemensamma omröstningen i kamrarna vid 1891 års riksdag visade sig trots allt protektionisterna vara starkast.

Som konstaterats vid genomgången av tullsatsernas förändringar ovan hade frihandlarna istället betydande framgångar med avseende på *livsmedelstullarna* vid 1892 års riksdag. Varken i betänkandet från den år 1888 tillsatta tullkommittén eller i Kungl. Maj:ts proposition nr 9, 1892, föreslogs förändrade livsmedelstullar.⁸⁶ Enligt riksdagens beslut sänktes dock dessa i flera fall med halva beloppet. Sänkningarna skulle emellertid inte vara länge.

Beträffande *industritullarna* skulle tullen på maskiner, redskap och verktyg komma att träffa även sådana produkter som inte tillverkades inom landet. På denna punkt, d.v.s. då tullarna således inte utgjorde skyddstullar, hade frihandlarna de största förutsättningarna att finna stöd för sina argument. Här fanns också en intressekonflikt mellan jordbrukare och industriidkare som frihandlarna skulle kunna tänkas dra fördel av. Den gemensamma voteringen i frågan om dessa tullar gav dock svag majoritet till protektionisterna. Inte heller i fråga om tackjärnstullen, som var en av de mest omstridda frågorna (se även skrivelserna till 1888 års tullkommitté i Bilaga 2), var frihandlarna framgångsrika.

I sina huvuddrag vann Kungl. Maj:ts förslag beträffande industritullarna riksdagens godkännande. Flera detaljförändringar skedde dock vilka frihandlarna var starka nog att genomföra och som på vissa håll i protektionistiska kretsar betraktades som stympningar som snarast borde rättas till. *De förändringar som genomfördes i strid med Kungl. Maj:ts förslag var följande:* Tullfrihet behölls på förtent järnplåt liksom för viktiga artiklar under rubriken Koppar och för superfosfat. I ett par fall ströks tullar, bl.a. på beck och zinkvitt. I vissa fall behölls den gällande tullen trots en föreslagen höjning. Detta gällde bl.a. läder, cement, krut och andra sprängämnen. Den föreslagna tullen på vissa lyxvaror mildrades som t.ex. på band och vävnader av hel- och halvsiden.⁸⁷

Den år 1888 tillsatta tullkommittén och framförda krav på industriskyddstullar

Bland de skrivelser (Se Bilaga 2) som på anmodan insändes till 1888 års tullkommitté förekom olika typer av krav på industriskyddstullar. Förutom skyddstullskrav förekom framställningar om att avskaffa vissa tullar på råvaror samt en del finanstullar på konsumtionsvaror av omfattande import. Samtliga krav syftade enligt skrivelserna till att skapa bättre konkurrensvillkor för den inhemska industrin gentemot den utländska genom att antingen priset på konkurrerande import höjdes eller produktionskostnaderna minskades.

Kraven på införande av industriskyddstullar förekom i två kategorier av skrivelser.

1) Skrivelser där man krävde ett införande eller en ökning av tullskyddet för den *existerande* inhemska *produktionen* gentemot den utländska konkurrensen.

2) Skrivelser där det krävdes att den *planerade* inhemska *produktionen*, för att bli verklighet, skulle erhålla tullskydd gentemot den utländska marknadsdominansen. Flera av de varor som den senare typen av krav gällde ingick som insatsvaror i befintlig inhemsk industriproduktion.

I kraven på det nya *tullsystemets* införande förekom *också krav på vissa tullars avveckling*.

3) Skrivelser vilka innehöll krav på att *tullar skulle avskaffas på varor som ingick som råvaror eller insatsvaror i den inhemska produktionen och som inte framställdes inom landet*. Råvarutullen ansågs fördyra produktionen och därmed försämra konkurrensläget. Kravet enligt punkt två ovan kunde givetvis kollidera med det sistnämnda.

Ytterligare två typer av krav kan urskiljas. Den ena typen var en variant av kraven enligt punkt tre.

4) Skrivelser i vilka *kompensation krävdes för tullen* på skyddstullbelagda råvaror vid export. Det vanligaste kravet gällde s.k. *restitution*, d.v.s. efterskänkning av tullen. Ett annat krav gällde *exportpremier*. Tanken var att den inhemska råvaruproducerande industrin skulle kunna tullskyddas samtidigt som inhemska industrier, vilka använde dessa råvaror kunde bli konkurrenskraftiga på den internationella marknaden.

En sista typ av skrivelser inriktade sig liksom de under punkt tre på avskaffandet av andra näringars tullskydd, nämligen

5) Skrivelser där man krävde *livsmedelstullarnas avskaffande*. Man vände sig här mot jordbruksproduktionens skyddstullar eftersom dessa ansågs höja produktionskostnaderna genom att fördyra levnadsomkostnaderna. Fördyrade levnadsomkostnader skulle tvinga arbetarna att höja löneanspråken. Jordbrukskyddstullarna invercade därigenom indirekt på industrins produktionskostna-

der. I vissa skrivelser från industrin förekom krav på industritullskydd samtidigt som önskemål om jordbrukstullskyddets avskaffande. Någon solidarisk protektionistisk linje företrädde alltså inte alltid av industriprotektionisterna.

Ovannämnda krav gick också emot kommitténs direktiv att generellt värna om de svenska näringarna gentemot de utländska. I teorin om uppfostringstullar ingick det dock att prioritera tullskyddet för nya inhemska industrier med särskilda svårigheter gentemot äldre sedan länge etablerade utländska industrier snarare än att skydda äldre inhemska och förhindra ekonomisk förändring.⁸⁸

I flera skrivelser kombinerades kraven enligt de ovan anförda punkterna på olika sätt.

Kraven enligt punkterna ett och två förekom i kombination i de fall då man planerade en utökning av en existerande produktionskedja.

Kraven i punkterna ett och tre kombinerades då man önskade både skydd för slutprodukten och lägre produktionskostnader. Samma sak gällde de skrivelser där kraven enligt punkterna ett, tre och fem kombinerades.

I vissa fall framfördes krav enligt punkterna tre och fem parallellt. I dessa fall inriktade man sig främst på tullarnas inverkan på produktionskostnaderna d.v.s. dels råvarukostnaderna, dels livsmedelskostnaderna vilka som sagts indirekt ansågs höja produktionskostnaderna.

Då det gällde att prioritera olika krav ur nationalekonomisk synpunkt hamnade tullkommittén i konflikt mellan olika intressen vad beträffar direktivet att värna om det nationella arbetet. Om intressena kolliderade synes man här i sina förslag ha gynnat de etablerade och starka inhemska industrierna före nya industrier. Kommittén förespråkade också tullfrihet på råvaror som var viktiga för den etablerade industrin medan den avslog krav som kom från bl.a. den kemiska industrin på skydd för planerad produktion. Lönsamma etablerade exportindustrier gynnades framför nya osäkra kort. Principen att först gynna etablerade näringar kan också sägas ha tillämpats allmänt då i första hand jordbruket tullskyddades. Den år 1888 tillsatta kommittén tog dock inte ställning till jordbrukstullarna. Synpunkter på spannmålstullarna hade kommittén heller aldrig infordrat eftersom man inte hade till uppgift att ta ställning i denna fråga.

Den år 1888 tillsatta tullkommittén och motiveringar till kraven på industriskyddstullar

I Bilaga 2 har de skrivelser som innehöll *motiveringar* till de ovan sammanställda kraven på industriskyddstullar sammanfattats, systematiserats och kommenterats huvudsakligen branschvis. Bland skrivelserna förekom en grupp av motståndare till jordbruksskyddstullarna. Motiveringarna till motståndet var hu-

vudsakligen att livsmedelstullar fördyrade levnadskostnaderna och därmed produktionskostnaderna via höjda löneanspråk. Ovan har redogjorts för de politiska villkor som gällde för industriprotektionisterna år 1888. De tvingades då acceptera jordbrukstullskyddets införande som den första etappen i återgången till protektionism. Som kompensation för detta skulle även industrin senare erhålla skyddstullar. Enligt de motiveringar som förekommer i skrivelserna var dock inte den grupp som stödde denna kompromiss allennarådande. Den företrädde inte heller den omedelbart segrande politiska linjen även om jordbrukstullskyddet skulle komma att bestå och förstärkas på lång sikt. Kraven på livsmedelstullarnas avveckling, efter deras införande 1888, med motiveringarna att de var till nackdel för industrin, tillgodosågs i viss utsträckning temporärt då de vid tillfället för industriskyddstullarnas införande sänktes år 1892. Detta var dock endast för att åter höjas efter ett par år. Den år 1888 tillsatta kommittén föreslog emellertid aldrig några sänkningar.

Syftet i det följande är att undersöka i vilken utsträckning man i skrivelserna från industrin anförde den utländska industriella konkurrensen i förhållande till den inhemska industrialiseringen som motiveringar till kraven på industriskyddstullar. Frågan är om man ur skrivelserna kan utläsa den pågående industrialiseringsprocessen och ett medvetande om denna och de problem den medförde. Kraven motiverades ofta i skrivelserna med den tilltagande internationella handels ökning, men förekom det att man utpekade några andra krafter, som t.ex. den industriella produktionens utveckling? Den internationella handeln hade ju ökat även under föregående period utan att medföra tullpolitiska förändringar. "Den stora depressionen" hade då också redan inletts. En industriell expansionsperiod hade påbörjats men ännu inte nått samma utvecklingsnivå som den kom att göra under 1890-talet. Detta kan förklara varför protektionismen och den ekonomiska teorin till försvar för tullskydd inte redan tidigare fått fotfäste.

I ett flertal skrivelser motiverades kraven på nya eller höjda skyddstullar med att det förekom en våldsam utländsk konkurrens. Till skillnad från vad som framkommit om diskussionerna angående agrartullskyddsfrågan så diskuterades inte enbart pris- och konjunkturutvecklingen då orsakerna till, och åtgärder mot, den utländska konkurrensen analyserades. I flera av de berörda skrivelserna gick man ett steg längre och diskuterade de förändrade tekniska och strukturella betingelserna för varuproduktionen. Orsakerna till de fallande världsmarknadspriserna uppgavs nämligen i flera skrivelser vara tekniska förbättringar, massproduktion, industriell storskalighet och överproduktion i de utländska fabriker. I ett flertal skrivelser framhölls, att det också pågick en industrialiseringsprocess i Sverige med mekanisering och effektivisering samt sjunkande styckkostnader inom produktionen som karaktäristiska drag. Den utländska ut-

vecklingen var dock längre gången i samma riktning, varför man krävde tullskydd för den svenska industrin. I vissa skrivelser hänvisades till förändringar och problem inom specifika branscher. I andra skrivelser gjordes generella omdömen angående produktionsvillkoren för industrin som helhet.

Slutligen utsträcktes perspektivet i vissa skrivelser till att betrakta den industriella utvecklingen som en del av en samhällsprocess. Som förändrade produktionsvillkor berördes då inte bara tekniska och ekonomiska förändringar utan även sociala och institutionella, bl.a. urbanisering, proletarisering och emigration.

Som konstaterats ovan så hade i regel de fallande jordbrukspriserna och de försämrade agrarkonjunkturerna nått sin lägsta nivå vid de två huvudtillfällena för livsmedelstullarnas införande respektive höjande 1888 och 1895. De förhållanden som bl.a. motiverade åtgärderna låg alltså paradoxalt nog vid genomförandet inte längre för handen. Något annorlunda förhöll det sig med industri-skyddstullarna då dessa inte enbart motiverades med en konjunkturedgång. Beträffande dessa hänvisades även till den internationella industrialiseringsprocessen och det faktum att priserna på utländska varor föll snabbare än på de inhemska varorna. Således förekom två olika motiveringar till industritullarna när dessa infördes under en period då vädret av den industriella produktionen åter börjat öka.

I flera av skrivelserna hävdades, att den utländska överlägsenheten företrädesvis berodde på maskinell tillverkning. Ställer man sig frågan från vilka företag eller branscher dessa skrivelser kom, finner man följande. Skofabrik (skrivelse nr. 5),⁸⁹ snörmakeri (160), repslageri (59), nyckelämneshusfabrik (304), tillverkare av brons, koppar och mässingsartiklar (42) och en lackfabrik (266). Merparten av ovannämnda skrivelser kom från företag med utpräglat hantverksbetonad tillverkning.

I flera skrivelser nämndes produktionsprocesser, organisationsformer och industriell storskalighet som den avgörande skillnaden mellan svensk och utländsk tillverkning snarare än maskinell utrustning. Flera av de skrivelser i vilka dessa förhållanden påpekades föreföll att komma från större företag med mindre hantverksbetonad tillverkning än de ovannämnda. Skrivelserna härrörde från följande industribranscher och innehöll följande påpekanden. Ett par företrädare för garverinäringen framhöll som fördelar för utländska tillverkare bl.a. massproduktion, kortare garvningsprocess och billigare rörelsekapital (28, 41). Västerås Metallfabriksaktiebolag framhöll förutom mekaniseringen som nämnts ovan också den utländska massproduktionen. I en skrivelse angående tullskydd för handredskap för jordbruksarbete pekades på de engelska verkstädernas storlek. De ansågs vara kolossala (120). Även beträffande produktion av mässingsmusikinstrument framhölls från en tillverkare utländska fabrikers stor-

lek men också produktionsprocessens uppdelning på flera specialmoment (85). Från en järnmanufakturindustri påvisades den svenska produktionens småskalighet (286). I ett par skrivelser från den kemisk-tekniska industrin framhövdes den utländska massproduktionen och dess skalfördelar (177, 339). I en framställan där tullskydd krävdes för tryckfärg, anfördes som motivering, att de utländska fabrikerna var stora (325). Då det gällde framställning av kemikalier framhöll också Tändsticksfabriks Aktiebolaget Vulcan storleken på de utländska fabrikerna (36). Som en nackdel för den svenska yllefabrikationen visades på de utländska fabrikernas storlek liksom produktionens organisation (även socialt sett) (175).

Som ett ytterligare led i argumentationskedjan anfördes, att utländska tillverkare dumpade priserna på världsmarknaden. Med prisdumpning menades, att man sålde till ett pris som var lägre än priset på hemmamarknaden eller att det understeg tillverkningskostnaden. De storskaliga produktionsprocesserna och massproduktionen ledde alltså enligt detta synsätt till överproduktion som dumpades på världsmarknaden. Prisdumpningen ledde till ett prisfall som gick utöver de prisfall som förorsakades av effektivisering av produktionen. Massproduktion och överproduktion definierades dock sällan klart eller hölls begreppsmässigt åtskilda i skrivelserna till tullkommittén. Enligt en skrivelse (5) från Stockholms Skonåtlingsfabrik önskade man skydd mot den utländska ”massöfverproduktionen”. I anförda skrivelse från Västerås Metallfabriksaktiebolag framhöll man att restpartier av hushållsartiklar som blivit omoderna utomlands dumpades på den svenska marknaden. I en skrivelse från Elfdalen och Långö bruk, som bitvis var hållen i generella ordalag, påstods industriella kriser förekomma inom många branscher vilka var föranledda av överproduktion. Överproduktionen ansågs bero på att aktiebolagen hade en kapitalbildningsförmåga som ledde till en produktion som översteg konsumtionsbehovet (286). I en skrivelse från en kemisk industri framhölls att vattenglas dumpades på den internationella marknaden (107). Tyska tillverkare av ättiksyra påstods arbeta utan förtjänst (310). Angående bl.a. smörfärgstillverkning framhölls från den kemisk-tekniska industrin, att grannländerna spred sin överproduktion över Sverige (7). I ovannämnda skrivelse angående tryckfärg framhölls också hur denna vara dumpades. Almedahls Fabriks Aktiebolag menade i en skrivelse, att utländsk överproduktion av linne och hampgarn dumpades på världsmarknaden (175). Även överproduktion av mösskärmar påstods realiseras på den svenska marknaden (51).

I några av skrivelserna framhölls också industrins förändrade produktionsbetingelser i ett större samhällsekonomiskt perspektiv. Samma sociala och institutionella förändringar som i Kapitel 5 framhålls (enligt Musgrave) som betydelsefulla faktorer bakom skattesystemets förändrade struktur underströks i vissa

skrivelser. Dessa ansågs som mindre önskvärda utvecklingsdrag vilka kunde mildras med hjälp av skyddstullar. I skrivelse nr. 8 påstods att det knappast längre var troligt att industriarbetskraften skulle återgå till jordbruket. Sammanhang som t.ex. proletarisering, fattigdom och emigration framhölls också. I ovan nämnda framställning från Elfdalen och Långö bruk pekades, utöver vad som redan anförts, på arbetslöshet, emigration, fattigdom och de socialistiska rörelsernas framväxt som icke önskvärda effekter av utvecklingen. Dessa kunde lindras bl.a. med hjälp av tullar. Lönearbetets utbredning och de sociala konsekvenserna av omvandlingsprocessen berördes alltså i vissa skrivelser.

Uppfostrings- och övergångstullar

"Helt naturligt framskymtar ofta i motiven (i 1888 års tullkommittés betänkande) den uppfostringssynpunkt, som i den teoretiska diskussionen om tullarna spelat en stor roll, d.v.s. behovet av skydd för nya och ännu outvecklade men utvecklingsbara näringsgrenar under deras första tid, tills de hunnit växa sig nog starka att stå på egna ben. Visserligen finner man icke någonstades den nämnda uppfostringstanken tänkt till slut, nämligen att tullen borde förutsättas småningom göra sig själv överflödig, men tanken är där i alla fall . . ."⁹⁰

Ovanstående omdöme gäller också för motiveringarna i skrivelserna till 1888 års tullkommitté. I flera av dessa anförs nämligen som skäl för tullskyddet den mer framskridna industriella utvecklingen utomlands. Massproduktion och teknisk överlägsenhet har framhållits i ett flertal fall ovan. I skrivelsen från Elfdalen och Långö bruk påpekades att de nyanlagda svenska förädlingsindustrierna var särskilt känsliga för utländsk prisdumpning.

I åtminstone fyra fall krävde man tullskydd direkt med hänvisning till att industrin var nyetablerad inom landet. Så var fallet med en glödlampsfabrik (74), ett antal hattfabrikanter (90), en cementindustri (363) och en tillverkare av nyckelämnen (304). I en framställan från Skånska Superfosfat- och Svafvelsyrefabriksaktiebolaget begärdes tullskydd för att skydda befintlig produktion samt "uppamma nya industrier" (177). Från en fönsterglastillverkare anhölls om tullskydd för den moderna och rationellt drivna industrin gentemot utlandet. Tullsatserna fick dock inte sättas så högt att de icke moderna fönsterglasindustrierna kunde överleva den utländska konkurrensen (12). Inte i någon skrivelse fullföljdes uppfostringstanken och argumenterades för tullens införande som en åtgärd av övergående natur.

Ser man till förekomsten av protektionistiska teorier fanns dels uppfattningen att en ny industri kunde skyddas tillfälligt mot utländsk konkurrens med s.k. uppfostrings-tullar, dels att en näringsgren kunde skyddas med s.k. övergångstullar för att mildra effekterna av en strukturell omvandling av ekonomin.

Friedrich List hävdade som företrädare för den förstnämnda uppfattningen att agrarskyddstullar var av ondo medan nya industrier behövde tillfälligt skydd. Uppfostringstullarna skulle ge tid att utbilda arbetskraft, anskaffa maskiner, organisera företaget, ordna transportförhållanden, kreditsystem och avsättning.⁹¹ Samtliga av dessa faktorer finns också nämnda i skrivelsernas motiveringar. Ett mostånd mot agrarskyddstullar, samtidigt som industriskyddstullar förespråkades för nya industrier, kan urskiljas i ett flertal skrivelser till tullkommittén. Tanken att industrin genom tullskydd snabbare skulle bli lönsam fanns i flera fall företrädd. Åsikten att industriskyddstullarna därefter skulle avvecklas framfördes däremot aldrig.

Det värdefulla att bevara var, enligt teorin, landets förmåga att skapa rikedom eller landets produktiva kraft. Ett övergående tullskydd innebar i detta perspektiv en investering i framtida produktionsförmåga.⁹² Den år 1888 tillsatta tullkommitténs målsättning att slå vakt om det ”nationella arbetet” (se nedan) passar således in i nämnda tankegång.

Beträffande övergångstullar framhålls i SOU 1924:37:

”En betydligt viktigare fråga än någon bland dessa är den som gäller möjligheten att vid stora ändringar i produktionens förutsättningar genom tullskydd skapa en jämnare övergång till det nya läget och sålunda förekomma eller mildra ovälkomna rubbningar. Av det föregående följer, att det omöjligt kan vara för ett land gagneligt att genom tullskydd för alltid utestänga verkningarna av ekonomiska framsteg: men deteta hindrar icke, att man kan tänkas få en mjukare övergång till det nya tillståndet genom tullskydd än genom full frihandel. Det måste emellertid starkt fasthållas, att frågan i så fall enbart kan gälla verkliga övergångstullar, införda i det kritiska ögonblicket men avsedda att försvinna, så snart omläggningen är genomförd. Denna fråga hade särskild aktualitet under 1880-talets tullstrider, därför att läget då — utöver penningvärdets uppgång — behärskades av den amerikanska spannmålskonkurrensen, vars förmåga att förse folket med bröd i ökad omfattning och till lägre pris svårigen kunde förbises men som dock av många ansågs böra föranleda åtgärder emot övergångstidens besvärligheter.”⁹³

Skulle utgångspunkten ha varit att den amerikanska brödsädesimporten betraktades som bestående borde alltså tullarnas successiva avveckling på längre sikt ha planerats. Halva tullbeloppet avskrevs också på de flesta livsmedel år 1892. Nedsättningen berodde enligt Montgomery dock endast på en tillfällig seger för frihandlarna. Tullarna på livsmedel blev därefter ännu högre än vad de hade varit före nedsättningen. Någon avveckling av spannmålstullarna från teoretiska utgångspunkter planerades alltså inte. Enligt Montgomery berodde detta på att den amerikanska spannmålskonkurrensen inte betraktades som ett bestående fenomen. Tullarnas nedsättning skulle då kunna vänta tills importen upphörde på naturlig väg.⁹⁴ Som konstaterats ovan så motiverades också kraven på spannmålstullarnas avveckling enligt skrivelserna snarast av att produktionskostnaderna hade ökat. Inte av att landets näringsstruktur gradvis borde anpassas till

en ny situation. Å andra sidan var man inte längre solidarisk gentemot jordbrukets skyddsbehov då man krävde livsmedelstullarnas avskaffande.

Även om industriskyddstullarna skulle visa sig bli bestående under den efterföljande perioden (och ytterligare nya införas) kan man i motiveringarna till tullarnas införande finna likheter med förekommande protektionistiskt orienterade ekonomiska teorier. D.v.s. den teori som hävdade att tullskydd var nödvändigt för industrin i ett visst skede men inte för jordbruket. Företagarnas egna ekonomiska intressen eller enskilda branschintressen synes dock ha tagit vid och de protektionistiska teorierna övergivits då sista stadiet i uppfostringstullteorin skulle ha inletts.

Sammanfattas skivelsernas innehåll kan man hävda, att det fanns en utbredd uppfattning om att det pågick en industrialiseringsprocess som hade samband med prisutvecklingen, den ökade internationella handeln och konkurrensen. Priserna påstods falla både genom att processen ledde till lägre styckkostnader och överproduktion i förhållande till efterfrågan på den inhemska marknaden. Överproduktionen medförde prisdumpning (underutbudande) på världsmarknaden.

Beträffande återgången till protektionism fanns, förutom den förändrade teoretiska uppfattningen, redan förebilder i andra nationers åtgärder.

Skrivelsernas innehåll vad beträffar både krav och motiveringar hade ibland vissa likheter med den protektionistiska teorin. Detta gäller främst de mer generellt hållna skrivelserna. Dessa hade inte utgångspunkten i den egna industrins situation. De belade inte heller de generella påståendena med exempel från den egna industrin.

Beträffande orsaksförklaringar till den inhemska industrins svårigheter föreföll påståenden om den utländska massproduktionen, om kanske ändå riktiga, som ett slentrianmässigt påhäng.

Såtillyvida föreföll trovärdigheten i motiveringarna så stor, att även om de var påverkade av teorin, så hade teorins tillkomst påverkats av den ekonomiska utveckling som ägt rum sedan frihandelsläran mer enhälligt förfäktades. Förändringen pågick också under förevarande undersökningsperiod. Att det förekom en teoretisk omsvängning under perioden visas även i ett fåtal skrivelser. Laissez-faire-ståndpunkter framhålls då och statliga ingripanden anses vara generellt förkastliga. Man menade i dessa att inga industritullars införande kunde kompensera för livsmedelstullarna och att man därför borde avskaffa livsmedelstullarna i stället. Det gick inte att reglera bort tillståndet på världsmarknaden (75 och 78).

Skrivelserna innehöll alltså ett antal motiveringar till uppfostringstullar som i centrala avseenden var desamma som de vilka framhölls i de protektionistiskt orienterade ekonomiska teorierna. detsamma gäller kommitténs uttalanden i

vissa fall. Likheterna talar för att utvecklingen kan ha påverkats av de protektionistiska teorierna. Mot detta talar närmast det faktum att det viktigaste inslaget i teorin om uppfostringstullar, nämligen tullens avveckling vid uppnådd industriell mognad, saknas i samtliga skrivelser.

Slutligen är det inte uteslutet att omsvängningen ägde rum under inflytande av, dels teorin om uppfostringstullar, dels den ekonomiska utvecklingen. Den ekonomiska utvecklingen föreföll ha nått det stadium där den ekonomiska, protektionistiska teorin kunde finna tillämplighet. Att det förekom skrivelser som fortfarande förfäktade frihandelsideal vittnar, förutom själva den teoretiska omsvängningen, om att också ekonomiska intressen hade ett inflytande över den ståndpunkt olika grupper företrädde i industriskyddstullfrågan.

Den år 1888 tillsatta tullkommittén. Kommitténs inriktning och direktiv. Skrivelsematerialet.

Den år 1888 tillsatta tullkommittén hade i uppdrag att utreda industritullskyddet i avvaktan på handelstraktatens upphörande. Kommitténs sammansättning var utpräglat protektionistisk och dess ordförande var E.G. Boström.⁹⁵ Direktiven till kommittén var också protektionistiskt inriktade då regeringen den 18 juni 1888 biföll riksdagens framställning om att tillsätta en kommitté för att utarbeta förslag till ny tulltaxa. Den ledande principen vid förslagets utformande skulle enligt uppdraget vara att "fasthålla grundsatsen om skydd för det nationella arbetet". Arbetet kom huvudsakligen att inriktas på ett förslag till tulltaxa som skulle träda i kraft efter utgången av de tarifftraktat som gällde vid tiden för kommitténs tillsättande.⁹⁶ Den 24 februari 1891 avlämnade kommittén sitt förslag. Underlaget utgjordes förutom av den officiella statistiken av bl.a. ". . . ett icke obetydligt antal skriftliga framställningar från fabriks- och hantverksföreningar samt enskilde industriidkare och andra i frågan intresserade personer, hvilka hörsammat komiténs genom utsända cirkulär framställda anmodan att i ämnet sig yttra."⁹⁷ Resultatet av nämnda uppmaning föreligger närmare bestämt i form av 365 stycken skrivelser fördelade på ett stort antal näringar av olika industrialiserings- och mekaniseringsgrad samt olika regioner. Skrivelserna insändes dels från olika företag, dels från olika organisationer. Vad företagen beträffar varierade undertecknarna av skrivelserna, från mindre företag företrädna av enskilda fabrikörer, i vissa fall även med till synes mer hantverks- eller förlagsbetonad produktion, till större industrier företrädna av en eller flera styrelseledamöter med varierande befattningar i företaget. De i skrivelserna till kommittén förekommande typerna av organisationer var förutom lokala fabriks- och hantverksföreningar även handelsföreningar.

I materialet förekommer också branschvis organiserade *kampanjer* för att förmå kommittén att införa eller avskaffa någon tull. Även den senare kategorin av skrivelser fördelar sig på ett antal olika varianter. Dels de som tog formen av petitioner på tryckta formulär, t.ex. från ägg- och fjäderfäproducenter för införande av tull på ägg. Exempel på organiserade kampanjer i form av tryckta uppprop för namninsamling förekommer dock också från industrin, bl.a. mot tull på järn- och svartplåt från producenter vilka använde sig av sådan plåt i produktionen och för återinförande av exporttull på smidesjärn. En annan form av uppprop förekommer i form av skrivelser som, t.ex. i samband med någon sammankomst, undertecknades av ett större antal industriidkare. I andra skrivelser åter uppges uttryckligen att kontakt tagits med branschkolleger innan man formulerat den egna skrivelsen. I vissa av skrivelserna nedan hänvisas också till innehållet i olika riksdagsmotioner vilka antingen kommenteras instämmande eller avvisande.

Att döma av kommittéförslaget godtogs de i skrivelserna framförda motive-ringarna till industriskyddstullar i betydande omfattning. Något förslag att avskaffa livsmedelstullarna framställdes däremot aldrig av kommittén. De skrivelser som yrkat på detta lämnades sålunda utan avseende. Kungl. Maj:t vidtog inte några större förändringar i förslaget. En av de större tvistefrågorna rörde skyddet för superfosfatindustrin. Den kemiska industrins tillverkningar var ett svårt problem att ta ställning till på grund av att de ingick som råvaror i produktionen av centrala exportvaror som t.ex. pappersmassa. Ett avslag på begäran om tullskydd var i detta fall således inte uttryck för en principiell frihandelsvänlig inställning. Frågan gällde i detta sammanhang tullskyddet för en nyetablerad industri vars intresse kolliderade med en äldre, etablerad och lönsam industri.

Skrivelserna till 1888 års tullkommitté utgör i högre grad än riksdagsmotioner en källa för kunskap om uppfattningar om industriskyddstullarna. Inte heller den tidigare år 1880 tillsatta tullkommitténs betänkande angående näringarnas ställning är särskilt intressant då det gäller att utröna de protektionistiska ståndpunkterna.

Det kan givetvis vara vanskligt att dra långtgående slutsatser av materialet då det gäller att analysera industrins situation. Ett tillräckligt motiv för de framställda kraven kan ju förutom etablering ha varit att öka vinsten.

Kommittén undersökte dock i vissa fall riktigheten av industrins påstådda ekonomiska belägenhet. På grund av sammansättningen och direktiven finns det dock skäl att förutsätta en generös hållning hos kommittén till protektionistiska motiveringar.

I något fall har till och med en mer protektionistiskt inriktad tolkning av industrins belägenhet påträffats hos tullkommittén än vad som framgått av skrivelserna från företagen. Detta gäller t.ex. kommitténs sammanfattning av argumenten beträffande skoindustrins situation då den mer onyanserat än i insända

skrivelser framhåller den utländska massproduktionens sämre kvalitet i jämförelse med den svenska mer hantverksbetonade fabrikationen.

Skrivelserna kan endast kvalitativt belysa att det förekom ett medvetande om en pågående industrialiseringsprocess som skapade problem genom att den svenska industrin var relativt sett underutvecklad. Beskrivningarna av industrialiseringen är emellertid opreciserade. Många begrepp har inte definierats. I föregående betänkande, som avlämnades 1882, gjordes däremot undersökningar beträffande de olika inhemska industrigrenarnas ekonomiska utveckling.⁹⁸ Ett visst underlag fanns således sedan tidigare för att bedöma industrins utveckling. Detta underlag för bedömning av industrins situation var dock inte ur alla synpunkter det allra bästa. Beträffande konkurrensförmågan och konkurrensen är svaren mycket varierande. Ett flertal uppger dock besvärande utländsk konkurrens på den inhemska marknaden med angivande av något land varifrån konkurrensen kommer.⁹⁹

Statsfinansiella motiveringar bakom 1892 års industriskyddstullreform

Mellan åren 1889 och 1892 förelåg liksom mellan 1885 och 1888 endast ett fåtal statsfinansiellt motiverade beslut angående förändrade tullar. Vid 1892 års riksdag förklarades a propos spannmålstullarna, att det inte var tillrådligt att ur statsfinansiell synpunkt sätta dem alltför lågt. Det ansågs också att sockertullen av statsfinansiella skäl skulle hållas oförändrad.¹⁰⁰

Spannmålstullarna höjdes som påvisats ovan relativt snart efter sänkningen år 1892. I samband med diskussionerna före 1895 förekom en del statsfinansiellt inriktade argument beträffande dessa höjningar. Nu liksom 1885 gällde det frågan om kompensation för grundskatteavskrivningen genom spannmålstullarnas höjande.

Enligt Montgomery var spannmålspriserna på tillbakagång redan år 1892. 1894 hade priset på vete sjunkit till en nivå som tangerade bottennoteringen år 1887. Jordbruksproduktionens värde som helhet ökade mellan 1888 och 1891. Under åren dessförinnan och närmast efter minskade värdet av denna produktion. Nu liksom tidigare krävde protektionisterna i detta läge höjda spannmålstullar. Detta stötte dock på hinder eftersom det i samband med försvarsfrågan och beslutet om grundskattens avskrivning år 1892 hade uttalats i riksdagen att bortfallet av grundskatterna inte borde ersättas med indirekta konsumtionsskatter utan genom direkta skatter bl.a. förmögenhetsskatter. Riksdagen hade också gjort uttalandet att de ökade årliga kostnaderna för den nya härordningen åtminstone inte till en början borde täckas med nya skatter på allmänna förbruk-

ningsartiklar. Dessa löften fördröjde också vid 1894 års riksdag höjningen av spannmålstullarna. Massmotioner förekom i vilka man hänvisade till dessa riksdagslöften. Statsminister Boström vände sig också vid denna riksdag mot den föreslagna höjningen. Han hänvisade till att han med övriga statsråds bifall till statsrådsprotokollet den 23 september 1892 uttalat att han antog att de ökade skatter som skulle föranledas av försvarsreformen inte skulle uttagas genom konsumtions- utan direkta skatter och förmögenhetsskatter.¹⁰¹

Således förekom argument för och emot jordbrukstullarnas höjning. Trots de kraftiga invändningarna mot att kompensationshöja dem höjdes de ändå 1895.

Sammanfattning och slutsatser — andra perioden

Den ökning av det totala skattetrycket som ägde rum under den första perioden avtog under den andra perioden.

Den andra perioden karaktäriserades av en trendmässigt ökande indirekt skatt som översteg den direkta skatten. Undantaget var en kortvarig men kraftig nedgångsperiod i början på 1890-talet. Den relativt sett ökade indirekta skatten berodde bl.a. på dels ökade tullinkomster, dels en intensifierad grundskatteavskrivning. D.v.s., en markant höjning av en betydande indirekt skatt skedde samtidigt som en betydelsefull direkt skatt minskade kraftigt. De totala tullinkomsterna expanderade i absoluta tal sett hastigare än någonsin. (För en sammanfattning av utvecklingen se även Figur 3, Kapitel 5).

Ser man till de *statsfinansiella motiveringarna* under perioden har inte några belägg funnits för att man i samband med diskussionerna om tullinkomsterna hävdade att dessa var avsedda att utgöra en statsfinansiell ersättning för de förloerade grundskatteinkomsterna. Argument förekom snarare mot att grundskatterna skulle komma att ersättas av en indirekt beskattning av regressiv karaktär som livsmedelstullar. De argument som anfördes mot denna faktiskt pågående utveckling var fördelningspolitiskt grundade.

Under den första perioden orsakades den kraftiga ökningen av de totala tullinkomsterna huvudsakligen av den växande importen. Under den andra perioden tillkom som orsak till den ännu kraftigare tillväxten av de totala tullinkomsterna införandet av ett anseeligt antal nya tullar på tidigare ej tullbelagda varor. Samtidigt höjdes *tullsatserna* på flera varor. Förändringarna skedde vid två huvudtillfällen och med avseende på två olika varugrupper. År 1888 tullbelades ett flertal jordbruksprodukter. År 1892 reviderades industritulltariffen på så sätt att ett mycket stort antal industritillverkade varor belades med tull. Detta blev då formellt möjligt i och med att rådande handelstraktat löpte ut.

Till skillnad från den första periodens mer eller mindre automatiska ökning av tullinkomsterna tillkom nu ytterligare en förutsättning bestående av en omfattande *politisk mobilisering* som föregick tulltaxeförändringarna. Jordbruks-skyddstullarnas införande föregicks av utbredda och långdragna politiska strider. Dessa fick långtgående verkningar utöver sakfrågan när det politiska systemet och den politiska processen därigenom förändrades under behandlingens gång. Detta fördröjde sannolikt också införandet av skyddstullarna. Antagandet stöds i alla fall av det faktum att tullförändringarna i regel kom att införas under rakt motsatta konjunkturella förhållanden än de som angavs råda enligt motiveringarna. Den stora industritullskyddsreformen var inte resultatet av samma omfattande riksdagsdebatt men föregicks av en långvarig utredning som tillsattes vid jordbrukstullarnas införande år 1888 och i väntan på traktatens utlöpande.

Motiveringarna till jordbruksskyddstullarnas införande gällde främst jordbrukets utsatta läge på grund av de sjunkande världsmarknadspriserna på spannmål. Detta prisfall betraktades dock i många fall som något tillfälligt, konjunkturellt betingat, och således inte alltid som en effekt av industrialiseringsprocessens långsiktiga produktivitetsförbättringar. Ett tecken härpå är också att kraven på skyddstullar inte innehöll någon avvecklingsplan som borde varit fallet med en övergångstull. Tendenser att betrakta priset som något bestående började dock i viss utsträckning förekomma i början av den tredje perioden. Motståndet mot spannmålstullarna kom dels från konsumentgrupper vilka framhöll den levnadskostnadshöjande inverkan dessa tullar hade, dels från producenter som framhöll deras produktionskostnadshöjande inverkan genom lönekrav.

Även beträffande motiveringarna till industriskyddstullarna framhölls i skrivelserna till den år 1888 tillsatta tullkommittén industriproduktionens utsatta läge till följd av sjunkande världsmarknadspriser och ökad import av billigare produkter. I flera skrivelser betraktades priset på industrivaror som ytterst förorsakat av strukturella förändringar i produktionsprocesserna inom den utländska industrin. Samma utveckling påstod man vara möjlig att iakttaga också inom den svenska industrin. Denna skedde dock med viss eftersläpning i förhållande till den utländska industrialiseringsprocessen.

Förutom "den stora depressionen" och den internationella industrialiseringen präglades motiveringarna av en teoretisk omorientering i synen på den internationella handeln i jämförelse med föregående period. Att möta ökad internationell handel med tullar för att skydda sig var ingen allmängiltig självklarhet. Handeln hade ju ökat under lång tid även under första perioden utan att tullarna höjts. Krav på tullskydd för att skydda känsliga industrier kom dock under den andra perioden att bli ett internationellt fenomen. Flera länder hade redan infört

tullskydd. Den protektionism som enligt den existerande teorin förutsattes bli nödvändig i ett kritiskt skede av industrialiseringsprocessen var dock av övergående karaktär. Detta antyds också i skrivelsernas argumentation även om avvecklingstanken sällan fullföljdes. Den ekonomiska utvecklingen i Sverige föreföll emellertid ha nått ett stadium då teorin om uppfostrings- och övergångstullar i större utsträckning blev tillämplig.

Motiveringarna till kraven synes ha varit representativa för den samtida majoritetsuppfattningen bland riksdags-, regerings- och utredningsmän angående industrins situation. Det förekom nämligen få avvikelser mellan de krav som framfördes i större delen av skrivelserna, kommitténs betänkande, Kungl. Maj:ts proposition och Riksdagens skrivelse i frågan.

Ställer man sig frågan varför striden om jordbrukstullskyddet tilldrog sig en sådan oerhört stor uppmärksamhet jämfört med industritullarna finner man följande tänkbara förklaringar: Jordbruket var fortfarande den dominerande produktionssektorn trots en begynnande industrialisering. Större värden stod således på spel att skydda då det gällde jordbruket. Konjunktur nedgången drabbade jordbruket hårdare än industriproduktionen. Beskattningen gällde oundgängliga konsumtionsvaror vilket ökade motståndet i jämförelse med flera industritullar. Livsmedel hade i mycket ringa utsträckning varit tullbelagda före 1888. Under 1880- och 1890-talet ökade jordbrukstullarna till nästan samma nivå totalt sett som industritullarna. Till skillnad från industritullarna var jordbrukstullarna pålagda ett fåtal varor av vilka några utgjorde ett centralt och nära nog oundvikligt inslag i de flesta familjehushållens budgetar. Jordbruksimporten kom att beskattas mycket hårdare än industrivaruimporten relativt sett.

Ser man slutligen till *konjunkturutvecklingen* finner man ytterligare en mekanism som inverkade på de totala tullinkomsternas ökning. Jordbrukstullskyddets införande föregicks av en lång period av utplanande BNP-ökning mellan 1873 och 1887. När skyddstullarna infördes 1888 hade en expansionsperiod inom jordbruket redan påbörjats år 1887. Likaså pågick en industriell tillväxtperiod då industritullskyddet infördes. En förklaring till det senare var dock att dessa tullar infördes just vid detta tillfälle av andra anledningar än med hänvisning till det rådande konjunkturläget. De ingick planmässigt i återgången till protektionism som en följd av de utfästelser som gjordes av agrarprotektionisterna vid alliansen med industriprotektionisterna under "den stora tullstriden". Kriteriet för ikraftträdande var handelstraktatens utlöpande.

Ovannämnda mönster upprepades även vid senare tillfällen. 1892, då jordbrukstullarna tillfälligt sänktes, pågick en kortare nedgång i jordbrukskonjunkturerna. År 1895, då jordbrukstullarna åter höjdes, hade en tillväxtperiod redan året dessförinnan påbörjats inom jordbrukssektorn.

Då det gäller konjunkturutvecklingen på en aggregerad nivå kom således av

olika anledningar tullarna mestadels att införas under rakt motsatta förhållanden än de som i motiveringarna åsyftades eller angavs råda.

Betraktas de mer kortsiktiga variationerna i *importen* finner man, att dessa i stor utsträckning följde konjunkturvariationerna. Detta innebär, att tulltaxeökningarna 1888, 1892 och 1895 kom att följa ökningarna i skattekällan, d.v.s. importen. Vid tillfällena för jordbruksskyddstullarnas införande respektive höjande var den totala importen kraftigt expanderande. Vid tidpunkten för industritullskyddsreformen 1892 var den totala importen dock på nedåtgående men expanderade åter fr.o.m. 1893. Visserligen infördes tullarna till skydd mot en ökad import men detta skulle ha skett samtidigt som det utgjorde ett skydd under lågkonjunktur. I praktiken synes dock, åtminstone vad en aggregerad nivå beträffar, aldrig en handelsexpansion ha inträffat samtidigt med en konjunkturedgång.

Även industriskyddstullarnas framtid hade stakats ut i grova drag under inflytande av den allmänna omsvängningen i protektionistisk riktning under "den stora tullstriden". Detaljutformningen kom visserligen att ske senare under den utredning som pågick i väntan på traktatens upplösning, men det ursprungliga ställningstagandet ägde också rum under inflytande av lågkonjunktur liksom i fallet med jordbrukstullarna. Industri-/hantverkssektorn karaktäriserades också av sviktande tillväxttal mellan 1873 och 1887.

Av det ovanstående framgår hur statens totala inkomster av tullar kom att öka automatiskt genom konjunkturuppgångar och åtföljande handelsuppsving även under den period som mest präglades av ändrade tullsatser av de tre perioderna. Tullarna som infördes till följd av omfattande politiskt arbete infördes inte med motiveringen att beskatta importen utan att skydda industrialiseringen.

Tullsaternas förändringar under den tredje perioden 1900—1914

Den tredje perioden, 1900—1914, medförde att den direkta skatten åter ökade i relation till den indirekta. Även om tullinkomsterna ökade i absoluta tal avtog ökningstakten i jämförelse med föregående period. Vad angår de direkta skatterna fortsatte den allmänna kommunalskatten att öka med oförminskad styrka och passerade tullinkomsterna i storlek. Samtidigt var grundskatteavskrivningen i det närmaste avslutad när den progressiva inkomstskatten etappvis infördes för att ersätta bevillningen av fast egendom samt av inkomst. Den nya inkomstskatten medförde likaledes en kraftig ökning av den direkta skatten (Se Diagram 2 ovan).

Inkomsterna av industritullar ökade under hela den tredje perioden medan inkomsterna av jordbruksvaruimporten bestod vad beträffar ökningstakten utom

under de allra sista åren (Se Diagram 4 ovan). Den expanderande totala importen växte dock under den tredje perioden långsammare än industriproduktionen som nu gick in i ett skede av kraftig tillväxt (Se även Figur 3, Kapitel 5). Flera ekonomiska förändringar i samband därmed bidrog till att både nya och mer expanderande skatteobjekt än handeln kom att bli av intresse.

Tullarna ökade i antal genom att tulltarifferna specialiserades på flera varuslag varvid de nya tullsatserna höjdes. En pådrivande kraft vid tullrevideringarna var de pågående traktatförhandlingarna med Tyskland. Överenskommelserna ingicks först i provisorisk form år 1906, sedan i mer utvecklad form år 1911. 1911 års traktat baserades på den år 1906 tillsatta tullkommitténs förslag vilket avgavs 1909. Tullarnas förändringar i samband med traktaten innebar i första etappen huvudsakligen en fastlåsning av de rådande tullsatserna men totalt sett en ökning av tullskyddet under perioden.

Några genomgripande förändringar i tulltaxan som helhet företogs inte före 1906. Ett stort behov av en tulltaxerevision förelåg dock i början av 1900-talet eftersom den snabba industriella utveckling som pågick sedan 1890-talet hade gjort den gällande tulltaxan föråldrad.¹⁰² Ifråga om industritullskyddet hänförde sig den senaste genomgången av tulltaxan till 1892.¹⁰³

Mellan sekelskiftet och 1906 års provisoriska traktatöverenskommelse skedde dock en betydelsefull höjning av tullen på elektriska maskiner. Denna ökades år 1904 genom att *dynamomaskiner, elektromotorer och transformatorer eller delar därav* bröts ut ur gruppen "maskiner, redskap och verktyg". För de elektriska maskiner som bröts ut ökades tullen från 10 till 15 procent av varans värde.¹⁰⁴ Denna typ av specialisering av tulltariffen skulle komma att bli karaktäristisk för tulltaxeförändringarna under den tredje perioden.

Bland övriga förändringar som företogs mellan 1900 och 1906 märks höjningar av tullen på *läder* och de viktigaste typerna av *skor*, en grupp under rubriken "*vävnader av lin, hampa eller andra ej specificerade spånadsämnen . . .*", *broderade arbeten, färgat eller blekt silke, koppar, superfosfat, sprängämnen och fotografikameror*. För raffinerat socker och råsocker sänktes tullen något i samband med att riksdagen 1905 beslöt att övergå från tillverkningskatt till konsumtionskatt på socker.¹⁰⁵ Utvecklingen karaktäriserades sålunda i stort sett av att ett fåtal industriskyddstullar skärptes något ytterligare.

Tullarna på *brännvin, sprit och vin* höjdes också. Dessa höjdes av finansiella skäl.¹⁰⁶

Ovannämnda tulltaxeändringar hade alltså endast karaktären av jämkningar i tariffen som helhet och förekom vid olika riksdagar mellan 1900 och 1906. Mot sådana återkommande små förändringar förekom kritik samtidigt som behovet av en systematisk och enhetlig revision framhölls.¹⁰⁷

År 1892 hade Sverige erhållit full självbestämmanderätt över sin tulltaxa och

reviderat industriskyddstullarna i och med att de gällande handelstraktaten hade löpt ut. År 1902 antog Tyskland en ny tulltaxa vilken karaktäriserades av höjda tullar och ökad differentiering. Højningarna gällde främst finare och mer bearbetade artiklar.¹⁰⁸ Därefter slöt Tyskland nya tullavtal med ett flertal länder. En ny s.k. fördragstariff trädde i kraft år 1906, tillsammans med den 1902 antagna tariffen. För Sveriges del innebar dessa förändringar mer ogynnsamma villkor än tidigare för exportindustrin.¹⁰⁹ Risk fanns för att Sverige skulle lida stora handelsförluster i ett läge där Tyskland moderniserat och anpassat sin tulltariff till den industriella utvecklingen medan Sveriges tulltariff i stora delar var mer än tio år gammal. I all hast slöts därför ett avtal med Tyskland år 1906. Detta var dock kompromissartat och provisoriskt. Kompromissen bestod av att de svenska traktaten enbart skulle gälla för en kortare tid, t.o.m. 1910, medan övriga traktat som Tyskland ingick gällde t.o.m. 1917. Sverige önskade så snart som möjligt få fria händer till en revision av tulltaxan eftersom den var föråldrad bl.a. i jämförelse med just den mer specialiserade tyska. Den tyska tulltariffen hade således anpassats till den tyska industriella utvecklingsnivån vilken befann sig på ett mer avancerat stadium än den svenska. De svenska taxorna hade inte anpassats efter 1890- och 1900-talets intensifierade industriella tillväxtperiod i Sverige. Tyskland å sin sida önskade stabilisera den svenska tulltaxan. Avtalet med Tyskland 1906 innebar att ett mycket stort antal tullsatser blev bundna vid den rådande nivån. Ett fåtal tullsatser sänktes. Dessa hade dock ingen större betydelse ur skyddssynpunkt. Bl.a. nedsattes tullen för vävnader och band av hel- och halvsiden.¹¹⁰

De tullsatser som *bands genom fördrag år 1906* var av större betydelse än sänkningarna och omfattade flera viktiga varugrupper. Bl.a. innefattades *järn- och koppargruppen*, ett stort antal *verkstadsindustriprodukter* och gruppen "*maskiner, redskap och verktyg*" samt närstående grupper. Vissa *textilgrupper* omfattades också av bindningar. Detta gällde exempelvis gruppen *yllevävnader* (vissa sorter) och sorterade bomullsvävnader, flera varor under grupperna *glas, lervaror, läder, papper och kautschukvaror* samt ett stort antal produkter inom den *kemiska industrin*.¹¹¹ Även *spannmålstullarna* berördes av dessa bindningar. Bindningarna var så omfattande att de praktiskt taget innebar att tulltariffen måste lämnas oförändrad till traktatens utlöpande. Sverige förband sig att *inte heller införa exporttull på järnmalm* vilket var en fråga som åter hade aktualiserats inom riksdagen. I vissa fall hade dock Sverige tillförsäkrat sig rätten till tulltaxehøjningar under löpande traktatperiod.

I 1906 års traktat förband sig Sverige slutligen att ifråga om ett par varor, under traktattidens gång, inte höja tullen utöver ett fastställt maximibelopp.¹¹² Möjligheterna till højningar utnyttjades ifråga om ett antal varor i väntan på resultatet av det utredningsarbete som påbörjats av 1906 års tullkommitté. Följande tullar höjdes mellan 1906 och 1909: Tullen för *vissa slag av ej specificerade*

kläder samt tullen för *s.k. fasonjärn* som ej var hänförligt till järnvägsskenor vä-
gande mellan 20 och 60 kg per löpmeter.

En annan förändring under dessa år var att majstullen nedsattes.¹¹³

Den genomgripande specialiseringen av tulltaxan som år 1909 föreslogs av kommittén berörde följande varugrupper.

I frågan om att skapa en koksjärnindustri (frågan är bekant från 1888 års kommittéarbete) tog man nu ställning för att göra ett försök. Kommittén föreslog tullar på åtskilliga typer av *järnvaror* som inte tillverkades i någon större utsträckning inom landet och som kunde framställas av järn av lägre kvalitet. Ett flertal tullar utbröts därför ur de gamla rubrikerna och föreslogs belagda med högre tull. Fortsatt tullfrihet blev dock föreslagen för *tackjärn*. En övergång från värdetullar till specifika tullar föreslogs också. Detta skedde bl.a. i samband med att vissa redskap och verktyg överfördes från gruppen "maskiner, redskap och verktyg" till järngruppen.¹¹⁴

Inom *textilgruppen* blev en större specialisering föreslagen. Genom att finare textilvaror bröts ut ur gruppen av grövre textilvaror skulle dessa kunna beläggas med högre tull. Detta syftade också till att uppmuntra en utveckling mot en mer specialiserad tillverkning inom textilindustrin. Man ansåg att produktionen av grövre kvaliteter redan tillgodosåg efterfrågan inom landet.¹¹⁵

I fråga om gruppen "*maskiner, redskap och verktyg*" föreslogs ett stort antal förändringar. Dels överfördes flera i denna grupp ingående artiklar till andra grupper, dels tillkom ett antal nya artiklar som i sin tur överförts till denna grupp, dels infördes specifika tullar i stället för värdetullar.¹¹⁶

Vad angår de beräknade verkningarna av de nya tullarna i jämförelse med de gamla så varierade dessa mycket på grund av svårigheterna att göra jämförelser.¹¹⁷

Den kritik som hade riktats *mot kommitténs förslag* rörde främst järn- och maskintullarna. *Ämbetsverken* tvekade mest inför förslaget *angående maskintullar*. Kritiken riktades mot att kommitténs förslag skulle leda till ett nedsatt skydd för verkstadsindustrin. beträffande järntullarna var man till skillnad från kommittén för en tackjärnstull. Ämbetsverken ifrågasatte också förekomsten av spannmålstullarna.¹¹⁸

Regeringen anslöt sig principiellt till kommitténs förslag och avvisade ingrepp på spannmålstullarna samt ställde sig positiv till bibehållen tullfrihet för tackjärn.

Den kritik som regeringen riktade mot kommittéförslaget gällde den långt drivna specialiseringen av maskintullarna. Finansministern menade dock att det inte skulle vara möjligt att förenkla förslaget nämnvärt eftersom maskinindustrins produktion omfattade ett flertal typer av maskiner av växlande värde. Dessutom ansågs denna industri i allmänhet ha en svag ställning och behöva ett

effektivt tullskydd. Beträffande ett förslag om minimitullar på maskiner som ställdes av ämbetsverken gick regeringen på samma linje om än med vissa förändringar i den föreslagna procentsatsen för en del varugrupper.¹¹⁹

1910 års riksdagsbeslut medförde relativt genomgripande *förändringar i förslaget med avseende på järn och maskiner*. Riksdagen *strök tullarna för järnvägsskenor, gjutna rör samt hörn-, balk- och annat fasonjärn* eftersom förutsättningarna för en koksjärnindustri i Sverige inte bedömdes så optimistiskt som av kommittén.

Förändringarna med avseende på *maskintullarna* innebar till största delen *nedsättningar i de föreslagna tullsatserna*. *I en hel del fall ansåg riksdagen att de gamla värdetullarna skulle bibehållas av praktiska skäl* även om man principiellt anslöt sig till en övergång till specifika tullar. *Vissa höjningar förekom också av de föreslagna tullsatserna*. De av Kungl. Maj:t föreslagna minimitullsatserna sänktes dock av riksdagen till 5 procent för icke elektriska maskiner vilka då beskattades med 10 procent av värdet. Minimitullsatsen för elektriska maskiner sänktes från 15 till 10 procent av varans värde.

Förutom berörda förändringar avseende järn- och maskintullar antogs ovan nämnda förslag av 1910 års riksdag. Förslaget innehöll omfattande specialiseringar av tulltaxan. Därigenom är höjningarna i jämförelse med föregående period svåröverskådliga. De viktigaste gällde dock maskiner, järn- och textilvaror.

Andra nedsättningar som förekom utöver ovanstående var att majstullen avskaffades och tullen på läder nedsattes.¹²⁰

Ser man till de *förändringar* som faktiskt skedde *1911* med avseende på gruppen "maskiner, redskap och verktyg" så finner man att *tulltaxan* kom att bli mycket *mer differentierad* än tidigare. De flesta varor inom berörda grupp var belagda med en värdetull på 10 procent för *icke elektriska maskiner* och 15 procent för *elektriska*. De *specifika tullar* som nu i stället påfördes kom omräknade i procent att variera mellan 6,2 och 26 procent av varans värde. Av de 47 olika varor som upptogs under denna rubrik (inklusive elektriska maskiner), förblev 9 oförändrade medan *20 höjdes* och resten d.v.s. *18 sänktes*.¹²¹

Höjningarna i tulltaxan utgjorde alltså ett viktigt led i förberedelserna för traktatförhandlingarna med Tyskland år 1911.

Enligt Montgomery kan resultatet av traktatförhandlingarna sammanfattas som att nedsättningarna av de föreslagna tullsatserna kom att spela en större roll än i 1906 års traktat. De nedsättningar som man tvingades till inom textilgruppen utifrån den nya förhandlingspositionen innebar dock att tullskyddet blev betydligt effektivare än det gamla. De största nedsättningarna vid förhandlingarna skedde på varor som saknade betydelse ur importsynpunkt. Beträffande järngruppen var utvecklingen liknande. Vad angår maskintullarna försökte man begränsa nedsättningarna av viktullsatserna. I bestämmelserna infördes också

rätten att i viss utsträckning ha möjlighet att återgå till de äldre värdetullsatserna. Traktaten trädde i kraft omedelbart i samband med att det gamla löpte ut och skulle gälla t.o.m. 1917.¹²²

Motiveringar till tullsatsernas förändringar under den tredje perioden

Jämför man först tulltraktaternas utseende mellan de tre perioderna så förändrades dessa liksom motiveringarna till dem.

Under den första perioden hade traktaterna varit inriktade på frihandel. Fransmännen hade vid fastställandet av de franska traktaten önskat så låga tullar som möjligt på franska exportprodukter. Vid förhandlingarna sökte Sverige i utbyte mot dessa krav erhålla ömsesidiga fördelar genom nedsättningar av de franska tullarna på svenska exportvaror. Vid 1881 års förnyelse av dessa traktat var motståndet större mot tullsänkningar än tidigare. Sverige höjde vissa tullar före förhandlingarna för att därmed ha kompensationsobjekt. Den nya tariffen kom att få en mer neutral inriktning än tidigare eftersom vissa av ovannämnda höjningar kvarstod efter förhandlingarna.

Under den andra perioden kom de existerande traktaten att utgöra ett hinder för de protektionistiska kraven på tullhöjningar. Omedelbart efter traktatperiodens utgång reviderades också tariffen kraftigt i protektionistisk riktning vad beträffar industritullarna. Systemet med tarifftraktat i allmänhet avvecklades som en protektionistisk reaktion mot frihandelstraktaten.

Under den tredje perioden infördes nya traktattariffer. Under trycket av den tyska tull- och traktatpolitiken utformades under 1900-talets början traktatövenskommelser med tydlig protektionistisk inriktning. Tyskland önskade stabilisera den svenska tariffen för att erhålla garantier mot tullhöjningar. Sverige eftersträvade därvidlag så höga skyddstullar som möjligt innan dessa bands genom traktat.¹²³

Under den tredje perioden motiverades således de fortsatta tullhöjningarna med att den tyska industri- och handelspolitiken krävde detta.

I oppositionen mot traktaten förekom vid 1906 års riksdag liknande argument beträffande konkurrensen som i de skyddstullvänliga skrivelserna till 1888 års tullkommitté. Man varnade för att avsättningen av den tyska produktionen skulle inrikta sig på den svenska marknaden efter det man försäkrat sig mot tullhöjningar. Det framhölls att Tyskland hade en högre utvecklad industriell produktion och skulle komma att exportera sitt produktionsöverskott och motverka den industriella utvecklingen i Sverige.¹²⁴ Man menade således att traktaten kunde förhindra utvecklingen av ett system med uppfostringstullar till skydd för den nyetablerade svenska industrin gentemot den tyska mer utvecklade.

Den politiska diskussionen under den tredje perioden präglades ofta av ett medvetande om att Sveriges industri utvecklats kraftigt under de senaste 20 åren. Detta förhållande påpekades, dels när skyddstullarnas inflytande på koncentrationstendenserna inom främst de s.k. närings- och njutningsämnesindustrierna diskuterades, dels när skyddstullarnas effekter på den industriella utvecklingen i övrigt under senare tid diskuterades.¹²⁵

Beträffande koncentrationstendenserna diskuterades i vilken utsträckning som tullarna bidragit till att gynna de pågående trust- och kartellbildningarna. Sådana sammanslutningar ansågs nämligen bättre kunna utnyttja skyddstullar genom att det inte fanns någon konkurrens på den inhemska marknaden som höll priserna nere. Frågan diskuterades också i den pågående dyrtidsdebatten. Bland de koncentrationstendenser som diskuterades mest märktes de som förekom inom socker- och margarinindustrin. År 1907 hade den s.k. sockertrusten, Svenska sockerfabriksaktiebolaget, bildats. Inom denna industri hade även tidigare förekommit både former av vertikal och horisontell integrering. Inom margarinindustrin bildades en kartell år 1905.¹²⁶

Beträffande skyddstullarnas inverkan på den industriella utvecklingen ansåg 1906 års tullkommitté att det var en svår uppgift att avgöra huruvida dessa bidragit till den gynnsamma industriella utvecklingen eller inte. Kommittén framhöll dock tanken att valet mellan frihandel och protektionism knappast var frågan om ett fritt val för den då levande generationen. Kommittén menade också att man i utlandet försökte inskränka importen av förädlade varor och begränsa den till råvaror i allt större utsträckning. Det gällde därför att här göra samma sak och värna om den inhemska marknaden i första hand till avsättning för de egna industriprodukterna.¹²⁷ Koncentrationstendenserna i prisreglerande syfte var också längre gångna utomlands än i Sverige. Det ekonomiska uppsvinget och industrins mångsidiga utveckling bidrog också till att minska motståndet mot skyddstullar och handelstraktat i allmänhet.

År 1903 höjdes av *statsfinansiella* skäl några av de s.k. finanstullarna på brännvin, sprit och vin. År 1905 sänktes finanstullarna på socker. Detta skedde i samband med att man lade om sockerbeskattningen från produktionsskatt till konsumtionsskatt och sänkte tullarna något på råsocker och raffinerat socker.¹²⁸

Vid 1908 års riksdag angreps de med avseende på statsfinanserna viktiga spannmålstullarna. Motståndarna till spannmålstullarna hävdade nu att det var hög tid att acceptera att övergången från agrarsamhälle till industristat måste leda till sjunkande priser på spannmål (Jfr. resonemanget ovan då man vid tidpunkten för spannmålstullarnas införande inte betraktade prisfallet på spannmål som något annat än ett temporärt prisfall). Till spannmålstullarnas försvar anfördes däremot att det inte skulle vara möjligt att stryka dessa utan att först undersöka effekterna på budgetjämvikten.¹²⁹

Några statsfinansiella argument av karaktären att det pläderades för tullarnas bevarande eller höjande som alternativ till någon annan skatt har inte heller kunnat beläggas under den tredje perioden. Sådana argument hade inte längre samma aktualitet eftersom tullinkomsterna nu expanderade i mindre utsträckning än tidigare. Dessutom var grundskatteavvecklingen i det närmaste genomförd och samtidigt hade den progressiva inkomst- och förmögenhetsskatten fr.o.m. 1902 och därefter i ökad utsträckning börjat att mer än ersätta bortfallet av bevillningen.

Det förekom under den tredje perioden endast några kommentarer ur statsfinansiell synpunkt då det gäller den kortsiktiga budgetbalansen.

Sammanfattning och slutsatser — tredje perioden

Den tredje perioden karaktäriserades av en relativt sett minskad andel indirekt skatt och tullinkomster. Ökningen av de totala tullinkomsterna avtog också något i absoluta tal sett i jämförelse med den föregående perioden. Utvecklingstendenserna var dock olika beträffande inkomsterna från jordbruks- och industritullar. Inkomsterna av jordbruksskyddstullar minskade kraftigt medan inkomsterna från industriskyddstullarna fortsatte att öka som tidigare. Några större skillnader i tillväxttakt mellan total jordbruks- respektive total industrivaruimport förelåg däremot inte före 1910. Först därefter ökade industrivaruimporten mer än jordbruksvarorna totalt sett.

De *statsfinansiellt* motiverade förändringarna av tullsatserna begränsades under perioden till de s.k. finanstullarna. Några statsfinansiella motiveringar till de totala tullinkomsternas relativt avtagande betydelse har inte kunnat beläggas i sammanhanget.

Till skillnad från fallen med finans- och jordbrukstullarna föregicks förändringarna av *industritulltariffen* av ett mycket omfattande arbete eftersom de berörde ett mycket stort antal varor. Både 1906 och 1922 års tullreformer bar till stora delar resultat av traktatförhandlingar med Tyskland. Bakom industritullarnas expansion låg dels genom medveten strävan fastållna tullsatser, dels ökade tullsatser, dels en expanderande industrivaruimport. Jordbrukstullarnas minskning däremot måste ha förorsakats av importförändringar eftersom tullsatserna i stort sett förblev oförändrade under denna period.

Motiveringarna bakom industriskyddstullarnas specialisering var den fortsatta, både inhemska och utländska industrialiseringsprocessen. Den internationella handeln var ett alltjämt expanderande skatteobjekt. Således fortsatte den trend av pådrivande faktorer under den föregående perioden även under den tredje perioden. Den internationella ekonomiska utvecklingen och skatteutveck-

lingen inverkade nu inte enbart genom marknadsmekanismerna på den svenska skatteutvecklingen. Tyskland påverkade också skatteutvecklingen politiskt vid traktatpolitiska förhandlingar om tulltariffens utformning. I samband därmed hade en starkare handelspartner genom sin styrka och sitt industriella försprång ett mer direkt inflytande över utformningen av centrala delar av det svenska skattesystemet. Denna mekanism ger ytterligare substans åt påståendet att den internationella ekonomiska utvecklingen påverkade utformningen av skattesystemet.

År 1906 bands ett stort antal av de rådande tullsatserna i ett provisoriskt tullavtal. Den tyska tulltariffen var moderniserad och hade anpassats till den senare tidens industriella utveckling vilken inneburit en allt stridare ström av nytilkomna industriprodukter. Anpassningen till denna utveckling medförde att tulltariffen specialiserades. Den svenska tulltariffen hade inte reviderats sedan 1892 och var således dåligt anpassad till både den inhemska industrins utveckling och den tyska industrins relativa försprång.

Arbetet med den svenska tulltariffen gick mellan 1906 och 1911 bl.a. ut på att anpassa varuklassificeringen till den industriella utvecklingsnivån och tullarnas höjd till den tyska tariffen. Tullsatserna sattes högt för att skapa förhandlingsutrymme vid traktatförhandlingarna. Ett flertal av dessa tullsatser nedsattes också 1911. Tullskyddet blev dock i vissa fall bättre än det varit tidigare.

Ser man till industriskyddstullarna och teorin om uppfostringstullar så förekom knappast vid 1906 respektive 1911 års tarifförändringar några strävanden att avveckla de uppfostringstullar som infördes under föregående period, d.v.s. för nära 15 till 20 år sedan. Tysklands strävan att stabilisera alternativt sänka de svenska tullsatserna möttes ju snarast av motstånd. Redan målsättningen att stabilisera tulltaxan konfirmerade protektionismens fortlevnad. Tulltaxornas specialisering och höjning genom att nya varugrupper bröts ut ur de äldre kategorierna innebar att uppfostringstullskyddet levde kvar i relativ bemärkelse. Nystartad industriproduktion kom att skyddas i högre grad än den etablerade produktionen utan att de äldre tullarna avksaffades.

Jämför man motiveringarna under den tredje perioden med de två föregående perioderna finner man följande förändringar.

Tullsatserna avksaffades under den första perioden med motiveringen att stimulera den ekonomiska utvecklingen. Avvecklingen ingick i en allmän tendens att befria näringarna från olika statliga regleringar och förordningar.

Under den andra perioden höjdes tullsatserna. Beträffande industriskyddstullarna motiverades detta med den internationella handelsutvecklingen, den utländska industrialiseringsprocessen och den inhemska industrialiseringsprocessens relativa efterblivenhet. Jordbruksskyddstullarna motiverades med den tilltagande konkurrensen från billigare jordbruksprodukter på den internationella marknaden, främst spannmål.

Under den tredje perioden fortsatte industritullskyddssystemets utbyggnad med i stort sett samma motiveringar som tidigare. Den svenska industriproduktionen, vilken skulle skyddas, växte mer än någonsin. Den växte också mer än den totala importen. Industriproduktionen var ett alternativt skatteobjekt till importen. Utvecklingen av detta skatteobjekt befrämjades (under förutsättning att det protektionistiska synsättet accepteras) i princip ytterligare genom industritullskyddets kvarhållande och utökande. Inkomsterna från jordbrukstullarna minskade. Detta skedde dock inte till följd av några tullnedsättningar förutom 1906 års nedsättning av sockertullen. Till denna nedgång finns därför inte några handelspolitiska motiveringar. Eftersom minskningen också orsakade nedgången av de totala inkomsterna så förklaras också denna i första hand av importutvecklingen.

Ser man till distinktionen mellan automatiskt betingade förändringar (egentligen handelsutvecklingen) och administrativa/politiska förändringar (egentligen tullsatsförändringar) så finner man viktiga skillnader mellan de tre perioderna. Dessa skillnader kan preciseras genom att statistiken betraktas på en mer dissaggregerad nivå.

Under den första perioden, som bl.a. utmärktes av ett ökat relativt skattetryck, dominerade de "automatiska" förändringarna eftersom tullsatsernas förändringar var relativt små medan importen ökade.

Under den andra perioden, vilken bl.a. utmärktes av en ökad andel indirekt beskattning, var betoningen på administrativt/politiskt betingade förändringar störst. Både jordbruksskyddstullar och industriskyddstullar infördes då i stor omfattning. Varken under perioden före eller efter var dessa förändringar mer omfattande. Samtidigt expanderade dock importen kraftigt.

Under den tredje perioden, vilken till skillnad från föregående utmärktes av en minskad andel indirekt beskattning, var utvecklingen mer sammansatt. De totala inkomsterna av jordbruksskyddstullarna minskade då. Denna minskning skedde automatiskt eftersom inga jordbrukstullar avskaffades. Industriskyddstullarna ökade delvis administrativt genom fastläsning och utökning av tullsatserna, delvis automatiskt eftersom industrivaruimporten ökade. Under den tredje perioden fortsatte beträffande industritullskyddet i stort sett samma tendenser som under den föregående. Betoningen på automatiskt respektive administrativt betingade förändringar hade dock skiftat.

Tullinkomsternas utveckling i förhållande till importen

Tullinkomsternas storleksmässiga utveckling och relativa dominans i förhållande till andra skattetyper under vissa perioder har berörts ovan. I viss utsträck-

ning ökade tullinkomsterna automatiskt till följd av olika ekonomiska utvecklingstendenser som pågick utan att direkt kontrolleras av de politiska besluten angående tulltariffernas utformning. Genom att tullinkomsternas nivå på flera sätt bestämdes av "externa" faktorer bestämdes också skattesystemets utformning i övrigt indirekt av dessa d.v.s. i de fall då beslut i andra skattefrågor fattades med hänvisning till tullarnas storlek. Endast ett fåtal fall har dock kunnat beläggas där man i den politiska debatten och besluten direkt hänvisat till tullinkomsternas storlek i antingen den ena eller den andra riktningen. Något enstaka belägg för att man argumenterat för att andra skatter inte behövt höjas på grund av tullinkomsternas höga nivå har dock påträffats.

Genom tullinkomsternas särart som skatteobjekt inverkade också den internationella ekonomiska utvecklingen både direkt och indirekt på det svenska skattesystemets utformning. Importen som skatteobjekt utvecklades också som helhet periodvis mer expansivt än övriga skatteobjekt. Handelsns andel av ekonomin kunde ju variera.

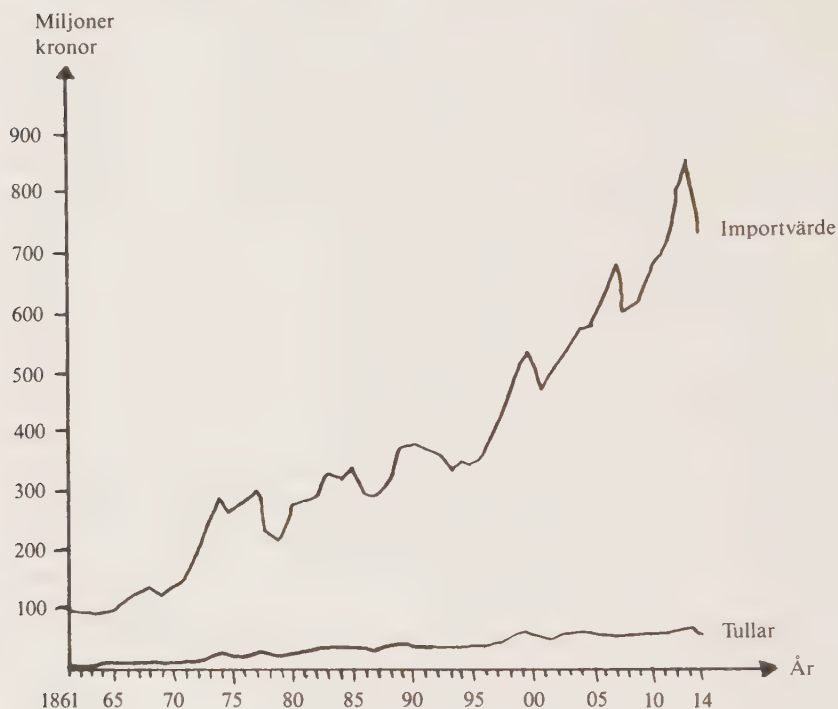
Tullarna uttogs på varuomsättningen, d.v.s. som specifika tullar efter den importerade varans vikt alternativt volym eller i procent av dess värde. Tullen erlades av importören och övervältrades på konsumenten vid försäljningstillfället genom att varans pris höjdes med tullens belopp. Även i ovanstående process kunde vissa "externa" faktorer som t.ex. penningvärdes- och valutaförändringar inverka automatiskt på tullinkomsternas storlek och andel av skatteobjektet. Andelen skatt av skatteobjektet varierade exempelvis med den "specifika" tullens varierande andel av varans värde vid perioder av fallande priser respektive inflation. Denna, liksom flera av de ovan berörda mekanismerna, inverkade också på tullinkomsternas andel av bruttonationalprodukten utan inverkan av förändrade tullsatser.

Totalt sett inverkade således ett stort antal mekanismer på tullinkomsternas utveckling. Det är därför av intresse att slutligen undersöka i vilken utsträckning som importen som skatteobjekt totalt sett togs i anspråk under de tre perioderna. Var tullinkomsternas andel av importvärdet bestämmande för tullinkomsternas och den indirekta skattens varierande roll i skattesystemet? Vilka samband fanns mellan utvecklingen av de totala tullinkomsterna i förhållande till importen och de ovannämnda mekanismerna?

Under de tre undersökta perioderna ökade värdet av importen i absoluta tal mellan 1876 och 1914 från omkring 250 milj. kronor till ca 750 milj. kronor. Liksom det skedde med importen tredubblades också tullinkomsterna i runda tal. Omkring 1876 utgjorde de cirka 25 milj. kronor och omkring 1914 cirka 70 milj. kronor (Se Diagram 5 nedan).

Bakom ovannämnda utveckling låg dock tre markanta trendförändringar då det gäller de totala tullinkomsternas andel av det totala importvärdet mellan

Diagram 5. Totala importvärdet och totala tullinkomster (inklusive lastpenningar) 1861—1914. Aritmetisk skala. Milj. kronor.

Källa: Tabell tabellbilaga.

1861 och 1914. Före 1876 tenderade tullarnas procentuella andel av skatteobjektets värde att minska trendmässigt. Under den första och den andra av de undersökta perioderna, d.v.s. 1876—1887 och 1888—1899, ökade tullarnas andel av importen. Detta innebar att skatteobjektet totalt sett togs hårdare i anspråk under den period som i sin helhet karaktäriserades av ökat indirekt skatteuttag och som mellan 1876 och 1887 också medförde ett ökat relativt skattetryck. Under den tredje perioden, 1900—1914, minskade tullinkomsternas andel av importen trendmässigt vilket också sammanföll med en minskad relativ andel indirekt skatt (Se Diagram 6 nedan). Under perioden 1861—1876 och perioden 1876—1899 var korrelationen mellan berörda skatteinkomster och skatteobjektet mycket hög. Korrelationskoefficienten var 0,97 respektive 0,96. Variationerna i importen förklarade således i hög grad förändringarna i tullinkomsterna. Tendensen till samvariation avtog under den tredje perioden, 1900—1914, även om korrelationskoefficienten också då var mycket hög, nämligen 0,90.

Samvariationen mellan importvärde och tullmedel återges grafiskt i Diagram 7 nedan. Utvecklingen efter sekelskiftet karaktäriseras, som framgår av detta, av en avtagande samvariation mellan tullinkomster och import. Importens tendensiella expansion fortsatte i oförminskad takt i jämförelse med föregående period medan tullinkomsterna dels började avtaga på sikt, dels började uppvisa fler avvikelser i förhållande till de kortsiktiga svängningarna i importkonjunkturerna än tidigare. Analyseras denna utveckling med utgångspunkt från Diagram 4 ovan finner man att importen av industrivaror i absoluta tal expanderade kraftigare än jordbruksvaruimporten efter sekelskiftet. Inkomsterna av industritullar ökade liksom i viss mån finanstullarna medan jordbrukstullarna avtog. Bakom utvecklingen med minskade tullinkomster i förhållande till importen låg således minskade inkomster av jordbrukstullar utan att fördenskull jordbruksvaruimporten minskade i samma utsträckning eller att tullsatserna förändrades. Importen av vissa kraftigt tullbelagda jordbruksvaror som spannmål minskade alltså. Den relativa tillväxttakten i industrivaruimporten ökade och följdes av samma utveckling då det gäller inkomsterna från den totala tullbeskattningen av dessa.

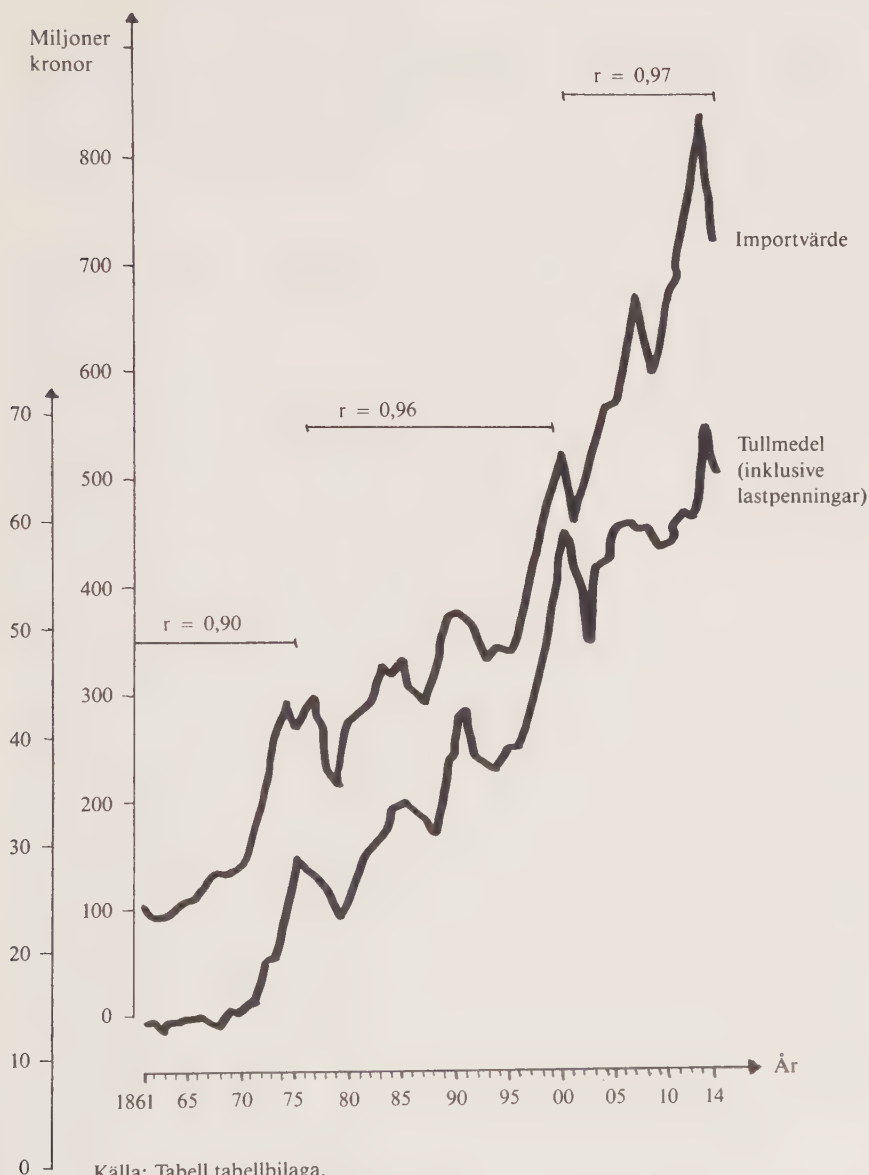
Ett flertal omläggningar av beräkningsprinciperna påverkade importstatistiken under perioden. Fr.o.m. 1871 beräknades värdet av importen efter varornas medelpris i svensk hamn med avdrag för tull. Tidigare, sedan 1832, hade värdet av import med svenska fartyg beräknats efter värdet i utländsk hamn medan värdet av import med utländska fartyg beräknats efter värdet i Sverige. Detta förhållande är värt att notera beträffande importsiffrornas ökning under 1870-talets början.¹³⁰ (Beträffande statistiska förändringar i övrigt se kommentarer till Tabell 13, Bilaga 1).

Diagram 6. *Totala tullinkomsternas andel i procent av det totala importvärdet 1861—1914.*

Källa: Tabell tabellbilaga.

Diagram 7. Totala importvärdet och totala tullinkomster (inklusive lastpenningar) 1861—1914 samt korrelationskoefficienten för perioderna 1861—1875, 1876—1899 och 1900—1914. Aritmetisk skala. Milj. kronor.

Källa: Tabell tabellbilaga.

Anmärkning: Tullmedlen vänster skala.

Importvärde höger skala.

KAPITEL 5

Generella förklaringar och olika förklaringsnivåer

Generella förklaringar till skattesystemets omvandling

I Kapitel 4 behandlades olika specifika förklaringar till tullinkomsternas förändringar. Här nedan refereras innehållet i två generella förklaringar till skattesystemets omvandling. Därefter görs en jämförelse mellan dessa olika förklaringar med avseende på förklaringsnivåer. Slutligen följer en kvantitativ jämförelse mellan den svenska utvecklingen och Hinrichs s.k. "ideal type".

Musgrave anför en teori för att förklara *förändrade skattestrukturer*.¹ Angreppssättet är brett i denna framställning och inkluderar även utgiftssidan. Förklaringarna till skattesystemets strukturella förändringar jämföres med drivkrafterna bakom de förändrade utgiftsstrukturerna. Utgiftsstrukturernas förändringar hävdas i större utsträckning vara förorsakade av ekonomiska faktorer än skatternas förändringar eftersom de sistnämnda också påverkas av institutionella förändringar. Enligt *Musgrave*s teori förändras de ekonomiska och institutionella betingelserna för beskattning över tiden. Det sker en övergång från dominerande indirekt skatt i ett tidigt stadium av utvecklingen, vilket domineras av låginkomstländer, till ett senare stadium med övervägande direkt skatt. *Musgrave* delar här således inledningsvis in utvecklingen i två stadier med utgångspunkt från förhållandet mellan direkt och indirekt skatt. I sökandet efter lämpliga skattebaser (tax bases) finner man enligt *Musgrave* under det första utvecklingsstadiet med lätthet *utrikeshandeln*. Både import och export är väl synliga och beskattning underlättas av att handeln sker via ett fåtal hamnar.

Tullinkomsterna utgörs av både export- och importavgifter. Importen i låginkomstländer består till stor del av lyxvaror. Fabrikstillverkade varor erhålles vanligen genom import medan grundläggande behov av livsmedel och bostäder tillgodoses av inhemsk produktion. Således är avgifterna på importvaror även acceptabla eller önskvärda ur social rättvisesynpunkt. Exportavgifterna utgör en metod för beskattning av den inhemska produktionen.

Musgrave menar vidare att den ekonomiska strukturen *begränsar* skattesystemets struktur på flera sätt. Jordbruket är den dominerande produktionssektorn

och är svår att beskatta med inkomstskatt eftersom inkomsterna är svårbestämda. I stället beskattas jordinnehavet och skatten utgår in natura.

Utanför jordbruksproduktionen existerar en småskalig industritillverkning. Detta begränsar basen för tillverkningskatter till ett fåtal produkter som produceras i större fabriker.

Den flytande och tillfälliga strukturen på detaljhandeln lämpar sig inte heller för beskattning som t.ex. omsättningsskatt. Statliga monopol på försäljning eller tillverkning utgör i stället en inkomstkälla. Exempel är tobak- och sprittillverkning och försäljning. Dessa är dock inte de enda.

Personlig inkomstskatt kan endast tagas ut efter högst schematiska grunder som skatt på varje särskild inkomstkälla. Någon skatt på den samlade nettoinkomsten förekommer inte. Detta gör progressiviteten ineffektiv. En liten andel löneinkomster i den totala sysselsättningen gör det omöjligt att tillämpa inkomstskatt i större utsträckning. Den effektiva beskattningen är begränsad till ämbetsmän och anställda i större företag.

Således är det bristen på effektiva skattekällor andra än utrikeshandeln som under den första fasen förklarar tullinkomsternas dominans enligt denna teori. D.v.s. att förklaringen finns i den ekonomiska strukturens begränsningar och den institutionella strukturen.

Under den andra perioden förändras förutsättningarna för skattesystemets utformning.

“As economic organization develops, production and sales establishments become larger and more permanent and the scope of indirect taxation may be broadened. Concentration of employment in larger establishments and decline of the rural relative to the industrial sector render personal income taxation more manageable. As the operation of private firms is rationalized and accounting practices improve, effective taxation of business income becomes feasible. The administration of income tax as a globalized personal tax on income becomes possible. Thus there is good reason to expect that economic development will bring with it an increase in the share of direct taxes.

As the system advances into that of a highly developed, pecuniary economy, a much wider range of tax bases becomes available. The great bulk of income and output now moves through the market, and transactions are valued in money terms. The income-expenditure flows may be tapped at almost any point . . . A wide range of possible tax bases is now available. The choice among them is open . . .”²

Ekonomiska och institutionella strukturförändringar (vilka i Sverige tog sig uttryck i det statsfinansiella systemskifte som skedde i och med övergången från grundskatter till inkomstskatt under den andra perioden, jfr. Figur 3 nedan) har således under den andra perioden medfört att andra skattetyper lättare kan införas. Dessa möjligheter medför att den internationella handelns relativt dominerande roll som skattebas kommer att avtaga.

Förutom ekonomiska och institutionella faktorer påverkas utvecklingen ock-

så av *politiska* och *sociala* faktorer. Musgrave framhåller att starka drivkrafter bakom valet av skatteinstrument har varit uppfattningar om skatterättvisa i anslutning till den samtida samhällssynen. Den historiska utvecklingen bekräftar ett nära samband mellan förändringar i de politiska maktförhållandena och förändringar i skattestrukturen. Något belägg för det sistnämnda påståendet anförs inte. Framväxten av jämlikhetsfilosofin framhålls som en drivkraft bakom progressivitetens införande. I det föregående påpekades att också tullbeskattningen kunde innehålla progressiva inslag.

Tillkomsten av en övervägande direkt beskattning, särskilt inkomstskatt, förklaras av förändrad social stratifiering. Med övergången från feodala till kapitalistiska former av social skiktning växte inkomsten fram som alternativt skatteobjekt till egendomen. Inkomsten kom också att i ökad utsträckning accepteras som ett mått på ekonomisk eller social status och skatteförmåga.³ Förändrade sociala förhållanden ledde således till framväxten av en ny skattenorm.

I ett långsiktigt perspektiv utgör inte kategorierna direkt respektive indirekt skatt tillräcklig grund för att bedöma skattesystemet ur fördelningssynpunkt. Liksom det förekom progressiva inslag i tullbeskattningen under den tidiga perioden förekom även regressiva inslag inom ramarna för de direkta skatterna, t.ex. i grundskatterna. Detta har också konstaterats i Kapitel 3 ovan.

Musgrave konstaterar att övergången från indirekt skatt till direkt skatt endast utgjorde den senaste fasen under detta århundrades början i en längre utveckling. Skattestrukturen hade nämligen ursprungligen dominerats av direkt snarare än indirekt skatt. Både det medeltida Europa, Asien och Främre Orienten förlitade sig på direkta skatter på jordens bruttoavkastning. De faktorer som ledde till den relativa övergången från denna form av direkt skatt till indirekt skatt var det *traditionella samhällets upplösning, nationalstaternas uppkomst, industrins framväxt och handelns expansion*. Denna utveckling medförde ökade indirekta skatter inom landet och på utrikeshandeln.⁴

Utgångspunkten är alltså en indelning i två perioder där den första dominerades av indirekt skatt och den efterföljande av direkt. I ett långsiktigt perspektiv tillförs ytterligare en period som föregick de båda andra. Under denna tidiga period hade den direkta skatten också dominerat i skattesystemets struktur.

I ett långsiktigt historiskt perspektiv dominerade således den indirekta skatten skattesystemet endast under en övergångsperiod medan det gamla samhället gick mot sin upplösning och inkomsten uppstod ur den sociala transformationsprocessen. Övergången från den direkta till den indirekta skatten förklaras av Musgrave dock inte så mycket av sociala och politiska faktorer som ekonomiska och institutionella. (Detta framhåller Musgrave trots det tidigare betonandet av de sociala och politiska faktorernas stora, allmänna betydelse för all förändring). Övergången från indirekt till direkt skatt mot slutet av transformationspe-

rioden, då framväxten av inkomsten som skatteobjekt var långt framskriden, förklarades däremot av sociala och politiska faktorer. Nya sociala krafter formades och lade grunden för en förändrad politisk maktbalans och krävde progressiv beskattning. Den under övergångsperioden dominerande indirekta skatten hade varit regressiv till sin karaktär liksom även vissa former av de tidiga direkta skatterna.⁵ Inkomstskatten breddades också i det sista stadiet. Från att ha utgjort ett klasskattesystem som främst inriktades på ett färre antal höginkomsttagare övergick den till att bli en massbeskattning på i princip alla inkomsttagare.⁶

Enligt ovanstående synsätt genomgår skattesystem generellt sett olika utvecklingsstadier under inflytande av ekonomiska, politiska och sociala förändringar. Dessa olika faktorer synes enligt teorin ha olika förklaringsvärde beroende på förändringens art och tidpunkt. Teorin testas och bekräftas kvantitativt i ett historiskt perspektiv för Storbritannien, Tyskland och Förenta Staterna med avseende på inkomstskatten. Förloppet sker dock med stora tidsmässiga skillnader länderna emellan. Den totala inkomstskatten (statlig och kommunal) ökade i procent av den totala skatten från 1890 i Storbritannien och från 1900 i Tyskland. I Förenta Staterna dröjde det till omkring 1910 innan en kraftig expansion kunde urskiljas.⁷ (I Sverige ökade denna redan från 1880 men med ökad kraft från omkring 1900, jfr. Figur 3 nedan). Tullinkomsternas andel av den totala skatten började dock att minska tidigare i Storbritannien och Förenta Staterna än i Sverige. I Storbritannien minskade den från 1880 och i Förenta Staterna från 1890.⁸ I Sverige minskade den först från och med sekelskiftet. Storbritannien höll fast vid frihandelssystemet under hela perioden.

Den av Musgrave berörda transformationsperioden med övervägande indirekt skatt kulminerade således under olika perioder i olika länder. I Sverige nådde den, enligt vad som kunnat konstateras i det föregående, i procent av den totala beskattningen, sin kulmen under den andra perioden, d.v.s. någon gång mellan åren 1888 och 1899 (Jfr. Figur 3 nedan). I Storbritannien ägde den rum tidigare.

Brottpunkten då den direkta skatten åter kom att dominera skattesystemets struktur i Sverige var år 1906. Man behöver dock inte som Musgrave påstår gå ända tillbaka till medeltiden för att se den föregående brytpunkten mellan direkt och indirekt skatt. Den period som dominerades av direkt skatt till följd av bl.a. omfattande grundskatter (och kommunalskatter debiterade efter liknande kriterier) varade i Sverige ända fram till 1887. Vid denna tidpunkt hade många av de ovannämnda drivkrafterna som ökad import, minskat värde av jordbruksproduktion och monetarisering verkat länge (Jfr. Figur 3 nedan).

Av ovanstående framgår att även det svenska skattesystemets utveckling till mycket stora delar följde ett internationellt mönster. Det framstår också klart att den dominans indirekta skatter och särskilt tullarna hade under en övergångsper-

riod ingick i ett allmänt internationellt utvecklingsmönster även om tidpunkten för förändringen inte alltid sammanföll länderna emellan. Det internationella varuutbytet gjorde givetvis bl.a. importen till en expanderande skattekälla i flera länder. Även skyddstullsystemet, när det började införas med motiveringen att skydda industrier från den internationella handelns negativa konsekvenser, spred sig snabbt till flera länder. Den internationella handeln kan på så sätt sägas ha haft dubbla effekter då det gällde att sprida centrala beståndsdelar i skattesystemet internationellt. Handeln var indirekt en mekanism som bidrog till att skapa en ny bas för beskattning och spred dessutom skattesystemet direkt, eftersom tullarna motiverades med att skydda vissa näringsintressen mot handelns negativa inflytande. Den mest omedelbara mekanismen var handelstraktaterna.

Hinrichs anför en *generell teori* för att förklara *skattestrukturens förändringar* under inflytande av *ekonomisk, social och politisk utveckling* från det traditionella samhället till det moderna samhället. Den generella teorin bygger dels på empiriska analyser av tvärsnittsdata från moderna låginkomstländer (BNP/capita) på olika utvecklingsnivåer, dels på analyser av historiskt material och historisk utveckling. Trots åtskilliga undantag framträder ett generellt mönster:

“This pattern may be presented in the form of a Max Weber “ideal type”. That is, what is suggested is not an empirical average, a projection of a trend, a set of regression equations, or a system that must follow for all cases under all circumstances. Rather it is a heuristic device that establishes a typology, an almost “classic form” to which individual cases can be compared and a framework in which to fit disparate pieces.”⁹

Enligt denna teori kommer de indirekta skatterna, särskilt tullarna på utrikes handel, att inta en central roll i ett övergångsstadium av utvecklingen från det traditionella till det moderna samhället. Detta gäller särskilt under den första fasen i övergångssamhället som karaktäriseras som ”break-away” till skillnad från det andra skedet av ”adoption”.

Utvecklingen och drivkrafterna bakom denna utveckling sammanfattas i följande punkter:

- 1) I det *traditionella samhället* tas statsinkomsterna från andra inkomstkällor än skatter och/eller ”traditionella direkta” skatter, d.v.s. jordskatter, boscapskatter, personella skatter (ex. mantalspenningar), jordbruksavkastningsskatter, skatter på vattenrättigheter o.s.v.
- 2) Under *övergången* från det traditionella till det moderna samhället minskar dessa skatters andelar av både den totala inkomsten och nationalinkomsten.
- 3) Under ”break-away”-fasen i övergångsstadiet blir beskattningen av utrikes-handelssektorn viktig. I detta skede är det helt och hållet en nations ”openness” som bestämmer den direkta skattens nivå i förhållande till den indirekta. ”Openness”, definierat som importen i förhållande till BNP, blir i det-

ta skede den huvudsakliga determinanten för både nivån och sammansättningen av de offentliga inkomsterna.

- 4) Beträffande de *indirekta skatterna* kommer tullinkomsterna från utrikeshandeln att så småningom börja avtaga i betydelse. Efter denna "break-away" kommer i stället den inhemska indirekta beskattningen att öka. Denna "adoption" förklaras av att den inhemska produktionen, monetariseringen och transaktionerna tilltar i omfattning.
- 5) Samma sak händer med den direkta beskattningen. De äldre formerna av direkt skatt minskar först i relation till de totala offentliga inkomsterna och BNP. Därefter ökar den moderna direkta beskattningen. Övergångssamhället är således även med avseende på den *direkta skatten* uppdelat i en fas av "break-away" och en annan fas av "adoption".
- 6) Mot slutet av övergångsstadiet finner man dessutom att de moderna direkta skatterna börjat öka hastigare än de interna indirekta.
- 7) Det *moderna samhället* medger som en biprodukt en ökad flexibilitet i skattestrukturen. Denna tar sig uttryck i ett flertal möjliga variationer vilket bl.a. märks på de *kulturella skillnader* som uppstår mellan skattesystemens utformning i medelhavsområdet och nordvästra Europa. I det *traditionella samhället* har sådana skillnader överskuggats av den *ekonomiska strukturen*. Den direkta skatten växte snabbare i nordvästra Europa än i medelhavsområdet i det moderna skedet.
- 8) I det *moderna samhället* dominerar den sammanlagda *inhemska beskattningen* skattesystemet snarare än skatter från utrikeshandelssektorn eller den traditionella direkta skatten och/eller andra inkomster än skatter.
- 9) I mycket stora drag kan man säga att de strukturella förändringarna har utvecklats från skatt på 1) *jordbruk*, till 2) *utrikeshandel*, till 3) *konsumtion*, och till 4) *nettoinkomsten* på individer och företag.

I allmänhet följde förändringarna i skattesystemets struktur ovannämnda mönster i Europa från feodalsamhället till det moderna samhället. Det är dock inte frågan om en enkel stadieteori. Förloppets tidsutsträckning kan variera och det styrs inte heller av någon absolut determinism. Man måste också vara försiktig med att sätta någon absolut gräns för statsinkomsternas andel av BNP i det traditionella samhället enligt Hinrichs även om sex procent föreslås som en utgångspunkt. Hinrichs påpekar också bristerna i jämförelsen över så lång tid, då flertalet offentliga aktiviteter i det traditionella samhället inte registrerades som inkomster och utgifter eftersom de var uteslagna från den monetariserade sektorn. Den underskattning av den offentliga sektorn som härmed uppstår kompenseras dock i viss mån, när man studerar de relativa talen, av att också BNP vanligtvis underskattas under denna period. Bilden av en liten offentlig sektor i

det traditionella samhället är inte heller orimlig eftersom skillnaden mellan subsistenskonsumtionen och den totala inkomsten är liten och ger litet utrymme för offentlig verksamhet.

- 10) Förhållandet mellan direkt och indirekt skatt formar en U-liknande kurva över tiden. I ett tidigt skede minskar kvoten direkt/indirekt skatt. Därefter vänder kurvan när kvoten åter börjar öka. Detta konstaterande gäller dock endast genomsnittliga utvecklingen och visar inte att det kan förhålla sig tvärt om med utvecklingen i vissa länder. Den exakta *nivån på kvoten direkt/indirekt skatt* kan också variera mellan länder inom samma låginkomstgrupp (BNP/capita). Nivån *bestäms av ekonomins "openness"* d.v.s. BNP/import.
- 11) Sammanfattningsvis sägs att de mest signifikanta bestämningsfaktorerna bakom statsinkomsternas struktur har varit:
 - I) i *traditionella samhällen*, den "*militära*" *makten* vilken framtvingar stora inkomster av annat slag än skatter som olika bidrag och gåvor, omfattningen av statens domäner, statlig kontroll över jord och mineraltillgångar, där jordrättorna blir omöjliga att skilja från de traditionella direkta skatterna
 - II) i *övergångssamhällen*, "*openness*" gentemot utrikeshandeln. Den underutvecklade ekonomiska, politiska och administrativa apparaten äger begränsad förmåga att dra in inkomster genom intern beskattning. De traditionella direkta skatterna tenderar också till att ha låg inkomstelasticitet. Dessa omständigheter nödvändiggör att man utnyttjar utrikeshandelssektorn
 - III) i *moderna samhällen*, inom gränserna för den inhemska beskattningen, *kulturella och/eller politiska faktorer*. Man är inte längre bunden av nödvändigheter i den ekonomiska strukturen. Statens möjligheter att mobilisera resurser genom den inhemska skattemekanismen är inte heller längre lika begränsade¹⁰

En jämförelse mellan Musgraves och Hinrichs förklaringar

Både Musgraves och Hinrichs teorier är relativt allmänt hållna och väsentligen kvalitativa. Vid en jämförelse mellan dem finner man emellertid att Hinrichs är mer detaljerad och preciserad i flera avseenden än Musgraves. Hinrichs undersökning är avgränsad till skattesystemets utveckling och förklaringarna därtill medan Musgrave, som nämnts ovan, även behandlar utgifterna. Hinrichs modell är vidare uppdelad i flera mer distinkt avgränsade stadier. Denna struktur på "idealtypen" gör den testbar eller åtminstone möjlig att jämföra med den faktiska utvecklingen. Förekomsten av flera förklarande variabler till utvecklingen

framhålls. Under olika perioder får dock någon av dessa ett avgörande inflytande.

Musgraves arbete, vilket för övrigt är det senare av de två, är inte lika systematiskt genomfört med avseende på periodindelningen. Utgångspunkten är två utvecklingsstadier, en tidig och en senare period. Den första med dominerande indirekt skatt och den andra med övervägande direkt skatt. När senare en tredje period av övervägande direkt skatt som föregick de båda ursprungliga tillförs modellen framstår perioden av dominerande indirekt skatt som en övergångsperiod. Musgrave behandlar en längre period framåt i tiden samt har en period av dominerande utrikeshandel som är längre än Hinrichs.

Förutom ett bredare perspektiv och mer osystematisk periodprecisering skiljer sig Musgrave från Hinrichs då det gäller antalet möjliga förklaringar till utvecklingen, exempelvis lönearbetets uppkomst med bakomliggande sociala och ekonomiska processer.

De *avgörande orsakerna* som framhålls till tullarnas dominans under övergångsperioden är dock *desamma i de båda undersökningarna* när *handelsutvecklingen* utpekas.

Den viktigaste förklarande faktorn *bakom tullarnas expansion* under övergångssamhällets "break-away"-skede var enligt *Hinrichs* ekonomins "openness" d.v.s. importkvoten. Denna förklaring ligger alltså på den *ekonomiska nivån* och bedöms som mest signifikant inte bara för tullinkomsternas utveckling utan även för nivån på de totala offentliga inkomsterna.

Varken Musgrave eller Hinrichs tillmäter den politiska förklaringsnivån någon avgörande betydelse under denna utvecklingsfas. De reformer som medfört frihandel och alltså kunde tänkas ligga bakom handelsutvecklingen i någon mån berörs inte. Dessa utgjorde politiska faktorer. I nästa skede av utvecklingen, då politiska och sociala faktorer tillmätts avgörande betydelse, berör dock Hinrichs återgången till protektionism som en kraft med inverkan på utvecklingen:

"Among indirect taxes, customs grow first and fastest but are then overtaken by internal indirect taxation, primarily excises, as political forces push toward protectionism for domestic production and as internal production and consumption increase."¹¹

En jämförelse mellan de olika förklaringarna och de olika förklaringsnivåerna

I det föregående har olika undersökningar av tullinkomsternas utveckling refererats. Man har i dessa sökt olika förklaringar till tullinkomsternas dominans under övergångsstadiet. De har belyst olika mekanismer och delprocesser i utvecklingen. Framställningarna har i olika grad varit substansiella då det gällt att avgränsa villkor för och orsaker till förändringarna. Antalet behandlade förklaringsnivåer liksom synen på nivåernas inbördes samband varierar i de olika undersökningarna. I det följande jämförs de olika synsätten på sambanden enligt

den schematiska framställningen i Figur 1. Skissen, som vill ge en bild av möjliga faktorer och samband, pekar ut orsaker på tre olika nivåer.

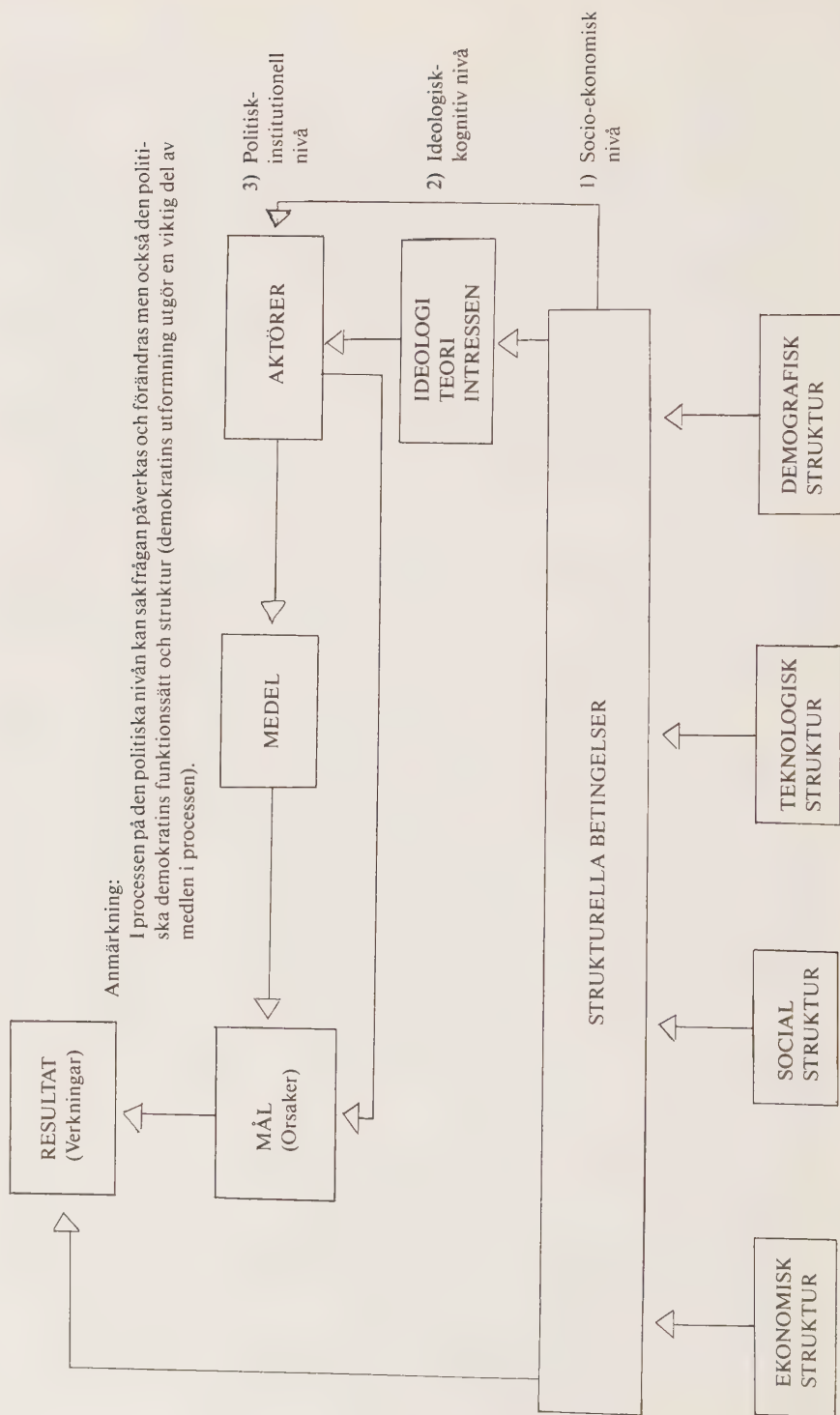
- 1) För det första föreligger olika strukturella betingelser som kan förklara tullinkomsternas ökning. Dessa motsvarar i huvudsak förklaringar på den *socio-ekonomiska* nivån. På denna förklaringsnivå har i undersökningarna bl.a. angetts förändrade ekonomiska, sociala eller teknologiska strukturer.
- 2) För det andra uppges faktorer på den *ideologisk-kognitiva* förklaringsnivån. Här är det förändrade intressen, önskemål, krav, åsikter och kunskaper som påverkar tullexpansionen.
- 3) Slutligen inverkar faktorer på den *politisk-institutionella* nivån på resultatet. Här är det händelser i den politiska processen som leder till olika förändringar då olika individer med olika medel verkar mot bestämda mål. I denna process kan också politiska former, sedvanor och institutioner förändras.¹²

På den politisk-institutionella förklaringsnivån har aktörer angetts som en särskild faktor eftersom aktörskapet här är starkt formaliserat. Det förekommer givetvis aktörer även på övriga nivåer som t.ex. författarna till de skrivelser som behandlas i föreliggande undersökning.

I ett par av de ovan anförda undersökningarna beträffande den specifikt svenska utvecklingen har det direkta sambandet mellan ökade tullinkomster och förändrade strukturella betingelser betonats. *Hultqvist*, vars undersökning dock faller vid sidan av övergångsperioden (Se Figur 3 nedan angående den tidsmässiga periodindelningen), pekar på handelns utveckling som en direkt förklaring eftersom få förändringar förekom av tulltariffen. Analysen kompletteras med att anföra konjunktursvängningarna som en förklaring till förändrade tullinkomster. Således uppges två faktorer på den socioekonomiska förklaringsnivån direkt påverka utvecklingen. *Widell* pekar också på orsaksambandet enligt figurens vänstra linje, Förutom handeln och konjunkturerna antages också levnadsstandardutvecklingen vara en strukturell betingelse vars förändringar inverkar på tullinkomsterna. *Widell* nämner också i förbigående tullsatsernas utveckling som en faktor.

Betraktas tullsatsernas utveckling får man följa den högra linjen i Figur 1 då dessa slutligen förändras i den politiska processen. Här föreligger ett antal olika typer av undersökningar av den svenska utvecklingen. I vissa behandlas endast någon del av den politisk-institutionella processen medan andra förklarar utvecklingen på en eller ett par nivåer. Slutligen förekommer en typ av undersökningar där de tre förklaringsnivåerna betraktas som orsaksmässigt sammanlänkade. Liksom i ett historiematerialistiskt synsätt antages förhållandena på den socioekonomiska nivån utgöra de materiella förutsättningarna för förändringarna på den ideologisk-kognitiva nivån. Därefter görs de verksamma genom att

Figur 1. Schematisk översikt över olika förklaringsnivåer.

olika aktörer i den politiska processen påverkats av nya krav och idéer för vilka de arbetar med olika metoder. Man kan även följa den internationella handelsökningens inverkan på tullinkomsterna denna väg. Så leder t.ex. ökad import till protektionistiska krav vilka kommer att omsättas i höjda tullsatser och ytterligare bidra till ökade tullinkomster. Det sistnämnda perspektivet företräds av *Montgomery* på så sätt att orsakerna till de förändrade tullsatserna söks i ändrade intressen. Dessa intressen antages delvis påverkade av förändringar i den ekonomiska strukturen.

Håstads undersökning behandlar det politiska systemets och den politiska processens förmåga att tillåta ideologisk-kognitiva faktorer att inverka på det slutliga resultatet på ett sätt som var representativt för de faktiska åsiktsförändringarna. Intresset i *Petrés* undersökning är fokuserat på att beskriva utvecklingen på den politisk-institutionella nivån. Här undersöks den politiska processens utveckling och inverkan på resultatet liksom de olika politiska aktörernas handlande.

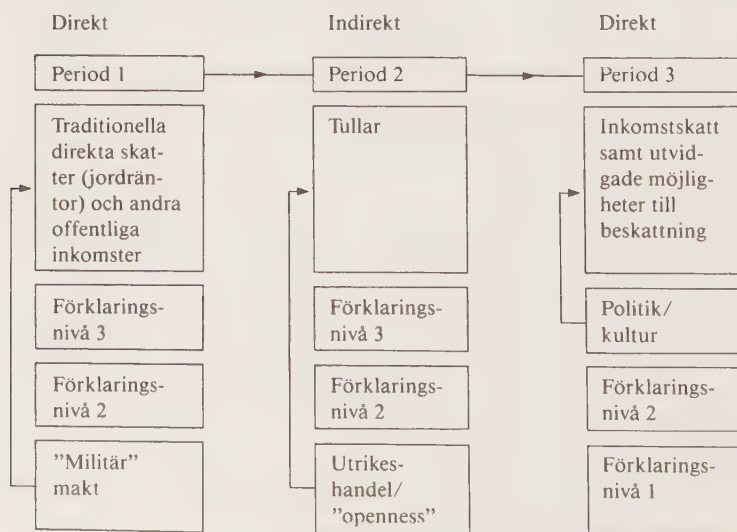
Musgrave och *Hinrichs* betraktar tullinkomsternas utveckling tillsammans med andra skatteförändringar i ett mycket långsiktigt historiskt perspektiv. Villkoren för tullinkomsternas förändringar bestäms och preciseras på flera sätt eftersom de behandlas som en beståndsdel i en dynamisk utvecklingsmodell. Förhållandet till andra inkomsttyper och förändringar i skattesystemet fastställs. Olika förklaringsfaktors inflytande och förändrade betydelse över tid diskuteras också. Generaliseringssträvandena, vilka är särskilt uttalade i *Hinrichs* framställning, och sökandet efter regelbundenheter leder dock gradvis över till förenklingar. *Hinrichs* delar upp utvecklingen i tre olika stadier med utgångspunkt från förhållandet mellan direkt och indirekt skatt. Därefter undersöks utvecklingen med avseende på ett flertal variabler på både högre och lägre aggregationsnivå. Undersökningen utmynnar dock i att en dominerande skattetyper eller förändring i skattestrukturen fastställs för var och en av dessa perioder. Slutligen fastställs en avgörande förklaring till denna förändring under respektive period. De förklarande sambanden undersöks huvudsakligen enligt den vänstra utvecklingslinjen i Figur 1 ovan. Således fästes ingen större vikt vid de mellanliggande processerna. Orsakerna under respektive period kan växla mellan olika förklaringsnivåer. Beträffande tullinkomsterna har *Hinrichs* funnit dessa vara av särskild betydelse under ett övergångsstadium. Orsakerna har ytterst funnits på den socioekonomiska nivån i den tilltagande internationella handeln. Under ett tidigt skede av övergångsstadiet har mer specifikt graden av ekonomins "openness" (importens andel av BNP) varit nära sammanbunden med tullinkomsternas expansion.

I *Hinrichs* undersökning kommer syftet att bygga en generell stadieteori klarast till uttryck. Här visas hur skattesystem förändras enligt bestämda mönster

på vissa nivåer under inflytande av bestämda aspekter av samhällsutvecklingen över tid. Det är de på varandra följande stadierna som betonas oavsett om utvecklingen äger rum under 1800- eller 1900-talets mitt. (Huruvida den svenska utvecklingen under industrialiseringsperioden följde utvecklingsstadierna enligt denna modell eller ej skall testas i större detalj här nedan). Musgrave betonar i större utsträckning det internationella historiska perspektivet. I tidserierna framgår vissa tidsförskjutningar i utvecklingen mellan de länder som industrialiserade under 1800-talet och början på 1900-talet. Här framgår dock hur flera industrialiserande nationer låg nära varandra i tid och följde liknande mönster. Sammantaget blir enligt dessa båda olika synsätt dels den historiska processen, dels den specifika ekonomiska omgivningen i varje givet läge aktiva faktorer då det gäller utformningen av någon enskild nations, t.ex. Sveriges, skatteutveckling.

Övergångsperiodens karaktäristiska drag förklaras således delvis av händelser under den föregående perioden och de omgivande faktorerna under den pågående perioden. Periodens karaktäristiska drag fastställs också i jämförelse med den efterföljande perioden. Dessa ansatser kan jämföras med vissa av de tidigare anförda undersökningarnas mera statiska angreppssätt. Även om utvecklingen över längre historiska perioder behandlas också i flera av dessa, så består de oftast av en rad på varandra följande statiska analyser av varje reformtillfälle. Hinrichs avgränsningar och perspektiv på tullinkomsterna kan i jämförelse med Figur 1 schematiskt illustreras enligt följande:

Figur 2. *Hinrichs avgränsningar och perspektiv.*

Figur 3. Tre perioder av viktiga struktur- och nivåförändringar i skattesystemet och tullinkomsternas betydelse för dessa. Olika karaktäristiska drag samt en jämförelse med Hinrichs stadiindelning.

	1:a perioden	2:a perioden	3:e perioden
<i>Ungefärlig tidsomfattning:</i>	1876—1887	1888—1899	1900—1914
<i>Relativa skatteförändringar på aggregerad nivå:</i>	Ökat relativt totalt skattetryck	Ökad relativ indirekt skatt	Ökad relativ direkt skatt
<i>Allmän karaktäristik av den ekonomiska utvecklingen:</i>	"Den stora depressionen"	Huvudsakligen expansionsperiod, kort "recession"	Kraftigt tillväxtperiod särskilt industriell
<i>Handelspolitisk huvudinriktning:</i>	Relativ frihandel/ frihandelsreformer	Ökad protektionism; jordbruk 1888, industri 1892; kort period av minskat jordbrukstullskydd 1892—1895	Utvidgad protektionism genom specialiserade tulltariffer och tulltraktat
<i>Handelsutveckling:</i>	Växande import, importvärdet större än industri-/hantverksproduktionens värde	Växande import, importvärdet större än industri-/hantverksproduktionens värde	Växande import, importvärdet mindre än industri-/hantverksproduktionens värde
<i>Tullsatsernas utveckling:</i>	Få betydelsefulla förändringar	Stora förändringar, flera nya	Fortsatta höjningar, främst specialiseringar
<i>Totala tullinkomsternas trendmässiga utveckling i absoluta tal:</i>	Kraftig expansion från ungefär 25 till 35 milj. kronor cirka 10 milj. kr/10 år	Mycket kraftig expansion från ungefär 40 till 60 milj. kr/10 år. Ökning jämfört med föregående period	Fortsatt expansion från ungefär 55 till 65 milj. kronor cirka 10 milj. kr/15 år. Bruten trend, minskning jämfört med föregående period
<i>Andra viktiga förändringar i skattesystemets struktur som huvudsakligen bidrog till de relativa förskjutningarna på aggregerad nivå:</i>	Ökad kommunalskatt, påbörjad avveckling av grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär	Avvecklade grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär (Direkta skatter)	Inkomstbevallningen ersätts av en kraftigt expanderande progressiv inkomst- och förmögenhetsskatt (Direkta skatter)
<i>Dominerande produktionssektor:</i>	Jordbruk etc.	Jordbruk etc.	Industri/hantverk
<i>Centrala förändringar i produktionssektorernas storlek:</i>	Importvärdet ökade kraftigare än värdet av jordbruksproduktion respektive industri-/hantverksproduktion, importvärdet större än industriproduktionens värde	Importvärdet ökade något mer än värdet av jordbruksproduktion respektive industri-/hantverksproduktionen	Värdet av industri-/hantverksproduktionen passerade först värdet av importen sedan värdet av jordbruksproduktionen. Industrin växte mest av alla sektorer
<i>Stadium enligt Hinrichs:</i>	Transitional (Break-away)	Transitional (Adoption)	Transitional (Adoption)/Modernity

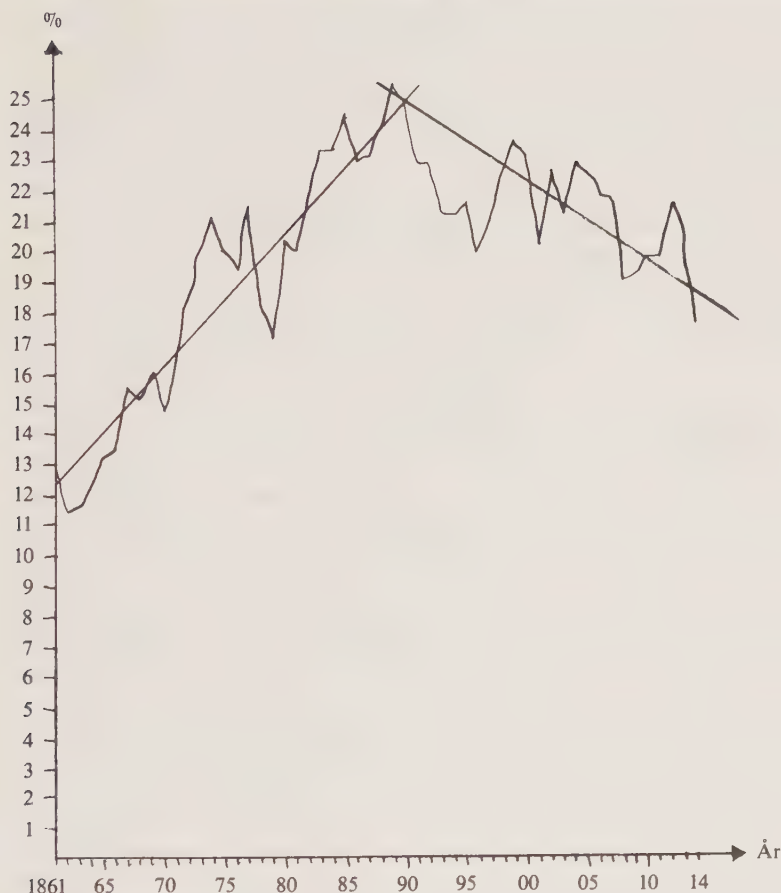
Den svenska utvecklingen i belysning av Hinrichs och Musgraves teorier

Det av Hinrichs anförda utvecklingsmönstret uppvisar påtagliga likheter med utvecklingsdragen i det svenska skattesystemet. De förändringar som fastställts i de föregående kapitlen, varav vissa sammanfattas i Figur 3 nedan, kan i flera detaljer kännas igen i Hinrichs "transitional society" även om det givetvis förekommer vissa olikheter. Den uppdelning på statlig och kommunal skatt som gjorts ovan har ingen motsvarighet i Hinrichs modell — se den tredje fasen under punkt 9 i redogörelsen för Hinrichs modell ovan. Den indirekta skatten på inhemsk konsumtion i stället för utrikeshandel synes i Sverige inte ha blivit lika betydelsefull som denna modell förutsätter. Detta konstaterande är dock i hög grad beroende av definitioner och beräkningsgrunder. Den första kraftiga relativa nedgången av tullinkomsterna kompenserades t.ex. av en ökad sockerskatt och brännvinsförsäljningsmedel. Efter 1900, då den varaktiga nedgången i tullinkomsterna började, minskade dock samtliga indirekta skatter av betydelse. Därefter minskade även den totala indirekta skatten. Hänförs däremot stämpelmedlen till den indirekta skatten, vilket ibland sker, i stället för som ad hoc-kategori till den direkta, blir bilden annorlunda. Nivån på den totala indirekta skatten skulle då ha varit högre, men omsvängningen skedde ändock vid samma tidpunkt. Nivån skulle fortfarande ha varit under 50 procent 1914 på grund av den snabba minskningen efter 1911. Även om stämpelmedlen definieras som indirekt skatt faller de dock knappast i sin helhet under begreppet inhemsk konsumtions-skatt. Förvånansvärt mycket mer anpassad till Hinrichs utvecklingsmodell blir dock den svenska utvecklingen om den kommunala indirekta skatten sammanräknas med den statliga och den övriga kommunalskatten utesluts. Brännvinsförsäljningsmedlen var på grund av sin utformning definitionsmäsigt ett grännsfall mellan statsbidrag till kommunerna och kommunalskatt. Den svenska utvecklingen kommer att jämföras i större detalj med Hinrichs mer dynamiska "ideal type" i det följande. En strikt jämförelse kräver att variablerna systematiseras och beräknas efter samma grunder som Hinrichs kategorier.

Någon omedelbar omsvängning mot andra skatteslag i samband med protektionismens återinförande skedde, som framgår i det följande, inte i Sverige. Den omsvängning inträffade först något årtionde efter den första reformen och under en period av fortsatt protektionistiskt reformarbete. Däremot minskade ekonomins "openness" direkt efter den första protektionistiska tariffens införande (Jfr. Figur 3 ovan och Diagram 1 nedan).

Minskningen fortsatte sedan trendmässigt under resterande delen av perioden. Att importens andel av BNP minskade innebar således att produktionen blev mer hemmamarknadsinriktad. På sikt kunde då givetvis inte importens

Diagram 1. Den svenska ekonomins "openness" 1861—1914. Importens värde i procent av BNP.

Källa: Tabell 13. Bilaga 1.

Anmärkning: Trendlinjerna är frihandstrender.

ställning som finansieringskälla behållas. Ytterst måste ju denna betalas med export.

Hinrichs konstaterande beträffande ekonomins "openness" som en avgörande betingelse under periodens "break-away"-fas förefaller rimligt. Det har ovan (Diagram 3, Kapitel 4) konstaterats att importen för Sveriges del expanderade snabbare än någon av komponenterna i BNP under stora delar av perioden 1861—1899 (Jfr. även Figur 3 ovan). Särskilt under den 1:a perioden 1876—1887

då avskrivningen av den äldre direkta skatten, under det samlande begreppet "grundskatter", påbörjades. Likaså har det kunnat konstateras att tullinkomsternas variationer till mycket stor del förklarades av importens förändringar.

Importens andel av bruttonationalprodukten, eller, för att tala med Hinrichs enligt ovan, den svenska ekonomins "openness" ökade trendmässigt mellan 1861 och 1890. Därefter vände trenden och importens andel minskade i förhållande till bruttonationalprodukten (Se Diagram 1 ovan). Jämför man utvecklingen med Figur 3 ovan finner man att bakom ekonomins ökade "openness" låg under den första av de tre undersökta perioderna 1876—1887 en importökning som var kraftigare än produktionsökningen inom både sektorerna industri/hantverk och jordbruk. Importen var också större än inudstri-/hantverksproduktionen. Ekonomins ökade "openness" låg således också bakom det ökade relativa skattetrycket eller skattenivåhöjningen som ägde rum under den första perioden. Enligt punkt 3 i redogörelsen för Hinrichs modell ovan var "openness" en viktig determinant både för inkomsternas struktur och nivå. Ser man till utvecklingen under den andra perioden, 1888—1899, då "openness" trendmässigt vände år 1890 så hade också ökningen av det totala skattetrycket upphört liksom ökningen av den totala inkomstnivån (Jfr. Diagram 5 nedan). Importvärdet ökade inte längre i samma takt. Vid början av den tredje perioden, 1900—1914, passerade produktionsvärdet av industri/hantverk först värdet av importen sedan värdet av jordbruksproduktionen. Vad beträffar tullinkomsternas andel av den totala skatten förelåg omkring 1890 en vändpunkt i utvecklingen (Se Diagram 7 i Kapitel 3).

Flera utvecklingsdrag talar således för att fastställa den svenska "break-away"-fasens kulmen i övergångsstadiet till år 1890. Ekonomins "openness" kulminerade detta år liksom tullinkomstökningen och de totala offentliga inkomsternas ökning.

Av ovanstående att döma förefaller Hinrichs hypoteser, dels om ekonomins "openness" som determinant för den totala skattens nivåförändringar, dels om förhållandet mellan den indirekta och den direkta skatten, vara giltiga för den svenska ekonomiska utvecklingen under industrialiseringsperioden. I stora drag synes också variationerna i den indirekta skattens relativa nivå i Sverige följa nivåförändringarna i "openness" (Jfr. Diagram 3, Kapitel 3 och Diagram 1 ovan). Till detta kommer att det bakom ekonomins ökade "openness" förekom olika utvecklingsdrag då det gällde tullinkomsternas andel av importen. Under den första perioden, 1876—1887, då "openness" ökade så expanderade också tullarnas andel av importen. Under den andra perioden, 1888—1899, då "openness" minskade så fortsatte tullinkomsternas andelsmässiga ökning av importen (Se Diagram 6, Kapitel 4). Detta förklaras av tullsatsernas höjning. Tullsatsernas höjningar under den andra perioden, 1888—1899, räckte alltså till för att höja tullinkomsternas andel av importvärdet. Detta var dock inte tillräckligt för att i fort-

sättningen öka de totala tullinkomsternas andel av BNP. Dessa minskade liksom ekonomins "openness" efter 1890 (Se Diagram 5 nedan).

Den svenska skattestrukturens förändringar under "break-away"-fasen förefaller alltså kunna förklaras i överensstämmelse med Hinrichs teori. Ser man till Hinrichs modell ovan utsträcker han dock på ett alltför allmänt sätt konstaterandet under punkt 3) om "openness" som drivkraft under "break-away"-fasen till att gälla hela övergångssamhället enligt punkt 11:II. Förklaringarna till "adoption"-fasen i övergångssamhället då tullinkomster och "openness" börjat minska kan med fördel kompletteras. Hinrichs och Musgraves förklaringar sammanfaller på flera punkter.

Musgrave framhåller att sociala och politiska faktorer var avgörande i det sista stadiet av övergång från indirekt till direkt skatt. De ekonomiska och sociala förändringarna innebar nya förutsättningar för detta. Industrialiseringsprocessen vidgade antalet möjliga skatteobjekt. Bl.a. medförde marknadsutvecklingen och ekonomins monetarisering att inkomst-/utgiftsströmmarna kunde beskattas i vilket läge som helst. Hinrichs för ett liknande resonemang. I det sista stadiet är kulturella och/eller politiska faktorer avgörande för förändringarna därför att ett bredare spektrum av valmöjligheter uppstår. Tidigare är ekonomiska faktorer viktigare. Detta påstående beläggs empiriskt genom studiet av moderna låginkomstländer. Trots att exempelvis försök gjorts att inplantera franska skattesystem i utvecklingsländer under franskt kulturellt och politiskt inflytande, och engelska skattesystem i de engelska, så påverkas inte skattesystemen nämnvärt av detta i ett tidigt stadium. Det är främst beskattningen på utrikeshandeln som dominerar i dessa ekonomier oavsett förebild. Jämförs det engelska skattesystemet med det franska finner man ett större inslag av direkt skatt, bl.a. inkomstskatt, i det engelska. I det franska systemet har den indirekta beskattningen en annan sammansättning än den engelska.

Med den ekonomiska utvecklingen kommer dock skillnaden mellan de olika utvecklingsländernas skattesystem att öka och de franska och engelska förebilderna att få ett större inflytande över skattesystemens utveckling. Orsakerna till detta uppger även Hinrichs vara att den ekonomiska utvecklingen utvidgar valmöjligheterna mellan olika skatteformer.¹³ Den ekonomiska faktorn blir sålunda mindre styrande i det senare stadiet.

Ser man dock till de olika skattekällornas kvantitativa utveckling i Sverige förefaller inte valet av skatteformer vara helt fritt eftersom den ekonomiska utvecklingen inte enbart påverkar skattekällornas antal utan även deras storlek. I Hinrichs modell förutsätts ju också skattenivån vara konstant under "adoption"-fasen och öka under början av "modernity" (Se Diagram 4 nedan). Det sker i Sverige en tillkomst av nya skattekällor och en relativ tillbakagång av äldre i detta skede mellan 1890 och 1906. Förändringar av skattesystemets struktur är således

nödvändiga i denna fas om man skall kunna extrahera proportionellt sett lika mycket skatt ur den nya ekonomiska basen som ur den gamla. Enligt Diagram 3, Kapitel 4, hade jordbruksproduktionen, ur vilken de traditionella direkta skatterna uttogs, först stagnerat absolut för att efter detta påbörja en relativt sett långsammare tillväxt än andra inkomstkällor. Avvecklingen av de traditionella direkta skatterna nödvändiggjordes således inte enbart av deras låga inkomst-elasticitet utan även av skatteobjektets tillbakagång. Jordbrukssektorn kom i stället att beskattas på samma sätt som övriga sektorer med den mer inkomst-elastiska allmänna inkomstskatten. Tullarna minskade också i betydelse relativt sett till följd av ekonomins avtagande "openness". Det fanns således omständigheter i den ekonomiska strukturen vilka nödvändiggjorde att de traditionella skatterna frångicks. Valet av nya skatteköllor som skulle bli de dominerande under det moderna samhället måste ur ekonomisk synpunkt också anpassas till en helt ny dynamik i den ekonomiska strukturens omvandling.

Omkring 1905 fanns tre stora, expanderande produktionssektorer vilka värde-mässigt, var och en för sig, uppgick till lika mycket som värdet av importen. Importens ekonomiska betydelse och betydelse som skattekölla hade alltså börjat minska relativt liksom jordbruksproduktionen då inkomstskatten infördes. Till tillväxtbilden hörde att det inbördes förhållandet mellan de olika produktionssektorerna hade förändrats och skulle komma att förändras både före och efter denna punkt. En direkt skatt på den samlade nettotinkomsten oavsett sektorsursprung var alltså lämplig i detta skede i kombination med indirekta skatter. Det är givetvis riktigt att valmöjligheterna hade utökats. Den ekonomiska utvecklingen hade dock också nödvändiggjort skatteförändringar om expansionen och förändringarna skulle beskattas över huvudtaget. Det var inte enbart utökade *möjligheter* till beskattning som styrde det politiska valet av skattetyper i det moderna samhället. Det ekonomiska systemskiftet medförde en utbredning av inkomsten som skatteobjekt bl.a. till följd av lönearbetets utbredning. Proportionerna mellan å ena sidan produktionsformerna traditionellt jordbruk och självhushållning och å andra sidan hantverk-/industriproduktion och kapitalistisk produktion förändrades till förmån för de sistnämnda. Detta ekonomiska systemskifte och de institutionella förändringarna åtföljdes av ett statsfinansiellt systemskifte då slutligen de äldre jordskatterna sammanslogs till grundskatter, avskaffades och ersattes av progressiv inkomstskatt. Förutsättningarna för en sammanslagning av äldre skatter som räntor, tionden, rustnings- och roteringsbesvär under en gemensam rubrik hade länge gått i denna riktning då utdebiteringsgrunderna i flera avseenden sedan hundra år hade kommit att fixeras och skatterna därmed kommit att likna varandra.

En annan omständighet som talar emot att valmöjligheterna blev större och att politiska faktorer blev avgörande under den sista perioden är att det relativa

offentliga utgiftstrycket ökade. Detta skedde i ett läge då ekonomins "openness" börjat minska och därmed tullinkomsterna i procent av BNP (Se Diagram 5 nedan). Den politiska demokratin framväxt som av Musgrave nämns som en drivkraft bakom den progressiva inkomstskattens införande kan också betraktas mot denna bakgrund. Den progressiva skatten var också ett lämpligt instrument för att möta det ökade inkomstbehovet. Den totala skatten kom efter några år att öka i procent av BNP i samma takt som utgifterna. Det har också kunnat konstateras i Kapitel 3 att inslaget av regressiva skattetyper i skattesystemet volymmässigt minskade kontinuerligt under hela undersökningsperioden i förhållande till proportionella, degressiva och progressiva skatter.

Enligt Musgraves och Hinrichs perspektiv förklarades således tullarnas stora betydelse av att skattesystemet befann sig i ett visst utvecklingsstadium vilket i sin tur påverkades av samhällsutvecklingen. Denna samhällsutveckling befann sig i sin tur i ett visst stadium där internationell handel var ett utmärkande drag. Under perioden då tullarna dominerade var det ekonomins utveckling som utgjorde det avgörande inslaget i samhällsutvecklingens inverkan på skattesystemet. Importens storlek i förhållande till BNP förklarade, enligt Hinrichs, både tullinkomsternas och de totala statsinkomsternas nivå. (För Sveriges del kan man se, att under den period då importens andel ökade, så ökade under ett antal år också den totala skattens andel av BNP). "Openness", d.v.s. import/BNP, snarare än per capita-inkomsten bestämmer den totala offentliga inkomstnivån i låginkomstländer upp till den punkt i transformationsprocessen då tullinkomsternas betydelse börjar avtaga.¹⁴

Ser man till undersökningarna av grundskattefrågans och tullfrågans politiska utveckling finner man att dessa frågor var de i särklass största politiska frågorna under 1800-talet. För att vara skattefrågor drog de även med dagens ögon sett uppmärksamheten till sig i en så stor utsträckning att det kan förefalla anmärkningsvärt att påstå att det var periodens ekonomiska utveckling som hade ett avgörande inflytande över skattesystemets utformning. (Under förutsättning att inte den ekonomiska utvecklingen hade ett avgörande inflytande över den politiska). Detta gäller särskilt tiden efter 1885 och under den andra av de tre här behandlade perioderna.

Ett alternativt synsätt till det av Musgrave och Hinrichs anförda, där tendensen finns att slutligen betona handeln som den avgörande faktorn, är att åren omkring 1885 utgjorde kulmen på en dynamisk process till vilken ett flertal faktorer bidrog. De flesta förutsättningar hade förelegat tidigare men aldrig samtidigt. Kravet på avskrivning av de äldre jordskatterna och deras reformering hade förelegat länge. Gradvisa förändringar hade också skett genom århundraden. Med tiden hade de kommit att innebära stora förändringar. En definitiv avveckling av systemet, som nu kom att ske inom loppet av 50 år, hade dock bl.a. hind-

rats av att den ekonomiska utvecklingsnivån dithills delvis hade möjliggjort naturabeskattningsprinciper i statsförvaltningen. Således fanns tecken på att ekonomins monetarisering var en ny faktor av betydelse i kombination med andra faktorer, som handelsexpansion och politiska förändringar, redan under "break-away"-fasen av transformationsperioden. Monetariseringen öppnade alltså inte enbart vägen till valfrihet då det gällde skattereformer i ett senare skede. Den gjorde även äldre skattetyper mindre lämpliga ur administrativ synpunkt.

Beträffande de politiska förutsättningarna hade grundskatteavskrivningen liksom tullskyddets förstärkning föregåtts av två årtionden av dominerande jordbruksrepresentation i riksdagen.¹⁵ Lågkonjunkturen och prisfallet vid tiden för besluten drabbade också jordbruket värst. De samhällsekonomiska förändringar som gick hand i hand med förändrade politiska styrkeförhållanden var långsiktiga. Jordbruksproduktionen, som planade ut under lågkonjunkturen, återhämtade aldrig sin forna ställning som dominerande produktionssektor. Den växte därefter långsammare än industrisektorn. Grundskatternas låga elasticitet bör rimligtvis ha medfört att de blev svårare att bära relativt sett bland särskilt utsatta grupper under lågkonjunkturen.

Vid ingången till den andra perioden (1888—1899), vilken kom att utmärka sig för ökad relativ indirekt skatt, förelåg således utöver handelns expansion ett flertal faktorer på olika nivåer som inverkade på utvecklingsförloppet.

Sammanfattning av de olika förklaringarna till tullinkomsternas expansion och den svenska utvecklingen

I Musgraves och Hinrichs undersökningar där olika förklarande faktorer betonas för olika perioder framhålls den ekonomiska utvecklingen, främst den internationella handelns expansion, som avgörande under den period då tullinkomsterna svarade för ökningen av den relativa indirekta skatten. De politiska händelserna får enligt Musgrave och Hinrichs ett avgörande förklaringsvärde först under transformationsperiodens uppbrottsskede då den moderna direkta skatten införs. Den moderna direkta skatten infördes i Sverige först under 1900-talets första årtionden.

Under höjdpunkten för den indirekta skattens dominans i Sverige, vilken uppstod främst genom tullarnas expansion och grundskatternas avskrivning, var de politiska striderna angående dessa skattefrågor de i särklass största under hela perioden. Detta kan förefalla paradoxalt vid en tidpunkt då den ekonomiska utvecklingen enligt flera undersökningar ansågs ha ett avgörande inflytande på skattesystemets förändringar. Flera av de ekonomiska drivkrafterna verkade dock uppenbarligen på förändringarna enligt den högra linjen i Figur 3 ovan.

Under vissa år då tullstriden var som mest intensiv diskuterades praktiskt taget ingen annan fråga i riksdagen. Grundskattefrågan var också en mycket stor fråga då den direkt var knuten till försvarsorganisationen och grundskatterna till största delen togs ut ur en stagnerande jordbrukssektor.

Musgrave anför ovan bl.a. industrins utveckling som en faktor vilken, tillsammans med det traditionella samhällets upplösning, nationalstatens uppkomst och handelns expansion, påverkade övergången från äldre former av direkt skatt till indirekt skatt. Industrialiseringsprocessen bör alltså ha påverkat tullinkomsternas expansion. Hinrichs perspektiv är annorlunda. Här är i stället tullsystemets utformning en faktor som påverkar den industriella utvecklingen. Bakom de protektionistiska tullsatserna ser han politiska motiveringar vilka, under det moderna samhället, leder till de totala tullinkomsternas minskning då tullar införs i syfte att skydda den inhemska industrin. Samtidigt expanderar den inhemska industrin och konsumtionen. Häremot kan invändas att det är osäkert om protektionismen leder till minskad handel absolut sett. Orsakssambandet mellan protektionism och industriell tillväxt är inte heller en självklarhet. Det kan mycket väl tänkas att det är industrialiseringen som blivit det dynamiska inslaget i utvecklingen.

Inget av perspektiven är självklart. De utesluter inte heller varandra. Det är tänkbart att protektionismen först leder till ökade tullinkomster parallellt med industrins tillväxt under detta beskydd. Det är inte heller omöjligt att skyddstullarna har en hämmande effekt på importen och därmed tullinkomsterna i det långa loppet.

Tullarnas förändringar förklarade på olika nivåer under olika perioder

I Kapitel 4 delades utvecklingen mellan 1876 och 1914 upp på tre olika perioder med utgångspunkt från, dels det relativa förhållandet mellan ekonomisk tillväxt och total skatt, dels mellan direkt och indirekt skatt. Dessa perioder och deras karaktäristiska drag sammanställs i Figur 2 ovan.

I absoluta tal sett fanns en gemensam nämnare under de tre perioderna. Den var tullinkomsternas trendmässiga ökning. Dessa ökade under den första perioden 1876—1887 samtidigt med att den indirekta skattens andel i sin helhet ökade och skattetrycket blev större. Tullinkomsterna ökade också under den andra perioden 1888—1899 då den indirekta skatten kom att bli högre än den direkta. Under den tredje perioden 1900—1914 fortsatte trenden av växande tullinkomster i absoluta tal medan däremot den relativa utvecklingen vände. De direkta skatterna blev slutligen åter av större vikt än de indirekta.

Samtidigt som tullinkomsterna ökade, utvecklades dock andra skatter i olika riktningar under dessa perioder. Tullinkomsternas relativa betydelse för skatteinkomsterna i sin helhet bestämdes därmed också av omständigheter som kunde stå utan direkt samband med orsaker till tullinkomsternas absoluta expansion. Under den första perioden ökade i stort sett samtliga skatter, både direkta och indirekta. Under den andra perioden minskade grundskatterna, vilka var en direkt skatt, i absoluta tal. Under den tredje perioden ökade skatten på inkomst och förmögenhet vilken också var en direkt skatt. Förändringarna kunde givetvis stå i samband med varandra i den utsträckning som båda var avhängiga politiska beslut där man vid förändring av det ena skatteslaget kunde ta hänsyn till utvecklingen av det andra.

Sammanfattningsvis görs ett försök att tolka förändringarna av tullarna under de tre perioderna med utgångspunkt från Figur 3.

- 1) Under den *första perioden* var tullinkomsternas expansion i mycket ringa utsträckning en följd av höjda tullsatser. Nettoresultatet av tullreformerna blev, även om ett fåtal tullar höjdes, snarast ett bevarande av status quo, möjligtvis en viss sänkning av tullskyddet. De motiveringar som förekom karaktäriserades fortfarande av frihandelsideal. Politisk kraft fanns således kvar under perioden, inte för att fortsätta den föregående reformpolitiken men för att bevara uppnådda resultat gentemot ett ökande protektionistiskt tryck. Ingen av de få tullhöjningar som förekom under perioden var handelspolitiskt motiverade. Hänvisningar förekom i stället till ökade statsfinansiella behov. Statens ökade inkomster av tullar orsakades dock huvudsakligen av att handeln ökade. Under den första perioden var ökningen således till övervägande delen betingad av "automatiska" processer. Den vänstra linjen i Figur 3 uttrycker bäst den utveckling som skedde, eftersom ökningen företrädesvis betingades av handelsexpansionen i kombination med oförändrade tullsatser.
- 2) De ökade tullinkomsterna under den *andra perioden*, som följde på frihandelsperioden, var resultatet av dels omfattande ökningar av antalet skyddstullar till följd av politiska beslut, dels en ännu kraftigare importökning än under föregående period. Ökningen av antalet tullar berodde på en omorientering mot en protektionistisk handelspolitik. Statens ökade inkomster härörde alltså delvis ur ambitionen att skydda produktionen mot utländsk konkurrens.

Grunden för den "automatiska" ökningen utvidgades samtidigt ytterligare genom handelsexpansionen. Flera mekanismer och händelser på olika förklaringsnivåer bidrog nu till expansionen. Handelns utveckling fortsatte emellertid påverka tullökningen även direkt enligt figurens vänstra utvecklingslinje.

Uttalanden om industrialiseringsprocessens olika utvecklingsstadier och inverkan på jordbruk och industri förekom också i argumenten för tullsatsernas expansion. Härigenom verkade också den ekonomiska utvecklingen indirekt genom den politiska argumentationen på den totala tullinkomstexpansionen under den andra perioden. Här kan de förändrade ekonomiska betingelsernas inverkan på resultatet följas via figurens högra utvecklingslinje.

Orsakerna till expansionen kan också enligt figurens högra linje ses som betingade av politiska krav bortsett från ursprunget till dessa krav.

Till bilden av strukturella betingelser kom också att de politiska besluten om höjda tullar var starkt påverkade av händelser och utvecklingstendenser utanför landets gränser. Detta gällde både den ekonomiska och den politiska utvecklingen internationellt sett. Flertalet länder införde under denna period skyddstullar. dessa länder stod då på ungefär samma ekonomiska utvecklingsnivå. Endast vissa länder, som t.ex. Storbritannien, avvek från mönstret.

- 3) Under den *tredje perioden* fortsatte den protektionistiskt inriktade tullpolitiken. Tulltarifferna specialiserades genom att nya varor bröts ut ur de gamla varugrupperna. På dessa varor höjdes tullen. Möjligheterna till en självständig tullpolitik kringskars ytterligare genom att nya tulltraktater ingicks. Det internationella beroendet ökade därigenom. Handeln fortsatte att öka trendmässigt i absoluta tal liksom de totala tullinkomsterna. Mekanismerna var ungefär desamma som under den föregående perioden då det gällde både "automatiska" och politiskt betingade ökningar. Tullsatsernas ökningar var dock inte lika omfattande. De protektionistiska reformerna och de politiska striderna bakom dessa var dock kvalitativt skilda från den föregående periodens utveckling eftersom protektionismen nu var etablerad.

Den tredje perioden betecknade en vändpunkt då det gällde tullinkomsternas relativa betydelse som statsfinansiell källa.

Tullinkomsternas trendmässiga utveckling hade definitivt vänt vid sekelskiftet då andra skatter blev av relativt sett större betydelse. Denna utveckling följdes av liknande förändringar i skatteobjektens relativa storlek. Importens andelsökning i procent av BNP kulminerade också före sekelskiftet. Den var definitivt avtagande efter sekelskiftet.

Resultat angående drivkrafter bakom tullinkomstexpansionen i Sverige

I Kapitel 4 har tullinkomsternas förändringar kvantifierats, beskrivits och analyserats i relation till förändringar i näringssektorerna och importen. Tullinkomsterna har också analyserats i relation till andra förändringar i skattesystemet. Resultaten har summerats i Figur 3 ovan. Olika förklaringar till tullinkomsternas

centrala ställning har även diskuterats. Därvidlag har olika allmänna synsätt på orsakssamband behandlats, nämligen samband mellan tullnivåhöjningen och politiska beslut å ena sidan, och å andra sidan tullnivåhöjningen och förändrade strukturella betingelser.

Resultatet av ovanstående undersökningar visar att förekomsten av statsfinansiella motiveringar till ökade och fler tullar var marginell i debatten. Den egenskap hos tullarna som enligt skrivelserna i frågan och i den politiska debatten intresserade deras förespråkare var förmågan att höja priser på utländska varor och förhindra import. Skyddstullarna hade visserligen också statsfinansiella effekter men dessa synes inte ha varit avsedda och i varje fall inte motiverade.

Den allt annat överskuggande frågan som kommer till uttryck i kraven och motiveringarna i de skriftliga protokollen är tullskyddet och verkningarna av en långsiktig strukturomvandling i samhällsekonomin.

Ser man till de totala inkomsterna från s.k. finanstullar förblev dessa jämförelsevis oförändrade. Inkomsterna från s.k. skyddstullar ökade däremot. Under perioden före de stora protektionistiska reformerna skedde tullexpansionen både då det gällde finans- och skyddstullar i mycket liten utsträckning till följd av nytillkomna tullar eller höjda tullsatser.

Ser man till den andra av de två undersökta aspekterna, ekonomins "openness", kunde man i Sverige finna en trendmässig ökning fram till 1890 (Se Diagram 1 ovan). Detta innebär att importens andel av BNP började minska året efter införandet av den första av de två stora tullskyddsreformerna, jordbrukstullskyddsreformen. Tullinkomsternas andel av BNP började då också att minska (Se Diagram 4 nedan), dock inte tillnärmelsevis lika drastiskt som importandelen. Minskningen av ekonomins "openness" påverkade därmed inte tullinkomsternas minskning lika starkt som ökningen hade inverkat på deras expansion. Att minskningen av "openness" inte stod i samma proportion till tullinkomsterna som ökningen kan delvis tillskrivas de införda skyddstullarnas statsfinansiella bieffekter. Dessa effekter får dock inte förväxlas med statsfinansiella effekter till följd av finanstullar. Den inhemska produktionstillväxten hade skjutit fart före den första skyddstullreformens införande. Vändpunkten, då flera produktionssektorer började expandera, inträffade 1887. Detta år var "den stora depressionens" allra sämsta år.

Av ovannämnda resultat att döma var det knappast statsfinansiellt motiverade åtgärder eller behov som var upphovet till tullinkomsternas expansion. Det var snarast långsiktiga, ekonomiska strukturomvandlingstendenser och därav betingade krav och politiska åtgärder som utgjorde de viktigaste betingelserna. Dels ökade importandelen, vilket påverkade tullinkomsterna automatiskt. Dels påverkades tullinkomsterna av politiska beslut motiverade av långsiktiga, internationella ekonomiska utvecklingstendenser mot vilka man ville skydda de in-

hemska företagen och näringarna. Det var alltså inte främst importen som expanderade skatteobjekt som motiverade de totala tullinkomsternas ökning.

En kvantitativ jämförelse mellan den svenska utvecklingen och Hinrichs "ideal type"

Det har redan framgått att skattestrukturens utveckling i Sverige i olika delar har klara beröringspunkter med det av Hinrichs anförda allmänna mönstret. Om förändringarna sammanföll med Hinrichs mönster motsägs inte hypotesen att de bakomliggande drivkrafterna på den ekonomiska nivån var primära. Avslutningsvis undersöks detta problem mer systematiskt ur kvantitativ synpunkt.

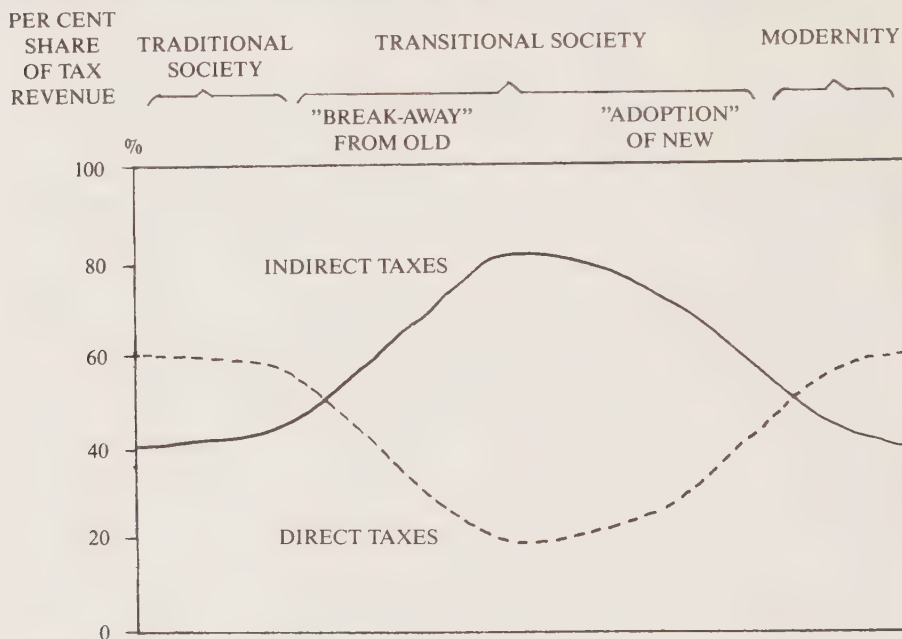
Idealmönstret beskriver genomsnittliga förändringar i skattesystemets struktur. Det består av iakttagelser över tid från ett flertal länder, under olika tidsperioder och i olika världsdelar. Det har också byggts upp med statistiska tvärsnittsanalyser. Genom att jämföra utvecklingen med ett idealmönster är det också möjligt att delvis dra andra slutsatser än vid en jämförelse med en rad enskilda fall. Utvecklingen enligt det ideala mönstret är inte bunden till någon bestämd tidsperiod. Hinrichs använder begreppet "development time". Skattesystem utvecklas över tid på detta sätt oavsett var och när. Mönstret är också strukturellt såtillvida att ett flertal skattetyper och faktorer berörs. Tullinkomsternas utveckling blir därmed generellt positionsbestämda inte enbart över "development time" utan i en komplex struktur.

Periodindelningen i idealmönstret överförd till den svenska utvecklingen

För att i detalj kunna jämföra det svenska skattesystemets förändringar med Hinrichs "ideal type" är det nödvändigt att först fastställa periodernas omfattning i tiden fr.o.m. 1861. Utgångspunkten är här bl.a. den svenska ekonomins "openness", industrialiseringsgraden och det därigenom bestämda förhållandet mellan indirekt och direkt skatt i procent av den totala beskattningen.

Enligt idealmönstret (Diagram 2 nedan) förekommer i ovannämnda avseende, inte överraskande, en ökning av den indirekta skatten i övergångssamhället. Från att ha utgjort cirka 40 procent av den totala skatten vid utgångsläget i det traditionella samhället expanderade denna för att under övergångssamhällets första år komma att passera den direkta skatten. Under övergångssamhällets mitt kulminerade den indirekta skatten vid en nivå omkring 80 procent av den totala. Nästa skärningspunkt mellan dessa skatteslag inträffar i början av den period

Diagram 2. *Hinrichs Ideal Type: Changing Direct/Indirect Tax Ratio during Development Time.*

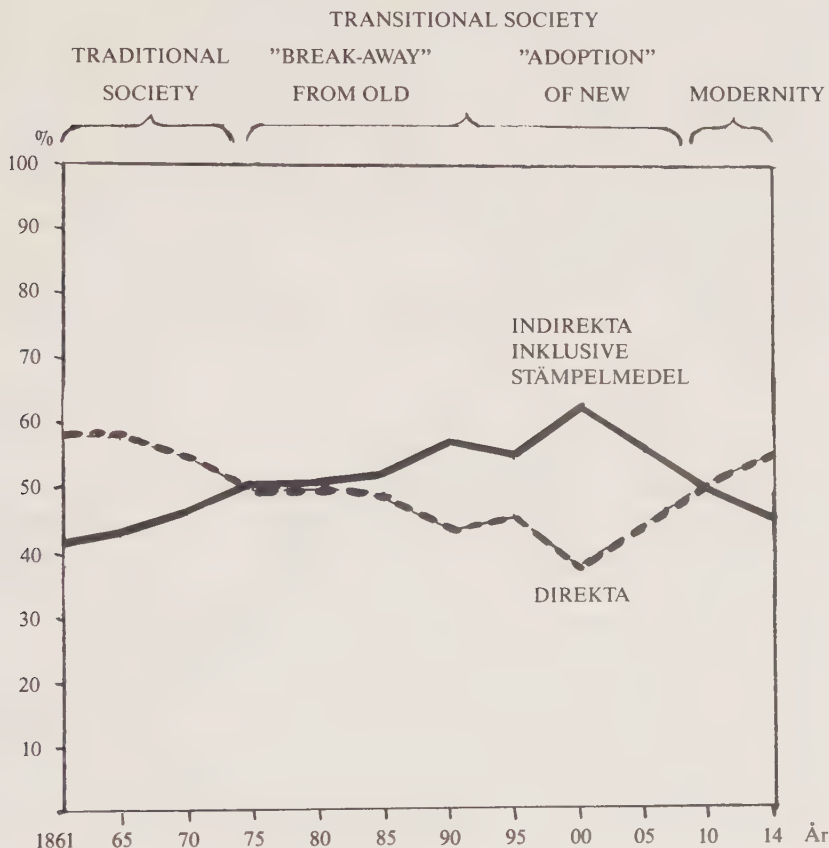

Källa: Hinrichs, a.a., s. 100.

som Hinrichs benämner "modernity". Slutligen återintar den indirekta skatten sin ursprungliga position kring 40-procentsnivån. Utvecklingen av den direkta skatten sker följaktligen spegelvänt.

Som framgår av Diagram 3 nedan inträffade i Sverige mellan åren 1861 och 1914 en liknande utveckling, eftersom den indirekta skatten kom att överträffa den direkta under en period. Likheten var dessutom att den indirekta skatten vid 1860-talets början utgjorde omkring 40 procent av den totala skatten. Den stora skillnaden var att den indirekta skatten aldrig kom att utgöra mer än mellan 60 och 70 procent av den totala vid kulminationspunkten, inte ens om stämpelmedlen inkluderas i denna kategori. (Tidigare i undersökningen har stämpelmedlen behandlats som en ad hoc-kategori ingående i de direkta skatterna av skäl som framgår av Bilaga 1. Det är dock inte ovanligt att inkludera denna i kategorin indirekta skatter). Hinrichs ger här knappast någon ledning för en korrekt jämförelse då hans undersökning knappast rör sig på denna kritiska nivå i förhållande till källmaterialet. Den största förändring som inträffar vid en jämförelse om stämpelmedlen inkluderas är att det svenska övergångssamhället förlängs i ti-

Diagram 3. Förändrade andelar direkt/indirekt skatt i Sverige under perioden 1861—1914.

Källa: Bilaga 1, Tabell 1.

Anmärkning: Kurvorna bygger på observationer endast för åren 1861, 1865, 1870, 1875, 1880, 1885, 1890, 1895, 1900, 1905, 1910 och 1914.

den. Dels börjar det då ungefär tio år tidigare. Dels upphör det först mot slutet av den undersökta perioden, d.v.s. cirka fem år senare än annars skulle ha varit fallet. Även om den indirekta skatten aldrig kom att nå upp till idealmönstrets 80 procent så var expansionen markant i förhållande till det traditionella samhällets normalläge. Den indirekta skatten kom också att överträffa det traditionella samhällets nivå då det gäller den direkta skatten. Den indirekta skattens återgång

till 40-procentsnivån i det moderna samhället, som i idealmönstret, lät dock i Sverige vänta på sig till efter 1914.

Fastställer man då slutligen de tre olika huvudperioderna för Sveriges vidkommande så inträffade skärningspunkterna mellan indirekt och direkt skatt först år 1875 och därefter år 1910. För att fortsätta att strikt testa idealmönstret kan övergången mellan det traditionella samhället och övergångssamhället i Sverige, i jämförelse med Diagram 2, fastställas till åren närmast före 1875. Övergången mellan övergångssamhället och det moderna samhället kan på samma sätt fastställas till åren närmast före 1910.

Sammanfattningsvis förefaller med avseende på förhållandet mellan direkt och indirekt skatt påtagligt många likheter ha förelegat mellan den svenska utvecklingen under perioden och idealmönstret.

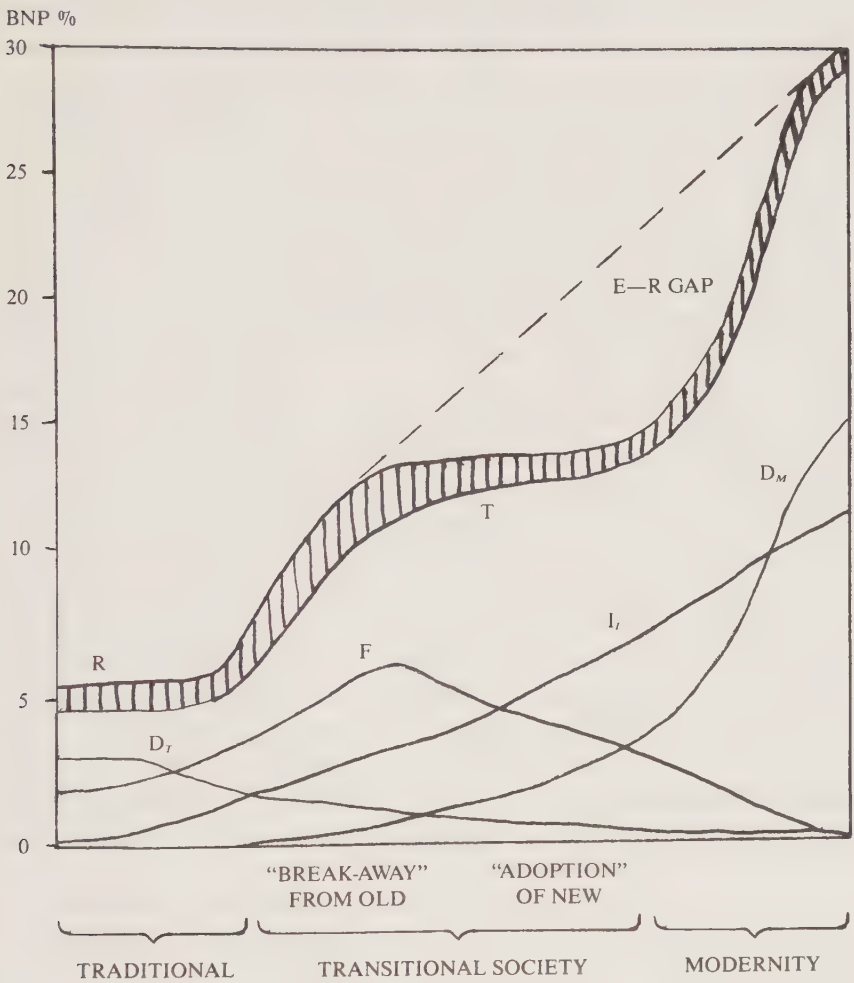
Idealmönstrets konkreta uppbyggnad

Förutsättningarna för jämförelsen påverkas inte enbart av olika beräkningsgrunder och definitioner med avseende på den svenska utvecklingen utan även av det ideala mönstrets uppbyggnad. Innan jämförelsen fortsätter är det därför nödvändigt att i korthet redogöra för idealmönstrens konstruktion. Detta ger framförallt större möjligheter att finna möjliga tolkningar till avvikelser mellan den svenska utvecklingen och det allmänna utvecklingsmönstret.

Hinrichs har i diagramform sammanställt olika generaliseringar beträffande skatteutveckling över tid. I dessa idealmönster, som härletts, dels ur statistiska tvärsnittsanalyser, dels dynamiska analyser, ingår en allmän struktur av förändringar i skattesystemet vilken indelats i olika stadier. Den statistiska analysen, d.v.s. tvärsnittsanalysen, bygger på data från 26 länder på olika utvecklingsnivåer mellan åren 1957 och 1960. Ett flertal variabler ingår i undersökningen. I den dynamiska analysen, d.v.s. tidsserieanalysen, undersöks utvecklingen med avseende på samma komponenter som i tvärsnittsanalysen. Bland de i tvärsnittsanalysen ingående länderna ligger betoningen på låginkomstländerna på Asien eftersom bl.a. de afrikanska utvecklingsländernas officiella finansstatistik inte går tillräckligt långt tillbaka i tiden.¹⁶ Då det gäller den dynamiska analysen baseras iakttagelserna på följande länder: Japan, Israel, Indien, vissa utvecklingsländer i Afrika och Asien samt äldre traditionella samhällen. Till de sistnämnda räknas det medeltida Europa, antikens Kina, Grekland och Rom.¹⁷

De variabler som ingår i idealmönstret är, som också framgår av Diagram 4 nedan, följande: "*Current government revenue (R)*". Begreppet "government" inkluderar alla nivåer av offentlig verksamhet som federal, regional och lokal. I begreppet "current revenue" inkluderas skatteinkomster och andra inkomster än skatteinkomster, alltså "*Tax revenue (T)*" och "*Other-than-tax-revenue*". Kate-

Diagram 4. *An Ideal Type: Tax Structure Change During Development.*

Teckenförklaring:

R: Current government revenue

T: Tax revenue

 Other than tax revenue

F: Taxes on foreign trade

D_T : Traditional direct taxes

I_i : Internal indirect taxes

D_M : Modern direct

E—R: Expenditure — revenue

Källa: Hinrichs a.a., s. 99.

gorin "other-than-tax-revenue" inkluderar socialförsäkringsavgifter, vinster från offentliga affärsföretag, avgifter, royalties, hyror, inkomster från egendom och ränteinkomster. I "*Taxes on foreign trade (F)*" inryms både import- och exportavgifter liksom i vissa fall royalties och vinster från utländska gruv- och oljebolag. "*Traditional direct taxes (D_T)*" består av skatt på bruttoavkastning från jordbruksproduktion, jordskatter efter olika mått, förmögenhetsskatt, arvsskatt, personliga prestationer, skatt på yrkesutövare, boskapsskatt, mantalspenningar och andra personella skatter. I begreppet "*Internal indirect taxes (I_i)*" inkluderas i det traditionella samhället accis- och konsumtionsavgifter, överlåtelseskatter och skatter på försäljningar samt inkomster av statsmonopol. I det moderna samhället utökas denna kategori med flera skatter och omfattar då mervärdesskatt, omsättningsskatt, accis- och konsumtionsavgifter, inköpskatter, allmänna försäljningsskatter, utgiftsskatter, förbrukningsskatter, överlåtelse-skatter, nöjesskatter och skatt på spel och statsmonopol. Den sista skattetyperen "*Direct modern taxes (D_M)*" består av skatt på den personliga nettoinkomsten, gåvoskatt, skatt på inkomst av kapital, arvsskatt, egendomsskatt, värdestegringsskatt och beskattning på företags nettovinst. Den sista av de variabler som berörs i idealmönstret är "*E — R GAP*". Detta står för skillnaden mellan utgifter och inkomster.¹⁸

I de variabler som kvantifieras ingår alltså ett flertal olika skatteslag. Dessa kan givetvis upphöra, tillkomma, minska eller öka inom kategorierna över tid. Samtliga av de skatter som ingår i en variabel behöver således inte ingå i denna under hela utvecklingsförloppet. Detta skulle givetvis kunna tänkas få konsekvenser vid en jämförelse mellan länder på en mer disaggregerad nivå.

Det stora flertalet av ovannämnda skatter är också kända i det svenska skattesystemet. Dessa kommer att grupperas på idealmönstrets kategorier i det följande.

Jämförelsens förutsättningar med avseende på den svenska utvecklingsbildens kvantitativa uppbyggnad

Bilden av den svenska utvecklingen, som illustreras i Diagram 5 nedan, är grov såtillvida att den endast bygger på observationer vart femte år då det gäller de disaggregerade skattekategorierna samt utgifterna. Uppgifterna över de totala skatteinkomsterna och de totala offentliga inkomsterna baseras på femårsmedeltal. Uppgifterna har hämtats från Bilaga 1 då det gäller skatteinkomsterna och från Kapitel 3, "Kvantitativa förändringar" då det gäller den totala inkomstnivån. Problem med att kvantifiera andra inkomster än skatteinkomster diskuteras också i sistnämnda kapitel. Uppgifter saknas före 1876. Detta gäller också den kommunala skatten för vilka trendberäkningar gjorts. Detta betyder följ-

aktligen att den totala skatten före detta år i sin tur bygger på beräkningar. För övrigt har vissa skatter under vissa år beräknats genom interpolering. Dessa beräkningar och vissa definitionsmissiga svårigheter, bl.a. då det gäller stämpelmedlen, redovisas i Bilaga 1. Stämpelmedlen innehöll skatteslag som definitionsmissigt förändrades över tid. Befintliga statistiska uppgifter tillåter inte ett särskiljande mellan avgifter och skatter, å ena sidan, och direkta och indirekta skatter, å andra sidan, då det gäller denna kategori.

Ser man till idealmönstrets kategorier så inkluderas för Sveriges del i begreppet (*F*) tullmedel inklusive lastpenningar. De sistnämnda utgjorde en mycket liten del av tullinkomsterna. Exporttullar förekom inte under perioden även om tanken på sådana låg så nära i tiden att krav restes på sådana i den protektionistiska debatten.

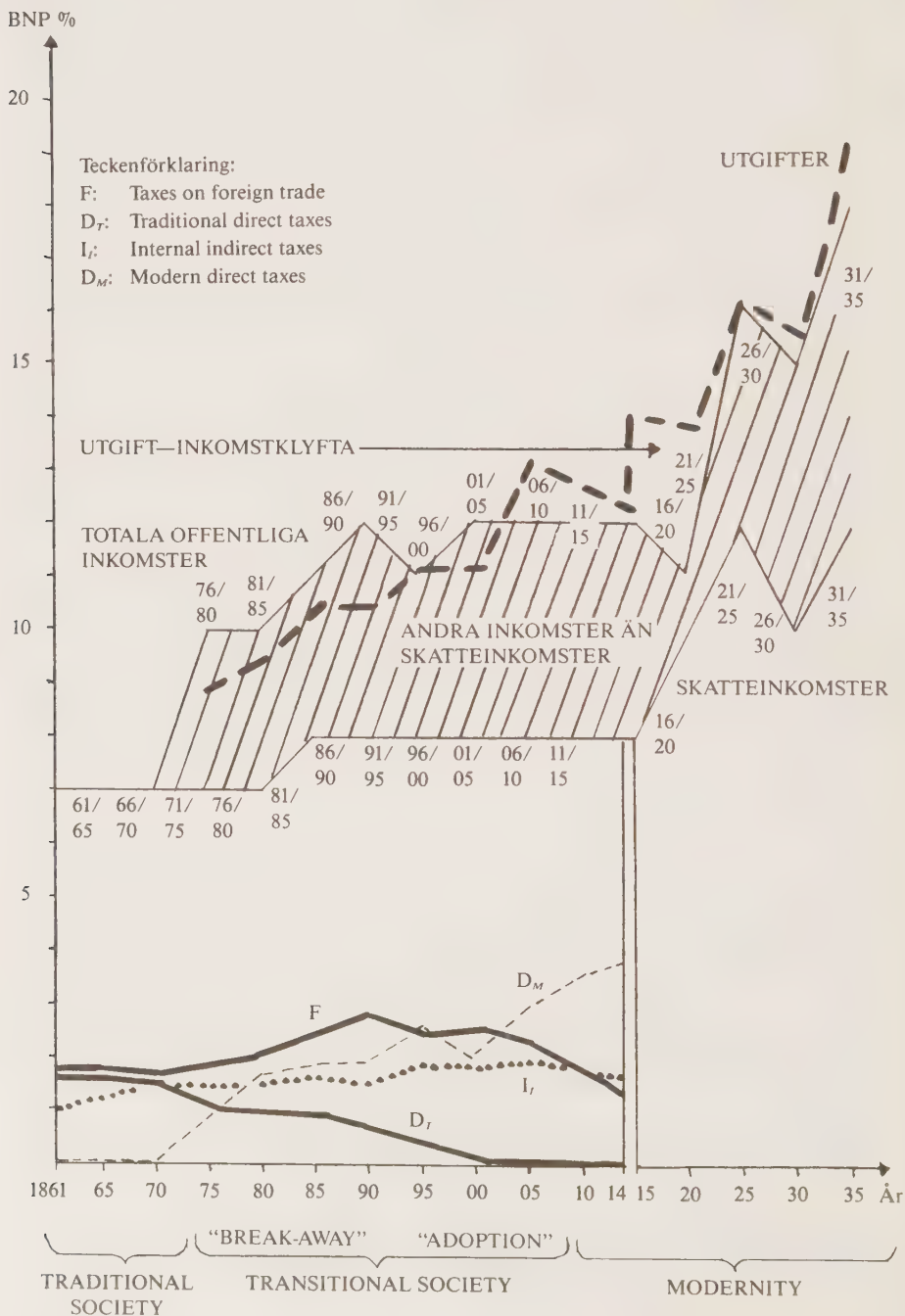
(*D_T*) består av "grundskatt och med indelningsverket sammanhängande skatter inklusive vakansavgifter". Benämningen var ett sentillkommet sammanfattande begrepp för en mängd äldre skatter främst utgående på jordbruket. Begreppet infördes först i samband med dessa skatters avveckling och innefattade "tionde" och "ränta". Räntan innefattade i sin tur ett stort antal olika skatter på jord. Före sammanslagningen till grundskatter utgick tionden på jordbruksproduktionens bruttoavkastning och räntorna efter olika mått på jord. Efter sammanslagningen fastlöstes skatten så att den blev oföränderlig i förhållande till förändringar i skatteobjektet.¹⁹ Andra skatter i denna kategori var "rustnings- och roteringsbesvär inom det militära indelningsverket", kommunala naturaskatter särskilt inom väghållningsdistrikten (i denna kategori ingår inte enbart personliga prestationer utan också persedlar), statliga personella skatter som mantalspenningar och personlig skyddsavgift och slutligen kommunala personella skatter.

(*I_J*). Till denna kategori har hänförts statliga indirekta skatter som brännvinstillverkningsskatt, vitbesockertillverkningsavgift/sockerskatt, maltskatt, punschskatt och kommunala indirekta skatter som brännvinsförsäljningsmedel, hundskatt och skogsaccis. De statliga inkomsterna från stämpelmedel har inte inkluderats i denna kategori. I kategorin stämpelmedel ingick dock skatter som här rätteligen borde inkluderas, som skatter på överlåtelse och försäljningar. Dessa är dock omöjliga att särskilja från andra i kategorin ingående skatter. Brännvinsförsäljningsavgiften förekom som avgifter för försäljningsmonopol. D.v.s. speciella bolag för handel och utskänkning av brännvin fick bildas mot en viss avgift.

(*D_M*) innehåller statlig inkomst- och förmögenhetsskatt, statlig bevillning av fast egendom samt av inkomst, kommunal skatt utdebiterad efter fyrc, bevillningsskrona eller inkomst.

I bilden av den svenska skattestrukturens förändringar, såsom den presenteras i Diagram 5 nedan, saknas förutom stämpelmedlen också en större restpost kal-

Diagram 5. Skattestrukturförändringar i Sverige under perioden 1861—1914.

lad "kommunal skatt utdebiterad efter annan grund" och "skatt in natura". Dessa har inte gått att fördela mellan de i Diagram 5 ingående variablerna.

Summeras de olika skattetyper som ingår i den i Diagram 5 beskrivna strukturen finner man att denna summa blir lägre än den totala skatten. Detta förhållande är särskilt markant före 1876 och beror på att uppgifter då saknas beträffande de flesta kommunala skatter. En trendberäkning av den totala kommunala skatten ingår dock i uppgifterna över den totala skatten. I övrigt beror förhållandet på att stämpelmedlen liksom en större restpost kallad "kommunal skatt utdebiterad efter annan grund" inte inkluderats i beräkningarna.

Dylika problem, som beräknade uppgifter, eller ökningar till följd av förbättrad statistik vid det traditionella samhällets slut och övergångssamhällets början, berörs inte i samband med Hinrichs klassiska form. Beräkningarna av BNP har ju inte heller skett löpande utan beräknats i efterhand. För Sveriges vidkommande finns inte heller några BNP-beräkningar i löpande priser till marknadspris före 1861. Detta gäller veterligen också det medeltida Europa, antikens Kina, Rom och Grekland. Inte heller detta faktum kommenteras. Man får antaga att idealtypen därför stundtals vilar på kvalitativa jämförelser.

Den svenska skattestrukturens förändringar i jämförelse med idealmönstret

Den första reaktionen vid en jämförelse mellan idealmönstret, Diagram 4, och den svenska skattestrukturens utveckling, Diagram 5, är de många påtagliga likheterna. Dessa kommenteras först, därefter diskuteras skillnaderna.

Den totala andelen skatteinkomster som i idealmönstret föreslås ligga mellan

Källor till Diagram 5:

F, D_T , I_1 och D_M har beräknats med utgångspunkt från de uppgifter som sammanställts i tabellbilagans olika tabeller, *Bilaga 1*. Uppgifterna om de totala offentliga inkomsternas och skatteinkomsternas andel av BNP har tagits från *Kapitel 3* ovan. För åren 1916/20 — 1931/35 har inkomstuppgifterna baserats på *Rodriguez, E., Offentlig inkomstexpansion*, Stockholm 1980, Tabell 1. Utgifter: *Forsman, A., Opublicerad stencil, Ekonomisk-historiska institutet*, Uppsala universitet.

Anmärkningar:

Kurvorna över F, D_T , I_1 och D_M bygger på observationer endast för åren 1861, 1865, 1870, 1875, 1880, 1885, 1890, 1895, 1900, 1905, 1910 och 1914.

Kurvan över skatteinkomster bygger på femårsmedeltal 1861/65 — 1931/35.

Kurvan över totala offentliga inkomster bygger på femårsmedeltal 1876/80 — 1931/35.

Utgiftskurvan bygger på observationer endast för åren 1875, 1880, 1885, 1890, 1895, 1900, 1905, 1910, 1914, 1915, 1920, 1925, 1930 och 1935.

5 och 6 procent av BNP i det traditionella samhället hamnar i Sverige nära detta värde. Utgångspunkten är här omkring 7 procent, ett värde som påverkas av nämnda trendberäkning av den kommunala skatten. Den alternativa trendberäkning som gjorts i Bilaga 1 skulle medföra en minskning av denna andel med 1/2 procent.

Den andra påtagliga likheten är den språngartade ökningen av de totala skatteinkomsterna och den ännu något kraftigare, språngartade ökningen av övriga inkomster som sker under "break-away"-skedet i övergångssamhället, ett språng som för övrigt skulle ha accentuerats något ytterligare om den alternativa trendberäkningen av kommunalskatten i stället tagits som utgångspunkt.

I både idealmönstret och i Sverige följs den språngartade inkomstnivåökningen under "break-away"-fasen av en kraftig ökning i inkomsterna från skatt på utrikes handel (F). Dessa inkomster kulminerar också mot övergångssamhällets mellanskede.

Inkomstexpansionen planar ut under återstoden av övergångssamhället för att åter påbörja en språngartad, ännu kraftigare ökning under det moderna samhällets början. I förhållande till de totala skatteinkomsterna fanns dock, i motsats till det föregående ökningstillfället, en tendens till minskade övriga inkomster.

Den inkomst—utgiftsklyfta ($E - R$ GAP) som uppstår i idealmönstret uppstod också i Sverige vid ungefär samma tidpunkt, d.v.s. mellan vad Hinrichs benämner "adoption"-skedet och början på det moderna samhället. Inkomsterna täckte alltså inte längre utgifterna. Detta inträffar också i samband med att övriga inkomster börjar minska i förhållande till skatteinkomster.

Betraktas övriga likheter med avseende på de olika skatteslagen så börjar de traditionella direkta skatterna (D_T) att minska när det traditionella samhället börjar lida mot sitt slut. Rester lever kvar i övergångssamhället men de minskar ständigt för att slutligen upphöra i det moderna samhället. Minskningen börjar samtidigt som expansionen av utrikeshandelsbeskattningen skjuter fart. Detta sker strax innan den språngartade totala inkomstexpansionen börjar.

Den inhemska indirekta beskattningen (I_I) tilltar. Den svenska kurvans utveckling skulle te sig något mer expanderande fr.o.m. övergångssamhällets mitt om stämpelmedlen inkluderades, Den moderna direkta skatten (D_M) ökar i tilltagande utsträckning fr.o.m. övergången mellan övergångssamhället och det moderna samhället. Här föreligger dock vissa viktiga skillnader.

Med tanke på komplexiteten i mönstren är likheterna, trots vissa avvikelser, knappast slumpmässiga. Tullinkomsterna "bestämmer", liksom i Hinrichs teori, i Sverige nivån på de totala inkomsternas andel av BNP. De bestämmer också höjningen i denna nivå vilken inträffar när de totala inkomsterna ökar ännu mer än de totala skatteinkomsterna. Detta sker vid en tidpunkt vilken föregås av en

period av stora likheter inte bara med avseende på en enstaka variabel utan på ett flertal. Likaså efterföljs tidpunkten av en period av likartade strukturella förändringar med avseende på flera faktorer.

Flera skillnader förefaller också kunna förklaras på ett rimligt sätt. Troligtvis får idelamönstret en ohistorisk slagsida till följd av den statistiska tvärsnittsanalysens inverkan. Låginkomstländer i ett senare skede av internationell utveckling kan marginellt påverkas av att de omges av fler nationer som befinner sig i "modernity"-stadiet än vad som var fallet med länder som tidigare var låginkomstländer. Skillnader mellan mönstret och den svenska utvecklingen som kan tänkas förklarade av detta faktum är exempelvis den snabbare andelshöjningen av de totala inkomsterna över "utvecklingstid" i mönstret. Från ett liknande utgångsläge som i Sverige uppnås i modellen allt snabbare högre andelar total skatt. I det moderna samhället uppnås andelar total skatt på 30 procent av BNP. I Sverige skulle ett sådant läge låta vänta på sig till 1960-talet. På så sätt är idealmönstrets "modernity"-fas mycket komprimerad i förhållande till övergångsstadiet i jämförelse med den svenska utvecklingen. Andelar på 30 procent förekom knappast heller i någon nation under 1800-talets slut eller 1900-talets början.

Under övergångssamhället är skillnaden inte stor då det gäller nivån på de totala inkomsterna. Andelen övriga inkomster är dock mycket större i Sverige än i modellen. En förklaring till detta kan också vara att moderna utvecklingsländer befinner sig i en miljö där en hög grad av skattefinansiering inte är en lika främmande företeelse som i exempelvis 1800-talets Europa.

Avvikelsen mellan idealmönstret och den svenska utvecklingen då det gäller den moderna direkta skatten beror till stor del på den höga och expanderande andelen kommunal skatt. Denna har också tidigare framhållits som ett markant inslag i den tidiga skatteexpansionen i Sverige. Till stora delar beror dock den allra kraftigaste expansionen mellan 1870 och 1880 till stora delar på förbättrad statistik i form av fler uppgifter beträffande olika skatter och bättre uppgifter från alltfler kommuner. Den kommunala skatteökningen i Sverige motsvaras i mönstret snarare av ökning av den inhemska indirekta skatten (I_1).

En omständighet som kan inverka på jämförelsen är att BNP-beräkningarna för Sveriges vidkommande har förbättrats över tid. Beräkningar för de första åren har gjorts i efterhand och vilar på osäkrare uppgifter än de senare. I modellen överstiger den traditionella direkta skatten tullinkomsterna i det traditionella stadiets inledningsskede. För att söka motsvarande förhållande i Sverige måste man gå tillbaka till en period för vilka inte ens i efterhand gjorda uppskattningar av den totala produktionen föreligger. Detta torde gälla hela inslaget av medeltida uppgifter även i Hinrichs klassiska form.

En annan skillnad mellan idealmönstret och den svenska utvecklingen under "break-away"-skedet understryker snarast teorin om tullinkomsterna och deras

bakomliggande orsaker som förklaring till expansionen. De totala inkomsterna ökade då mer än utgifterna. Detta förhållande ger ett visst stöd för att det inte nödvändigtvis var statsfinansiella behov som var drivande beträffande tullinkomsternas ökning.²⁰

Den viktigaste avvikelserna mellan "the ideal-type" och den svenska utvecklingen var dock den moderna direkta skattens utveckling (D_M) och den kommunala inkomstskatteexpansionen bakom denna. Förklaringarna till denna måste nämligen sökas på annat sätt än förklaringarna till de statliga skatterna. De konstituerades av ett mycket stort antal finansiella beslut och överväganden på en lägre nivå i den offentliga verksamheten. Här fanns inte samma möjlighet till alternativa överväganden i förhållande till den totala offentliga budgeten som då det gällde olika statliga skatter. Drivkrafter som ekonomins "openness" bakom tullinkomsternas ökning får inte heller samma förklaringsvärde för alla i skattestrukturen ingående skatter på grund av detta förhållande. Man tittade inte på tullarnas utveckling då man fattade beslut om kommunala inkomster även om det fanns vissa samband inkomsterna emellan via statsbidrag. Framställningen har då emellertid åter kommit in på drivkrafter som hör samman med förändringar i den ekonomiska strukturen.

Den s.k. "ideal type" visar således stora likheter med den svenska utvecklingsbilden. I stor utsträckning kan man också känna igen de utvecklingsdrag som från den föregående analysen sammanfattats i Figur 3 ovan. Den svenska utvecklingen följde således ett generellt mönster med avseende på ett flertal skattetyper, totala inkomster och utgifter. De politiska beslutens betydelse kan tolkas på flera sätt. En möjlighet är att dessa ledde fram till denna struktur. Det fanns ju också vissa betydelsefulla skillnader mellan modellen och den svenska utvecklingen som ger ytterligare stöd för detta. En annan tolkning är att de politiska besluten i sin tur stod under stark påverkan av ekonomiska utvecklingsförlopp i stort. Avvikelserna skulle då tyda på den politiska processens sekundära inverkan och att den bekräftade det ekonomiska utvecklingsförloppet. En tredje möjlighet är att det bakom det generella mönstret låg en växelverkan mellan politiska och ekonomiska faktorer. Enligt detta synsätt skulle den politiska processen vara en nödvändig men inte tillräcklig drivkraft.

Summary

The aim of this thesis is to describe and explain, in qualitative and quantitative terms, major changes in the structure and level of the Swedish tax system during the period of industrialization 1861—1914.

In Chapter 1, previous research in this field is presented and discussed. First, it is established that this period in the Swedish economy can be considered as a transitional phase between two systems of production. International trade and industrial production became increasingly import elements in the agrarian society. These changes can be seen in the state administration as well, both as regards the general tendency towards a monetarization of the economy and the qualitative and quantitative changes in the tax system. No comprehensive description of the structural changes which took place in the tax system during this period has been found. The existing qualitative descriptions of the development of the tax system are incomplete in a number of ways. Either important taxes, such as the so-called ground rents (rents and tithes) and the land-taxes designated for the support of the military system, are not included in the descriptions of changes in the general structure of the tax system found in the literature, or the discussions are limited to only a portion of the period under consideration. The statistical descriptions of the quantitative changes are likewise incomplete. This is the case in the official statistics with regard to important sources of income such as the land-taxes designated for the support of the military system. These taxes were paid in kind and were successively abolished during the period, together with ground rents, which were also levied on the land. The systematic abolition of land-taxes was an important feature in the structural change of the tax system. No comprehensive, detailed quantitative study dealing with the income of the state and local governments for the period as a whole has been found, either in official statistical series or in other investigations. In several studies, attempts have been made to quantify the land-taxes designated for the support of the military system, as well as the income in kind to the local government districts for road maintenance. One of the aims of the present investigation has been to present as complete a quantitative compilation of yearly data regarding the entire tax system as possible. This quantitative study is based on different statistical series of taxes to the state found in the official statistics. These figures have been supplemented by estimates of income not included in the official statistics, as well as by data from the official financial statistics of the local governments.

The qualitative changes in the structure of the tax system are treated in Chap-

ter 2. Here it is observed that the taxes which were abolished during the period under consideration can be characterized as "static" and were levied as fixed "sums", either in money or in kind. It should be noted that preceeding the final abolition of ground rents, certain of the rents which had previously been levied as taxes in kind had been converted to taxes in money. In addition to ground rents and land-taxes designated for the support of the military system, certain so-called "personal" taxes were abolished as well. These can also be characterized as inelastic. A quantitative reduction of similar taxes is noticeable among taxes to local governments, even though these taxes were not totally abolished.

It is possible to distinguish a gradual change in the principles of taxation and the concept of income during the period under consideration. Within the framework of the income and real-estate tax system prevailing at the beginning of the period, there occurred first a movement towards a more general income concept than had previously existed. This was accompanied by a movement away from a system of mutually independent taxes on yields, toward taxation of combined net income. This development culminated after the turn of the century in the introduction of a modern progressive income and property tax, based on personal income-tax returns; this change occurred in two stages, in 1902 and 1910.

Local governments had obtained the right of self-determination with regard to the "general local tax" by the beginning of the period. The "general local tax" was levied upon the taxpayer's taxable income as stipulated for the purpose of the state income and real estate tax. Local tax rates were fixed, however, only after expenditures had been decided and the total source of revenue had been established. Therefore, local tax rates varied greatly. In 1862 local administration was differentiated. It thus became possible to exploit different sources of taxation to finance different kinds of local expenditure.

In sum, there was a tendency to shift from fixed taxes to more elastic taxes. Likewise, one can distinguish a transition from the taxation of relatively speaking decreasing sources of revenue to the taxation of relatively expanding sources.

The quantitative changes in the tax system are dealt with in Chapter 3. The tables upon which this quantitative description is based are presented in an appendix (Bilaga 1). The abolition of ground rents and landtaxes designated for the support of the military system resulted in a considerable fall in state income. The gradual transformation of the older income and real estate tax did not entail any dramatic quantitative changes. The new progressive income and property tax, on the other hand, grew very rapidly after the turn of the century. During the period between the abolition of ground rents and the introduction of the progressive income tax, the level of total state direct taxes was greatly reduced. At the same time, customs receipts increased at a rapid pace. Up until the 1890's and parallel to the expansion of customs receipts, the relative level of taxation rose, from ap-

proximately 7% to about 8% of GNP. Revenue from the "general local tax" increased steadily during the whole period 1876—1914.

The structural changes in the tax system have thus tended to reflect structural changes in the economy. The abolition of ground rents occurred parallel to a decrease in the relative importance of the agrarian sector, while customs receipts increased with the expansion of trade. Taxation on personal income became increasingly important after the rapid expansion of the industrial sector had started in the 1890's. Finally, it is shown in Chapter 3 that the proportion of regressive taxes in the tax system gradually decreased during the period as a whole, while proportional, degressive and progressive taxes became increasingly important.

In Chapter 4, customs receipts, because of their quantitative significance, are the subject of a more detailed analysis. Specific factors which can explain the growth of customs receipts are examined. Previous studies show that customs receipts expanded during the period 1876—1887 primarily due to an increase in imports; tariff rates did not rise nor were they extended to new products. During the period 1888—1899, after much political controversy, an extended protectionist tariff was introduced. In 1888 a tariff designed to protect agricultural production was introduced; this was followed by a protectionist tariff for industry in 1892.

During this latter period, the growth of custom receipts was the result of an extension of the tariff to new products, as well as an increase in the level of tariff rates, combined with an even more rapid growth of imports than had been the case during 1876—1887.

It is paradoxical that one of the most intensive political controversies of the 19th century arose in connection with a development which most authors ascribe to economic factors. In the present study, the specific factors behind the growth of customs receipts are analyzed in depth. The intensive political debate in the Riksdag concerning trade policy dealt mainly with the question of customs to protect agriculture. However, in 1888, the same year that customs on agricultural products were implemented, a committee was appointed to investigate the desirability of instituting customs to protect industry as well. Via the press, all those interested in the question of a protective tariff were urged to submit their viewpoints to the committee. The committee received 365 letters, from individual manufacturers and associations of manufacturers; the letters dealt mainly with the question of protective customs for industry, but the agricultural customs which had newly come into being were also discussed from the point of view of their effect on the cost of production. These letters have been analyzed in the present investigation.

The increase in international trade and foreign competition were cited as arguments for the implementation of customs to protect industry. The growing foreign competition, it was said, was caused by falling prices on foreign goods, which

in turn were a consequence of the fact that the process of industrialization had advanced further in other countries. In addition, it was pointed out that the ability of Swedish industry to compete with foreign production was hampered by its relative backwardness and small-scale. Thus, the level of economic development is brought forward in these letters as a motive to establish tariff rates. The demands presented in the letters corresponded to a great extent to later changes in the tariff rates which were implemented without extensive discussion in the Riksdag. Seen in quantitative terms, customs receipts from protective tariff rates were those which expanded during the period, while customs rates introduced only for financial reasons remained more or less stable. Despite the growing quantitative importance of customs receipts in connection with the abolition of ground rents, moves to increase this source of income were only rarely justified with arguments based on Government finances. The growth of customs receipts was thus not primarily caused by their function as a source of Government finances.

In Chapter 5, general explanations regarding changes in the tax system are considered, and the relationship between specific and general explanations is analyzed. The growth of customs receipts during a transitional period is of central importance in H.H. Hinrich's general theory on changes in the structure of taxation over time. Both the increase in customs receipts and the level and structure of public income are determined at a certain stage by the development of the economy's "openness", which is defined as the proportion of imports in the GNP. The economic development in Sweden during the period 1861—1914 with respect to the increased "openness" of the economy, the growth of customs receipts, the increase of total public income and total income from taxation, the abolition of ground rents, the growth of revenue from the progressive income tax and finally the development with regard to the structure of public expenditure closely resembles the general pattern of development presented by Hinrichs. Other changes identified by Hinrichs and R.A. Musgrave as factors affecting the long-term development of the tax structure, such as "military power" and "egalitarian philosophy", are, however, described by these authors in a very rudimentary manner and for the most part in qualitative terms. Nonetheless, it is clear that the development of the Swedish economy between 1875 and 1890 corresponds to what Hinrichs terms the "break-away" phase of "transitional society" in his "ideal type" for tax structure change during development.

Noter till Kapitel 1

- ¹ Wicksell, K., Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens. Jena 1895, s. 247 f.
- ² Eberstein, G., Om skatt till stat och kommun enligt svensk rätt. Förra delen. Stockholm 1929. Senare delen Stockholm 1932 och 1937.
- ³ Johansson, J., Historik om grundskatterna. Nora 1880.
- ⁴ Thomson, A., Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till landmannapartiets förhistoria I. Lund 1923.
- ⁵ Lagerroth, F., Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk och statshushållning. Malmö 1927.
- ⁶ Hecksher, E.F., Ekonomi och historia. Stockholm 1922.
- ⁷ Heckscher, E.F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före frithetstiden. Andra boken. 1:2. Stockholm 1936.
- ⁸ Hultqvist, P., Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873. Göteborg 1955.
- ⁹ Historisk tidskrift 1982:4. Jordskatteförändringar under industrialiseringsperioden 1861—1914 av Peter Gårestad.
- ¹⁰ Rydin, H.L., P.M. angående det svenska skatteväsendets utveckling. Stockholm 1882.
- ¹¹ Se Thyselius, E., Förteckningar över kommittébetänkanden avgivna åren 1809—1903 (Del I. 1809—1894), s. 437 ff.
- ¹² Skatteregleringskommitténs betänkande III: Skatteregleringskommitténs underdåniga utlåtande och förslag angående skatteförhållandena i riket. Avgivet den 13 september 1882.
- ¹³ Linde, L.G., Sveriges finansrätt. Stockholm 1887.
- ¹⁴ Wicksell, K. a.a.
- ¹⁵ Kuylenstierna, G.W.U. — Olinder, O., Kommunskaften. En populär orientering. Stockholm 1927.
- ¹⁶ Genberg, T., Skatteutvecklingen sedan sekelskiftet. Meddelanden från skattebetalarnas förening. Nr. 76 (1942, nr. 27).
- ¹⁷ SOU 1925:31, "Om vägbeskattningsordnande", innehåller en redogörelse för väghållningsdistriktens organisation och väghållningsskyldighetens utformning under perioden. En beräkning av "väghållningsbördans" storlek görs också. I samband därmed sker även en genomgång av tidigare beräkningar.
Hundra år under kommunalförfattningarna 1862—1962. Kommunernas finanser av G. Fridh och H. Dahlberg. Arbetet kompletterar beskrivningen då det gäller den "allmänna kommunalskatten".
SOU 1943:43, "Del III. Den kommunala skatteutjämningen". Denna utredning innehåller en historik angående den kommunala skatteutvecklingen.
- ¹⁸ Montgomery, A., Svensk tullpolitik 1816—1911. Stockholm 1921. Ingår även i Tull- och traktatkommitténs betänkanden. Stockholm: I. Svensk tullpolitik 1816—1911. Översikt utarbetad på uppdrag av tull- och traktatkommittén. 1921 IV.
- ¹⁹ Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden 36 (SOU 1924:37). Tullsystemets verkningar i Sverige före världskriget. Del I. Stockholm 1924.
- ²⁰ Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden 36 (SOU 1924:38). Tullsystemets verkningar i Sverige före världskriget. Del II. Stockholm 1924.
- ²¹ Statistisk årsbok för Sverige 1914. Utgiven av Statistiska centralbyrån. Stockholm 1914. Tabell 160, s. 177 f.
- ²² SÅ 1916. Tabell 199, s. 220 f.
- ²³ SÅ 1917. Tabell 220, s. 236 f.
- ²⁴ Historisk statistik för Sverige. Statistiska översiktstabeller. Utöver i del I och II publicerade t.o.m. år 1950. Statistiska centralbyrån. Stockholm 1960. Tabell 239, s. 227.
- ²⁵ BiSOS U) Kommunernas fattigvård och finanser 1874—1914. Uppgifterna avser endast landskommuner, stadskommuner, köpingar och landsting.
- ²⁶ SOU 1925:31 a.a.
- ²⁷ Eberstein, G. a.a. s. 11.
- ²⁸ Ibid. s. 13.
- ²⁹ Denna uppställning förekom 1880 enligt Rydin, H. a.a. s. 334.
- ³⁰ Eberstein, G. a.a. s. 13 f.
- ³¹ Ibid. s. 14 f.

- ³² Ibid. s. 14.
³³ Ibid. s. 14 f.
³⁴ Welinder, C., Skattepolitik. Lund 1974, s. 15 f.
³⁵ Eberstein, G. a.a. s. 39.
³⁶ Ibid. s. 39 f.
³⁷ Ibid. s. 683.

Noter till Kapitel 2

- ¹ Jfr. tabellerna "Statsverkets inkomster" i 1885 och 1886 års Rikshufvudböcker. Statskontorets arkiv. Riksarkivet.
² Thomson, A., Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria I. Lund 1923, s. 3 ff. och Hultqvist, P., Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873. Göteborg 1955, s. 29.
³ Johansson, J., Historik om grundskatterna. Nora 1880, s. 2 f. För en översikt av förändringarna se även Historisk Tidskrift 1982:4, Jordskatteförändringar under industrialiseringsperioden 1861—1914 av Peter Gårestad, s. 519 ff.
⁴ Thomson, A. a.a. s. 17.
⁵ Lagerroth, F., Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. Malmö 1927, s. 93.
⁶ Thomson, A. a.a. s. 47 f.
⁷ Ibid. s. 48.
⁸ Hultqvist, P. a.a. s. 35 ff.
⁹ Wicksell, K., Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens. Jena 1895, s. 268.
¹⁰ Thomson, A. a.a. s. 41.
¹¹ Ibid. ss. 43 och 47. Beträffande rustnings- och roteringsbesvärens storlek i förhållande till grundskatterna se Tabell 2, Bilaga 1.
¹² Historisk Tidskrift 1982:4 a.a. s. 35 f.
¹³ Thomson, A. ss. 43 och 65. Se även Lagerroth, F. a.a. s. 138 ff.
¹⁴ Ibid. s. 46.
¹⁵ Heckscher, E.F., Ekonomi och historia. Stockholm 1922, s. 91 ff.
¹⁶ Ibid. s. 92.
¹⁷ Heckscher, E.F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före

- frihetstiden. Andra boken. I:2. Stockholm 1936, s. 290.
¹⁸ Historisk Tidskrift 1982:4 a.a. s. 520.
¹⁹ Lagerroth, A. a.a. s. 17 f.
²⁰ Historisk Tidskrift 1982:4 a.a. s. 524.
²¹ Ibid. s. 525.
²² Wicksell, K. a.a. s. 260.
²³ Lagerroth, F. a.a. s. 44.
²⁴ Widell, L., Sveriges finanser under senare hälften av 1800-talet. Ett försök till en allmän svensk finansstatistik I. Lund 1900, s. 118 ff.
²⁵ Statsvetenskaplig Tidskrift 1901. Några siffror rörande beskattningen i Sverige av Ludvig Widell, s. 130.
²⁶ Lagerroth, F. a.a. s. 27.
²⁷ Rydin, H.L., P.M. angående det svenska skatteväsendets utveckling. Stockholm 1882, s. 342.
²⁸ 1810 gjordes ett försök med progressiv inkomstbeskattning. Denna varade endast till 1812, då man återgick till det gamla bevillningssystemet. Se Åkerman, S., Skattereformen 1810. Ett experiment med progressiv inkomstskatt. Västerås 1967.
²⁹ Rydin, H.L. a.a. s. 292 f.
³⁰ Ibid. s. 342.
³¹ Ibid. s. 292.
³² Ibid. s. 342.
³³ Linde, L.G., Sveriges finansrätt. Stockholm 1887, s. 338.
³⁴ Eberstein, G., Om skatt till stat och kommun enligt svensk rätt. Förra delen. Stockholm 1929. Senare delen. Stockholm 1932 och 1937, s. 122.
³⁵ Ibid. s. 122. Beträffande 1861 års skattereform se även Berglund, K.-Å., 1861 års skattereform. Opublicerad 3-betygsuppsats vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala, odaterad.
³⁶ Eberstein, G. a.a. s. 122 ff.
³⁷ Ibid. s. 122 ff.
³⁸ Rydin, H.L. a.a. s. 347 f.
³⁹ Ibid. s. 348.
⁴⁰ Eberstein, G. a.a. s. 127.
⁴¹ Rydin, H.L. a.a. s. 348.
⁴² Eberstein, G. a.a. s. 129.
⁴³ Ibid. s. 122 f.
⁴⁴ Ibid. s. 129.
⁴⁵ Ibid. s. 126.
⁴⁶ Ibid. s. 126 ff. Beträffande utvecklingen i riktning mot progressiv beskattning se även Dahlgren, S., Att beskatta förmögen-

- het. Problem och lösningar 1800—1910. Historisk tidskrift 1970.
- ⁴⁷ Genberg, T., Skatteutvecklingen sedan sekelskiftet. Meddelanden från skattebetalarnas förening. Nr. 76 (1942, nr. 27), s. 4.
- ⁴⁸ Eberstein, G. a.a. s. 131.
- ⁴⁹ Genberg, T. a.a. s. 5.
- ⁵⁰ Eberstein, G. a.a. s. 832 ff.
- ⁵¹ SOU 1943:43, "Del III. Den kommunala skatteutjämningen", s. 272.
- ⁵² Ibid. s. 254.
- ⁵³ Eberstein, G. a.a. s. 833 f.
- ⁵⁴ SOU 1925:31, "Om vägbeskattningens ordnande", s. 6.
- ⁵⁵ Eberstein, G. a.a. s. 837 ff.
- ⁵⁶ Kuylenstierna, G.W.U. — Olinder, O., Kommunkatten. En populär orientering. Stockholm 1927, s. 132.
- ⁵⁷ Eberstein, G. a.a. s. 835.
- ⁵⁸ Ibid. s. 834 ff.
- ⁵⁹ Ibid. s. 833.
- ⁶⁰ SOU 1943:43 a.a. s. 272.
- ⁶¹ Rydin, H.L. a.a. s. 325.
- ⁶² Ibid. s. 324.
- ⁶³ Ibid. s. 351 f.
- ⁶⁴ Ibid. s. 342.
- ⁶⁵ Ibid. s. 293.
- ⁶⁶ Ibid. s. 342.
- ⁶⁷ Kuylenstierna, C.W.U. — Olinder, O. a.a. s. 26.
- ⁶⁸ Eberstein, G. a.a. s. 686 ff.
- ⁶⁹ SOU 1943:43 a.a. s. 688.
- ⁷⁰ Kuylenstierna, C.W.U. — Olinder, O. a.a. s. 48.
- ⁷¹ Ibid. s. 26.
- ⁷² SOU 1943:43 a.a. s. 251 ff.
- ⁷³ Den kommunala rösträtten var 1862 fortfarande knuten till kommunalskattens storlek. Se Kuylenstierna, C.W.U. — Olinder, O. a.a. s. 53. Med den "likställighetsprincip" som eftersträvades 1862, avsågs att förmögenhetsförhållandena i allmänhet, i stället för inkomstlag och sysselsättning skulle vara normerande för kommunala rättigheter och skyldigheter. "Likställighetsprincipen" syftade på likställighet mellan de olika inkomster som erhöles av fastighetsägare, näringsidkare och övriga inkomsttagare. Denna princip genomfördes dock endast för den allmänna kommunalskatten i stad. På landsbygden genomfördes inte denna förrän 1892, i samband med grundskatternas definitiva avskrivande. Till dess gällde i stort sett att jordbruksfastighet på landet skulle skatta dubbelt så högt, i förhållande till beviljningen, som andra beskattningsföremål. Se Eberstein, G. a.a. s. 690 f.
- ⁷⁴ Eberstein, G. a.a. s. 690 ff.
- ⁷⁵ Hundra år under kommunalförfattningarna 1862—1962. Kommunernas finanser av G. Fridh — H. Dahlberg, s. 450.
- ⁷⁶ Eberstein, G. a.a. s. 691.
- ⁷⁷ Ibid. s. 693.
- ⁷⁸ Ibid. s. 693 f.
- ⁷⁹ Kuylenstierna, C.W.U. — Olinder, O. a.a. s. 58.
- ⁸⁰ Fastläsningen av jordens skattläggning berörde alla skatter som uttogs efter samma principer som grundskatterna.

Noter till Kapitel 3

- ¹ Beträffande dessa se Historisk tidskrift 1982:4, Gårestad, P. a.a. s. 527 ff.
- ² Widell, L., Sveriges finanser under senare hälften av 1800-talet. Ett försök till en allmän svensk finansstatistik. I. Lund 1900, s. 101 ff.
- ³ Wicksell, K. a.a. s. 255.
- ⁴ Montgomery, A., Industrialismens genombrott i Sverige. Surte 1970, s. 284.
- ⁵ Vad angår beräkningarna av inlaget regressiva skatter i Tabell 21, Bilaga 1, så föreligger vissa begränsningar. Samtliga av de skatter som ingår i Figur 2, Kapitel 2, har inte kunnat inkluderas. Stämpelmedlen har inte varit möjligt att dela upp på regressiva och proportionella skatter. Samma sak gäller kommunalskatter under rubrikerna "skatt in natura" och "skatt utdebiterad efter annan grund". Dessa har således inte heller inkluderats i den totala skatten vid beräkningen av den regressiva andelen.

Noter till Kapitel 4

- ¹ Landes, D.S., The Unbound Prometheus, Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present, Cambridge University Press 1969, s. 231 ff. Med några få års undantag kan perioden 1817—1896 betecknas som

- en deflationsperiod i den europeiska ekonomin.
- ² Jörberg, L., Ekonomisk historia, jordbruksstatistik och depression. Historisk tidskrift 1967. Andra följden, trettionde årgången, s. 97.
 - ³ Landes, D.S. a.a. ss. 231, 233 och 234.
 - ⁴ Detta behandlas av Jörberg, L. a.a. s. 99.
 - ⁵ Tull- och traktatkommitténs betänkanden, Stockholm. 5. Tabeller till belysning av det svenska jordbrukets utveckling 1871—1919 jämte anmärkningar till densamme. tabell 4 a. Åkerjordens användning i hela riket åren 1871—1915, i hektar, s. 18.
 - ⁶ Svensson, J., Jordbruk och depression 1870—1900. En kritik av statistikens utvecklingsbild. Lund 1965.
 - ⁷ Ibid. s. 83 f.
 - ⁸ Kuylenstierna, C.W.U. — Olinder, O., Kommunalskatten. Stockholm 1927, s. 30 ff.
 - ⁹ SOU 1933:4. Skatteutjämningsberedningen III. Stockholm 1933, s. 17 ff.
 - ¹⁰ Widell, L., Några siffror rörande beskattningen i Sverige. I Statsvetenskaplig tidskrift 1901, s. 312 ff.
 - ¹¹ Hultqvist, P., Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873. Göteborg 1955, ss. 12 och 93.
 - ¹² Eberstein, G. a.a. s. 683 ff.
 - ¹³ Thomson, A., Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Lund 1923. Hultqvist, P., Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873. Göteborg 1955. Dessa är arbeten som ingående behandlar den omfattande riksdagsdebatten i grundskatte- och försvarsfrågorna under en lång period före det första tillfället för avskrivning år 1885.
 - ¹⁴ Gårestad, P., Jordskatteförändringar under industrialiseringsperioden 1861—1914. Historisk tidskrift 1982:4, s. 521 ff. Här behandlas översiktligt hur systemet med indelta inkomster fungerade.
 - ¹⁵ Skatteregleringskommitténs betänkande III. Skatteregleringskommitténs underdåniga utlåtande och förslag angående skatteförhållandena i riket, afgivet den 13 september 1882. Stockholm 1882, s. 68 ff. Från denna kommittés arbete utgavs i särtryck Joh. Johansson, Historik om grundskatterna. Nora 1881. Samme författare utgav Försvar och grundskatter. Öfversigter och jemförelser i sammandrag. Stockholm 1884.
 - ¹⁶ Elvander, N., Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865—1922. Uppsala 1961, s. 19 ff.
 - ¹⁷ Gårestad, P. a.a. s. 524.
 - ¹⁸ Eberstein, G. a.a. s. 130 f.
 - ¹⁹ Svensk ekonomi, Södersten B. (red.), "Svensk ekonomi under 100 år" av Lenart Jörberg, s. 33. Både import och export ökade från 1890 fram till 1910 svagare än BNP.
 - ²⁰ Montgomery, A., Svensk tullpolitik 1816—1911. Stockholm 1921. Ingår även i Tull- och traktatkommitténs betänkanden. Stockholm: 1, Svensk tullpolitik 1816—1911. Översikt utarbetad på uppdrag av tull- och traktatkommittén. 1921 IV.
 - ²¹ Håstad, E., Tullstridens val och folkmeningen. Särtryck ur festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz. Uppsala 1941, s. 105 f.
 - ²² Ibid. s. 123.
 - ²³ Petré, T., Ministären Themptander. Uppsala 1945.
 - ²⁴ Ibid. s. 46 ff.
 - ²⁵ Hultqvist, P. a.a. s. 81.
 - ²⁶ Kenwood, A.G. — Lougheed, A.L., The Growth of the International Economy 1820—1960, s. 85 f.
 - ²⁷ Hultqvist, P. a.a. s. 89.
 - ²⁸ Widell, L. a.a. s. 135.
 - ²⁹ Montgomery, A. a.a. s. 115 ff.
 - ³⁰ Kommittébeträffande. Förslag till tulltaxa. Stockholm 1891. Bilaga 3: Jemförande öfversigt af de vid ingången af hvarje årtionde under perioden 1830—1890 gällande tullsatser å viktigare i tulltaxan upptagna artiklar, s. 42 ff.
 - ³¹ Hultqvist, P. a.a. s. 81 ff.
 - ³² Montgomery, A. a.a. s. 118 f.
 - ³³ Ibid. s. 125 ff.
 - ³⁴ Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden 36 (SOU 1924:37). Tullsystemets verkningar i Sverige före världskriget. Del I. Stockholm 1924, s. 2.
 - ³⁵ K.B. 1891 a.a. s. 42 ff.
 - ³⁶ Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden 36 (SOU 1924:38). Tull-

- systemets verkningar i Sverige före världskriget. Del II. Stockholm 1924, s. 7 ff.
- ³⁷ Montgomery, A. a.a. s. 130.
- ³⁸ Ibid. s. 132.
- ³⁹ Ibid. s. 115 f.
- ⁴⁰ Ibid. s. 119 f.
- ⁴¹ Ibid. s. 124 f.
- ⁴² Hultqvist, P. a.a. s. 88.
- ⁴³ Ibid. s. 282.
- ⁴⁴ Carlsson, S. — Rosén, J., *Svensk historia 2* av Sten Carlsson. Stockholm 1970, s. 429.
- ⁴⁵ SOU 1924:38. Bilaga 1, s. 5 ff.
- ⁴⁶ SOU 1924:37, s. 2.
- ⁴⁷ Montgomery, A. a.a. s. 166.
- ⁴⁸ Ibid. ss. 166 f. och 175 f.
- ⁴⁹ Kommittébetänkande. Förslag till tull-taxa. Stockholm 1891. Bilaga 3 a.a. s. 59.
- ⁵⁰ Montgomery, A. a.a. s. 167.
- ⁵¹ SOU 1924:37, s. 6.
- ⁵² Montgomery, A. a.a. s. 167 ff.
- ⁵³ SOU 1924:37, s. 6.
- ⁵⁴ Montgomery, A. a.a. s. 168.
- ⁵⁵ SOU 1924:38. Bilaga 1, s. 6 ff.
- ⁵⁶ Montgomery, A. a.a. s. 135 f.
- ⁵⁷ Ibid. s. 137 ff.
- ⁵⁸ Ibid. s. 142 f.
- ⁵⁹ Ibid. s. 140 ff.
- ⁶⁰ Ibid. s. 145.
- ⁶¹ Ibid. s. 149.
- ⁶² Carlsson, S. — Rosén, J. a.a. s. 432.
- ⁶³ Montgomery, A. a.a. s. 164.
- ⁶⁴ Ibid. s. 149.
- ⁶⁵ Ibid. s. 143.
- ⁶⁶ Ibid. s. 148 ff.
- ⁶⁷ Ibid. s. 148.
- ⁶⁸ Ibid. s. 148.
- ⁶⁹ Carlsson, S. — Rosén, J. a.a. s. 429.
- ⁷⁰ Montgomery, A. a.a. s. 150.
- ⁷¹ Ibid. s. 159.
- ⁷² Carlsson, S. — Rosén, J. a.a. s. 430.
- ⁷³ Montgomery, A. a.a. s. 160.
- ⁷⁴ Carlsson, S. — Rosén, J. a.a. s. 431.
- ⁷⁵ Petré, T. a.a. s. 196 ff.
- ⁷⁶ Carlsson, S. — Rosén, J. a.a. s. 430.
- ⁷⁷ Ibid. s. 431 och Andersson, I., *Sveriges historia*. Stockholm 1982, s. 382 samt Lewin, L., *Ideologi och strategi*. Svensk politik under 100 år. Lund 1984, s. 59.
- ⁷⁸ Lewin, L. a.a. s. 55.
- ⁷⁹ Ibid. s. 93 ff.
- ⁸⁰ Ibid. s. 68 f.
- ⁸¹ Montgomery, A. a.a. s. 149.
- ⁸² Ibid. s. 150.
- ⁸³ Ibid. s. 156.
- ⁸⁴ Ibid. s. 171.
- ⁸⁵ Ibid. s. 173 f.
- ⁸⁶ Jfr. Kungl. Maj:ts proposition nr. 9, 1892, s. 47 och Riksdagens skrivelse nr. 102, 21 maj 1892, s. 71.
- ⁸⁷ Montgomery, A. a.a. s. 182 f.
- ⁸⁸ SOU 1924:37, del I, s. 31.
- ⁸⁹ Den år 1888 tillsatta tullkommitténs arkiv. Skrivelser inkomna mellan 1888 och 1891. Se bilaga 2. Skrivelsernas nummer i arkivet anges inom parentes.
- ⁹⁰ SOU 1924:37, s. 14.
- ⁹¹ Ibid. s. 31. Enligt Kenwood, A.G. — Loughheed, A.L. a.a. var List i "Det nationella systemets politiska ekonomi", 1841, starkt influerad av Alexander Hamilton som formulerade grunderna för det protektionistiska argumentet i "Report on Manufactures", 1791. I denna rapport till den amerikanska kongressen betonades vikten av självförsörjning beträffande manufakturindustri och en stor konsumentgrupp utanför jordbruket. Detta var nödvändigt för ett stabilt och blomstrande jordbruk. Manufakturindustrin skulle uppmuntras genom ett subsidiesystem och skyddstullar mot utländsk konkurrens. Syftet var att åstadkomma samma storskaliga produktion och lönsamhet som de utländska konkurrenterna. List var kritisk mot de klassiska ekonomernas ignorans gentemot nationernas olika ekonomiska styrka. Ett lands handelspolitik var relaterad till landets ekonomiska utvecklingsnivå varför det var felaktigt att föreslå en politik som universellt tillämplig. Övergången från jordbruksekonomi till industrination måste ske under en protektionistisk politik medan den kommersiella kapitalismen dessförinnan liksom den efterföljande industrikapitalismen blomstrade bäst under frihandel, s. 81.
- ⁹² Ibid. s. 31.
- ⁹³ Ibid. s. 43.
- ⁹⁴ Ibid. s. 44.
- ⁹⁵ Montgomery, A. a.a. s. 170.
- ⁹⁶ K.B. 1891, a.a. s. III f.
- ⁹⁷ Ibid. s. VII.
- ⁹⁸ Tullkommitténs betänkande 1882: I angående näringarnas ställning. Stockholm 1882.

- ⁹⁹ Ibid. s. 49 ff.
¹⁰⁰ Montgomery, A. a.a. s. 181.
¹⁰¹ Ibid. s. 184.
¹⁰² Ibid. s. 197.
¹⁰³ Ibid. s. 212.
¹⁰⁴ Ibid. s. 196.
¹⁰⁵ Ibid. s. 196 f.
¹⁰⁶ Ibid. s. 197.
¹⁰⁷ Ibid. s. 198.
¹⁰⁸ Ibid. s. 200.
¹⁰⁹ Ibid. s. 201.
¹¹⁰ Ibid. s. 203.
¹¹¹ Ibid. s. 203 f.
¹¹² Ibid. s. 204.
¹¹³ Ibid. s. 209.
¹¹⁴ Ibid. s. 218.
¹¹⁵ Ibid. s. 218 f.
¹¹⁶ Ibid. s. 218.
¹¹⁷ Ibid. s. 219.
¹¹⁸ Ibid. s. 223.
¹¹⁹ Ibid. s. 224.
¹²⁰ Ibid. s. 226 f.
¹²¹ SOU 1924:38, del II, s. 6 ff. Tabell: Tullsatserna för vissa viktigare varuslag åren 1882—1914. De procentsiffror som förekommer har uppgivits inom parentes. Siffrorna avser den genomsnittliga tullen 1912—1914 i procent av 1914 års medelimportvärde, vilket är det första år för vilket importvärdeuppgifter finns att tillgå.
¹²² Ibid. s. 231 f.
¹²³ Ibid. s. 208.
¹²⁴ Ibid. s. 205.
¹²⁵ Ibid. s. 213.
¹²⁶ Ibid. s. 211.
¹²⁷ Ibid. s. 213.
¹²⁸ Ibid. s. 197.
¹²⁹ Ibid. s. 209 f.
¹³⁰ Statistiska meddelanden. Ser. A. Band III:1. Statistisk översikt av det svenska näringslivets utveckling åren 1870—1915. Stockholm 1919, s. 46.

Noter till Kapitel 5

- ¹ Musgrave, R.A., Fiscal Systems. Yale University Press 1969, s. 125 ff.
² Ibid. s. 130 f.
³ Ibid. s. 132.
⁴ Ibid. s. 135.
⁵ Ibid. s. 136.
⁶ Ibid. s. 133.
⁷ Ibid. s. 140. Figur 6—1.
⁸ Ibid. s. 138 f. Table 6—1. Musgrave har siffror från 1880 för Storbritannien, från 1881 för Tyskland utan separat redovisning över tullinkomster och från 1890 för Förenta Staterna.
⁹ Hinrichs, H.H., A General Theory of Tax Structure Change during Economic Development. Cambridge 1966, s. 97.
¹⁰ Ibid. s. 98 ff. För en översikt av denna teori hänvisas också till Rodrigues, E., Offentlig inkomstexpansion, 1980, s. 12 f.
¹¹ Hinrichs, H.H. a.a. s. 92 f.
¹² Redogörelsen för de olika förklaringsnivåerna och deras tänkbara inbördes samband följer här till stora delar D. Tarschys framställning i Offentlig sektor i tillväxt. Uddevalla 1976. Tarschys, D., De offentliga utgifternas tillväxt: nio förklaringsstyper, s. 14 f.
¹³ Hinrichs, H.H. a.a. ss. 79 och 94.
¹⁴ Ibid. s. 98.
¹⁵ Gellerman, O., Staten och jordbruket 1867—1918. Uppsala 1958, s. 10.
¹⁶ Hinrichs, H.H. a.a. s. 36 f.
¹⁷ Ibid. s. 1 f.
¹⁸ För definitioner och systematisering se ibid. s. XV. XVI och Tabell XXIV, s. 105.
¹⁹ För en utförligare översikt av detta system och dess avveckling hänvisas till Gårestad, P. a.a.
²⁰ Wickell, K. a.a. s. 279 understryker också att tullhöjningarna efter 1888 inte motiverades av finansiella behov. Ett uttalande från regeringen gjordes att de ökade inkomsterna åtminstone delvis skulle användas till att förbättra arbetarklassens villkor. Man pekade således på ett utrymme för reformer.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet, Stockholm (RA).

Statskontorets arkiv: Rikshufvudboken 1861—1883.

1888—1891 års tullkommittés arkiv (TA).

Tryckta källor och litteratur

Andersson, I., Sveriges historia. Stockholm 1982.

Berglund, K.-Å., 1861 års skattereform. Opublicerad 3-betygsuppsats vid Historiska institutionen. Uppsala universitet. Uppsala, odaterad.

Betänkande avgivet den 18 maj 1900. Den för utredning angående ändrade grunder för den kommunala beskattningen i nåder tillsatta kommitté. Stockholm 1900. (K.B. 18 maj 1900).

Kommittébeträkande. Förslag till tulltaxa. Stockholm 1891. Bilaga 3.

Skatteregleringskommitténs *betänkande* III. Skatteregleringskommitténs underdåniga utlåtande och förslag angående skatteförhållandena i riket, afgivet den 13 september 1882. Stockholm 1882.

Tullkommitténs *betänkande* 1882:I angående näringarnas ställning. Stockholm 1882.

Tull- och traktatkommitténs *betänkande*. Stockholm. 5. Tabeller till belysning av det svenska jordbrukets utveckling 1871—1919 jämte anmärkningar till densamme.

BiSOS H) Kongl. Maj:ts Befallningshavandes femårsberättelser 1861—1865 och 1866—1870.

BiSOS U) Kommunernas fattigvård och finanser 1874—1914. (K.F.o.F.)

BiSOS V) Brännvinstillverkning och försäljning 1873—1910.

Carlsson, S. — Rosén, J., Svensk historia 2 av Sten Carlsson. Stockholm 1970.

Eberstein, G., Om skatt till stat och kommun enligt svensk rätt. Förra delen. Stockholm 1929. Senare delen. Stockholm 1932 och 1937.

Elvander, N., Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865—1922. Uppsala 1961.

Gellerman, O., Staten och jordbruket 1867—1918. Uppsala 1958.

Heckscher, E.F., Ekonomi och historia. Stockholm 1922.

Heckscher, E.F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före frihetstiden. Andra boken. I:2. Stockholm 1936.

Hinrichs, H.H., A General Theory of Tax Structure Change during Economic Development. Cambridge 1966.

Historisk statistik för Sverige. Statistiska översiktstabeller. Utöver i del I och II publicerade t.o.m. år 1950. Statistiska centralbyrån. Stockholm 1960.

Dahlgren, S., Att beskatta förmögenhet. Problem och lösningar 1800—1910. *Historisk tidskrift* 1970.

- Gårestad, P., Jordskatteförändringar under industrialiseringsperioden 1861—1914. *Historisk tidskrift* 1982:4.
- Jörberg, L., Ekonomisk historia, jordbruksstatistik och depression. *Historisk tidskrift* 1967.
- Hultqvist, P., Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873. Göteborg 1955.
- Hundra år under kommunalförfattningarna 1862—1962. Kommunernas finanser av G. Fridh och H. Dahlberg. Stockholm 1962.
- Håstad, E., Tullstridens val och folkmeningen. Särtryck ur festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz. Uppsala 1941.
- Johansson, J., Historik om grundskatterna. Nora 1880.
- Johansson, Ö., The Gross Domestic Product of Sweden and Its Composition 1861—1955. Uppsala 1967.
- Kapital-konto till Rikshufvudboken med dertill hörande tablåer och bilagor. 1874—1883. Stockholm.
- Kenwood, A.G. — Lougheed, A.L., The Growth of the International Economy 1820—1960, George Allen & Unwin Ltd. 1971.
- Kungl. Maj:ts proposition nr. 9.
- Kuylenstierna, G.W.U. — Olinder, O., Kommunalskatten. En populär orientering. Stockholm 1927.
- Lagerroth, F., Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. Malmö 1927.
- Landes, D.S., The Unbound Prometheus. Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present. Cambridge University Press 1969.
- Lewin, L., Ideologi och strategi. Svensk politik under 100 år. Lund 1984.
- Linde, L.G., Sveriges finansrätt. Stockholm 1887.
- Genberg, T., Skatteutvecklingen sedan sekelskiftet. *Meddelanden från skattebetalarnas förening*. Nr. 76 (1942, nr. 27).
- Montgomery, A., Industrialismens genombrott i Sverige. Surte 1970.
- Montgomery, A., Svensk tullpolitik 1816—1911. Stockholm 1921. Ingår även i Tull- och traktatkommitténs betänkanden. Stockholm: 1. Svensk tullpolitik 1816—1911. Översikt utarbetad på uppdrag av tull- och traktatkommittén. IV. Stockholm 1921.
- Musgrave, R.A., Fiscal Systems. Yale University Press. New Haven 1969.
- Offentlig sektor i tillväxt. Uddevalla 1976. ”De offentliga utgifternas tillväxt: nio förklarings typer” av D. Tarschys.
- Petré, T., Ministären Themptander. Uppsala 1945.
- Riksdagens skrivelse nr. 102, 21 maj 1892. Stockholm.
- Rodriguez, E., Offentlig inkomstexpansion. En analys av drivkrafterna bakom de offentliga inkomsternas utveckling i Sverige under 1900-talet. Uppsala 1980.
- Rydin, H.L., P.M. angående det svenska skatteväsendets utveckling. Stockholm 1882.
- SOU 1924:37. Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden 36. Tullsystemets verkningar i Sverige före världskriget. Del I. Stockholm 1924.
- SOU 1924:38. Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden 36. Tullsystemets verkningar i Sverige före världskriget. Del II. Stockholm 1924.
- SOU 1925:31. Om vägbeskattningens ordnande. En undersökning i anledning av 1921 års kommunalskattekommitténs betänkande angående den kommunala beskattningen. Stockholm 1925.
- SOU 1933:4. Skatteutjämningsberedningen III. Principbetänkande med förslag till skat-

- teutjämnannde åtgärder genom överflyttning till staten eller till större kommunala utdebiteringsområden av kostnader för kommunala förvaltningsuppgifter. Stockholm 1933.
- SOU 1943:43*. Del III. Den kommunala skatteutjämningen. Kommunalskatteberedningen. Betänkande med förslag till omläggning av den kommunala beskattningen. Stockholm 1943.
- Statistisk tidskrift*: Häfte 39. 1874 (ST).
- ST 1905.
- ST 1913.
- Statistisk årsbok för Sverige* 1914. Utgiven av Statistiska centralbyrån. Stockholm 1914 (SÅ).
- SÅ 1916.
- SÅ 1917.
- SÅ 1928.
- Statistiska meddelanden*. Ser. A. Band III: 1. Statistisk översikt av det svenska näringslivets utveckling åren 1870—1915. Stockholm 1919.
- Statsvetenskaplig tidskrift* 1901. Några siffror rörande beskattningen i Sverige I och II av Ludvig Widell.
- Strömberg, H.*, Kommunalrätt. Lund 1967.
- Svensk ekonomi*, Södersten, B. (red.), "Svensk ekonomi under 100 år" av Lennart Jörberg. Stockholm 1982.
- Svensk författningssamling* 1860, No. 50; 1863 No. 68.
- Svensson, J.*, Jordbruk och depression 1870—1900. En kritik av statistikens utvecklingsbild. Lund 1965.
- Thomson, A.*, Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till landmannapartiets förhistoria. I. Lund 1923.
- Thyselius, E.*, Förteckningar över kommittébetänkanden avgivna åren 1809—1903 (Del I. 1809—1894).
- Welinder, C.*, Skattepolitik. Lund 1974.
- Wicksell, K.*, Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens. Jena 1895.
- Widell, L.*, Sveriges finanser under senare hälften av 1800-talet. Ett försök till en allmän svensk finansstatistik. I. Lund 1900.
- Åkerman, S.*, Skattereformen 1810. Ett experiment med progressiv inkomstskatt. Västerås 1967.

Bilagor

Förteckning över bilagor

Bilagor

Bilaga 1. Tabeller

Tabell 1.	Total skatt och stämpelskatt fördelat på direkt och indirekt samt statlig och kommunal skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	196
Tabell 2.	Den statliga direkta skattens fördelning på olika typer av direkt skatt samt stämpelskatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	200
Tabell 3.	Den statliga indirekta skattens fördelning på olika typer av indirekt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	208
Tabell 4.	Den totala kommunala direkta skattens fördelning på olika typer av direkt skatt 1861—1914. (Tabellerna 6 + 7 + 8). Milj. kronor. Löpande priser	212
Tabell 5.	Den kommunala direkta skattens fördelning på olika typer av kommuner 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	216
Tabell 6.	Direkt skatt till landskommuner, stadskommuner och köpingar. Fördelning på olika typer av direkt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	220
Tabell 7.	Direkt skatt till landstingen. Fördelningen på olika typer av direkt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	224
Tabell 8.	Direkt skatt till våghållningsdistrikten. Fördelning på olika typer av direkt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	226
Tabell 9.	Den kommunala indirekta skattens fördelning på olika typer av indirekt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	230
Tabell 10.	Den kommunala indirekta skattens fördelning på olika typer av kommuner 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser	232
Tabell 11.	Totala offentliga inkomster och skatter åren 1861/65 — 1911/15	236
Tabell 12.	Totala tullinkomsternas andel i procent av det totala importvärdet 1861—1914	239
Tabell 13.	Import i procent av BNP	240
Tabell 14.	Total direkt skatt och stämpelmedel samt total indirekt skatt i procent av bruttonationalprodukten och den totala beskattningen 1861—1914	242
Tabell 15.	Den totala statliga skatten och stämpelmedlen samt den totala kommunala skatten i procent av bruttonationalprodukten 1861—1914	244
Tabell 16.	Statlig och kommunal direkt och indirekt skatt i procent av bruttonationalprodukten 1861—1914	246
		193

Tabell 17. De olika statliga direkta skatternas och stämpelmedlens utveckling i procent av den totala skatten 1861—1914	248
Tabell 18. De olika kommunala direkta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1875—1914	250
Tabell 19. De olika statliga indirekta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1861—1914	252
Tabell 20. De olika kommunala indirekta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1875—1914	254
Tabell 21. Fördelning på regressiva, proportionella/degressiva och progressiva skatter. Milj. kronor	256

Bilaga 2. Skrivelser

Utdrag och referat med kommentarer. Skrivelser till den kommitté som tillsattes 1888 för att utreda tullfrågan	261
--	-----

Bilaga 1

Tabeller

En sammanställning av grundläggande data och beräkningar över skatteutvecklingen 1861—1914

Teckenförklaringar till Bilaga 1

I nedanstående tabeller förekommer följande tecken:

- x = Skatten uttogs inte
- = Uppgifter om skattens storlek saknas
- () = Då en siffra omges av parentes innebär det att uppgiften baseras på någon form av beräkning, uppskattning eller antagande som gjorts i föreliggande arbete. Parentes anges endast på den aggregrationsnivå där beräkningen gjordes första gången

Ovannämnda tecken kan också förekomma i kombination i de tabeller där olika serier summerats.

18,43 = Horisontellt streck mellan två siffror som ingår i en serie markerar en viktigare förändring av ifrågavarande skatt. Förändringens art framgår av kommentaren till berörda tabell och i det kvalitativt beskrivande avsnittet om de olika skattereformernas utformning

20,71 = Nothänvisning i en tabell avser den fotnoterade siffran och de föregående siffrorna om inget annat anges

18,99

17,43¹

Tabell 1. *Total skatt och stämpelmedel fördelat på direkt och indirekt samt statlig och kommunal skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser.*

	1 Samtliga skatter och stäm- pelmedel (Tab. 1, kol. 8 + 9)	2 Total direkt skatt och stämpel- medel (Tab. 1, kol. 4 + 5)	3 Total indirekt skatt (Tab. 1, kol. 6 + 7)	4 Statlig direkt skatt och stämpel- medel (Tab. 2)	5 Kommun- al direkt skatt (Tab. 5)	6 Statlig indirekt skatt (Tab. 3)	7 Kommun- al in- direkt skatt (Tab. 9)	8 Total statlig skatt och stämpel- medel (Tab. 1, kol. 4 + 6)	9 Total kommunal skatt (Tab. 5 + 9)
1861	55,26	(33,87)	21,40	17,23	—	21,40	—	38,63	(16,63)
62	54,96	(34,35)	20,58	17,89	—	20,58	—	38,47	(16,49)
63	58,50	(35,98)	22,50	17,88	—	22,50	—	40,38	(18,12)
64	58,07	(35,25)	22,83	17,32	—	22,83	—	40,15	(17,92)
1865	60,09	(36,05)	24,04	17,20	—	24,04	—	41,24	(18,85)
66	56,76	(34,28)	22,47	16,97	—	22,47	—	39,44	(17,32)
67	53,69	(32,91)	20,77	17,12	—	20,77	—	37,89	(15,80)
68	56,98	(35,21)	21,79	17,77	—	21,79	—	39,56	(17,42)
69	57,37	(33,39)	23,99	17,34	—	22,43	1,56	39,77	(17,60)
1870	65,63	(37,08)	28,55	17,43	—	26,80	1,75	44,23	(21,40)
71	74,39	(41,73)	32,66	16,88	—	30,83	1,83	48,96	(25,43)
72	77,35	(43,08)	34,25	18,29	—	32,27	1,98	50,56	(26,79)
73	87,55	(47,36)	40,21	18,02	—	38,05	2,16	56,07	(31,48)
74	98,57	(51,85)	46,67	18,63	17,88	43,39	3,28	62,02	(36,55)
1875	92,07	(48,52)	43,52	19,06	20,78	39,45	4,07	58,51	(33,56)
76	96,16	49,46	46,70	19,14	30,32	41,55	5,15	60,69	35,47
77	95,00	50,21	44,79	19,01	31,20	39,48	5,31	58,49	36,51
78	93,29	51,05	42,24	18,95	32,10	36,50	5,74	55,45	37,84
79	95,83	53,16	42,67	20,94	32,22	37,21	5,46	58,15	37,68
1880	102,63	54,39	48,24	21,41	32,98	42,90	5,34	64,31	38,32
81	107,82	55,53	52,29	21,64	33,89	46,44	5,85	68,08	39,74
82	106,99	56,87	50,12	21,78	35,09	44,42	5,70	66,20	40,79
83	108,00	55,98	52,02	20,11	35,87	46,89	5,13	67,00	41,00
84	109,73	56,24	53,49	19,58	36,66	48,24	5,25	67,82	41,91
1885	111,32	57,16	54,16	19,86	37,30	48,90	5,26	68,76	42,56
86	109,16	56,09	53,07	17,85	38,24	47,79	5,28	65,64	43,52
87	105,14	55,61	49,53	17,45	38,16	43,69	5,84	61,14	44,00
88	114,03	55,37	58,66	17,27	38,10	52,38	6,28	69,65	44,38
89	118,81	55,61	63,20	17,29	38,32	56,93	6,27	74,22	44,59
1890	122,47	56,66	65,81	17,22	39,44	59,30	6,51	76,52	45,95
91	118,90	58,11	60,79	16,89	41,22	54,14	6,65	71,03	47,87
92	120,00	59,22	60,78	16,91	42,31	54,03	6,75	70,94	49,06
93	124,19	61,99	62,20	18,38	43,61	54,96	7,24	73,34	50,85
94	132,76	66,09	66,67	21,43	44,66	58,90	7,77	80,33	52,43
1895	137,81	67,60	70,21	22,61	44,99	62,34	7,87	84,95	52,86
96	139,06	63,87	75,19	18,53	45,34	66,73	8,46	85,26	53,80
97	147,81	64,64	83,17	18,37	46,27	74,06	9,11	92,43	55,38
98	154,66	66,93	87,73	19,22	47,71	77,34	10,39	96,56	58,10
99	169,19	70,75	98,44	20,84	49,91	87,31	11,13	108,15	61,04
1900	171,34	71,80	99,54	18,67	53,13	87,72	11,82	106,39	64,95
01	165,59	71,55	94,04	14,33	57,22	82,49	11,55	96,82	68,77

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Samtliga skatter och stäm- pelmedel (Tab. 1, kol. 8 + 9)	Total direkt skatt och stämpel- medel (Tab. 1, kol. 4 + 5)	Total indirekt skatt (Tab. 1, kol. 6 + 7)	Statlig direkt skatt och stämpel- medel (Tab. 2)	Kommu- nal direkt skatt (Tab. 5)	Statlig indirekt skatt (Tab. 3)	Kommu- nal in- direkt skatt (Tab. 9)	Total statlig skatt och stämpel- medel (Tab. 1, kol. 4 + 6)	Total kommunal skatt (Tab. 5 + 9)
02	175,03	82,28	92,75	21,66	60,62	81,05	11,70	102,71	72,32
03	197,91	100,16	97,75	36,10	64,06	86,48	11,27	122,58	75,33
04	202,96	96,43	106,53	29,28	67,15	94,35	12,18	123,63	79,33
1905	213,22	102,76	110,46	31,84	70,92	97,66	12,80	129,50	83,72
06	213,79	110,93	102,86	35,09	75,84	90,09	12,77	125,18	88,61
07	238,71	122,53	116,18	39,39	83,14	102,72	13,46	142,11	96,60
08	251,25	135,54	115,71	39,65	95,89	102,01	13,70	141,66	109,59
09	257,81	143,17	114,64	40,99	102,18	97,16	17,48	138,15	119,66
1910	274,96	153,84	121,12	48,03	105,81	106,89	14,23	154,92	120,04
11	287,75	161,08	126,67	54,65	106,43	108,03	18,64	162,68	125,07
12	302,51	168,01	134,50	55,45	112,56	113,36	21,14	168,81	133,70
13	317,69	178,14	139,55	61,34	116,80	120,10	19,45	181,44	136,25
14	315,99	190,43	125,56	63,09	127,34	109,04	16,52	172,13	143,86

Källor: Se tabellhuvudet.

Kommentarer till Tabell 1

Kolumn 2: Siffrorna fram till 1876 har beräknats med ledning av den procentuella andelen indirekt skatt av den totala skatten. Empiriska data saknas för den kommunala skatten under perioden.

Kolumn 3: Siffrorna ej jämförbara. Före 1868 saknas uppgifter över den kommunala indirekta skatten. Denna var dock 1869 endast 1,56 mil. kr. Jfr. kolumn 7.

Kolumn 5: Siffrorna ej jämförbara. Fr.o.m. 1876 inkluderas uppgifter över väghållningsdistriktens skatteinkomster.

Kolumn 7: För åren 1866—1868 föreligger endast uppgifter om den indirekta skatten till landstingen. Dessa har här utelämnats.

Kolumn 9: Siffrorna för åren 1861—1875 har beräknats genom extrapolering. Prognosen över den kommunala skatten för åren 1861 t.o.m. 1875 baseras på det linjära förhållandet som, enligt föreliggande, till övervägande delen empiriskt grundade uppgifter, rådde mellan den statliga och den kommunala skatten under den efterföljande perioden. Av detta följer givetvis att även prognosen påverkas av eventuella brister i det empiriska material som utgör underlag för trendberäkningen. Regressionsekvationen för den prognostiserade kommunala skatten har följande utseende $Y = -16,3 + 0,852 X$. Y = kommunal skatt. X = statlig skatt. De värden som uppgivits i Tabell 15 nedan samt den prickade kurvan i Diagram 3, Kapitel 3, baseras också på ovan nämnda regressionsekvation. I detta fall var r^2 95,6 procent.

Ses den kommunala skatten som en funktion av ytterligare en faktor än den statliga skatten, nämligen tiden, erhålles regressionsekvationen $Y = 395,0 - 0,220 X_1 + 0,915$

X2. Y = kommunal skatt. X1 = tid. X2 = statlig skatt. $r^2 = 95,5$ procent dvs. något lägre än i föregående fall.

Enligt sistnämnda prognos, med något sämre korrelationskoefficient, var den kommunala skatten något högre. Kolumn 3 i Tabell 15 nedan samt den streckade kurvan i Diagram 3, Kapitel 3, baseras på denna beräkning. Diagram 3 visar skillnaden mellan de alternativa beräkningarna. Ökningstendensen i den kommunala skatten före 1875 var enligt sistnämnda trendberäkning inte lika kraftig i jämförelse med den som valts i föreliggande arbete. Den börjar på en högre nivå. Den senare prognosen är också statistiskt sett sämre än den föregående beroende på tidsvariabelns dåliga statistiska signifikans.

Tabell 2. *Den statliga direkta skattens fördelning på olika typer av direkt skatt samt stämpelmedel 1861—1914. Miljoner kronor. Löpande priser.*

År	1 Grundskatt och med indelnings- verket sam- manhång- ande skat- ter inklu- sive vakans- avgifter	2 Rustnings- och rote- ringsbesvär inom det militära in- delnings- verket (ej redovisade i rikshu- vudboken)	3 Mantals- penningar	4 Personlig skyddsav- gift (Bevillning enligt 1:a artiklen)	5 Bevillning av särskilda förmåner och rättig- heter (Bevillning enligt 3:e artikeln)	6 Bevillning av fast egendom samt (Bevillning enligt 2:a artikeln)	7 Inkomst- och för- mogenhets- skatt	8 Stämpel- medel
ALLMÄN BEVILLNING								
1861	7,40	(4,89)	0,60	0,56	0,00	2,17	x	1,61
62	7,55	(4,89)	0,63	0,54	0,30	2,11	x	1,87
63	7,54	(4,89)	0,64	0,55	0,43	1,99	x	1,84
64	7,35	(4,89)	0,57	0,62	0,36	2,01	x	1,52
1865	7,24	4,89	0,58	0,63	0,38	2,00	x	1,48
66	7,05	(4,90)	0,58	0,63	0,36	2,04	x	1,41
67	7,02	(4,91)	0,57	0,64	0,56	2,02	x	1,40
68	7,28	(4,92)	0,56	0,63	0,33	2,65	x	1,40
69	7,41	(4,93)	0,54	0,62	0,36	2,01	x	1,47
1870	7,49	4,94	0,56	0,62	0,40	2,01	x	1,41
71	6,82	(4,93)	0,57	0,62	0,46	2,10	x	1,38
72	6,80	(4,92)	0,58	1,26	0,51	2,58	x	1,64
73	6,77	(4,90)	0,59	0,64 ²	0,40 ²	2,62 ²	x	2,10
74	6,81	(4,89)	0,60	0,65	0,39	2,95	x	2,34
1875	6,81	4,88	0,61	0,66	0,41	3,02	x	2,67
76	6,86	(4,86)	0,62	0,67	0,32	3,16	x	2,65
77	6,85	(4,84)	0,63	0,69	0,35	3,28	x	2,37
78	6,81	(4,81)	0,64	0,70	0,34	3,26	x	2,39
79	6,71	(4,79)	0,64	0,71	0,30	4,82	x	2,97
1880	6,77	4,77	0,64	0,71	0,33	4,98	x	3,21
81	6,76	(4,73)	0,64	0,71	0,34	5,25	x	3,21
82	6,78	(4,70)	0,64	0,71	0,33	5,49	x	3,13
83	6,69	(4,66)	0,65	0,71 ³	0,33	3,79 ³	x	3,28
84	6,71	(4,63)	0,66	x	0,35	3,75	x	3,48
1885	6,69	4,59	0,74	x	0,33	3,88	x	3,63
86	5,03	(4,27)	0,67	x	0,32	3,75	x	3,81
87	5,04	(3,95)	0,67	x	0,32	3,74	x	3,73
88	5,14	(3,62)	0,66	x	0,39	3,79	x	3,67
89	5,16	(3,30)	0,66	x	0,41	4,03	x	3,73
1890	5,24	2,98	0,66	x	0,51	4,30	x	3,53
91	5,26	(2,79)	0,66	x	0,55	4,32	x	3,31
92	5,28	(2,60)	0,66	x	0,53	4,35	x	3,49
93	4,78	(2,42)	0,66	x	0,57	6,62	x	3,33
94	3,38	(2,23)	0,67	x	0,89	10,43	x	3,83
1895	3,43	2,04	0,69	x	0,93	10,63	x	4,89
96	2,92	1,57	0,71	x	0,89	7,20	x	5,24
97	3,02	1,57	0,72	x	0,99	6,11	x	5,96

Forts tabell 2

År	1 Grundskatt och med indelnings- verket sam- manhånga- nde skat- ter inklu- sive vakans- avgifter	2 Rustnings- och rote- ringsbesvär inom det militära in- delnings- verket (ej redovisade i rikshu- vudboken)	3 Mantals- penningar	4 Personlig skyddsav- gift (Bevillning enligt 1:a artiklen)	5 Bevillning av särskilda förmåner och rättig- heter (Bevillning enligt 3:e artikeln)	6 Bevillning av fast egendom samt (Bevillning enligt 2:a artikeln)	7 Inkomst- och för- mogenhets- skatt	8 Stämpel- medel
ALLMÄN BEVILLNING								
98	2,47	(1,35)	0,73	x	1,07	6,75	x	6,85
99	2,50	(1,12)	0,74	x	1,10	7,17	x	8,21
1900	1,70	(0,90)	0,75	x	1,11	7,60	x	6,61
01	1,71	(0,67)	0,76	x	1,19	3,90	x	6,10
02	1,32	(0,45)	0,76	x	0,99	10,77	x	7,37
03	1,64	(0,22)	0,78	x	0,58	14,89	10,58	7,30
04	0,08	0	0,78	x	0,26	8,89	11,97	7,30
1905	0,11	(0)	0,79	x	0,28	9,45	12,60	8,61
06	0,06	(0)	0,80	x	0,27	9,85	14,01	10,10
07	0,08	(0)	0,81	x	0,27	10,52	16,00	11,71
08	0,03	(0)	0,61	x	0,26	17,33	7,85	13,57
09	0,02	(0)	0,79	x	0,31	12,18	15,99	11,70
1910	0,02	(0)	0,82	x	0,34	12,85	18,43	15,57
11	0,02	(0)	0,84	x	0,33	2,67	33,03	17,76
12	0,02	(0)	0,85	x	0,33	1,55	35,27	17,43
13	0,02	(0)	0,85	x	0,34	1,64	39,84	18,65
14	0,03 ¹	(0) ⁴	0,85 ¹	x	0,28 ¹	1,72 ¹	43,14 ¹	17,07 ¹

Källor: ¹ Statistisk årsbok för Sverige 1916, Tabell 199, "Skatter till staten åren 1861—1914", s. 220 f. (SÅ).

² Rikshufvudboken, Tabellerna "Allmän bevillning" åren 1861—1873, Riksarkivet, Statskontorets arkiv.

³ Kapital-konto till Rikshufvudboken, tabellerna "Statsverkets inkomster" åren 1874—1883.

⁴ Historisk Tidskrift 1982:4, Peter Gårestad, Jordskatteförändringar under industrialiseringsperioden 1861—1914, Tabell 5: "Det beräknade värdet av rustnings- och roteringsbesvär inom land- och sjöförsvaret som inte redovisas i Rikshufvudboken 1861—1914", s. 532.

Kommentarer till Tabell 2

Tabell 199 i SÅ 1916 utgör utgångspunkten för Tabell 2 (och Tabell 3) i föreliggande tabellbilaga. Tabellen har kompletterats med uppgifter om den "allmänna bevillningen". Dessa uppgifter har hämtats från Rikshufvudboken och Kapitel-konto till Rikshufvudboken. Tabellen har också kompletterats med beräkningar av de rustnings- och roteringsbesvär inom det militära indelningsverket som inte redovisades i Rikshufvudboken. En orientering i detta statsfinansiella subsystem, där inkomsterna delvis utgick i natura, har tillsammans med en forskningslägesgenomgång och beräkningar av inkomsterna publicerats i Historisk Tidskrift 1982:4, Peter Gårestad, Jordskatteförändringar under industrialiseringsperioden 1861—1914. Uppgifter om den "personliga skyddsavgiften" har också tillförts.

Tabell 199 i SÅ 1916 har tagits till utgångspunkt därför att den innehåller årliga uppgifter om de *statliga* skatteinkomsterna under en lång, sammanhängande period. Ett relativt stort antal skattetyper finns också specificerade i tabellen.

Beklagligtvis är kommentarer och källangivelser sparsamt förekommande i SÅ. I SÅ 1917, tabell 220, framhålls dock att serierna omarbetats för att siffrorna skall bli jämförbara över tid. Uppgifterna i denna tabell, som börjar år 1866, är identiska med uppgifterna i SÅ 1916, tabell 199, för de år som tabellerna överlappar varandra. En skillnad mellan dessa båda tabeller över den statliga skatten är att brännvinsförsäljningsmedlen i SÅ 1917 klassificerats som statlig i stället för kommunal skatt före 1913. (Beträffande denna klassificering se vidare i kommentaren till Tabell 9).

Uppgifterna i Tabell 2 har för vissa år jämförts med uppgifter i andra källor och bearbetningar. Syftet har varit att spåra större avvikelser mellan olika källor. I vissa fall har de större avvikelser som påträffats följts upp för att bl.a. undersöka i vilken grad dessa förklaras av dubbelräkningar och definitionsproblem.

Historisk statistik för Sverige¹ innehåller årliga uppgifter över den statliga beskattningen fr.o.m. 1871. Dessa siffror är utan undantag identiska med uppgifterna i SÅ 1916, tabell 199.

Vid jämförelse med K.B., 18 maj 1900,² skiljer sig siffrorna för den statliga direkta skatten något från varandra. Betänkandet innehåller uppgifter för åren 1874 t.o.m. 1898 och jämförelser har gjorts för åren 1874, 1884 och 1894. Den största avvikelsen förekommer år 1874, då uppgiften i SÅ 1916 för den totala statliga beskattningen ligger 3,24 milj. kronor högre än i betänkandet. I detta fall förklaras skillnaden av att uppgiften för 1874 års "Bevilling av fast egendom samt av inkomst" i SÅ 1916 består av både 1873 och 1874 års bevilling. Enligt kommentaren till tabell 3.II i K.B., 18 maj 1900, så skedde en omläggning fr.o.m. 1874 på det sättet att den "allmänna bevillingen m.fl. bevillningsavgifter" nu i stället för som tidigare till Riksgäldskontoret ingick direkt till statsverket. För åren 1861 t.o.m. 1873 ingick i den "allmänna bevillingen", dels den "personliga skyddsavgiften", dels "bevilling av särskilda förmåner och rättigheter" och dels "bevilling av fast egendom samt av inkomst". Avvikelserna hänförs sig alltså till förändringar i redovisningssättet av dessa inkomster över tid i samband med förändrad förvaltning.

Före 1874 hade den "allmänna bevillingen" ingått som inkomst till riksgäldskontoret.³ Uppdelningen hänförde sig till 1789 då riksgäldskontoret inrättades. Mellan dessa år utgjorde "allmänna bevillingen" riksgäldskontorets största inkomst. Uppdelningen avskaffades helt 1914.⁴ Fr.o.m. 1874 års omläggning redovisas också i SÅ "Bevilling av särskilda förmåner och rättigheter" och "Bevilling av fast egendom samt av inkomst" var för sig.

För jämförelseåren 1884 och 1894 uppvisar de olika serierna mindre avvikelser. Här är siffrorna i betänkandet något högre beträffande totalsumman; 0,09 milj. kronor respektive 0,94 milj. kronor.

I Tabell 2 har uppgifterna före 1874 hämtats från Rikshufvudboken där alla de i "allmänna bevillingen" ingående inkomsterna redovisas.

Skiljaktigheterna kan förklaras av följande iakttagelser. Enligt Statistisk årsbok 1916, tabell 199, avser siffrorna de influtna beloppen med avdrag för restitutioner (överskjutande skatt). Förutom Rikshufvudboken och riksgäldskontorets huvudbok uppges i K.B., 18 maj 1900, att även riksstaten använts som källa. Då riksstaten anger de inkomster som *beräknas* inflyta kan förklaringen ligga i dessa olikheter. D.v.s. att i ena fallet redovisas faktiska inkomster och i andra fallet beräknade inkomster. De avvikelser som här observerats är dock för små för att det ur trendmässig synpunkt skulle vara motiverat att fördjupa analysen av siffermaterialet.

Här nedan skall uppgifterna i SÅ och K.B., 18 maj 1900, jämföras rubrik för rubrik. Härvid används samma tre jämförelseår som ovan, 1874, 1884 och 1894.

Tabell 2. Kolumn 1. Grundskatt och med indelningsverket sammanhängande skatter inklusive vakansavgifter

I SÅ 1917, tabell 220, rubriceras kolumnen "Grundskatt, tionde, vakansavgifter o.dyl.". I angivet betänkande, tabell III, har inkomsterna uppdelats i tre kolumner, nämligen "Grundskatt och kyrkotionde", "Bergsverkstionde" och "Indelningsverket tillhörande avgifter". Summeras dessa kolumner i betänkandet så stämmer dessa i stort sett bra vid jämförelse med övriga, här använda, källor. Betän-

kandet har, jämfört med SÅ 1917, tabell 220, för år 1874 en siffra som är något högre: 6,85 — 6,81 = 0,04 milj. kronor. För år 1884 är uppgiften i betänkandet något lägre än i Statistisk årsbok, 6,70 — 6,71 = —0,01 milj. kronor. Slutligen, för jämförelseåret 1894, innehåller båda källorna samma uppgift, 3,38 milj. kronor.

Enligt kommentarerna till tabellerna i betänkandet förekommer i riksstaterna och Rikshufvudboken rubrikerna "Grundskatt" och "Kyrkotionde" först fr.o.m. 1886. Före 1886 finns dessa uppförda under rubrikerna "Ordinarie ränta", "Afradsspannmål", "Tiondespannmål", "Boskapspenningar och åkerskatt av Stockholms stad", "Ränta" och "Tionde".

Rubriken "Bergsverkstionde" förekommer i riksstaterna och Rikshufvudboken mellan 1872 och 1887. Före 1872 förekommer andra rubriker som medtagits i betänkandet under rubriken "Bergsverkstionde m.m.". Exempel på dessa rubriker är "Silfvertionde, myntarlön och slagskatt", "Tionde- och hammarskattsjern", "Aluntionde", "Svafvelbrukstionde", "Kalkungsavgift på Gotland" och "Avesta koppar och manufakturtull". Efter 1887 förekommer "Bergsverkstiondet" endast vissa år i redogörelsen över vad som ingår under rubriken "Extra uppbörd".⁵

"Indelningsverket tillhörande avgifter" finns, enligt betänkandet, i riksstaterna och Rikshufvudboken uppförda under bl.a. följande rubriker: "Indragna och besparade militäer-, lönings- och boställsräntor", "Utskrifts- och utskriftsavgifter i Skåne och Halland", "Kavalleriregementenas hästvakansspannmål", "Vakansavgift af bergslag", "Ständiga rotevakansavgifter", "Vakansavgifter av nyroterad jord", "Knekterotefrihetsmedel", "Soldatvakansavgift", "Rotevakansavgift af utsockne frälshe- man i Halland", "Båtsmansvakansavgift", "Beklädnadsmedel af rotarne vid åtskillige infanterirege- menten", "Afgifter för persedelunderhållet vid rusthållningsinfanteriet", "Båtsmansbeklädnadsme- del", "Trosspassevolansavgift". Även under rubriken "Extra uppbörd" förekommer medel till indel- ningsverket.

Enligt SÅ 1916, tabell 199, har avgifter för "rustnings- och roteringsbesvär" ej inräknats, eftersom dessa inte ingått till statsverket.⁶ Vid mitten av 1880-talet uppskattas dock värdet av denna inkomst till 4,5 milj. kronor.⁷

Slutligen skall här nämnas, att enligt Statistisk årsbok för Sverige 1916, tabell 199 ingår för år 1914 "prästerskapets till statsverket indragna tionde".

Tabell 2. Kolumn 2. Rustnings- och roteringsbesvär inom det militära indelningsverket som inte redovisas i Rikshufvudboken

Uppskattningar har gjorts för vissa år. Siffrorna inom parentes har beräknats genom interpolering. För beräkningarna hänvisas till Historisk Tidskrift 1982:4, Peter Gårestad a.a. Den jämna minskning mellan åren som denna metod ger intryck av är dock i någon mån missvisande. Detta gäller främst åren kring den första avskrivningen, år 1885, då den administrerade minskningen var stor och det drojde c:a 5 år till nästa avskrivning företogs.

Tabell 2. Kolumn 3. Mantalspenningar

"Mantalspenningarna" var liksom den "personliga skyddsavgiften" en personell skatt som utgick per capita utan avseende på inkomst eller förmögenhetsförhållanden. Angående den "personliga skyddsavgiften" se Tabell 2, Kolumn 5.

I betänkandet uppges för de tre jämförelseåren genomgående högre siffror än i Statistisk årsbok. För år 1874 är denna siffra 0,65 — 0,60 = 0,05 milj. kronor högre, 1884, 0,71 — 0,66 = 0,05 milj. kronor högre och 1894, 0,74 — 0,67 = 0,07 milj. kronor högre. I betänkandet uppges dock ingen källa för uppgifterna om "mantalspenningar".

Tabell 2. Kolumn 4. Personlig skyddsavgift (Bevillning enligt 1:a artikeln)

I SÅ saknas uppgifter om "personlig skyddsavgift". På denna punkt har tabellen kompletterats med uppgifter från Kapital-konto till Rikshufvudboken samt Rikshufvudboken.

Tabell 2. Kolumn 5. Bevillning av särskilda förmåner och rättigheter (Bevillning enligt 3:e artikeln)

Ovanstående rubrik förekommer i betänkandet. I Statistisk årsbok och Historisk statistik förekommer rubriken "Bevillningsavgifter för särskilda förmåner och rättigheter". De statistiska uppgifterna är här identiska i samtliga källor under de tre jämförelseåren fr.o.m. 1874. Ingen av de nämnda källorna innehåller någon förklaring till varför inkomsterna enligt kolumn 4 och 5 inte redovisas separat under perioden 1861 t.o.m. 1873. Den "allmänna bevillningen" reformerades redan år 1861. 1861 års principer gällde även år 1874. Enligt Eberstein upptogs under artikel 3 i 1861 års bevillningsförordning bl.a. "bevillning av utländska handlande och handelsexpeditör" och "bevillning av utlåningar för konserter och dramatiska eller andra föreställningar".⁸ I den franska översättningen av "Bevillningsavgift för särskilda förmåner och rättigheter" som rubriken lyder i SÅ 1916, tabell 199, förekommer dock en benämning som visar att det fortfarande är frågan om samma gamla bevillningsartikel. "Impôt sur les commis voyageur, les artistes étranngers, etc".

Den förändring som skedde enligt betänkandet var att avgifterna under "Allmän bevillning m.fl. bevillningsavgifter" fr.o.m. 1874 ingick direkt till statsverket istället för till riksgäldskontoret som tidigare skett.⁹ Enligt samma betänkande ingår i rubriken "Allmän bevillning" den "personliga skyddsavgiften" och "bevillning av fast egendom och av inkomst samt av särskilda förmåner och rättigheter". Därefter uppges åter dessa rubriker i kursiverad stil och var för sig. Tabellen som kommentaren gäller ger uppgifter till vart tionde år fr.o.m. 1810.

Summan av inkomsterna enligt kolumnerna 4, 5 och 6 i föreliggande tabell, redovisas i SÅ under en rubrik för åren 1861—1873. Summan är dock något lägre i SÅ än i föreliggande tabell. Detta beror på att bl.a. "Kortstämplingsavgiften" enligt 3:e bevillningsartikeln i SÅ redovisas under "Stämpelmedel". I föreliggande tabell har gjorts en dubbelräkning då "Kortstämplingsavgiften" för dessa år inkluderats både i kolumn 5 och bland "Stämpelmedel". Inkomsten var dock av marginell betydelse (Se även under rubriken "Stämpelmedel").

Tabell 2. Kolumn 6. Bevillning av fast egendom samt av inkomst (Bevillning enligt 2:a artikeln)

I ovanstående rubrik ingår diverse tilläggsbevillningar samt den vapenskatt som beviljades 1867.

Enligt förteckning över svensk författningssamling utgick "särskild tilläggsbevillning" för åren 1871, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1893, 1894, 1895, 1896, 1901 och 1902.

Den kraftiga ökningen 1879 förklaras av tilläggsbevillningen. Denna var fr.o.m. 1879 t.o.m. 1884 1,61, 1,65, 1,75, 1,82, 0,0004 respektive 0,0006 milj. kronor.¹⁰ Enligt betänkandet var tilläggsbevillningen 1893 1,50 milj. kronor, 1894 5,18 milj. kronor, 1895 5,31 milj. kronor och 1896 1,56 milj. kronor.

Enligt SÅ avviker 1901 års siffra på grund av ändrad bokföring. På vilket sätt framgår inte.

De tilläggsbevillningar som anges i SFS finns ej angivna i Rikshufvudboken före 1893. Därefter anges i Rikshufvudboken tilläggsbevillning för åren 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902 och 1903. Därefter anges efter 1902 års inkomstskatteförändringar "Tilläggsbevillning till bevillning av fast egendom samt av inkomst för år 1902" för varje år t.o.m. 1914. Flertalet av de tilläggsbevillningar som framgår av Rikshufvudboken finns ej angivna i SFS. Fr.o.m. år 1893 uppges tilläggsbevillningarna vara 1,50, 5,18, 5,31, 1,57, 0,03, 0,00.., 0,00.., 0,00.., 0,00.., 7,00, 7,74, 0,04, 0,01, 0,00, 0,00.., 0,00.., 0,00.., 0,00.., 0,00.., 0,00.., —, 0,00.. Således berodde flera av topparna på att tilläggsbevillning uttogs.

Tabell 2. Kolumn 7. Inkomst- och förmögenhetsskatt

Inkomst- och förmögenhetsskatten infördes först 1911. Fr.o.m. 1903 uttogs dock en tidig variant av inkomstskatt. 1911 års omläggning avspeglar sig i bevillningens minskning och inkomst- och förmögenhetsskattens ökning. Enligt SÅ år 1914, tabell 160, ingår även extra inkomstskatt i uppgifterna. Enligt förteckning över SFS förordnades 1909 om att en extra inkomstskatt skulle utgå 1910.

Tabell 2. Kolumn 8. Stämpelmedel

I summan över stämpelmedel ingår även den s.k. "Kortstämpningsavgiften" vilken i räkenskaperna upptogs under Allmänna bevilningens 3:e artikel. Bortsett från denna skatt förekom stämpelmedlen uppförda i Rikshufvudboken under följande rubriker. 1861—1863 "karta-sigillata-medel", 1864—1883 "Stämpelpappersmedel", 1884—1914 "Stämpelmedel".¹¹

Gemensamt för de skatter som ingick under ovannämnda rubriker var att den skattskyldige mot erläggande av skattebeloppet erhöll en stämpel (karta sigillata) på den beskattade handlingen.¹² (Vid Kortstämpningsavgiftens utkrävande stämplades spelkortet).¹³ Begreppet stämpelskatt syftar alltså på formen för skattens uttagande och anger inte skatteobjektets karaktär och således inget om skattens fördelning.

Bortser man fortfarande från Kortstämpningsavgiften så förekom under rubriken Stämpelmedel följande kategorier av inkomster: 1) Offentliga avgifter, 2) Skatt på förmögenhetsomsättning och 3) Skatt på arv och gåva.¹⁴

För det första innefattas som synes i stämpelmedlen, dels inkomster av avgifter, dels skatteinkomster. Omsättningsskatterna utvecklades historiskt sett i nära samband med offentliga avgifter bl.a. därför att de tillfällen då offentliga tjänster utnyttjades, t.ex. för lagfartssökning vid fastighetköp, också utgjorde lämpliga tillfällen för skatteuppbörd.¹⁵

Skillnaden mellan avgifter för offentliga tjänster och skatt på förmögenhetsomsättningen växte fram under 1800-talets andra hälft då betraktelsesättet förändrades avseende olika avgifters olika karaktär. Stämpelavgifter uttogs på handlingar vilka kan delas upp på två principiellt skilda kategorier. Å ena sidan förelåg stämpelskyldighet på skriftliga handlingar rörande mellanhavanden mellan myndigheter och enskilda. Å andra sidan var skriftliga handlingar rörande vissa transaktioner och överenskommelser mellan enskilda belagda med stämpeltvång. Båda dessa stämplat betraktades fortfarande vid 1800-talets mitt som offentliga avgifter. I det senare fallet motiverades betraktelsesättet med att det förelåg en direkt offentlig motprestation i form av det juridiska beskyddet.¹⁶ Detta synsätt hade övergivits i "1881 års Betänkande angående stämpelbeskattningen" där man skilde mellan de stämpelavgifter som ansågs utgöra ersättning till staten för tjänster till den enskilde direkt och stämpelskatter, d.v.s. verkliga skatter på transaktioner av värdebelopp mellan individer. I 1883 års stämpelförordning blev denna åtskillnad genomförd även i formellt avseende.¹⁷

Enligt den framväxande uppfattningen etablerades således en gräns mellan avgifter och skatter som i stort sett gick mellan myndigheternas s.k. expeditionsstämplat å ena sidan och stämpelskatter på enskilda handlingar å andra sidan. Exempel på enskilda handlingar som var stämpelskattepliktiga vid 1880-talets mitt var bouppteckning, köp, byte, gåva och testamente av fast egendom, köp av fartyg och lösöre, försäkringsbrev, livränta, skuldebrev och växlar och avtal om nyttjanderätt av fast egendom. Stämpeln utgick i dessa fall med ett bestämt belopp för varje 100-tal kronor av kapitalvärdet.¹⁸ Mot slutet av 1800-talet och början på 1900-talet utvidgades stämpelskatten på förmögenhetsomsättningen till att omfatta även det rörliga kapitalet. Detta innebar att också förmedlingen av olika slag av värdepapper som blev stämpelbelagd. Dessa utvidgningar skedde främst genom 1894 års stämpelförordning och förändringar av samma förordning åren 1906 och 1909 samt även genom 1908 års förordning om fondstämpeln.¹⁹

Rubriken stämpelmedel rymde alltså, enligt det från 1880-talets mitt rådande betraktelsesättet, två slag av statsinkomster, dels avgifter, dels skatter. De inkomster som ur avgifterna utkristalliserats som skatter var skatter på förmögenhetens omsättning, d.v.s. indirekta skatter på kapital. Vid 1890-talets mitt utvecklades ur dessa indirekta skatter i sin tur arvs- och gåvoskatten som direkta skatter. Stämpelmedlen bestod därvid av tre analytiskt sett åtskilda inkomstkategorier vid periodens slut. Dessa var alltså offentliga avgifter, indirekta skatter och direkta skatter varvid arvs- och gåvoskatten hade utvecklats från stämpelavgift till indirekt skatt och från indirekt skatt till direkt skatt.

Arvsskatten utvecklades vid 1800-talets slut så att den från stämpelskatt på testamente övergick till stämpelskatt på bouppteckning. I samband med denna förändring, som skedde enligt 1894 års stämpelförordning, reviderades även uppfattningen om att arvsskatten var en omsättningsskatt. Arvsskatten betraktades därefter som en skatt på det kapitalförvärv som arvet innebar.²⁰ Detta skedde på så sätt att skatten togs ut i form av stämpel på bouppteckningen. Skatten var dock en arvslottsskatt

till skillnad från en kvarlåtenskapsskatt. Arvslottsskatten beräknades genom att beskattningsmyndigheten fingerade ett arvsskifte utifrån de uppgifter om kvarlåtenskap och arvingar som förelåg i bouppteckning och testamente.²¹

År 1914 utvidgades bouppteckningsstämpeln till en allmän arvsskatt genom att den kompletterades med deklaration. Sambandet med stämpelförordningarna upphörde också samtidigt som bestämmelserna upptogs i en särskild förordning.²²

Kortstämpelavgiften som hitintills har lämnats åt sidan ingick inte i stämpelförordningarna utan reglerades enligt bevillningsförordningarna. Ändå har den i flertalet av de officiella statistiska sammanställningarna, t.ex. SÅ 1916, tabell 199, sammanförts med de stämpelmedel som utgick enligt stämpelförordningarna. Kortstämpelavgiften skilde sig förutom beträffande redovisningen även från stämpelmedlen såsom varande en indirekt skatt på konsumtionen av spelkort.²³

I föreliggande sammanställning har en dubbelräkning skett av Kortstämpelavgiften för åren 1861—1873. För dessa år har uppgifterna angående Bevillning av särskilda förmåner och rättigheter sammanställts från Rikshufvudboken. Av den senare utvecklingen att döma var dock inte betydelsen av denna felaktighet särskilt omfattande. År 1874 var statens inkomster av Kortstämpelavgiften endast 0,12 milj. kronor och år 1894 utgjorde den 0,09 milj. kronor.²⁴

Det föreligger således stora svårigheter med att rätt systematisera de i stämpelmedlen ingående inkomsterna.

Dessa svårigheter speglas inte minst i det här anlitade Betänkandet. I Tabell 1 har de t.ex. hänförts till en kolumn rubricerad "Direkta skatteavgifter och stämpelavgifter till statsverket" vilken ställts i motsats till kolumnen "Förbrukningsskatter till statsverket". I Tabell 2 ingår stämpelmedlen tvärtom i summan "Stämpelavgifter och förbrukningsskatter" gentemot summan "S.k. direkta skatteavgifter". Rubriceringen pekar på en distinktion av denna kategori från övriga kategorier samtidigt som det ej framgår huruvida man med avgifter avsett betydelsen skatteavgifter eller avgifter.

I SÅ 1917, tabell 220, har stämpelmedlen förts till kolumnen "Skatt på inkomst, förmögenhet och rörelse". Denna systematik, som följer de nya principerna i 1911 års riksstat, innefattar också kategorierna "Mantalspenningar" (personliga skatter) och "Tullar och acciser". I tabell 220 är således i stället kategoriseringen av däri ingående avgifter som skatt i stället felaktig. Däremot uppstår ej problemet med kategorisering på indirekt respektive direkt skatt. (Inom parentes sagt finns det dessutom fler skatter än Mantalspenningarna som enligt Bevillningsförordningen är personliga, nämligen personliga skyddsavgiften vilken omnämns i not 3, tabell 220. Denna utgör vare sig skatt på inkomst, förmögenhet eller rörelse).

I föreliggande framställning hänförs stämpelmedlen inklusive Kortstämpelavgiften som en tilläggskategori till den direkta skatten. Det är felaktigt att hänföra dessa till kategorin direkt skatt med anledning av inslaget av indirekta skatter och avgifter. Den större delen av dessa träffade dock samma skatteobjekt som övriga direkta skatter förutom de personliga skatterna varför det liksom i tabell 220 SÅ 1917 finns vissa skäl till att sammanföra stämpelmedlen med kategorin direkta skatter snarare än indirekta.

Tabell 3. *Den statliga indirekta skattens fördelning på olika typer av indirekt skatt 1861—1914.
Milj. kronor. Löpande priser.*

	1 Tull- medel inklu- sive last- penningar	2 Brännvins- tillverk- ningsskatt	3 Malt- skatt	4 Punsch- skatt	5 Vitbet- socker- tillverk- ningsavgift/ sockerskatt
1861	13,41	7,99	x	x	x
62	12,41	8,17	x	x	x
63	13,37	9,13	x	x	x
64	13,81	9,02	x	x	x
1865	13,97	10,07	x	x	x
66	13,19	9,28	x	x	x
67	12,74	8,03	x	x	x
68	14,63	7,16	x	x	x
69	14,00	8,43	x	x	x
1870	15,81	10,99	x	x	x
71	19,12	11,71	x	x	x
72	19,31	12,96	x	x	x
73	23,94	14,07	x	x	0,04
74	29,44	13,89	x	x	0,06
1875	24,39	15,02	x	x	0,04
76	26,32	15,19	x	x	0,04
77	26,23	13,20	x	x	0,05
78	23,26	13,20	x	x	0,04
79	25,00	12,17	x	x	0,04
1880	27,62	15,21	x	x	0,07
81	29,85	16,49	x	x	0,10
82	31,11	13,20	x	x	0,11
83	33,51	13,25	x	x	0,13
84	33,84	14,14	x	x	0,26
1885	33,12	15,40	x	x	0,38
86	32,15	15,32	x	x	0,32
87	30,64	12,70 ¹	x	x	0,35
88	37,64	14,20	x	x	0,54
89	42,30	13,99	x	x	0,64
1890	42,46	15,84	x	x	1,00
91	37,87	14,42	x	x	1,85
92	37,23	14,54	x	x	2,26
93	36,93	15,31	x	x	2,72
94	38,51	15,67	x	x	4,72
1895	39,35	15,85	x	x	7,14
96	42,20	16,80	x	x	7,73
97	45,54	17,51	x	x	11,01
98	52,01	19,01	x	x	6,32
99	60,05	19,78	x	x	7,48
1900	57,36	20,41	x	x	9,95
01	49,34	20,54	x	x	12,61
02	55,13	18,14	x	x	7,78

	1 Tull- medel inklusive last- penningar	2 Brännvins- tillverk- ningsskatt	3 Malt- skatt	4 Punsch- skatt	5 Vitbet- socker- tillverk- ningsavgift/ sockerskatt
03	56,23	19,58	0,14	0,04	10,49
04	59,40	22,52	3,21	1,30	7,92
1905	59,75	22,11	3,08	1,31	11,41
06	59,52	24,44	3,08	1,46	1,59
07	59,62	23,79	3,04	1,56	14,71
08	57,22	21,36	2,92	1,59	18,92
09	58,50	19,16	2,89	1,56	15,05
1910	60,87	21,63	5,15	1,69	17,55
11	60,55	21,86	5,06	1,74	18,82
12	64,33	22,65	4,91	1,84	19,63
13	69,72	22,29	5,24	1,96	20,89
14	58,98 ²	20,73 ²	5,47 ²	2,24 ²	21,62 ²

Källor: ¹ K.B., 18 maj 1900, tabell III. 1, Översikt över statsverkets intäkter, s. 58 ff.

² SÅ 1916, tabell 199, Skatter till åren 1861—1914, s. 220 f.

Kommentarer till Tabell 3

I flera källor förekommer distinktionen direkta skatter/konsumtionsskatter. I föreliggande undersökning används kategorierna direkta skatter/indirekta skatter. Konsumtionsskatter kan vara an-
tingen direkta eller indirekta.

Tabell 3. Kolumn 1. Tullmedel inklusive lastpenningar

Som framgår av rubriken har även lastpenningarna inkluderas i tullmedlen. Av de källor som använts här redovisar endast SÅ 1917, tabell 220, lastpenningar och tullmedel åtskilda. Årliga uppgifter över beloppet finns först fr.o.m. år 1886 i denna tabell. Före år 1886 förekommer femårsmedeltal. För att få en uppfattning om storleksordningen redogörs här för vissa av dessa. Åren 1861/1865 utgjorde lastpenningarna 0,35 milj. kronor av tullmedlens 13,04 milj. kronor. Åren 1886/1890 var förhållan-
det 0,44 milj. kronor av 36,60 milj. kronor. Åren 1911/1915 var förhållandet 0,79 milj. kronor av 61,08 milj. kronor. Vid jämförelse med betänkandet för de tre åren uppvisa betänkandet endast för år 1894 en obetydligt högre uppgift beträffande tullmedel inklusive lastpenningar.

Tabell 3. Kolumn 2. Brännvinstillverkningskatt

Siffran i SÅ 1916, tabell 199, är för år 1887 endast 8,75 milj. kronor beroende på avkortningar. Här har betänkandets siffra använts i stället. Vid jämförelse uppvisar betänkandet en siffra som fr.o.m. 1894 är 0,64 milj. kronor högre.

Tabell 3. Kolumn 3. Maltsskatt

Denna skatt uttogs inte före 1903.

Tabell 3. Kolumn 4. Punschskatt

Denna skatt uttogs inte före 1903. Det var enligt Eberstein, G. a.a., s. 648, en tilläggsskatt som uttogs som stämpelskatt. Således har här en indirekt stämpelskatt utbrutits ur "Stämpelmedel" till skillnad från andra indirekta skatter som tvärtom hänförts till dessa på grund av att de uttogs genom "stämpling".

Tabell 3. Kolumn 5. Vitbetsockertillverkningsavgift/Sockerskatt

Enligt betänkandet finns uppgifter om vitbetsockertillverkningsavgiften upptagna i riksskatterna och Rikshufvudboken först fr.o.m. 1874. För jämförelseåren 1874, 1884 och 1894 stämmer uppgifterna i SÅ och betänkandet exakt. Under år 1906 sker en omläggning från vitbetsockertillverkningsavgift till sockerskatt.

Tabell 4. *Den totala kommunala direkta skattens fördelning på olika typer av direkt skatt 1861—1914. (Tabellerna 6 + 7 + 8). Milj. kronor. Löpande priser.*

	1 Skatter in natura	2 Perso- nella skatter	3 Skatt ut- debiterad efter fyrk, bevillnings- krona eller inkomst	4 Skatt ut- debiterad efter hemmantal eller rote	5 Skatt ut- debiterad efter fastighets- värde	6 Skatt ut- debiterad efter annan grund
1861	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—
63	—	—	—	—	—	—
64	—	—	—	—	—	—
1865	—	—	—	—	—	—
66	—	—	0,14—	—	—	—
67	—	—	0,09—	—	—	—
68	—	—	0,14—	—	—	—
69	—	—	0,21—	—	—	—
1870	—	—	0,19—	—	—	—
71	—	—	(0,22)—	—	—	—
72	—	—	(0,26)—	—	—	—
73	—	—	(0,29)—	—	—	—
74	—	1,92	0,32—	—	—	—
1875	2,60—	2,01	9,18—	1,39	0,58	4,32
76	2,75—	2,12	11,09—	1,54	0,58	5,24
77	2,62—	2,27	12,22—	1,62	0,59	4,88
78	2,42—	2,44	13,35—	1,34	0,58	4,97
79	2,29—	2,47	13,70—	1,19	0,56	5,01
1880	7,07	2,49	16,83	1,12	0,38	5,09
81	(6,92)	2,56	(17,52)	1,00	0,58	5,89
82	(6,40)	2,49	(18,85)	0,67	0,36	6,32
83	(6,21)	2,49	(19,64)	0,57	0,37	6,59
84	(6,05)	2,06	(21,04)	0,49	0,35	6,67
1885	(5,91)	1,70	(22,16)	0,47	0,36	6,70
86	(5,80)	1,67	(23,30)	0,42	0,35	6,70
87	(5,69)	1,65	(23,54)	0,38	0,34	6,50
88	(5,69)	1,63	(23,70)	0,34	0,34	6,40
89	(5,68)	1,66	(24,19)	0,38	0,04	6,37
1890	5,66	1,65	25,29	0,40	0,04	6,40
91	(5,60)	1,65	(27,05)	0,41	0,05	6,46
92	(5,52)	1,64	(28,25)	0,37	0,09	6,44
93	(5,42)	1,65	(29,66)	0,38	0,06	6,44
94	(5,29)	1,68	(30,82)	0,41	0,08	6,38
1895	(5,20)	1,66	(31,28)	0,36	0,08	6,41
96	(5,13)	1,69	(31,83)	0,26	0,08	6,35
97	(5,08)	1,71	(32,85)	0,19	0,09	6,35
98	(5,04)	1,74	(34,21)	0,21	0,08	6,43
99	(4,93)	1,76	(36,36)	0,15	0,10	6,61
1900	4,83	1,79	39,75	0,11	0,11	6,54
01	(5,16)	1,81	(43,45)	0,12	0,11	6,57
02	(5,47)	1,83	(46,46)	0,09	0,12	6,65

forts tabell 4

	1	2	3	4	5	6
	Skatter in natura	Perso- nella skatter	Skatt ut- debiterad efter fyrk, bevillnings- krona eller inkomst	Skatt ut- debiterad efter hemmantal eller rote	Skatt ut- debiterad efter fastighets- värde	Skatt ut- debiterad efter annan grund
03	(5,84)	1,86	(48,94)	0,08	0,12	7,22
04	(6,13)	1,88	(51,81)	0,06	0,14	7,13
1905	6,48	1,88	55,27	0,04	0,14	7,11
06	5,97	1,92	60,52	0,03	0,15	7,25
07	5,77	1,94	67,68	0,03	0,15	7,58
08	5,86	2,40	79,59	0,03	0,15	7,86
09	(6,03)	1,90	(86,05)	0,03	0,19	7,98
1910	6,19	1,93	89,52	0,02	0,20	7,95
11	(6,26)	1,92	(91,17)	0,01	0,20	6,87
12	(6,36)	2,00	(96,93)	0,01	0,20	7,05
13	(6,47)	1,90	(101,00)	0,00	0,21	7,22
14	(6,58) ¹	2,09 ²	(111,06) ³	0,00 ⁴	0,22 ⁵	7,39 ⁶

Källor: ¹ Tabell 6, kolumn 1 och Tabell 8, kolumn 1.

² Tabell 6, kolumn 2 och Tabell 7, kolumn 2.

³ Tabell 6, kolumn 3 + Tabell 7, kolumn 1 + Tabell 8, kolumn 2 + Tabell 5, kolumnerna 2 och 3.

⁴ Tabell 6, kolumn 4.

⁵ Tabell 6, kolumn 5.

⁶ Tabell 6, kolumn 6.

Kommentarer till Tabell 4

I föreliggande tabell ingår i den utsträckning som statistik är tillgänglig uppgifter angående följande typer av kommuner: Landskommuner, stadskommuner, köpingar, municipalsamhällen, prästlönekassor, landsting och väghållningsdistrikt. Alltså inkluderas samtliga i K.F.o.F. upptagna kommuner och därtill väghållningsdistrikten.

På vilket sätt de olika kolumnerna sammanställts framgår mer detaljerat i ovanstående källförteckning samt av nedanstående kommentarer.

Beträffande väghållningsdistriktens inkomster finns beräkningar gjorda för åren 1876 t.o.m. 1879. De har för dessa år uppskattats till 7 milj. kronor (Se Tabell 5). Någon uppdelning av dessa inkomster på natura- respektive penningsskatt förekommer dock inte varför de inte inkluderats i föreliggande tabell för dessa år.

Tabell 4. Kolumn 1. Skatter in natura

Med naturabeskattningen avses både persedlar och arbetsprestationer (t.ex. i form av vägunderhåll) eller med andra ord skatt i form av varor och tjänster.

För åren 1861 t.o.m. 1874 saknas uppgifter beträffande denna skatt. För åren 1876 t.o.m. 1879 saknas specificerade uppgifter om väghållningsdistriktens naturainkomster respektive vägskatt i pengar utdebiterad efter fyrk.

För de uppgifter som omges med parentes har de värden som beräknats i Tabell 8, kolumn 1, adderats till de officiella uppgifterna i Tabell 6, kolumn 1.

Tabell 4. Kolumn 2. Personella skatter

För åren 1861 t.o.m. 1873 saknas uppgifter beträffande de kommunala personella skatterna. För åren 1874 t.o.m. 1914 har kolumn 2 "personliga avgifter" i Tabell 6 och kolumn 2 "sjukvårdsavgift" i Tabell 7 summerats.

Beträffande de kommunala personella skatterna så utgick vissa av dessa olagligt efter 1883. Den "personliga skyddsavgiften" i den statliga beskattningen avskaffades vid denna tidpunkt (Se Tabell 2, kolumn 3). Ett överförande av delar av den "personliga skyddsavgiften" till kommunerna hade påbörjats redan efter 1844—1845 års riksdag. Denna andel skulle utgå till folkskoleväsendet och upptogs redan fr.o.m. 1846 direkt i kommunerna (Se även kapitel 2). I samband med överförandet av denna skatt till kommunerna förbjöds dessa att uttaga ytterligare personella skatter.²⁵

De personella skatter som utgick lagligt till kommunerna, förutom folkskoleavgiften, var "kurhusavgifter" som fr.o.m. 1873 benämndes "sjukvårdsavgift". Denna skatt uttogs av landstingen.²⁶ De "personliga avgifter" som utgick till prästerskapets avlöning och till kyrkobetjäning var undantagna från förbundet i lagarna den 1 och 22 juni 1883.²⁷

De personella skatter som uttogs olagligt var bl.a. till följande ändamål. Kyrkovaktares avlöning, bidrag till fattigvården, avlöning av läkare eller barnmorskor och anskaffande av sockenbibliotek. Ytterligare en källa till olaglig utdebitering fanns i bestämmelsen om proportionerna personell skatt emellan man och kvinna. Denna var bestämd till 50 respektive 25 öre. Även denna källa utnyttjades då det förekom att skatten uttogs i andra proportioner.

Dessa olagligt utdebiterade personliga avgifter hade i stort sett upphört år 1897 då den förekom i "sällsynta undantagsfall".²⁸ År 1890 var det fråga om 115 fall och år 1895 om 31 fall.²⁹

Tabell 4. Kolumn 3. Skatt utdebiterad efter fyrk, bevillningskrona eller inkomst

För åren 1861 t.o.m. 1865 saknas uppgifter. För åren 1866 t.o.m. 1870 liksom för år 1874 finns uppgifter enbart beträffande landstingen (Se Tabell 7, kolumn 1). För åren 1871, 1872 och 1873 har siffrorna beräknats som framgår av kommentaren till Tabell 7. 1875 tillkommer uppgifter om skatt till landskommuner, stadskommuner och köpingar (Se Tabell 6, kolumn 3). Före år 1880 saknas uppgifter över andeln vägs katt utdebiterad efter fyrk (Jfr. Tabell 4, kolumn 1). Fr.o.m. 1880 ingår uppgifter om uttaxerad vägs katt i väghållningsdistrikten, Tabell 8, kolumn 2. I föreliggande tabell har beräkningar av denna vägs katt gjorts för längre perioder. Det är för dessa perioder som siffrorna även här anges med parentes. Slutligen tillkommer uppgifter angående municipalsamhällen och köpingar som inte utgör egna kommuner år 1911 (Se Tabell 5, kolumn 2) och prästlönekassorna fr.o.m. 1914 (Se Tabell 5, kolumn 3).

För uppgifter om vilken typ av kommun som hade vilken av de olika förekommande utdebiteringsgrunderna hänvisas till de nedanstående tabeller som utgör källa till föreliggande kolumn. Både s.k. kommunalfyrk och vägfyrk inkluderas här. "Fyrk" var ett jämförelsetal som utgjorde beskattningsgrund på landet och stod i ett bestämt förhållande till "bevillningen". I städerna stod kommunalskatten i direkt förhållande till "bevillningen". Jordbruksfastighet påfördes dubbelt fyrktal jämfört med andra beskattningsföremål (Kuylenstierna a.a. s. 52 f.). Vägs katten påfördes jordbruksfastighet.

Tabell 4. Kolumn 4. Skatt utdebiterad efter hemmantal eller rote

För perioden 1861 t.o.m. 1874 saknas uppgifter. Uppgifterna fr.o.m. 1875 t.o.m. 1914 gäller endast landskommunerna.

Tabell 4. Kolumn 5. Skatt utdebiterad efter fastighetsvärde

För perioden 1861 t.o.m. 1874 saknas uppgifter. Uppgifterna för återstoden av perioden gäller endast stadskommunerna.

Tabell 4. Kolumn 6. Skatt utdebiterad efter annan grund

För perioden 1861 t.o.m. 1874 saknas uppgifter. Beträffande utvecklingen efter 1874 hänvisas till den utförligare kommentaren i Tabell 6.

Beträffande Tabell 4 som helhet kan konstateras, att kolumnerna 4, 5 och 6 inte skiljer sig från kolumnerna 4, 5 och 6 i Tabell 6. Anledningen är att dessa utdebiteringsgrunder endast förekom i den typ av kommuner som uppges i Tabell 6.

Som framgått av ovannämnda kommentar då det gäller väghållningsdistrikten skall enligt uppskattningar till den totala kommunala direkta skatten fogas ytterligare 7,00 milj. kronor för åren 1876, 1877, 1878 och 1879. Detta har ej gjorts här eftersom den berörda skattetyper inte går att fördela på de i tabellen förekommande inkomsterna.

Tabell 5. *Den kommunala direkta skattens fördelning på olika typer av kommuner 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser.*

	1	2	3	4	5	6
	Summa direkt skatt till lands- kommuner, stads- kommuner och köpingar	Summa direkt skatt till municipal samhällen och de köpingar som inte utgör egna kommuner	Summa direkt skatt till präst- löne- kassorna	Summa direkt skatt till lands- tingen	Summa direkt skatt till väghåll- nings- distrikten	Summa direkt skatt till tingslagen
1861	—	x	x	x	—	—
62	—	x	x	—	—	—
63	—	x	x	—	—	—
63	—	x	x	—	—	—
1865	—	x	x	—	—	—
66	—	x	x	0,14—	—	—
67	—	x	x	0,09—	—	—
68	—	x	x	0,14—	—	—
69	—	x	x	0,21—	—	—
1870	—	x	x	0,19—	—	—
71	—	x	x	(0,37)	—	—
72	—	x	x	(0,55)	—	—
73	—	x	x	(0,72)	—	—
74	16,98	x	x	0,90	—	—
1875	19,74	x	x	1,04	—	—
76	22,18	x	x	1,14	7,00	—
77	23,11	x	x	1,09	7,00	—
78	23,98	x	x	1,12	7,00	—
79	24,09	x	x	1,13	7,00 ^s	—
1880	24,44	x	x	1,13	7,41	—
81	25,32	x	x	1,13	(7,44)	—
82	26,37	x	x	1,24	(7,48)	—
83	27,05	x	x	1,30	(7,52)	—
84	27,77	x	x	1,34	(7,55)	—
1885	28,26	x	x	1,46	(7,58)	—
86	29,20	x	x	1,42	(7,62)	—
87	29,05	x	x	1,46	(7,65)	—
88	29,01	x	x	1,40	(7,69)	—
89	29,20	x	x	1,39	(7,73)	—
1890	30,28	x	x	1,39	7,77	—
91	32,05	x	x	1,49	(7,68)	—
92	33,14	x	x	1,58	(7,59)	—
93	34,45	x	x	1,66	(7,50)	—
94	35,36	x	x	1,89	(7,41)	—
1895	35,79	x	x	1,88	(7,32)	—
96	36,22	x	x	1,89	(7,23)	—
97	37,21	x	x	1,92	(7,14)	—

forts tabell 5

	1	2	3	4	5	6
	Summa direkt skatt till lands- kommuner, stads- kommuner och köpingar	Summa direkt skatt till municipal samhällen och de köpingar som inte utgör egna kommuner	Summa direkt skatt till präst- löne- kassorna	Summa direkt skatt till lands- tingen	Summa direkt skatt till väghåll- nings- distrikten	Summa direkt skatt till tingslagen
98	38,57	—	x	2,09	(7,05)	—
99	40,89	—	x	2,06	(6,96)	—
1900	43,99	—	x	2,27	6,87	—
01	47,26	—	x	2,58	(7,38)	—
02	49,99	—	x	2,75	(7,88)	—
03	52,58	—	x	3,09	(8,39)	—
04	54,84	—	x	3,42	(8,89)	—
1905	57,61	—	x	3,91	9,40	—
06	61,45	—	x	4,07	10,32	—
07	68,22	—	x	4,61	10,31	—
08	75,92	—	x	8,73	11,24	—
09	85,37	—	x	5,76	11,05	—
1910	88,45	—	x	6,66	10,70	—
11	88,12	0,48	x	6,78	(11,05)	—
12	93,44	0,58	x	7,14	(11,40)	—
13	97,02	0,63	x	7,38	(11,77)	—
14	105,02 ¹	0,66 ²	0,06 ³	9,48 ⁴	(12,12) ⁶	—

Källor: ¹ Tabell 6. Summan av samtliga däri ingående kolumner.

² BiSOS U) Kommunernas fattigvård och finanser 1914 (K.F. o. F.), tabell 5, s. 68 ff.

³ Ibid. 1914, tabell 7, s. 76.

⁴ Tabell 7. Summan av de däri ingående kolumnerna utom för åren 1871—1873. För dessa år har siffrorna beräknats på följande sätt:

$$\frac{0,90 - 0,19}{4} = 0,18; 0,19 + 0,18 = 0,37; 0,37 + 0,18 = 0,55 \text{ o.s.v.}$$

⁵ Kuylenstierna, C.W.U. och Olinder, O., Kommunalskatten, en populär orientering. Stockholm 1927, s. 41. (Jfr. kommentaren till Tabell 8 nedan).

⁶ Tabell 8. Summan av de däri ingående kolumnerna.

Kommentarer till Tabell 5

I vissa fall kunde väghållningsdistriktets eller tingslagets område sammanfalla med en kommun. I dessa fall har finanserna till stor del upptagits i respektive kommuns räkenskaper och ingår då i K.F.o.F.³⁰

I viss mån har således dubbelräkningar av väghållningsdistriktens skatteinkomster skett i denna framställning. Omfattningen av dessa dubbelberäkningar är dock svår att uppskatta.

Tabell 5. Kolumn 1. Summa direkt skatt till landskommuner, stadskommuner och köpingar

För år 1874 har uppgifter erhållits genom att kolumnen "personliga avgifter" i Tabell 6 adderats till siffran över de övriga skatterna som presenteras i kommentaren till Tabell 6. Se vidare i kommentaren till Tabell 6.

Tabell 5. Kolumn 2. Summa direkt skatt till municipalsamhällen och de köpingar som inte utgör egna kommuner

Under perioden 1861 t.o.m. 1897 saknades municipalsamhället som kommunal organisationsform. Först fr.o.m. 1898 förekommer denna form av kommunal sammanslutning.³¹

För perioden 1898—1910 saknas uppgifter om skattebeloppets storlek.

Municipalsamhällenas inkomster utgörs huvudsakligen av "utskylder debiterade efter den beräknade inkomsten".

"Restantier" och i vissa fall "hundskattemedel" är, liksom för de övriga kommunerna, inte medräknade i ovanstående tabell.

Tabell 5. Kolumn 3. Summa direkt skatt till prästlönekassorna

Prästlönekassorna redovisas i K.F.o.F. fr.o.m. 1914. Lagen från den 9 december 1910 om reglering av prästerskapets avlöning tillämpades fr.o.m. 1914 i 12 pastorat.³²

Prästlönekassornas skatteinkomster bestod av "församlingsavgifter uppburna efter inkomst".

Tabell 5. Kolumn 4. Summa direkt skatt till landstingen

Fr.o.m. landstingens tillkomst år 1862 t.o.m. 1865 saknas uppgifter om landstingens inkomster. Fr.o.m. 1866 t.o.m. 1873 innehåller tabellen endast uppgift om "landstingsskatten". Se vidare i kommentaren till Tabell 7.

Landstingsskatten utdebiterades efter bevilningskrona eller efter inkomst. Efter 1873 ingår även sjukvårdsavgiften som var en personell skatt.

Tabell 5. Kolumn 5. Summa direkt skatt till väghållningsdistrikten

Den siffra, som anges för åren 1876, 1877, 1878 och 1879, har medtagits endast för att ge en antydan om nivån på beskattningen. Siffran är enligt Kuylensstierna/Olinder ett beräknat medeltal för perioden 1875—1880. Uppgifter för samtliga år under denna period saknas nämligen.³³ Den direkta skatten till väghållningsdistrikten utdebiterades efter fyrek. Se vidare i kommentar till Tabell 8.

Tabell 5. Kolumn 6. Summa direkt skatt till tingslagen

Uppgifter angående tingslagens skatteinkomster saknas för perioden. Tingslaget, som var häradsrätens rättskipningsområde,³⁴ hade skyldighet att bygga och underhålla tingshus och häradsfängelse.³⁵ Liksom beträffande väghållningsbesväret var detta sedan lång tid tillbaka en kommunal angelägenhet. Båda baserades även efter 1862 års reform på häradet som kommunal indelningsgrund. Ett härad kunde dock vara uppdelat på flera distrikt liksom ett distrikt kunde bestå av flera härader.

Skatten till tingslagen fördelades på de skattskyldiga efter det förmedlade mantalet. För år 1880 beräknades summan skatt till tingslagen till omkring 0,14 milj. kronor.³⁶ Det var således frågan om ett relativt blygsamt skattebelopp.

Tabell 6. Direkt skatt till landskommuner, stadskommuner och köpingar. Fördelning på olika typer av direkt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser.

	1	2	3	4	5	6
	Natura- persed- lar	Person- liga av- gifter (perso- nell skatt)	Skatt ut- debiterad efter fyrk, bevillnings- krona eller inkomst	Skatt ut- debiterad eller hemmantal eller rote	Skatt ut- debiterad efter fastighets- värde	Skatt ut- debiterad efter annan grund
1861	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—
63	—	—	—	—	—	—
64	—	—	—	—	—	—
1865	—	—	—	—	—	—
66	—	—	—	—	—	—
67	—	—	—	—	—	—
68	—	—	—	—	—	—
69	—	—	—	—	—	—
1870	—	—	—	—	—	—
71	—	—	—	—	—	—
72	—	—	—	—	—	—
73	—	—	—	—	—	—
74	—	1,34	—	—	—	—
1875	2,60	1,37	8,78	1,39	0,58	4,32
76	2,75	1,46	10,61	1,54	0,58	5,24
77	2,62	1,57	11,83	1,62	0,59	4,88
78	2,42	1,72	12,95	1,34	0,58	4,97
79	2,29	1,76	13,28	1,19	0,56	5,01
1880	2,31	1,82	13,72	1,12	0,38	5,09
81	2,17	1,83	14,43	1,00	0,58	5,89
82	1,65	1,76	15,61	0,67	0,36	6,32
83	1,47	1,75	16,30	0,57	0,37	6,59
84	1,32	1,32	17,62	0,49	0,35	6,67
1885	1,19	0,95	18,59	0,47	0,36	6,70
86	1,08	0,91	19,74	0,42	0,35	6,70
87	0,98	0,89	19,90	0,38	0,34	6,50
88	0,99	0,87	20,07	0,34	0,34	6,40
89	0,98	0,88	20,55	0,38	0,04	6,37
1890	0,96	0,87	21,61	0,40	0,04	6,40
91	0,95	0,87	23,31	0,41	0,05	6,46
92	0,92	0,86	24,46	0,37	0,09	6,44
93	0,87	0,86	25,84	0,38	0,06	6,44
94	0,79	0,86	26,84	0,41	0,08	6,38
1895	0,75	0,86	27,33	0,36	0,08	6,41
96	0,73	0,88	27,92	0,26	0,08	6,35
97	0,73	0,89	28,96	0,19	0,09	6,35
98	0,74	0,90	30,21	0,21	0,08	6,43
99	0,68	0,91	32,44	0,15	0,10	6,61
1900	0,63	0,93	35,67	0,11	0,11	6,54
01	0,59	0,95	38,92	0,12	0,11	6,57
02	0,54	0,95	41,64	0,09	0,12	6,65

forts tabell 6

	1	2	3	4	5	6
	Natura- persed- lar	Person- liga av- gifter (perso- nell skatt)	Skatt ut- debiterad efter fyrk, bevillnings- krona eller inkomst	Skatt ut- debiterad eller hemmantal eller rote	Skatt ut- debiterad efter fastighets- värde	Skatt ut- debiterad efter annan grund
03	0,54	0,97	43,65	0,08	0,12	7,22
04	0,47	0,99	46,05	0,06	0,14	7,13
1905	0,45	0,99	48,88	0,04	0,14	7,11
06	0,41	1,02	52,59	0,03	0,15	7,25
07	0,37	1,03	59,06	0,03	0,15	7,58
08	0,23	1,06	66,59	0,03	0,15	7,86
09	0,21	1,04	75,92	0,03	0,19	7,98
1910	0,18	1,05	79,05	0,02	0,20	7,95
11	0,13	1,02	79,89	0,01	0,20	6,87
12	0,11	1,02	85,04	0,01	0,20	7,05
13	0,09	1,03	88,47	0,00	0,21	7,22
14	0,08 ¹	1,09 ¹	96,24 ¹	0,00 ¹	0,22 ¹	7,39 ¹

Källor: ¹ K.F.o.F.

1883 Tabell VI, s. 86 f. och Tabell VIII, s. 94 f.

1889 Tabell 6, s. 99 f. och Tabell 7, s. 100 f.

1895 Tabell 6, 92 f. och Tabell 7, s. 100 f.

1901 Tabell 6, s. 92 f. och Tabell 7, s. 104 f.

1907 Tabell 6, s. 92 f. och Tabell 7, s. 104 f.

1913 Tabell 2, s. 50 f. och Tabell 3, s. 62 f.

1914 Tabell 2, s. 50 f. och Tabell 3, s. 62 f.

Kommentarer till tabell 6

I Tabell 6 har uppgifterna i K.F.o.F. över lands- och stadskommunerna med däri ingående köpingar summerats enligt följande exempel. Kolumnen "naturapersedlar" = landskommunernas + stadskommunernas naturapersedlar.

För år 1874 utgjorde summan av samtliga kolumner utom "Personliga avgifter", 15,64 milj. kronor.

För perioden 1861 t.o.m. 1873 saknas uppgifter om den direkta skatten till landskommunerna, stadskommunerna och köpingarna.

Före 1874 redovisades den kommunala finansstatistiken i BiSOS H) Kongl. Maj:ts Befallningshåvandes femårsberättelser. Fr.o.m. 1874 redovisades den i BiSOS U) K.F.o.F.

För perioden 1861 t.o.m. 1865 innehåller "femårsberättelserna" uppgifter om kommunernas finanser endast för ett fåtal län. Flertalet länsberättelser innehåller endast uppgifter beträffande fattigvården. Liksom för den efterföljande femårsperioden 1866—1870, utgör inte det från kommunerna insända materialet tillräckligt underlag för att beräkna den direkta skatten till rubricerade kommuner.³⁷För den senare periodens vidkommande görs för flertalet län inte heller någon åtskillnad mellan skatteinkomster och andra slag av inkomster.³⁸

Inte heller "femårsberättelserna" för perioden 1871—1875 innehåller några sifferuppgifter beträff-

fande den kommunala direkta skatten för åren 1871, 1872 och 1873.

Fr.o.m. 1874 finns, i jämförelse med "femårsberättelserna" en klart förbättrad kommunal finansstatistik publicerad i K.F.o.F. Emellertid skall något av dess brister beröras inledningsvis samtidigt som något av dess tillkomsthistoria behandlas.

Redan 1862 hade nya förordningar avlöst 1843 års sockenstämmoförordning. 1862 års bestämmelser skulle reglera kommunalstyrelsernas verksamhetsområde och kommunalskattens uppbörd och redovisning. Något åliggande för kommunerna att sända in statistiska uppgifter till någon central myndighet fanns dock inte enligt denna förordning. För åstadkommande av en statistisk sammanställning var man beroende av kommunernas goda vilja.³⁹ I flera kommentarer till den kommunala finansstatistiken före 1874 framhölls behovet av en förbättrad statistik på detta område. Den motivering som angavs var statsmakternas behov av att överblicka den kommunala utvecklingen eftersom man tyckte sig märka en uppgång i den kommunala aktiviteten.

1874 bestämdes att statistiska primäruppgifter skulle insändas från kommunerna till Statistiska Centralbyrån. Centralbyrån hade därför upprättat ett förslag till formulär för räkenskapssammandrag. Därvid hade man utgått från 1862 års bestämmelser om kommunalräkenskapernas förande. Enligt K.F.o.F. visade det sig därvid, att de föreskrivna normerna inte följts i alla kommuner. I flera fall saknades vissa uppgifter helt. Orsakerna var bl.a. att man saknade kompetens för räkenskapernas förande i vissa kommuner. En del kommuner förklarade också, att man fortsatt föra räkenskaperna enligt "den gamla ordningen". Vissa brister berodde också på svårigheter i samband med bokföringen av naturaprestationer.⁴⁰

Uppgifterna för 1874 infordrades i februari 1875. I juli 1876 insändes de sista uppgifterna.⁴¹ De uppgifter som krävdes gällde inkomster och utgifter avseende folkskolan, kyrkan, fattigvården och övriga kommunala angelägenheter som beslutades i kommunalstämma på landsbygden och av kommunalstyrelse i städerna.⁴² Brister som uppges förekomma i statistiken är bl.a. vissa dubbelräkningar i kommunalstämmoräkenskaperna och kyrkostämmoräkenskaperna. Dessa brister har man dock försökt minimera.⁴³

Vad utgångsläget och ambitionerna beträffar kan man således räkna med en årligen förbättrad kommunal finansstatistik under perioden. Att mer detaljerat försöka uppskatta den ökning av skatteinkomsterna som kan bero på förbättrad rapportering skulle dock föra undersökningen för långt.

Under hela perioden 1875—1914 förekommer i K.F.o.F. en kolumn som benämns "övriga inkomster". Bakom denna rubrik döljer sig vissa skatteinkomster som "hundskattemedel" och "restantier".⁴⁴ Fr.o.m. 1909 redovisas storleken på dessa inkomster i tabellkommentarerna till K.F.o.F. Dessutom redovisas kommunernas andel i "bevillningsavgifter för vissa offentliga föreställningar".

Dessa uppgifter redovisas nedan för att få en uppfattning om storleksordningen. De har inte förutom hundskatten i föreliggande undersökning medräknats i summorna över den kommunala skattens storlek.

Lands- och stadskommunernas sammanlagda inkomster av (mil. kronor):

År	Hundskatt	Influtna restantier av före- gående års utskylder	Andel i bevil- ningsavgifter för vissa offentliga föreställningar
1909 ⁴⁵	0,57	0,93	0,10
1910 ⁴⁶	0,57	1,34	0,10
1911 ⁴⁷	0,61	1,58	0,09
1912 ⁴⁸	0,63	2,03	0,11
1913 ⁴⁹	0,66	1,81	0,11
1914 ⁵⁰	0,69	1,98	0,11

Tabell 6. Kolumn 3. Skatt utdebiterad efter fyrk, bevillningskrona eller inkomst

Före 1911 utgjordes inkomsten i denna kolumn för landskommunernas del av "utdebitering efter fyrk" eller efter "bevillningskrona". För stadskommunernas del utgjordes den före 1911 av "utdebitering efter bevillningskrona". Efter 1911 utgjordes den, för både lands- och stadskommunernas vidkommande, av "utdebitering efter taxerad inkomst".

Tabell 6. Kolumn 4. Skatte utdebiterad efter hemmantal eller rote

Utdebitering efter "hemmantal" eller "rote" gällde endast landskommunerna.

Tabell 6. Kolumn 5. Skatt utdebiterad efter fastighetsvärde

Utdebitering efter "fastighetsvärde" gällde endast stadskommunerna.

Tabell 7. Direkt skatt till landstingen. Fördelning på olika typer av direkt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser

År	1 Landstings- skatt	2 Sjukvårds- avgift (personell skatt)
1861	x	x
62	—	—
63	—	—
64	—	—
1865	—	—
66	0,14	—
67	0,09	—
68	0,14	—
69	0,21	—
1870	0,19 ¹	—
71	(0,22)	—
72	(0,26)	—
73	(0,29)	—
74	0,32	0,58
1875	0,40	0,64
76	0,48	0,66
77	0,39	0,70
78	0,40	0,72
79	0,42	0,71
1880	0,46	0,67
81	0,40	0,73
82	0,51	0,73
83	0,56	0,74
84	0,60	0,74
1885	0,71	0,75
86	0,66	0,76
87	0,70	0,76
88	0,64	0,76
89	0,61	0,78
1890	0,61	0,78
91	0,71	0,78
92	0,80	0,78
93	0,87	0,79
94	1,07	0,82
1895	1,08	0,80
96	1,08	0,81
97	1,10	0,82
98	1,25	0,84
99	1,21	0,85
1900	1,41	0,86
01	1,72	0,86
02	1,87	0,88
03	2,20	0,89
04	2,53	0,89

forts tabell 7

År	1 Landstings- skatt	2 Sjukvårds- avgift (personell skatt)
1905	3,02	0,89
06	3,17	0,90
07	3,71	0,91
08	7,39	1,34
09	4,90	0,86
1910	5,78	0,88
11	5,88	0,90
12	6,16	0,98
13	6,51	0,87
14	8,48 ²	1,00 ²

Källor: ¹ BiSOS H) Kongl. Maj:ts Befallningshavandes femårsberättelser
1866—1870, Tabell Litt. Bb, s. 77

² K.F.o.F.

1883 Tabell IX s. 102 1907 Tabell 9 s. 110

1889 Tabell 9 s. 108 1913 Tabell 6 s. 74

1895 Tabell 9 s. 108 1914 Tabell 6 s. 74

1901 Tabell 9 s. 110

Kommentarer till Tabell 7

Landstingen bildades vid tillkomsten av 1862 års kommunalförfattningar.⁵¹ 1861 förekommer alltså ingen landstingsskatt.

Restituerade medel har ej kunnat medräknas eftersom dessa ingår som en del i kolumnen "övrige inkomster".⁵²

Tabell 7. Kolumn 1. Landstingsskatt

För åren 1862—1865 saknas uppgifter över "landstingsskatten". För femårsperioden 1866—1870 redovisas den s.k. landstingsskatten i "femårsberättelserna".

För åren 1871—1873 har landstingsskatten beräknats genom interpolering enligt följande:

$$0,32 - 0,19 = \frac{0,13}{4} = 0,0325, 0,19 + 0,0325 = 0,2225, 0,2225 + 0,0325 =$$

0,225 o.s.v. D.v.s. enligt samma metod som använts vid beräkningen av "vaghållningsdistriktens" skatter. Det antages alltså, att ökningen varit lika stor för varje år av de mellanliggande åren.

Landstingsskatten utdebiterades först efter bevillningskrona och senare efter inkomst.

Tabell 7. Kolumn 2. Sjukvårdsavgift (personell skatt)

För perioden 1862—1873 saknas uppgifter om "sjukvårdsavgiften" i "femårsberättelserna". För perioden 1866—1870 då "femårsberättelserna" innehåller uppgifter om "landstingsskatten" redovisas inte "sjukvårdsavgiften" separat. Den ingår då i kolumnen "öfriga inkomster (räntor, sjukvårdsmedel m.m.)".

Tabell 8. *Direkt skatt till väghållningsdistrikten. Fördelning på olika typer av direkt skatt 1861—1914. Milj. kronor. Löpande priser.*

År	1 Natura- under- håll	2 Uttaxerad väg- skatt (natura- fyrkar och övriga fyrkar)
1861	—	—
62	—	—
63	—	—
64	—	—
1865	—	—
66	—	—
67	—	—
68	—	—
69	—	—
1870	—	—
71	—	—
72	—	—
73	—	—
74	—	—
1875	—	—
76	—	—
77	—	—
78	—	—
79	—	—
1880	4,76 ¹	2,65 ¹
81	(4,75)	(2,69)
82	(4,75)	(2,73)
83	(4,74)	(2,78)
84	(4,73)	(2,82)
1885	(4,72)	(2,86)
86	(4,72)	(2,90)
87	(4,71)	(2,94)
88	(4,70)	(2,99)
89	(4,70)	(3,03)
1890	4,70 ¹	3,07 ¹
91	(4,65)	(3,03)
92	(4,60)	(2,99)
93	(4,55)	(2,95)
94	(4,50)	(2,91)
1895	(4,45)	(2,87)
96	(4,40)	(2,83)
97	(4,35)	(2,79)
98	(4,30)	(2,75)
99	(4,25)	(2,71)
1900	4,20 ¹	2,67 ¹
01	(4,57)	(2,81)
02	(4,93)	(2,95)
03	(5,30)	(3,09)
04	(5,66)	(3,23)

År	1 Natura- under- håll	2 Uttaxerad väg- skatt (natura- fyrkar och övriga fyrkar)
1905	6,03	3,37
06	5,56	4,76
07	5,40	4,91
08	5,63 ¹	5,61 ¹
09	(5,82)	(5,23)
1910	6,01 ¹	4,69 ¹
11	(6,13)	(4,92)
12	(6,25)	(5,15)
13	(6,38)	(5,39)
14	(6,50)	(5,62)
1815	6,62 ¹	5,85 ¹

Källa: ¹ SOU 1925:31. Om vägskattningens ordnande. En undersökning i anledning av 1921 års Kommunalskattekommittés betänkande angående den kommunala beskattningen. Stockholm 1925. Tablå B, Vaghållningsbördans storlek, s. 44.

Kommentarer till Tabell 8

För perioden 1861 t.o.m. 1875 saknas uppgifter om skattebeloppets storlek.

År 1891 tillkom en ny väglag där beskattningsprinciperna reformerades. Dessförinnan gällde de principer som fastställdes i 1734 års lagstiftning. Den huvudsakliga grunden för vägdistriktens omfattning var häradet.⁵³ Vaghållningsdistrikten föll under perioden 1861—1914 den kommunala indelningsgrund som fastställdes i 1862 års kommunallagstiftning.

Siffrorna för åren 1880, 1890, 1900, 1905, 1906, 1907, 1908, 1910 och 1915 baseras på uppgifter i SOU 1925:31. Serierna i SOU 1925:31 är sammanställda av uppgifter från 1880 års Vägkommittébetänkande, Kammarkollegii utlåtande 1902, Kgl. Maj:ts Befallningshavandes femårsberättelser. 1880—1905 samt fr.o.m. 1906 den allmänna vägstatistiken. Den sistnämnda handhades av Kammarkollegium 1906—1907 och av jordbruksdepartementet åren 1908—1917.⁵⁴

För erhållande av uppgifterna om "uttaxerad vägskatt" och "övriga fyrkars" vägskatt summerats. Undantagna är åren 1880 och 1890 då uppgift angående "övriga fyrkar" saknas.⁵⁵ Uppgifterna angående den "uttaxerade vägskatten" gäller den kontant uttaxerade skatten till "naturafyrkar" och "övriga fyrkar".⁵⁶ Naturafyrkarnas inkomster består således både av det uppskattade värdet av naturaprestationer i form av utgjort arbete och kontant uttaxerad skatt. Övriga fyrkar var alltså sådana som var "befriade" från naturaunderhåll.⁵⁷

Uppgifterna i kolumnen "naturaunderhåll" i Tabell 8 består av kolumn 3 "uppskattad kostnad" minus kolumn 4 "statsbidrag" är lika med kolumn 5 "egen beräknad kostnad".⁵⁸

Beträffande värdet av naturaprestationerna framhålls att olika uppskattningar förekommer. Enligt den i SOU 1925:31 gjorda undersökningen har värdet av naturaprestationerna överskattats i tidigare undersökningar.⁵⁹ Att i detalj granska dessa olika beräkningar skulle föra alltför långt utanför ramarna för denna undersökning.

För år 1876 föreligger en beräkning av vaghållningsbesväret i ovannämnda vägkommittés betänkande av år 1880. Beräkningarna kritiserades dock redan vid offentliggörandet för att de var för höga. De uppskattades till 7.188.315 kronor. Widell antager med hänvisning till en beräkning för 1898

att uppgiften för 1876 är ca 1 milj. kronor för hög och att väghållningsbesväret inte uppgick till mycket mer än 6 milj. kronor för åren 1875, 1880, 1885, 1890.⁶⁰ En framställning vidhåller dock uppgiften på 7 milj. kronor trots att den tillkommit efter Widells beräkning. I Kuylenstierna-Olinders arbete motiveras dock inte detta ställningstagande. Källhänvisning förekommer inte heller. Någon uppdelning enligt den föreliggande i Tabell 8 förekommer dock inte för de tidiga åren varför uppgift här utelämnats.

I föreliggande undersökning, i Tabell 8, har väghållningsdistriktens skatteinkomster beräknats för de år där empiriska data ej påträffats. De beräknade siffrorna anges inom parentes. Dessa har framräknats enligt följande exempel: Beträffande naturaunderhållet finns data bl.a. för åren 1880 och 1890, 4,76 milj. kronor respektive 4,70 milj. kronor. Siffror för de mellanliggande åren har framtagits genom att $4,76 - 4,70 =$

$$\frac{0,06}{10} = 0,006;$$

0,006 antages vara den årliga, i detta fall, minskningen.

$$4,76 - 0,006 = 4,754 \approx 4,75$$

$$4,754 - 0,006 = 4,748 \approx 4,75$$

$$4,748 - 0,006 = 4,742 \approx 4,74 \text{ o.s.v.}$$

Samma metod har använts för samtliga siffror inom parentes i Tabell 8.

Tabell 9. *Den kommunala indirekta skattens fördelning på olika typer av indirekt skatt 1861—1914.
Milj. kronor. Löpande priser.*

År	1 Brännvins- försälj- nings- medel	2 Hund- skatt	3 Skogs- accis
1861	— x	—	x
62	— x	—	x
63	—	—	x
64	—	—	x
1865	—	—	x
66	0,20—	—	x
67	0,21—	—	x
68	0,20—	—	x
69	1,56	—	x
1870	1,75	—	x
71	(1,83)	—	x
72	(1,98)	—	x
73	(2,16)	—	x
74	3,28	—	x
1875	4,07	—	x
76	5,15	—	x
77	5,31	—	x
78	5,74	—	x
79	5,46	—	x
1880	5,34	—	x
81	5,85	—	x
82	5,70	—	x
83	5,13	—	x
84	5,25	—	x
1885	5,26	—	x
86	5,28	—	x
87	5,84	—	x
88	6,28	—	x
89	6,27	—	x
1890	6,51	—	x
91	6,65	—	x
92	6,75	—	x
93	7,24	—	x
94	7,77	—	x
1895	7,87	—	x
96	8,46	—	x
97	9,11	—	x
98	10,39	—	x
99	11,13	—	x
1900	11,82	—	x
01	11,55	—	x
02	11,70	—	x
03	11,27	—	x
04	12,18	—	x

forts tabell 9

År	1 Brännvins- försälj- nings- medel	2 Hund- skatt	3 Skogs- accis
1905	12,80	—	x
06	12,77	—	x
07	13,46	—	x
08	13,70	—	x
09	16,91	0,57	x
1910	13,66	0,57	x
11	16,86	0,61	1,17
12	18,70	0,63	1,81
13	16,94	0,66	1,85
14	(13,86) ¹	0,69 ²	1,97 ³

Källor: ¹ Tabell 10, kolumnerna 1, 2 och 3.

² K.F.o.F. För en fullständig källförteckning se kommentarer till Tabell 6 ovan.

³ K.F.o.F. 1914, tabell 2, s. 50 f. och Tabell 3, s. 62 f.

Kommentarer till Tabell 9

Tabell 9. Kolumn 1. Brännvinsförsäljningsmedel

Kolumn 1 har sammanställts med ledning av uppgifterna i Tabell 10. Huvudsakligen bestod de indirekta kommunalskatterna av brännvinsförsäljningsmedel. Skogsaccisen, som ingår i Tabell 10, kolumn 1, har frånräknats.

För åren 1861 och 1862 utgick inga brännvinsförsäljningsmedel till landstingen. För åren 1863—1865 saknas uppgifter om landstingens andelar i dessa liksom för åren 1871 t.o.m. 1873.

Under åren 1861 t.o.m. 1868 saknas statistiska uppgifter för landskommuner, stadskommuner och köpingar samt hushållningssällskap. För åren 1866—1868 föreligger statistik endast för landstingen. Under åren 1871—1873 har uppgifterna i kolumnerna 1 och 3 adderats till de värden som beräknats i kolumn 2. (Se kommentaren till tabell 10, kolumn 2).

Tabell 9. Kolumn 2. Hundskatt

Uppgifter om hundskatten finns endast för åren 1909 t.o.m. 1914. Se även kommentaren till tabell 10 och Tabell 6.

Tabell 9. Kolumn 3. Skogsaccis

Skogsaccisen uttogs inte före 1911.

Tabell 10. *Den kommunala indirekta skattens fördelning på olika typer av kommuner 1861—1914.*
Milj. kronor. Löpande priser.

År	1 Indirekt skatt till lands- kommuner, stads- kommuner och köpingar	2 Indirekt skatt till lands- tingen	3 Indirekt skatt till hushåll- nings- sällskapen
1861	—	x	—
62	—	x	—
63	—	—	—
64	—	—	—
1865	—	—	—
66	—	0,20	—
67	—	0,21	—
68	—	0,20	—
69	1,11	0,20	0,25
1870	1,24	0,22 ⁴	0,29
71	1,30	(0,23)	0,30
72	1,42	(0,24)	0,32
73	1,55 ¹	(0,25)	0,36
74	2,47	0,26	0,55
1875	3,02	0,34	0,71
76	3,74	0,47	0,94
77	3,77	0,61	0,93
78	4,02	0,81	0,91
79	3,92	0,72	0,82
1880	3,78	0,71	0,85
81	4,35	0,67	0,83
82	4,21	0,69	0,80
83	3,65	0,67	0,81
84	3,77	0,62	0,86
1885	3,87	0,66	0,73
86	3,73	0,79	0,76
87	4,09	0,94	0,81
88	4,47	1,06	0,75
89	4,36	1,04	0,87
1890	4,66	1,04	0,81
91	4,63	1,15	0,87
92	4,70	1,10	0,95
93	5,04	1,19	1,01
94	5,44	1,31	1,02
1895	5,36	1,38	1,13
96	5,87	1,36	1,23
97	6,39 ²	1,37 ²	1,35
98	7,29	1,64	1,46
99	7,73	1,84	1,56
1900	8,34	1,97	1,51
01	8,03	2,13	1,39
02	8,15	2,05	1,50

forts tabell 10

År	1 Indirekt skatt till lands- kommuner, stads- kommuner och köpingar	2 Indirekt skatt till lands- tingen	3 Indirekt skatt till hushåll- nings- sällskapen
03	7,72	1,96	1,59
04	8,52	2,06	1,60
1905	8,95	2,11	1,74
06	8,81	2,13	1,83
07	8,80	2,24	2,42 ¹
08	9,05	2,23	2,42 ⁶
09	11,88	3,42	1,61
1910	9,30 ³	2,26	2,10
11	12,69	2,96	2,38
12	14,74	3,34	2,43
13	13,74	3,41	1,64 ⁷
14	11,94 ⁸	2,35 ⁵	(1,64)

Källor: ¹ BiSOS V) Brännvinstillverkning och försäljning. Samtliga årgångar 1873—1910.

² Betänkande avgivet den 18 maj 1900. Den för utredning angående ändrade grunder för den kommunala beskattningen i nåder tillsatta kommitté. Stockholm 1900. Tabell 1, Svenska folkets beskattning 1874—1898, s. 54 f.

³ K.F.o.F. Tabell: "Inkomster och utgifter samt tillgångar och skulder (i kronor) för lands- och stadskommuner, sammandrag länsvis".

1901 Tabell 8 s. 108 f.

1907 Tabell 8 s. 108 f.

1913 Tabell 4 s. 66 f.

1914 Tabell 4 s. 66 f.

⁴ BiSOS H). Kongl. Maj:ts Befallningshavande femårsberättelser 1866—1870. Tab. Litt. Bb., Sammandrag av landstingens åren 1866—1870 beräknade inkomster och utgifter, s. 77.

⁵ K.F.o.F. Tabell: "Landstingens utdebitering jemte inkomster och utgifter samt tillgångar och skulder (i kronor)".

1895 Tabell 9 s. 108 f.

1901 Tabell 9 s. 110 f.

1907 Tabell 9 s. 110 f.

1913 Tabell 6 s. 74 f.

1914 Tabell 6 s. 74 f.

⁶ Statistisk årsbok för Sverige 1914.

⁷ Statistisk årsbok för Sverige 1916. Tabell: "Accispliktiga näringar åren 1856—1914", s. 232 f.

⁸ För åren 1911—1914 tillkommer även uppgifter från K.F.o.F. 1914, Tabell 2, s. 50 f. och Tabell 3, s. 62.

Kommentarer till Tabell 10

Den indirekta skatten till de olika typerna av kommuner bestod huvudsakligen av "brännvinsförsäljningsmedel". "Hundskatt" utgick under hela perioden men döljer sig fram till 1909 bakom rubriken "övriga inkomster". "Hundskatt" har därför inte inkluderats i Tabell 10.

Beträffande "brännvinsförsäljningsmedlen" inkluderar dessa inkomster dels "avgifter på utskänkning och utminuter", dels "vinst från försäljningsbolag". Försäljningsbolagen förekom enbart i städerna. Enligt de statistiska uppgifterna i K.F.o.F. är stadskommunernas bolagsvinster större till beloppet än avgifterna för utskänkning och utminuter. Formellt sett utgör, enligt Eberstein, dessa inkomster inte skatter. Det är istället fråga om vinst från privatekonomisk verksamhet. Eberstein menar dock att deras "verkliga natur" som skatt är övervägande.⁶¹ Denna ståndpunkt accepteras i föreliggande undersökning tillsammans med redan förekommande kategoriseringar och bearbetningar av statistiken.⁶²

Här nedan skall i korthet redogöras för utvecklingen av lagstiftningen om "brännvinsförsäljningsmedlen".

År 1855 stadgades att man i städerna kunde återlämna utskänkning och utminuter till bolag som bildats särskilt för denna verksamhet. För dessa försäljningsrättigheter skulle bolaget erlägga en viss avgift. I samband med utvecklandet av dessa bolag tillkom "brännvinsförsäljningsmedlen".⁶³

Vidare stadgades i K.F. 7 december 1860 följande beträffande medlens fördelning:

"Utaf de afgifter som enligt denna förordning inflyta för minuthandel med och utskänkning af brännvin, vare sig i stad eller å landet, insättes 1/5 i landträteriet för hushållningssällskapens räkning, för att af detsamma förvaltas och användas till ändamål, som för landet nyttiga äro."⁶⁴

Vidare framgår av denna paragraf att av de avgifter som inflyter i städerna tillfaller de resterande 4/5-staden. De 4/5 av avgiften som tillkom till socknarna på landsbygden (1862 års kommunalförfattning hade ännu inte avlöst sockenstämmoförordningen) skulle däremot inlämnas till landträteriet för att fördelas efter socknarnas folkmängd.

I nästa förordning om "brännvinsförsäljningsmedlen", som kom 1863, stadgades också om landstingens andel i dessa medel. Landstingen skulle ha 1/5 och hushållningssällskapen 1/5. För städer och socknar återstod nu 3/5 att fördela enligt samma principer som i föregående förordning.⁶⁵

I 1873 års förordning § 18 föreskrevs att brännvinsbolaget skulle avstå hela sin nettovinst till kommunen med avdrag för nödvändiga förvaltningskostnader.⁶⁶

Förutom ovan berörda avgränsningsproblem, skatt/vinst och skatt/avgift, föreligger ytterligare ett gränsdragningsfall. Det är frågan om statlig/kommunal.

Enligt Eberstein utgjorde brännvinsförsäljningsmedlen före 1913 en kommunal skatteintäkt. Genom K.F. den 18 juli 1913 gjordes den statlig, samtidigt som en viss ersättning utlovades, för de förlorade inkomsterna, till de olika kommunerna.⁶⁷

I Statistiskt årsbok uppges tvärtom "brännvinsförsäljningsmedlen" före 1914 under rubriken "Skatter till staten. Konsumtionsskatter". I not påpekas att dessa fördelas mellan de olika kommunerna. Det uppges också, att kommunerna saknar konsumtionsskatter.⁶⁸

Av den ovan citerade författningstexten framgår, att brännvinsförsäljningsmedlen skall fördelas mellan de olika kommunerna efter fastställda kvotdelar och principer. I fördelningsprinciperna nämns inget om medlens ändamål eller användningsområde. Det förekommer inte heller någon begränsning av beloppets absoluta storlek.

Enligt 1900 års kommittébetänkande om kommunalskatten förhåller det sig enligt följande med den kommunala indirekta beskattningen.

"Någon själfständig rätt till indirekt beskattning i egentlig mening har sålunda icke varit vårt lands kommuner tillerkänd . . . Däremot torde den kommunerna sedan år 1861 tillerkända rätt att upptaga skatt å hundar kunna anses som en form av indirekt beskattning, om och uppbördssättet är detsamma som vid upptagande av direkta skatter användes.

Icke heller förekommer i vårt land några i egentlig mening kommunala licenser. Brännvinsförsäljningsavgiften är snarare en statslicens . . ."⁶⁹

Enligt reservation av herr Ljungman är dock kommitténs förslag och utgångspunkt betänkliga:

"Kommittén utgår nemligen från den oriktiga uppfattningen, att brännvinsförsäljningsavgiften utgår 'en statslicens', d.v.s. en statsskatt, ehuru redan i prof. Rydins bekanta verk om 'svenska riksdagen' (II, 1 sid. 143—144, 164, 165; II, 2 sid. 344) framhållits, att samma afgift

'ej är bevilning utan en kommunalafgift' (jmför särskilt den utförliga motiveringen å anf. st. II, 1, sid. 143—44), och ehuru det af behandlingssättet i Riksdagen vid afgiftens påläggande och ändring är fullt klart att den icke heller är en ordinarie statsskatt. Den finnes heller icke upptagen i riksstaten såsom vare sig 'ordinarie inkomst' eller 'bevilning'. Den är nemligen i verkligheten afsedd att vara en länskommunen tillfallande kommunal 'accis', för att använda den äldre, häfdvunna terminologiens uttryckssätt (jmför Rydin å anf. st. II, 1, sid. 143, 165)."⁷⁰

I ovan berörda betänkande, som också använts som källa har medlen, trots meningsskiljaktigheterna uppförts som kommunalskatt. I föreliggande avsnitt kommer brännvinsförsäljningsmedlen att betraktas som kommunalskatt. För enkelhetens skull har den också för år 1914 felaktigt uppförts som kommunal skatteinkomst.

Tabell 10. Kolumn 1. Indirekt skatt till landskommuner, stadskommuner och köpingar

För perioden 1861 t.o.m. 1868 saknas uppgifter om skattebeloppets storlek. Vid sammanställandet av serien har siffrorna jämförts för åren 1874, 1875 och 1876. Därvid visade sig uppgifterna i BiSOS V) Brännvinstillverkning och försäljning för åren 1874 och 1875 vara något högre och för år 1876 något lägre än i betänkandet. För år 1874 var skillnaden $2,70 - 2,46 = 0,23$. För år 1875 $3,11 - 3,02 = 0,09$. För år 1876 $3,64 - 3,74 = -0,10$.

Vid sammanlänkningen 1897 har serierna också jämförts. För åren 1896 och 1897 överensstämmer dessa exakt.

Den kolumn som använts som källa i K.F.o.F. är för åren 1898 t.o.m. 1901 benämnd "Inkomster: utskänkningsavgifter och vinst å utskänkningsbolag". Fr.o.m. 1902 har denna kolumn kallats "Inkomster: Brännvinsförsäljningsmedel". Som nämnts har för enkelhetens skull berörda inkomst här behållits som kommunalskatt för år 1914. Den har även i K.F.o.F. medtagits under Kommunala finanser år 1914. Även om de, som sagts med Eberstein ovan, förvandlades till statsskatter år 1913, kompenenserades kommunerna för bortfallet. Med tanke på att statsbidragen inte inräknats är alltså inte detta antagande helt verklighetsfrämmande.

Fr.o.m. dess tillkomstår 1911 har "Skogsaccisen" medräknats. Hundskatten är ej medräknad för någon del av perioden.

Tabell 10. Kolumn 2. Indirekt skatt till landstingen

För åren 1861 och 1862 utgick ingen indirekt landstingsskatt. Den första förordningen om landstingens andel i brännvinsförsäljningsmedlen kom enligt SFS i ovan nämnda förordning 1863.

För åren 1863, 1864 och 1865 saknas uppgifter angående den indirekta landstingsskatten. Siffrorna för åren 1871, 1872 och 1873 har erhållits genom uppskattning enligt samma metod som för väghållningsdistrikten ovan. För åren 1896 och 1897 har siffrorna från de olika källorna jämförts. Dessa stämmer bra överens. För år 1914 gäller samma som under föregående kolumn. För åren 1898 t.o.m. 1901 benämns dessa inkomster "Utsknäknings- och utminuteringsavgifter". Fr.o.m. 1902 kallas de "brännvinsförsäljningsmedel".

Tabell 10. Kolumn 3. Indirekt skatt till hushållningssällskapen

För perioden 1861 t.o.m. 1868 saknas uppgifter angående hushållningssällskapens andel i denna skatt.

För år 1914 saknas också uppgift. Här har helt enkelt siffran antagits vara densamma som för år 1913. Samtidigt har, liksom för de ovanstående kolumnerna skatten för 1914 uppförts som kommunalskatt. Siffran för år 1908 är antagligen något för hög, eftersom den gäller perioden 1/10 1907 — 31/12 1908. Fr.o.m. 1885—1886 t.o.m. 1906—1907 utgörs uppgiften av summan av kolumnerna "direkt" och "genom fördelning".

Tabell 11. *Totala offentliga inkomster och skatter åren 1861/65—1911/15.*

År	Statens verkliga inkomster milj. kronor	Rustnings- och rote- ringsbesvär inom det militära indelnings- verket milj. kronor	Landstingens inkomster milj. kronor	Lands- och stadskom- munernas inkomster milj. kronor	Väggassornas verkliga inkomster milj. kronor	Municipal- samhällen etc. milj. kronor	Totala offentliga inkomster milj. kronor	Totala skatte- inkomster inkl. stämpel- medel milj. kronor	Skatte- inkomster i % av totala offentliga inkomster milj. kronor
1861/65	41,2	4,9	—	—	—	—	—	57,4	—
1866/70	43,4	4,9	—	—	—	—	—	58,1	—
1871/75	64,5	4,9	—	—	—	—	—	86,0	—
1876/80	73,8	4,8	2,2	40,0	7,1	—	127,9	96,6	75,5
1881/85	88,0	4,7	2,5	47,6	7,5	—	150,3	108,8	72,4
1886/90	89,5	3,6	3,0	54,7	7,7 ^s	—	158,5	113,9	71,9
1891/95	102,6	2,4	3,7	62,4	7,8	—	178,9	126,7	70,8
1896/1900	141,9	1,3	4,8	77,1	7,9	—	233,0	156,4	67,1
1901/05	163,8	0,3	6,7	100,2	9,7	—	280,7	190,9	68,0
1906/10	200,3	0,0	10,6	144,6	11,8	—	367,3	247,3	67,3
1911/15	274,8 ¹	0,0 ²	14,5 ³	196,1 ⁴	13,2 ⁶	1,5 ⁷	500,1	322,7 ⁸	64,5

Källor och kommentarer till tabell 11:

- ¹ SÅ 1928, Tabell 243. Statens inkomster, i kronor, åren 1861—1928/29. Här ingår skatter, avgifter (uppbörd i statens verksamhet), diverse inkomster, nettoinkomster från statens affärsverksamhet, räntor o. dyl.
- ² Tabell 2. Aritmetiskt medelvärde.
- ³ K.F.o.F. Tabell IX 1883, Tabell 9 1889, Tabell 9 1895, Tabell 9 1907, Tabell 6 1913 och Tabell 6 1915. Aritmetiskt medelvärde.
- ⁴ Siffrorna avser inkomster exklusive statsbidrag. Lånemedel är ej inkluderade. K.F.o.F. Tabell VIII 1883, Tabell 8 1889, Tabell 8 1895, Tabell 8 1901, Tabell 8 1907, Tabell 4 1913 och Tabell 4 1915. Aritmetiskt medelvärde.
- ⁵ Från 1876 t.o.m. 1890 saknas uppgifter om andra inkomster än skatter. För åren 1876 t.o.m. 1880 har uppgifterna hämtats från Tabell 5. Aritmetiskt medelvärde.
- ⁶ SOU 1925:31 a.a. Tabl B, s. 44. Aritmetiskt medelvärde. Siffrorna avser "vägkassornas verkliga inkomster" och "naturaunderhåll" exklusive statsbidrag. För de år då uppgifter skannas har värden erhållits genom interpolering.
- ⁷ K.F.o.F. 1915 Tabell 5. Uppgifterna avser inkomster exklusive statsbidrag. Aritmetiskt medelvärde.
- ⁸ För åren 1876 t.o.m. 1914 har uppgifterna tagits från tabell 1. För år 1915, SÅ 1917 Tabell 220. Summa statsskatter exklusive brännvinsförsäljningsmedel. K.F.o.F. 1915 Tabell 4, 5 och 6. Uppgifterna avser inkomster exklusive statsbidrag. Aritmetiskt medelvärde.

Kommentarer till Tabell 11

För åren före 1876/80 saknas uppgifter om kommunernas totala inkomster. I summan över samtliga inkomster ingår under perioden varken lånemedel eller s.k. "i anspråk tagna kapitaltillgångar". Dessa redovisas för de statliga inkomsternas vidkommande i SÅ först fr.o.m. femårsperioden 1906/10.⁷¹ Även beträffande kommunernas inkomster har lånemedel och kapitaltillgångar utelämnats för att underlätta jämförelsen med de statliga inkomsterna.

Inkomsterna från statens affärsverksamhet förtjänar en särskild kommentar med anledning av det sätt på vilket Statens Järnvägars inkomster ofta redovisas. Statens Järnvägar intog med dess inkomster en särställning inom den statliga affärsverksamheten. Inkomsterna var inte bara de i särklass största inom kategorin "affärsverksamhet". Beräknas inkomsterna brutto, såsom var vanligt i tidigare statistiska uppgifter, så påverkar detta dessutom bilden av de totala statliga inkomsterna på ett markant sätt. Statistisk Tidskrift t.o.m. 1903 och Widells arbete är exempel på tidiga beräkningar där järnvägsinkomsterna upptogs till sitt bruttobelopp. I den officiella statistiken under 1900-talet, där en nettoredovisning av de offentliga inkomsterna eftersträvats överlag, har även berörda järnvägsinkomster, liksom i föreliggande undersökning, upptagits till sitt nettobelopp. Beträffande skatteinkomsterna eftersträvades en redovisning av verkligt influtna belopp, d.v.s. statskassans inkomster efter återbetalning av för högt uttagna skatter (restitutioner).

Jämför man brutto- och nettobeloppet vid tiden för omläggningen av statistiken i Statistisk Tidskrift, år 1903, finner man att bruttoinkomsten från Statens Järnvägar utgjorde ca 51 milj. kronor och nettoinkomsten ca 12 milj. kronor.⁷²

Mellan de två ovannämnda serierna föreligger ytterligare en skillnad, om än kvantitativt sett inte lika betydelsefull, med avseende på beräkningsgrunderna. I Rikshufvudboken redovisas statens inkomster i ett flertal separata fonder. Huvuddelen av inkomsterna redovisas i Statsregleringsfondens räkenskaper. En mindre del av inkomsterna redovisas fördelade på ett stort antal mindre fonder med varierande benämningar. År 1903 utgjorde dessa fonder utom Statsregleringsfonden 46 till antalet.⁷³ Inkomsterna från dessa mindre fonder inkluderas vanligtvis inte i den senare officiella statistiken. De har också utesluts ur föreliggande beräkningar. I de tidigare statistiska beräkningarna, Statistisk Tidskrift före 1903 och Widells beräkningar,⁷⁴ inkluderades dock dessa inkomster. För år 1903 uppgick då summan av statens sammanlagda inkomster till ca 228 milj. kronor om samtliga fonder samt järnvägarnas bruttoinkomster inkluderas.⁷⁵ Beräknas järnvägsinkomsterna netto samt utesluts de 46

mindre fondernas inkomster utgjorde de sammanlagda statsinkomsterna ca 179 milj. kronor.⁷⁶ För att återkomma till järnvägsinkomsternas andel kan inskjutas att de således år 1903 utgjorde 51 milj. kronor av 228 milj. kronor, d.v.s. av de totala statliga inkomsterna inklusive samtliga fonder och järnvägarnas bruttoinkomster. Av de totala statliga inkomsterna, som beräknade efter järnvägarnas nettoinkomster exklusive ovannämnda fonder utgjorde 179 milj. kronor, var 12 milj. kronor järnvägsinkomster. Enligt den första beräkningen utgjorde järnvägsinkomsterna ca 22 procent av statens totala inkomster medan de enligt den senare utgjorde endast ca sju procent.

Beträffande de olika beräkningsgrunderna har sannolikt de olika mindre fondernas inkomster utelämnats i den senare tillkomna statistiken på grund av svårigheter att göra, dels en systematisk uppdelning av dessa på netto- och bruttoinkomster, dels att undvika dubbelräkningar.⁷⁷

Såväl antalet fonder som inkomsterna från dessa ökade under perioden. År 1888 var antalet 30 medan inkomsterna utgjorde ca 1,2 milj. kronor. År 1898 var dessa 40 till antalet med inkomsterna från dessa utgjorde ca 2,3 milj. kronor och år 1903 var förhållandet 46 fonder med sammanlagt ungefär 3,5 milj. kronor i inkomster. Även om fallet skulle vara att delar av dessa inkomster borde inkluderas i en beräkning av de totala offentliga nettoinkomsterna finns inget som tyder på att detta skulle förändra den bild av en minskande relativ andel skatteinkomster som erhållits i föreliggande undersökning. Beräknas bruttoinkomsterna understryks utvecklingen mot en sjunkande skatteandel ytterligare.

Tabell 12. *Totala tullinkomsternas andel i procent av det totala importvärdet 1861—1914.*

	Procent	Förändring		Procent	Förändring
1861	12,6	+ 0,2	1890	11,3	—1,0
62	12,8	+ 1,1	91	10,3	+ 0,1
63	13,9	+ 0,6	92	10,4	+ 0,7
64	14,5	—1,2	93	11,1	+ 0,1
1865	13,3	—1,5	94	11,2	+ 0,3
66	11,8	—2,2	1895	11,5	+ 0,3
67	9,6	+ 1,3	96	11,8	—0,4
68	10,9	+ 0,3	97	11,4	+ 0,3
69	10,6	+ 0,7	98	11,7	+ 0,3
1870	11,3	+ 1,4	99	12,0	—0,1
71	11,7	—2,4	1900	10,9	—0,2
72	9,3	—0,1	01	10,7	+ 0,3
73	9,2	+ 0,7	02	11,0	—0,4
74	9,9	—0,5	03	10,6	—0,2
1875	9,4	—0,1	04	10,4	± 0
76	9,3	—0,6	1905	10,4	—1,1
77	8,7	+ 1,3	06	9,3	—0,5
78	10,0	—2,0	07	8,8	+ 0,8
79	8,0	+ 2,2	08	9,6	—0,1
1880	10,2	—0,4	09	9,5	—0,4
81	10,6	± 0	1910	9,1	—0,3
82	10,6	—0,4	11	8,8	—0,6
83	10,2	+ 0,4	12	8,2	± 0
84	10,6	—0,8	13	8,2	—0,1
1885	9,8	+ 1,1	14	8,1	
86	10,9	—0,4			
87	10,5	+ 1,2			
88	11,7	—0,3			
89	11,4	—0,1			

Källa: *Totala importvärdet*: The National Income of Sweden 1861—1930, Part Two, Stockholm Economic Studies, Stockholm 1937. Appendix D, Table 102, kolumn 1 "Value According to Trade Statistics", s. 234.

Totala tullinkomsterna: Tabell 3 ovan.

Tabell 13. *Import i procent av BNP.*

	Procent		Procent
1861	13,4	1890	24,9
62	11,5	91	23,0
63	11,6	92	22,9
64	12,2	93	21,3
1865	13,1	94	21,3
66	13,5	1895	21,5
67	15,3	96	20,0
68	15,1	97	21,1
69	16,0	98	22,4
1870	14,7	99	23,7
71	16,3	1900	23,2
72	18,4	01	20,3
73	20,1	02	22,7
74	21,1	03	21,4
1875	20,1	04	23,0
76	19,6	1905	22,6
77	21,5	06	21,9
78	18,1	07	21,9
79	17,1	08	19,1
1880	20,3	09	19,4
81	20,0	1910	19,9
82	21,7	11	19,9
83	23,3	12	21,7
84	23,4	13	20,5
1885	24,6	14	17,7
86	23,0		
87	23,2		
88	24,4		
89	25,6		

Källa: *Import*: Se Tabell 12 ovan.

BNP: Johansson, Östen, a.a. Table 55, Gross Domestic Product at Market Price by Sector of Origin. Current Prices. Millions of Kronor.

Kommentarer till Tabell 13

Importstatistikens brister

I det föregående har den officiella handelsstatistiken, trots att den senare bearbetats, använts i sitt ursprungliga skick såsom den årligen publicerades av kommerskollegium. Syftet med detta har varit att anpassa importsiffraserierna, dels till de använda BNP-serierna i löpande marknadspriser, dels till skatteuppgifterna i löpande priser då dessa här ovan ses i relation till varandra. I samband med de bearbetningar som gjorts av handelsstatistiken i "The National Income of Sweden 1861—1914" förekommer i den källkritiska granskningen vissa iakttagelser angående importstatistiken. Dessa är av vikt då det gäller tolkningen av resultaten. Som skall visas i det följande är de statistiska felkällorna förhållandevis lika de som tidigare visats förekomma i flera av de längre tidsserierna från samma period. Bl.a. har vissa brister funnits föreligga beträffande jordbruks- och kommunalskattestatistiken som härrör ur insamlingsmetodernas förändringar. (Då det gäller t.ex. de jordbruksstatistiska upp-

gifterna har givetvis också BNP-beräkningarna motsvarande brister). Beträffande prisförändringarnas allmänna inverkan på de löpande serierna så har dessa diskuterats. Dessutom har deras särskilda inverkan på tullinkomstuppgifterna berörts. Båda de nämnda felkällorna, som förändrade insamlingsmetoder och prisförändringar, framhålls inverka även på importstatistiken.⁷⁸

Då det gäller värdet av importen av vissa varuslag beräknades detta fram till 1914 med ledning av, dels tullstatistiken över importerade varumängder, dels prisuppgifter vilka fastställdes genom kommerskollegiums försorg. Viktigare varor prisjusterades varje år av experter som tillkallades av kommerskollegium. Då det gällde det stora flertalet varor justerades prisuppgifterna endast med längre perioders mellanrum. Först fr.o.m. 1914 deklarerades värdet av samtliga varor i samband med förtullning. Före 1914 redovisades endast värdet av den import som var belagd med värdetullar. (Under 1900-talets början hade också flera värdetullar tillkommit i tulltariffen). Importstatistiken led alltså i vissa delar av en eftersläpning då det gäller prisförändringar.

Vid 1890-talets mitt skedde flera korrigeringar av de prisuppgifter som låg till grund för importstatistiken. Liksom beträffande tulltarifferna skedde en differentiering av varuförteckningarna.

Detta ledde också till förbättrade kalkyler. Man skriver i "The National Income of Sweden . . .":

"From the middle of the 'nineties, an increasing number of more accurate prices were obtained, and the groups of commodities were gradually split up in greater detail — particularly in 1908, when the number of headings in the statistical nomenclature (statistisk varuförteckning) was increased from 876 to 2 037 — with the result that the estimated values became more reliable."⁷⁹

Enligt texten till 1894 års handelsstatistik skulle värdet av importen detta år ha varit 33 milj. högre räknat i 1893 års priser. Detta förklaras dels av ett faktiskt förekommande prisfall från det ena året till det andra, dels av att flera priser inte ändrats sedan 1881 men nu kom att justeras. Som ett exempel (från 1895) på felaktigheter som korrigerades uppger man i "The National Income of Sweden . . ." bl.a. följande:

"Another relatively heavy price reduction was made in the 1895 imports from Norway of unpainted red- and whitewood joinery, as that group was found to consist largely of plain wooden boxes for packing fish. These had long been priced at 60 öre per kg, but were now reduced to only 4 öre per kg."⁸⁰

Prisfall som skett någon gång under de föregående tio eller femton åren kom alltså när det gäller flera varor att registreras som om de skulle ha ägt rum mellan 1893 och 1894 eller mellan 1894 och 1895. Då det gäller den totala importen och de totala tullinkomsterna ökade dessa trots detta fr.o.m. 1893 fram till sekelskiftet enligt statistiken. I verkligheten var ökningen således större än statistiken utvisar mellan vissa år. Av detta följer också möjligheten av ännu kraftigare *nedgångar* under föregående perioder än som faktiskt framgår av importstatistiken.

Ser man till effektens fördelning mellan jordbruks- och industrivaruimport finner man att justeringarna skedde årligen beträffande de viktiga varorna som fanns inom den förstnämnda kategorin. T.ex. spannmålstullarna. Ett flertal varor inom den sistnämnda gruppen berördes däremot av justeringarna som ledde till det fiktiva prisfallet. Importen av industrivaror ökade därför i verkligheten värdemässigt något mer under 1890-talet medan importuppgifterna för jordbruksvaruimporten i detta avseende torde vara mer vederhäftiga.

Prisfall som sannolikt härrörde från tiden för den "stora depressionens" rekordår före 1887 kom i den löpande statistiken att registreras först under den efterföljande perioden av avtagande konjunkturen på 1890-talet. Den statistiska bilden av tillbakagången blev överdriven då det gäller importen liksom ovan kunnat konstaterats då det gäller jordbrukets tillbakagång.

Tabell 14. Total direkt skatt och stämpelmedel samt total indirekt skatt i procent av bruttonationalprodukten och den totala beskattningen 1861—1914.

	1 Total skatt i procent av BNP	2 Direkt skatt och stämpelmedel i procent av BNP	3 Indirekt skatt i procent av BNP	4 Direkt skatt och stämpelmedel i procent av total skatt	5 Indirekt skatt i procent av total skatt
1861	7,0	4,3	2,7	61,3	38,7
62	6,6	4,1	2,5	62,5	37,5
63	7,1	4,4	2,7	61,5	38,5
64	7,4	4,5	2,9	60,7	39,3
1865	7,5	4,5	3,0	60,0	40,0
66	6,8	4,1	2,7	60,4	39,6
67	6,2	3,8	2,4	61,3	38,7
68	6,5	4,0	2,5	61,8	38,2
69	6,9	4,0	2,9	58,2	41,8
1870	6,9	3,9	3,0	56,5	43,5
71	7,5	4,2	3,3	56,1	43,9
72	6,9	3,8	3,1	55,7	44,3
73	6,8	3,7	3,1	54,1	45,9
74	7,0	3,7	3,3	52,6	47,4
1875	7,2	3,8	3,4	52,7	47,3
76	6,8	3,4	3,2	51,4	48,6
77	6,8	3,6	3,2	52,8	47,2
78	7,3	4,0	3,3	54,7	45,3
79	7,7	4,3	3,4	55,5	44,5
1880	7,7	4,1	3,6	53,0	47,0
81	7,6	3,9	3,7	51,5	48,5
82	7,9	4,2	3,7	53,1	46,9
83	7,7	4,0	3,7	51,8	48,2
84	8,0	4,1	3,9	51,2	48,8
1885	8,2	4,2	4,0	51,3	48,7
86	8,5	4,4	4,1	51,4	48,6
87	8,4	4,4	4,0	52,9	47,1
88	8,6	4,2	4,4	48,6	51,4
89	8,1	3,8	4,3	46,8	53,2
1890	8,1	3,7	4,4	46,3	53,7
91	7,4	3,6	3,8	48,9	51,1
92	7,7	3,8	3,9	49,3	50,7
93	8,0	4,0	4,0	50,1	49,9
94	8,2	4,1	4,1	49,8	50,2
1895	8,6	4,2	4,4	49,0	51,0
96	7,8	3,6	4,2	45,9	54,1
97	7,8	3,4	4,4	43,7	56,3
98	8,0	3,6	4,4	43,3	56,7
99	7,9	3,3	4,6	41,8	58,2
1900	7,6	3,2	4,4	41,9	58,1
01	7,4	3,2	4,2	43,2	56,8
02	7,9	3,7	4,2	47,0	53,0
03	8,0	4,0	4,0	50,6	49,4

forts tabell 14

	1 Total skatt i procent av BNP	2 Direkt skatt och stämpelmedel i procent av BNP	3 Indirekt skatt i procent av BNP	4 Direkt skatt och stämpelmedel i procent av total skatt	5 Indirekt skatt i procent av total skatt
04	8,2	3,9	4,3	47,5	52,5
1905	8,3	4,0	4,3	48,2	51,8
06	7,3	3,8	3,5	51,9	48,1
07	7,8	4,0	3,8	51,3	48,7
08	8,0	4,3	3,7	53,9	46,1
09	8,1	4,5	3,6	55,5	44,5
1910	8,2	4,6	3,6	55,9	44,1
11	8,4	4,7	3,7	56,0	44,0
12	8,4	4,7	3,7	55,5	44,5
13	7,7	4,3	3,4	56,1	43,9
14	7,7 ¹	4,6 ¹	3,1 ¹	60,3 ²	39,7 ²

Källor och kommentarer:

¹ Tabell 1 ovan samt Johansson, Ö. a.a. Table 55. Uppgifterna över den direkta skatten före 1876 har erhållits indirekt via beräkningen av den procentuella andelen av den totala beskattningen. Empiriska data saknas och uppgifterna över den totala beskattningen har erhållits genom att den kommunala skatten har beräknats (Se tabell 1) för denna period.

² Tabell 1 ovan. För åren före 1876 saknas data i absoluta tal över direkt skatt och stämpelmedel. Andelarna har beräknats med utgångspunkt från den indirekta skatten.

Tabell 15. *Den totala statliga skatten och stämpelmedlen samt den totala kommunala skatten i procent av bruttonationalprodukten 1861—1914.*

	1 Total statlig skatt och stämpelmedel i procent av BNP	2 Total kommunal skatt i procent av BNP	3 Alternativ beräkning av total kommunal skatt i procent av BNP åren 1861—1875
1861	4,9	(2,1)	2,6
62	4,6	(2,0)	2,4
63	4,9	(2,2)	2,6
64	5,2	(2,3)	2,7
1865	5,1	(2,3)	2,7
66	4,8	(2,1)	2,4
67	4,3	(1,8)	2,1
68	4,4	(2,0)	2,2
69	4,8	(1,8)	2,4
1870	4,6	(2,2)	2,5
71	4,9	(2,5)	2,8
72	4,5	(2,4)	2,6
73	4,3	(2,4)	2,6
74	4,4	(2,6)	2,8
1875	4,5	(2,6)	2,7
76	4,2	2,5	
77	4,8	2,6	
78	4,3	3,0	
79	4,7	3,0	
1880	4,8	2,9	
81	4,8	2,8	
82	4,9	3,0	
83	4,8	2,9	
84	5,0	3,1	
1885	5,0	3,1	
86	5,1	3,4	
87	4,9	3,5	
88	5,3	3,4	
89	5,1	3,1	
1890	5,1	3,0	
91	4,4	3,0	
92	4,5	3,1	
93	4,7	3,3	
94	5,0	3,2	
1895	5,3	3,3	
96	4,8	3,0	
97	4,9	2,9	
98	4,8	2,9	
99	5,1	2,9	
1900	4,7	2,9	
01	4,3	3,0	
02	4,7	3,3	

forts tabell 15

	1	2	3
	Total statlig skatt och stämpelmedel i procent av BNP	Total kommunal skatt i procent av BNP	Alternativ beräkning av total kommunal skatt i procent av BNP åren 1861—1875
03	5,0	3,1	
04	5,0	3,2	
1905	5,1	3,3	
06	4,3	3,0	
07	4,6	3,1	
08	4,5	3,5	
09	4,4	3,8	
1910	4,6	3,6	
11	4,7	3,6	
12	4,7	3,7	
13	4,4	3,3	
14	4,2	3,5	

Källa: Tabell I ovan.

Kommentar till Tabell 15

Beträffande beräkningar av den kommunala skatten se kommentarer till Tabell I ovan.

Tabell 16. *Statlig och kommunal direkt och indirekt skatt i procent av bruttonationalprodukten 1861—1914.*

	1	2	3	4
	Statlig direkt skatt och stämpel- medel i procent av BNP	Kommunal direkt skatt i procent av BNP	Statlig indirekt skatt i procent av BNP	Kommunal indirekt skatt i procent av BNP
1861	2,2	—	2,7	—
62	2,1	—	2,4	—
63	2,2	—	2,7	—
64	2,2	—	2,9	—
1865	2,1	—	3,0	—
66	2,0	—	2,7	—
67	2,0	—	2,4	—
68	2,0	—	2,4	—
69	2,1	—	2,7	0,2
1870	1,8	—	2,8	0,2
71	1,7	—	3,1	0,2
72	1,6	—	2,9	0,2
73	1,4	—	2,9	0,2
74	1,3	—	3,1	0,2
1875	1,5	—	3,0	0,3
76	1,3	2,1	2,9	0,4
77	1,4	2,2	2,8	0,4
78	1,5	2,5	2,9	0,4
79	1,7	2,6	3,0	0,4
1880	1,6	2,6	3,2	0,4
81	1,5	2,4	3,3	0,4
82	1,6	2,6	3,3	0,4
83	1,4	2,6	3,3	0,4
84	1,4	2,7	3,5	0,4
1885	1,4	2,7	3,6	0,4
86	1,4	3,0	3,7	0,4
87	1,4	3,0	3,5	0,5
88	1,3	2,9	4,0	0,5
89	1,2	2,6	3,9	0,4
1890	1,1	2,6	3,9	0,4
91	1,1	2,6	3,4	0,4
92	1,1	2,7	3,4	0,4
93	1,2	2,8	3,5	0,5
94	1,3	2,8	3,6	0,5
1895	1,4	2,8	3,9	0,5
96	1,0	2,5	3,7	0,5
97	1,0	2,4	3,9	0,5
98	1,0	2,4	3,9	0,5
99	1,0	2,4	4,1	0,5
1900	0,8	2,3	3,9	0,5
01	0,6	2,5	3,7	0,5
02	1,0	2,7	3,7	0,5

forts tabell 16

	1 Statlig direkt skatt och stämpel- medel i procent av BNP	2 Kommunal direkt skatt i procent av BNP	3 Statlig indirekt skatt i procent av BNP	4 Kommunal indirekt skatt i procent av BNP
03	1,5	2,6	3,5	0,5
04	1,2	2,7	3,8	0,5
1905	1,3	2,8	3,8	0,5
06	1,2	2,6	3,1	0,4
07	1,3	2,7	3,3	0,4
08	1,3	3,1	3,3	0,4
09	1,3	3,2	3,1	0,6
1910	1,4	3,1	3,2	0,4
11	1,6	3,1	3,1	0,5
12	1,5	3,1	3,1	0,6
13	1,5	2,8	2,9	0,5
14	1,5	3,1	2,7	0,4

Källa: Tabell 1 ovan.

Tabell 17. *De olika statliga direkta skatternas och stämpelmedlens utveckling i procent av den totala skatten 1861—1914.*

	1	2	3	4	5	6	7	8
	Grund- skatt och in- del- nings- verket samman- hängan- de skatter	Rustnings- och rote- ringsbe- svär inom det mili- tära in- delnings- verket	Bevill- ning av fast egendom samt av inkomst	Stämpel- medel	Mantals- penningar	Person- lig skydds- avgift	Bevill- ning av sär- skilda förmåner och rät- tigheter	Inkomst och för- mogen- hets- skatt
1861	13,4	8,9	3,9	2,9	1,1	1,0	0,0	x
62	13,7	8,9	3,8	3,4	1,2	1,0	0,6	x
63	12,9	8,4	3,4	3,2	1,1	0,9	0,7	x
64	12,7	8,4	3,5	2,6	1,0	1,1	0,6	x
1865	12,1	8,1	3,3	2,5	1,0	1,1	0,6	x
66	12,4	8,6	3,6	2,5	1,0	1,1	0,6	x
67	13,1	9,2	3,8	2,6	1,1	1,2	1,0	x
68	12,8	8,6	4,7	2,5	1,0	1,1	0,6	x
69	12,9	8,6	3,5	2,6	0,9	1,1	0,6	x
1870	11,4	7,5	3,1	2,2	0,9	1,0	0,6	x
71	9,2	6,6	2,8	1,9	0,8	0,8	0,6	x
72	8,8	6,4	3,3	2,1	0,8	1,6	0,7	x
73	7,7	5,6	3,0	2,4	0,7	0,7	0,5	x
74	6,9	5,0	3,0	2,4	0,6	0,7	0,4	x
1875	7,4	5,3	3,3	3,0	0,7	0,7	0,5	x
76	7,1	5,1	3,3	2,8	0,7	0,7	0,3	x
77	7,2	5,1	3,5	2,5	0,7	0,7	0,4	x
78	7,3	5,2	3,5	2,6	0,7	0,8	0,4	x
79	7,0	5,0	5,0	3,1	0,7	0,7	0,3	x
1880	6,6	4,7	4,9	3,1	0,6	0,7	0,3	x
81	6,3	4,4	4,9	3,0	0,6	0,7	0,3	x
82	6,3	4,4	5,1	2,9	0,6	0,7	0,3	x
83	6,2	4,3	3,5	3,0	0,6	0,7	0,3	x
84	6,1	4,2	3,4	3,2	0,6	x	0,3	x
1885	6,0	4,1	3,5	3,3	0,7	x	0,3	x
86	4,6	3,9	3,4	3,5	0,6	x	0,3	x
87	4,8	3,8	3,6	3,5	0,6	x	0,3	x
88	4,5	3,2	3,3	3,2	0,6	x	0,3	x
89	4,3	2,8	3,4	3,1	0,6	x	0,4	x
1890	4,3	2,4	3,5	2,9	0,5	x	0,4	x
91	4,4	2,4	3,6	2,8	0,6	x	0,5	x
92	4,4	2,2	3,6	2,9	0,6	x	0,4	x
93	3,8	2,0	5,3	2,7	0,5	x	0,5	x
94	2,6	1,7	7,9	2,9	0,5	x	0,7	x
1895	2,5	1,5	7,7	3,6	0,5	x	0,7	x
96	2,1	1,1	5,2	3,8	0,5	x	0,6	x
97	2,0	1,1	4,1	4,0	0,5	x	0,7	x
98	1,6	0,9	4,4	4,4	0,5	x	0,7	x

forts tabell 17

	1	2	3	4	5	6	7	8
	Grund- skatt och in- del- nings- verket samman- hängan- de skatter	Rustnings- och rote- ringsbe- svär inom det mili- tära in- delnings- verket	Bevill- ning av fast egendom samt av inkomst	Stämpel- medel	Mantals- penningar	Person- lig skydds- avgift	Bevill- ning av sär- skilda förmåner och rät- tigheter	Inkomst och för- mogen- hets- skatt
99	1,5	0,7	4,2	4,8	0,4	x	0,6	x
1900	1,0	0,5	4,4	3,9	0,4	x	0,7	x
01	1,0	0,4	2,4	3,7	0,5	x	0,7	x
02	0,8	0,3	6,2	4,2	0,4	x	0,6	x
03	0,8	0,1	7,5	3,7	0,4	x	0,3	5,4
04	0,0	0,0	4,4	3,6	0,4	x	0,1	5,9
1905	0,1	0,0	4,4	4,0	0,4	x	0,1	5,9
06	0,0	0,0	4,6	4,7	0,4	x	0,1	6,6
07	0,0	0,0	4,4	4,9	0,3	x	0,1	6,7
08	0,0	0,0	6,9	5,4	0,2	x	0,1	3,1
09	0,0	0,0	4,7	4,5	0,3	x	0,1	6,2
1910	0,0	0,0	4,7	5,7	0,3	x	0,1	6,7
11	0,0	0,0	1,0	6,5	0,3	x	0,1	12,0
12	0,0	0,0	0,5	5,8	0,3	x	0,1	11,7
13	0,0	0,0	0,5	5,9	0,3	x	0,1	12,5
14	0,0	0,0	0,5	5,4	0,3	x	0,1	13,7

Källa: Tabell 1 och 2 ovan.

Tabell 18. *De olika kommunala direkta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1875—1914.*

	1	2	3	4	5	6
	Skatt utdebite- rad efter fyrk, be- villnings- krona eller inkomst	Skatt utdebite- rad efter annan grund	Skatter in natura	Personella skatter	Skatt utdebite- rad efter hemmantal eller rote	Skatt utdebite- rad efter fastig- hetsvärde
1875	10,0	4,7	2,8	2,2	1,5	0,6
76	11,5	5,5	2,9	2,2	1,6	0,6
77	12,9	5,1	2,8	2,4	1,7	0,6
78	14,3	5,3	2,6	2,6	1,4	0,6
79	14,3	5,2	2,4	2,6	1,2	0,6
1880	16,4	5,0	6,9	2,4	1,1	0,4
81	16,2	5,5	6,4	2,4	0,9	0,5
82	17,6	5,9	6,0	2,3	0,6	0,3
83	18,2	6,1	5,6	2,3	0,5	0,3
84	19,2	6,1	5,5	1,9	0,5	0,3
1885	19,9	6,0	5,3	1,5	0,4	0,3
86	21,3	6,1	5,3	1,5	0,4	0,3
87	22,4	6,2	5,4	1,6	0,4	0,3
88	20,8	5,6	5,0	1,4	0,3	0,3
89	20,4	5,4	4,8	1,4	0,3	0,0
1890	20,7	5,2	4,6	1,4	0,3	0,0
91	22,8	5,4	4,7	1,4	0,4	0,0
92	23,5	5,4	4,6	1,4	0,3	0,1
93	23,9	5,2	4,4	1,3	0,3	0,1
94	23,2	4,8	4,0	1,3	0,3	0,1
1895	22,7	4,7	3,8	1,2	0,3	0,1
96	22,9	4,6	3,7	1,2	0,2	0,1
97	22,2	4,3	3,4	1,2	0,1	0,1
98	22,1	4,2	3,3	1,1	0,1	0,1
99	21,5	3,9	2,9	1,0	0,1	0,1
1900	23,2	3,8	2,8	1,0	0,1	0,1
01	26,2	4,0	3,1	1,1	0,1	0,1
02	26,5	3,8	3,1	1,1	0,1	0,1
03	24,8	3,7	3,0	0,9	0,0	0,1
04	25,5	3,5	3,0	0,9	0,0	0,1
1905	25,9	3,3	3,0	0,9	0,0	0,1
06	28,3	3,4	2,8	0,9	0,0	0,1
07	28,4	3,2	2,4	0,8	0,0	0,1
08	31,7	3,1	2,3	1,0	0,0	0,1
09	33,4	3,1	2,3	0,7	0,0	0,1
1910	32,6	2,9	2,3	0,7	0,0	0,1
11	31,7	2,4	2,2	0,7	0,0	0,1
12	32,0	2,3	2,1	0,7	0,0	0,1
13	31,8	2,3	2,0	0,6	0,0	0,1
14	35,2	2,3	2,1	0,7	0,0	0,1

Källa: Tabell 1 och 4 ovan.

Tabell 19. *De olika statliga indirekta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1861—1914.*

	1 Tull- medel	2 Brännvins- tillverk- nings- skatt	3 Vitbet- socker- tillverk- ningsav- gift/ socker- skatt	4 Malt- skatt	5 Punsch- skatt
1861	24,3	14,5	x	x	x
62	22,6	14,9	x	x	x
63	22,9	15,6	x	x	x
64	23,8	15,5	x	x	x
1865	23,3	16,8	x	x	x
66	23,2	16,4	x	x	x
67	23,7	15,0	x	x	x
68	25,7	12,6	x	x	x
69	24,4	14,7	x	x	x
1870	24,1	16,8	x	x	x
71	25,7	15,7	x	x	x
72	25,0	16,8	x	x	x
73	27,3	16,1	0,1	x	x
74	30,0	14,1	0,1	x	x
1875	26,5	16,3	0,0	x	x
76	27,4	15,8	0,0	x	x
77	27,6	13,9	0,1	x	x
78	24,9	14,2	0,0	x	x
79	26,1	12,7	0,0	x	x
1880	26,9	14,8	0,1	x	x
81	27,7	15,3	0,1	x	x
82	29,1	12,3	0,1	x	x
83	31,0	12,3	0,1	x	x
84	30,8	12,9	0,2	x	x
1885	29,8	13,8	0,3	x	x
86	29,5	14,0	0,3	x	x
87	29,1	12,1	0,3	x	x
88	33,0	12,5	0,5	x	x
89	35,6	11,8	0,5	x	x
1890	34,7	12,9	0,8	x	x
91	31,9	12,1	1,6	x	x
92	31,0	12,1	1,9	x	x
93	29,7	12,3	2,2	x	x
94	29,0	11,8	3,6	x	x
1895	28,6	11,5	5,2	x	x
96	30,3	12,1	5,6	x	x
97	30,8	11,9	7,5	x	x
98	33,6	12,3	4,1	x	x
99	35,5	11,7	4,4	x	x
1900	33,5	11,9	5,8	x	x
01	29,8	12,4	7,6	x	x

forts tabell 19

	1 Tull- medel	2 Brännvins- tillverk- nings- skatt	3 Vitbet- socker- tillverk- ningsav- gift/ socker- skatt	4 Malt- skatt	5 Punsch- skatt
02	31,5	10,4	4,5	x	x
03	28,4	9,9	5,3	0,1	0,0
04	29,3	11,1	3,9	1,6	0,6
1905	28,0	10,4	5,4	1,5	0,6
06	27,8	11,4	0,7	1,4	0,7
07	25,0	10,0	6,2	1,3	0,7
08	22,8	8,5	7,5	1,2	0,6
09	22,7	7,4	5,8	1,1	0,6
1910	22,1	7,9	6,4	1,9	0,6
11	21,0	7,6	6,5	1,8	0,6
12	21,3	7,5	6,5	1,6	0,6
13	22,0	7,0	6,6	1,7	0,6
14	18,7	6,6	6,8	1,7	0,7

Källa: Tabell 1 och 3 ovan.

Tabell 20. *De olika kommunala indirekta skatternas utveckling i procent av den totala skatten 1875—1914.*

	Brännvins- försäljnings- medel	Hund- skatt	Skogs- accis
1875	4,4	—	x
76	5,4	—	x
77	5,6	—	x
78	6,2	—	x
79	5,7	—	x
1880	5,2	—	x
81	5,4	—	x
82	5,3	—	x
83	4,8	—	x
84	4,8	—	x
1885	4,7	—	x
86	4,8	—	x
87	5,6	—	x
88	5,5	—	x
89	5,3	—	x
1890	5,3	—	x
91	5,6	—	x
92	5,6	—	x
93	5,8	—	x
94	5,6	—	x
1895	5,7	—	x
96	6,1	—	x
97	6,2	—	x
98	6,7	—	x
99	6,6	—	x
1900	6,9	—	x
01	7,0	—	x
02	6,7	—	x
03	5,7	—	x
04	6,0	—	x
1905	6,0	—	x
06	6,0	—	x
07	5,6	—	x
08	5,5	—	x
09	6,6	0,2	x
1910	5,0	0,2	x
11	5,9	0,2	0,4
12	6,2	0,2	0,6
13	5,3	0,2	0,6
14	4,4	0,2	0,6

Källa: Tabell 1 och 9 ovan.

Tabell 21. Fördelning på regressiva, proportionella/degressiva och progressiva skatter. Milj. kronor.

REGRESSIVA SKATTER										PROPORTIONELLA/ DEGRESSIVA SKATTER					PROGRESSIVA SKATTER		
Personliga			Direkta		Indirekta			Summa		Summa regres- siva	% av total	Summa pro- portionella/ degressiva			% av total	Summa	Total skatt
Stat.	Komm.	Övriga	Stat.	Komm.	Stat.	Komm.	Stat.	Summa direkta	Summa indirekta			Stat.	Komm.	Summa pro- portionella/ degressiva			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1861	1,2	—	—	—	21,4	—	—	—	2,2	—	—	—	—	—	—	x	—
62	1,2	—	—	—	20,6	—	—	—	2,1	—	—	—	—	—	—	x	—
63	1,2	—	—	—	22,5	—	—	—	2,0	—	—	—	—	—	—	x	—
64	1,2	—	—	—	22,6	—	—	—	2,0	—	—	—	—	—	—	x	—
1865	1,2	—	—	—	24,0	—	—	—	2,0	—	—	—	—	—	—	x	—
66	1,2	—	—	—	22,5	—	—	—	2,0	—	—	—	—	—	—	x	—
67	1,2	—	—	—	20,8	—	—	—	2,0	—	—	—	—	—	—	x	—
68	1,2	—	—	—	21,8	—	—	—	2,7	—	—	—	—	—	—	x	—
69	1,2	—	—	—	22,4	1,6	—	—	2,0	—	—	—	—	—	—	x	—
1870	1,2	—	—	—	26,8	1,8	—	—	2,0	—	—	—	—	—	—	x	—
71	1,2	—	—	—	30,8	1,8	—	—	2,1	—	—	—	—	—	—	x	—
72	1,8	—	—	—	32,3	2,0	—	—	2,6	—	—	—	—	—	—	x	—
73	1,2	—	—	—	38,1	2,2	—	—	2,6	—	—	—	—	—	—	x	—
74	1,3	1,9	—	—	43,4	3,3	—	—	3,0	—	—	—	—	—	—	x	—
1875	1,3	2,0	1,2	1,4	16,8	39,5	4,1	60,3	82,5—	3,0	—	12,8—	—	—	17,5—	x	73,1—
76	1,3	2,1	1,5	1,5	16,9	41,6	5,2	63,6	81,0—	3,2	—	14,9—	—	—	19,0—	x	78,5—
77	1,3	2,3	1,6	1,6	17,2	39,5	5,3	62,0	79,4—	3,3	—	16,1—	—	—	20,6—	x	78,1—
78	1,3	2,4	1,3	1,3	17,0	36,5	5,7	59,2	77,5—	3,3	—	17,2—	—	—	22,5—	x	76,4—
79	1,4	2,5	1,2	1,2	16,9	37,2	5,5	59,6	78,7—	4,8	—	19,1—	—	—	24,3—	x	75,7—
1880	1,4	2,5	1,1	1,1	16,9	42,9	5,3	65,1	70,7	5,0	—	27,0	—	—	29,3	x	92,1
81	1,4	2,6	1,0	1,0	16,8	46,4	5,9	69,1	71,0	5,3	—	28,2	—	—	29,0	x	97,3
82	1,4	2,5	1,1	0,7	16,4	44,4	5,7	66,5	69,3	5,5	—	29,5	—	—	30,7	x	96,0
83	1,4	2,5	1,1	0,6	16,2	46,9	5,1	68,2	70,5	3,8	—	28,6	—	—	29,5	x	96,8
84	0,7	2,1	1,1	0,5	15,0	48,2	5,3	68,5	69,6	3,8	—	29,9	—	—	30,4	x	98,4
1885	0,7	1,7	1,1	0,5	14,5	48,9	5,3	68,7	68,8	3,9	—	31,1	—	—	31,2	x	99,8
86	0,7	1,7	0,4	12,4	47,8	5,3	53,1	65,5	67,0	3,8	—	32,2	—	—	33,0	x	97,7
87	0,7	1,7	0,4	12,1	43,7	5,8	49,5	61,6	65,6	3,7	—	32,3	—	—	34,4	x	93,9
88	0,7	1,6	0,3	11,8	52,4	6,3	58,7	70,5	68,4	3,8	—	32,5	—	—	31,6	x	103,0

1890	0,7	1,7	8,7	0,4	11,7	50,9	6,3	6,5	65,8	77,3	69,3	4,3	30,0	34,3	32,9	36,9	x	111,6
91	0,7	1,7	8,6	0,4	11,4	54,1	6,7	60,8	72,2	66,7	4,3	31,8	36,1	33,3	36,1	x	108,3	
92	0,7	1,6	8,4	0,4	11,1	54,0	6,8	60,8	71,9	65,8	4,4	32,9	37,3	34,2	37,3	x	109,2	
93	0,7	1,7	7,8	0,4	10,6	55,0	7,2	62,2	72,8	64,0	6,6	34,3	40,9	36,0	34,3	x	113,7	
94	0,7	1,7	6,5	0,4	9,3	58,9	7,8	66,7	76,0	62,4	10,4	35,4	45,8	37,6	35,4	x	121,8	
1895	0,7	1,7	6,4	0,4	9,2	62,3	7,9	70,2	79,4	63,1	10,6	35,8	46,4	36,9	35,8	x	125,8	
96	0,7	1,7	5,4	0,3	8,1	66,7	8,5	75,2	83,3	65,7	7,2	36,3	43,5	34,3	43,5	x	126,8	
97	0,7	1,7	5,6	0,2	8,2	74,1	9,1	83,2	91,4	67,8	6,1	37,3	43,4	32,2	37,3	x	134,8	
98	0,7	1,7	4,9	0,2	7,5	77,3	10,4	87,7	95,2	67,7	6,8	38,6	45,4	32,3	45,4	x	140,6	
99	0,7	1,8	4,7	0,2	7,4	87,3	11,1	98,4	105,8	68,8	7,2	40,7	47,9	31,2	47,9	x	153,7	
1900	0,8	1,8	3,7	0,1	6,4	87,7	11,8	99,5	105,9	68,5	7,6	44,1	48,7	31,5	48,7	x	154,6	
01	0,8	1,8	3,6	0,1	6,3	82,5	11,6	94,0	100,3	65,9	3,9	48,1	52,0	34,1	52,0	x	152,3	
02	0,8	1,8	2,8	0,1	5,5	81,1	11,7	92,8	98,3	61,2	10,8	51,5	62,3	38,8	62,3	x	160,6	
03	0,8	1,9	2,4	0,1	5,2	86,5	11,3	97,8	103,0	56,3	14,9	54,4	69,3	37,9	69,3	10,6	182,9	
04	0,8	1,9	0,3	0,1	3,1	94,4	12,2	106,5	109,6	58,3	8,9	57,6	66,5	35,4	66,5	12,0	188,1	
1905	0,8	1,9	0,4	0,0	3,1	97,7	12,8	110,5	113,6	57,6	9,5	61,4	70,9	36,0	70,9	12,6	197,1	
06	0,8	1,9	0,3	0,0	3,0	90,1	12,8	102,9	105,9	54,0	9,9	66,2	76,1	38,8	76,1	14,0	196,0	
07	0,8	1,9	0,4	0,0	3,1	102,7	13,5	116,2	119,3	54,5	10,5	73,2	83,7	38,2	83,7	16,0	219,0	
08	0,6	2,4	0,3	0,0	3,3	102,0	13,7	115,7	119,0	51,8	17,3	85,4	102,7	44,7	102,7	7,9	229,6	
09	0,8	1,9	0,3	0,0	3,0	97,2	17,5	114,6	117,6	49,4	12,2	92,1	104,3	43,8	104,3	16,0	238,0	
1910	0,8	1,9	0,4	0,0	3,1	106,9	14,2	121,1	124,1	49,6	12,3	95,7	108,0	43,1	108,0	18,4	250,6	
11	0,8	1,9	0,4	0,0	3,1	108,0	18,6	126,7	129,8	49,4	2,7	97,5	100,2	38,1	100,2	33,0	263,0	
12	0,9	2,0	0,4	0,0	3,3	113,4	21,1	134,5	137,8	49,6	1,6	103,4	105,0	37,8	105,0	35,3	278,1	
13	0,9	1,9	0,4	0,0	3,2	120,1	19,5	139,6	142,8	48,9	1,6	107,6	109,2	37,4	109,2	39,8	291,8	
14	0,9	2,1	0,3	0,0	3,3	109,0	16,5	125,6	128,9	44,2	1,7	117,8	119,5	41,0	119,5	43,1	291,5	

Kommentarer:

Uppgifterna har framräknats med ledning av uppgifterna i Kapitel 2, Figur 2, och ovanstående tabeller. "Stämpelmedel", "skatter in natura" och "skatt utdebiterad efter annan grund" har ej inkluderats. Det har ej varit möjligt att fördela dem på föreliggande skattetyper. De har inte inkluderats i summan över den totala skatten. Denna summa skiljer sig alltså från summan "samtliga skatter och stämpelmedel" i Tabell 1 ovan.

Noter till Bilaga 1

- ¹ Historisk statistik för Sverige. Statistiska översiktstabeller. Utöver i del I och II publicerade t.o.m. 1950. SCB, Stockholm 1960. Tabell 239, s. 227 (H s.f. 8).
- ² Betänkande avgivet den 18 maj 1900. Den för utredning angående ändrade grunder för den kommunala beskattningen i nåder tillsatta kommitté. Stockholm 1900. Tabell III. 1. Översikt över statsverkets intäkter, s. 58 ff.
- ³ K.B. 18 maj 1900 a.a., s. 65. Som källor har alltså både "rikshuvudboken" och "riks-galdskontorets huvudbok" använts före 1911.
- ⁴ Eberstein, G., Om skatt till stat och kommun enligt svensk rätt, Stockholm 1929, 1932 och 1937, s. 10 ff.
- ⁵ K.B. 18 maj 1900 a.a., s. 64.
- ⁶ SÅ 1916, Tabell 199, s. 220 f.
- ⁷ Ibid. Tabell 199, s. 220 f.
- ⁸ Eberstein a.a., s. 126 ff. och 122 ff.
- ⁹ K.B. 18 maj 1900 a.a., kommentar s. 65 till tabellen på s. 56 f.
- ¹⁰ Ibid. Tabell III. 2, s. 58 ff.
- ¹¹ Se Rikshuvudboken.
- ¹² Eberstein a.a., s. 51.
- ¹³ Linde a.a., s. 321.
- ¹⁴ Eberstein a.a., s. 477.
- ¹⁵ Ibid. s. 50.
- ¹⁶ Ibid. s. 478.
- ¹⁷ Ibid. s. 478 f.
- ¹⁸ Linde a.a., s. 340.
- ¹⁹ Eberstein a.a., s. 482.
- ²⁰ Ibid. s. 386 f.
- ²¹ Ibid. s. 389.
- ²² Ibid. s. 389 f.
- ²³ Linde a.a., s. 321.
- ²⁴ K.B. 18 maj 1900 a.a., Tabell III. 1., s. 58 f.
- ²⁵ K.B. 18 maj 1900 a.a., Bilagor s. 9.
- ²⁶ SOU 1943:43 a.a., s. 277.
- ²⁷ K.B. 18 maj 1900 a.a., Bilagor s. 9.
- ²⁸ Ibid. Bilagor s. 9.
- ²⁹ Ibid. Bilagor s. 9.
- ³⁰ Widell a.a., s. 55.
- ³¹ Kommunalrätt, Lärobok av H. Strömberg, Lund 1967, s. 18.
- ³² K.F.o.F. 1914, s. XVIII.
- ³³ Kuylenstierna och Olinder a.a., s. 4.
- ³⁴ Ibid. S. 199 f.
- ³⁵ SOU 1943:43. Del III. Den kommunala skatteutjämningen. Kommunkattributionen. Betänkande med förslag till omläggning av den kommunala beskattningen, s. 270.
- ³⁶ Skatteregleringskommitténs betänkande III. Skatteregleringskommitténs underdåniga utlåtande och förslag angående skatteförhållandena i riket. Stockholm 1882, s. 24.
- ³⁷ BiSOS H) Kongl. Maj:ts Befallningshåvandes femårsberättelser 1861—1865, s. 132, 1866—1870, s. 72.
- ³⁸ Ibid. s. 72 ff.
- ³⁹ Statistisk tidskrift. Häfte 39. 1874. Förslag till kommunal finansstatistik, s. 128 f.
- ⁴⁰ K.F.o.F. 1874, s. IX.
- ⁴¹ Ibid. 1874, s. II.
- ⁴² Ibid. 1874, s. IX.
- ⁴³ Ibid. 1874, s. IX.
- ⁴⁴ K.F.o.F. 1875, s. XVI f.
- ⁴⁵ Ibid. 1909, s. VII.
- ⁴⁶ Ibid. 1910, s. VII.
- ⁴⁷ Ibid. 1911, s. VI.
- ⁴⁸ Ibid. 1912, s. VI.
- ⁴⁹ Ibid. 1913, s. VI f.
- ⁵⁰ Ibid. 1914, s. VI f.
- ⁵¹ SOU 1943:43 a.a., s. 251.
- ⁵² K.F.o.F. 1914, s. XVII.
- ⁵³ SOU 1925:31 a.a., s. 5.
- ⁵⁴ Ibid. s. 39.
- ⁵⁵ Ibid. s. 44.
- ⁵⁶ Ibid. s. 46.
- ⁵⁷ Ibid. För en uppräknig se s. 41.
- ⁵⁸ Ibid. Se Tablå B, s. 44.
- ⁵⁹ Ibid. s. 46 f.
- ⁶⁰ Widell, L., Några siffror rörande beskattningen i Sverige I och II. Statsvetenskaplig tidskrift 1901, s. 137.
- ⁶¹ Eberstein a.a., s. 637 f.
- ⁶² Tex. K.B. 18 maj 1900, s. 54 ff.
- ⁶³ Eberstein a.a., s. 638.
- ⁶⁴ Svensk författningssamling 1860, No. 50, § 24, s. 9.
- ⁶⁵ Ibid. 1863, No. 68, § 24, s. 9.
- ⁶⁶ Eberstein a.a., s. 638.
- ⁶⁷ Ibid. s. 639.
- ⁶⁸ Statistisk årsbok för Sverige 1914, Tabell 160, s. 177.
- ⁶⁹ K.B. 18 maj 1900 a.a., "Motiv", s. 71.
- ⁷⁰ Ibid. "Reservationer", s. 49.
- ⁷¹ SÅ 1928, Tabell 243, s. 278 ff.
- ⁷² Statistisk tidskrift (ST) 1905. Tabell, Ri-

kets inkomster och utgifter år 1903 (enligt Kapitalkonto till Rikshufvudboken) och ST 1913, Tabell, Statsverkets inkomster åren 1903—1911 (enligt Kapitalkonto till Rikshufvudboken).

⁷³ ST 1905 s. 84.

⁷⁴ Widell a.a. s. 51, åren 1854—1897.

⁷⁵ ST 1905.

⁷⁶ ST 1913.

⁷⁷ Flertalet egenheter beträffande den statli-

ga budgetredovisningen i detta hänseende framgår av Statistiska kommitténs betänkande, Sveriges officiella statistik och dess allmänna organisation, Stockholm 1910, s. 332 ff.

⁷⁸ The National Income of Sweden 1861—1930. Part Two. Stockholm Economic Studies. Stockholm 1937, s. 214.

⁷⁹ Ibid. s. 214.

⁸⁰ Ibid. s. 218.

Bilaga 2

Skrivelser

Utdrag och referat med kommentarer. Skrivelser till den kommitté som tillsattes 1888 för att utreda tullfrågan

Industriidkarargument för industritullskyddssystemets utvidgning

Skofabriker

Den första skrivelsen, skrivelse nr 5 i kommitténs arkiv, som innehöll en intressant motivering till den begärda tullhöjningen, var undertecknad av disponenten för *Stockholms Skonåtlingsfabrik*. Enligt skrivelsen var företaget en "temligen betydande fabrikationsaffär"¹ vars verksamhet sträckte sig över hela landet. Problemet för skoindustrin formulerades enligt följande:

"Importen av skodon tilltager ju i oroväckande grad och om det inte snart inträder någon förändring i tullagstiftningen så är tiden inte långt borta hvar alla Svenska *fruntimmer & barn* använda uteslutande *tysk skodon*. En annan sak är det med Herrskodon, sådant införas obetydligt emedan detta är betydligt tyngre & derigenom drager högre tull. — Jag skall förklara hur detta missförhållande har uppstått men anmärkas att jag talar om skodon för stadsbefolkning & inte om s.k. bondstöflar dess tyngd af sig self betingar importförbud!"²

Viktullen på lätta dam- och barnskor uppgvas alltså vara för låg i förhållande till skornas värde. I fortsättningen på skrivelsen framhölls att de importerade dam- och barnskorna var lättare än de som tillverkades inom landet. *Produktionens mekanisering utomlands* angavs vara skälet till att skorna gick att tillverka i lättare utförande samtidigt som mekaniseringen bidrog till att ytterligare förbilliga varan. Mekaniseringen sänkte alltså styckekostnaderna samtidigt som den minskade vikten på skorna och minskade effekten av viktullen.

"Genom storartade *förbättringar i maskinväg* har man i utlandet kommit därhän att nästan allt skodon för fruntimmer & barn bottnas med maskin istället för hand då varan derigenom blir lättare, betydligt billigare & nästan lika stark!"³

Om alltså tullen uttogs per kilo minskades tullens procentuella andel av varans styckepreis om varans vikt minskade. Försäljningspriset på utländska skor sjönk alltså, dels på grund av minskad tillverkningskostnad, dels på grund av minskad tull per varuenhet.

Enligt ett anført räknexempel utgjorde tullen på ett dussin fruntimmersressårkängor av roslläder

på sammanlagt 8 kilo cirka 10 procent av värdet. Den övervägande delen av materialet i dessa skor tillverkades inte inom landet. Skulle materialet importeras skulle tullen, enligt räkneexemplet i skrivelsen, uppgå till 7 procent av råvarupriset. Oräknat det beskattade råvarusvinnet i den inhemska produktionen utgjorde skyddstullen 3 procent, alltså mellanskillnaden mellan de 10 procenten på den importerade färdiga varan och de 7 procenten på de importerade råvarorna. Detta förhållande ger, enligt författaren, möjlighet att "... göra sig ett begrepp om huru skomakeriyrket är skyddat mot den *utländska massöfver-produktionen*"⁴ Skrivelsen avslutas med att övertygelsen om skomakeriyrkets förestående undergång vid oförändrade tullsatser bedyras.

Sammanfattningsvis framgår av skrivelsen, att det som betraktades som hotet mot den tydliga mer hantverksbetonade fabriksproduktionen av skor i Sverige var den utomlands, främst tyska, uppblomstrande industriella massproduktionen av delvis maskintillverkade dam- och barnskor.

Liknande argument framhölls av andra företrädare för skofabrikationen, t.ex. i skrivelse nr 17, under tecknad av *skomakare* Lillja i Stockholm. Enligt denna något mindre omfattande framställning var skomakarna i behov av skydd mot den svåra utländska konkurrensen, av vilken skomakare ansågs lida svårast av alla näringsidkare.

"Skobutikerna äro öfverfyllda af *utländska skodon* hvilka nog hafva ett vackert utseende, men äro af mycket *dålig beskaffenhet* och kunna säljas så billigt att ej de svenska skomakarne kunna fabrisera skodon till samma pris hvarför våra arbetare få gå sysslolösa och oftast se sig om efter annan sysselsättning."⁵

I samma skrivelse framhölls också att Riksdagen under vintern infört *tull på livsmedel samt råmaterial och verktyg* som läder och skinnvaror respektive läster. För detta krävdes en *kompenenserande tull* till skydd mot den utländska konkurrensen.

I ovanstående skrivelse uttrycktes ingen uppfattning om den utländska skofabrikationens mekanisering som orsak till priset på utländska skor. Priset förklarades i stället med sänkt kvalitet på dessa skor. Alltså delvis i motsats till föregående skrivelse. Sämre kvalitet på utländska produkter var annars en vanligt förekommande förklaring till den uppkomna priskonkurrensen. En förklaring till detta kan vara näringsidkarens relativa närhet till produktion i industriell skala. Den förste skrivelseförfattaren stod av skrivelsen att döma ett steg närmre den storskaliga produktionen. Troligtvis var han därför mindre benägen att direkt nedvärdera de massproducerade varornas kvalitet. Möjligtvis såg han också i den industriella utvecklingen utomlands betingelserna för den egna verksamheten.

En annan skillnad mellan de båda skrivelserna förelåg. Det var enbart i den sista av dem där sysselsättningen framhölls som ett argument för tullskydd. Enligt analysen i denna skrivelse berodde således arbetslösheten och "strukturomvandlingen" på svår utländsk konkurrens, vilken förorsakades av för låga tullsatser.

Enligt den första skrivelsen var dock orsakerna till industrins problem mer djupgående än så. Här såg man en i utlandet pågående industrialiseringsprocess och för att nå en liknande utveckling av den svenska industrin måste denna skyddas av tullar.

Garverier

Skrivelse nr 28 beträffande *skor* och närallgiggande varor som *hudar* och *skinn* inkom från en garverifirma i *Härnösand*. Skrivelsen inleddes enligt följande:

"Utan att här kunna i detalj påvisa behöfligheten af höjda tullsatser, inses dock lätt att tillräckligt tullskydd är behöfligt om man tager *garfveriernas* och *skomakeriets* usla tillstånd i betraktande, större delen af landets befolkning begagnar numera skodon tillverkade i utlandet utom måhända af de simplaste sorterna. Orsakerna till dessa missförhållanden äro här att söka i den öfvermäktiga utländska konkurrensen, som genom sin *massproduktion* är i stånd att öfverflygla vår lilla marknad . . ."⁶

Det nya inslaget, som framskyttade i ovanstående förklaring, var de olika marknadernas relativa storlek som förutsättning för produktionsmetoder och producerad mängd. Tyvärr utvecklade inte

undertecknaren till skrivelsen detta resonemang. Som senare framgår återkom detta argument i andra skrivelser i något mer utvecklad form. Troligtvis avsåg författaren inte med de inledande orden att verkligen påskina tveksamhet beträffande önskvärdheten av tullskydd i allmänhet utan endast beträffande den exakta höjningen.

I en skrivelse från *Helsingborg*,⁷ som undertecknats av ett flertal företrädare för *garverinäringen* angående tull på *handskar* och *skinn*, framhölls ett antal andra faktorer av vikt för att analysera de svenska producenternas underläge i förhållande till de utländska konkurrenterna. Företrädesvis rörde sig skrivelsen om *negativa förutsättningar för massproduktion* och produktion i allmänhet *för svenska tillverkare* i jämförelse med utländska.

Bl.a. framhölls i skrivelsen att de *utländska fabrikanterna* var mer kapitalstarka än de svenska. Tillgång på kapital var givetvis en förutsättning för produktion i stor skala. Vidare framhölls att dessa *kapitalstarka* näringsidkare dessutom hade tillgång till *billigare rörelsekapital* än de svenska. Till råga på detta kom det faktum att den svenska *garvningsmetoden* bestod i en längre process än den som användes i t.ex. Amerika. De *råvaror* som användes i den amerikanska processen var dessutom *billigare* än de som erfordrades för det svenska skinnets beredning. Således krävdes i Sverige större kapitalutlägg under längre tid till högre kostnad och större grad av extern finansiering än som var fallet för de utländska konkurrenterna, enligt denna skrivelse. En del av dessa problem var specifika för skinnindustrin och därmed nära förknippade näringar som sko- och handsktillverkning. Det dyrare rörelsekapitalet som omtalas bör dock ha gällt allmänt för industrier som var beroende av upplåning.

Tegelbruk och lervaruindustrier

Skrivelse nr 8 i kommitténs arkiv hade undertecknats gemensamt av sju olika ägare till olika *tegelbruk* i Göteborgstrakten. Även de efterlyste tullskydd på grund av den utländska konkurrensen. Då orsaken till de *utländska fabrikanternas* fördel inte uppgavs vara marknadsdominans, massproduktion eller högre grad av mekanisering, utan snarare *bättre naturliga förutsättningar* på grund av klimatförhållanden, saknar skrivelsen egentligt intresse. Den belyser dock ett par aspekter av den ekonomiska och den sociala utvecklingen i Sverige såsom ovannämnda fabriörer uppfattade dessa under denna fas av industrialiseringsprocessen.

Vad enligt skrivelsen först angår de sämre klimatförhållandena för den svenska tegelbruksnäringen var dessa så mycket sämre att tillverkningen blev så mycket dyrare att de utländska (ej preciserat vilka länder det rörde sig om) producenterna kunde sälja till lägre priser trots större fraktkostnader. Särskilt utsatta var tegelbruken i Göteborgstrakten. Teglet kunde utomlands framställas utomhus under längre perioder av året, medan man i Sverige var tvingad att uppföra byggnader, vilket gjorde den svenska tegelproduktionen mer kapitalkrävande. Andra nackdelar som uppgavs var den *kortare arbetstiden* och de *högre arbetslönerna* i Sverige. (Tullkommittén har dock satt ett frågetecken i marginalen beträffande påståendet om de högre arbetslönerna). Tankegången påminner här delvis om den i skrivelse nr 23 nedan, som också i viss mån inriktade sig på löneförhållanden som en förklaring till den uppkomna situationen, då de tyska guldslagarnas löner uppgavs vara sjunkande. Inför denna uppgift hade tullkommittén dock inte reagerat med någon marginalanteckning. I och för sig behövde sjunkande tyska löner ej innebära att de svenska var högre. Inte heller behövde löneutvecklingen vara lika inom alla industrier.

Enligt skrivelsen angående tegelbruken i Göteborgstrakten skulle de sociala *konsekvenserna* av en *nedläggning* vara:

”... att största delen af de många arbetare, som vid dem haft sin utkomst och nu skulle bli lediga, *ej skulle återgå till jordbruket*, utan, vana som de äro vid en hög daglön som jordsidskarne omöjliga kunna betala, helt säkert komma att öka det stora antal, som antingen *beger sig öfver Atlanten*, för att der få det skydd och det arbete, som fosterlandet ej vill gifva dem, *eller och ökar proletärernas här* samt dermed fattigsamhällets redan allt för tunga bördor.”⁸

Det intressanta är här att dessa företagare för att motivera tullskydd för sin produktion också pekade på *industrialiseringsprocessens* och konkurrensens allmänna konsekvenser. D.v.s. man applicerade en beskrivning av den allmänna utvecklingen på en specifik industri.

Man framhöll alltså faktorer som att arbetskraften närmast kom från jordbruket. Man framhöll proletariseringen, fattigdomen och utvandringen.

Liksom de kommunala skatteinkomsterna ökade kraftigt under perioden i både absoluta och relativa tal, så ökade de kommunala utgifterna. Mellan 1880 och 1890 expanderade utgifterna för fattigvården i proportion till de totala utgifterna. Städernas och köpingarnas utgifter ökade från cirka 25,6 milj. kronor 1880 till cirka 40,2 milj. kronor 1890. Fattigvårdsutgifternas andel var för respektive år 11,3 och 10,0 procent.⁹

Landskommunernas utgifter ökade mindre, från cirka 21,6 milj. kronor 1880 till cirka 25,7 milj. kronor 1890. Fattigvårdskostnadernas andel var högre än i städerna och utgjorde dessa år cirka 24,1 respektive 24,9 procent av landskommunernas totala utgifter.¹⁰

Antalet understödsdagare hade ökat från 219.532 år 1880 till 241.113 år 1890, vilket var en ökning från cirka 4,8 till cirka 5 procent av folkmängden.¹¹

Utvandringen, vilken gick i vågor, hade två kraftiga uppgångsperioder under 1880-talet. Under den första perioden började ökningen av utvandringen till länder utom Europa mellan 1879 och 1880. Antalet redovisade utvandrare utgjorde 1879 12.866, 1880 36.398, 1881 40.762 och 1882 44.585. Därefter gick siffrorna ned under ett par år. År 1884 påbörjades nästa våg. Då utgjorde antalet utvandrare 17.895 personer, 1885 18.466, 1886 28.271 och 1887 46.556. Den sista vågen påbörjades mellan 1889 och 1890. År 1889 utgjorde antalet utvandrare 29.067, 1890 30.128, 1891 38.318 och 1892, då den åter kulminerade, 41.275.¹²

1882 utgjorde rikets folkmängd 4.579.115, vilket således innebar att cirka 1 procent av befolkningen detta år utvandrade till utomeuropeiska länder.

Slutligen visar följande citat att skrivelsens undertecknare, som argument för höjd tullsats, inte enbart anförde den oroväckande samhällsutvecklingen eller dåliga konkurrensvillkor på grund av klimatförhållanden utan också krävde *rättvisa mellan tegelbruk och andra branscher*.

”Med liflig anslutning till det system som införts i vårt land, afseende det svenska näringslivets skyddande, det svenska arbetets upprätthållande och utvidgning samt den svenska industriens höjande till fäderneslandets ekonomiska basta och dess alla invånares samma fördel, hafva vi dock funnit att, hittills åtminstone, en näringsgren ej innefattats i kretsen af dem, som fått del af det åt andra beredda skyddet . . .”¹³

Skrivelse nr 130 i kommitténs arkiv har inkommit från *Skromberga Stenkols- och Ler-Industri Aktiebolag*, vars produktion bestod av *glacerade lerrör, rördelar och annat lergods till kloakanläggningar samt fasadtegel, klinker, trottoarsten och taktegel*.

I föreliggande skrivelse förekom, som var fallet med närmast föregående, ingen jämförelse mellan den svenska och den utländska lervaruindustrins olika klimatomständiga produktionsförhållanden. Tvärtom så påstods den relativt unga lerindustrin, som uppstått under »de sista årtiondena», arbeta *lika rationellt och billigt som de utländska*. Anledningen till industriens uppkomst uppgavs vara upptäckten av bra råmaterialfyndigheter för grövre tillverkningar. Naturliga förutsättningar förekom också genom att dessa fyndigheter bedömdes som outtömliga, vilket innebar att importen ur denna synpunkt kunde undvaras.

Egentligen var produktionen så rationell och billig att:

» . . . det vore därför ingen omöjlighet att äfven utan tullskydd tränga de sistnämnda ur landet synnerligast, som de svenska fabrikaterna äro af *bättre kvalite*, om den utländska konkurrensen noterar sina priser på basis af en fullt solid kalkyl. Så är dock tyvärr ej förhållandet, utan utbjudas t.e. dagligen engelska glacerade lerrör m.m. till priser, som omöjligt kunna betäckas tillverknings-, frakt- och försäljningsomkostnaderna. Det är den utländska *öfverproduktionen* som kastas på vår ännu tullfria marknad».¹⁴

Andra länder hade redan börjat införa tullar för att skydda sig mot den påstådda *prisdumpningen*. Detta medförde enligt skrivelsen ännu större påfrestningar för fabrikanterna i de länder som fortfa-

rande utgjorde öppna marknader, då man försökte finna avsättning för en ännu större del av överproduktionen på dessa marknader. Att *andra marknader börjat syddas* blev således ett argument för att skydda den inhemska. Detta formulerades i skrivelsen enligt följande:

»Vår industris ställning har blifvit mycket svårare sedan Ryssland och Tyskland skyddat sig genom tullar och derigenom tvingat de engelska fabrikerna att för den del af deras produktion som hittills placerats i omnämnda länder söka afsättning öfverallt der hvarest den utländska fabrikanten ännu icke genom tull beskattas.»¹⁵

Skrivelsen avslutades enligt nedanstående:

»Det är den vilda konkurrensen af den utländska öfverproduktionen som vi genom ett kraftigt tullskydd önska se utestängda från vårt land för att vår industri må kunna existera och vidare utveckla sig till gagn för såväl arbetsgifvaren som arbetstagaren.»¹⁶

En jämförelse av argumenten i dessa båda skrivelser är av intresse, eftersom produkterna var så likartade, liksom den regionala belägenheten, men de angivna skälen för tullskydd så olika varandra.

Det argument som förekom i Göteborgstegelbrukens skrivelse beträffande det sämre konkurrens-läget p.g.a. sämre klimatförhållanden förekom inte alls i den senare skrivelsen. Produktionen i denna industri borde dock, åtminstone vad teglet beträffar, men också de grövre tillverkningar som nämnts, ha varit lika beroende av klimatet som den föregående industrin.

I det förra fallet anfördes skäl för tullskydd, vilka hade att göra med inhemska, sämre produktions-förutsättningar, vilka det stod utom producenternas makt att göra något åt. I den andra industrin, vilken borde ha uppgett samma produktionsförutsättningar, uppgavs i stället hur bra dessa var och hur hotet i stället hänförde sig till externa omständigheter, som den utländska överproduktionen och dumpningen, vilken det stod utom denna industris makt att göra något åt. Det senare argumentet för tullskydd föreföll ju mer lockande eftersom det förespeglade en ekonomiskt sund produktion inom landet, med hjälp av tullar. För det var väl inte så att den i verkligheten led av samma problem som den förstnämnda? Kanske var den mer mekaniserad om den var senare etablerad, och den första mer arbetsintensiv, eftersom större uppmärksamhet ägnas åt arbetskraften och dess kostnader. Resonemangen tyder på att tegelbruken var mindre medan den sistnämnda lervaruindustrin var en större industri. Den uppger i alla fall ett mer diversifierat sortiment. Diversifieringen kan ju också ha utgjort den avgörande skillnaden för synen på framtiden.

Metallbearbetande industrier

I nästa exempel på påfrestande utländsk konkurrens gentemot den inhemska produktionen antogs konkurrensen ha sitt upphov i massproduktionen utomlands. Skrivelsen kom från en företagare i *guldslager*branschen. Kravet var högre tull på *bladguld*, *bladsilver* och *bladmetall*. Det synsätt på orsakssambanden som företrädades i denna framställning var ovanligt, då den ökade utländska inför-seln ansågs förorsakad av ». . . arbetslönernas fallande och deraf uppkommen öfverproduktion och prisnedsättning i Tyskland». ¹⁷ Alltså antogs *arbetslönernas fall* leda till *överproduktionen och fallande priser*. Det intressanta är dock i och för sig iakttagelsen av alla dessa företeelser vid samma tidpunkt och att de sattes i samband med varandra.

Fortsättningsvis antyddes i skrivelsen andra förklaringar till de ojämna konkurrensförhållandena. Sverige var, påstods det, ett alltför obetydligt land för att en guldslagare skulle kunna uppnå samma omsättning som en tysk, ». . . hvilken sysselsätter hundratals arbetare». ¹⁸ Den *tyske* guldslagaren hade tydligen också en *större marknad* att tillgå, förutom den tyska, då han uppges ha ». . . hela världen öppen för afsättning af sina tillverkningar». ¹⁹ Författaren till skrivelsen förklarade inte närmre hur han såg på orsakerna till den uppkomna situationen och varför svenska tillverkare inte skulle kunna ha haft tillgång till världsmarknaden. Troligtvis har han nöjt sig med att beskriva en verkligt existerande situation på världsmarknaden, där tyska tillverkare sålde sin överproduktion. Författaren klargjorde inte huruvida det var frågan om en situation där det var något, ur den tyske tillverkarens synpunkt sett, positivt i denna världsmarknadsdominans eller om det var en tvingande nödvändighet

att dumpa överproduktion på denna marknad. Slutligen menade författaren, att den svenska importen från Tyskland var naturlig samt, inte helt ovanligt, att den utländska *produkten var mycket sämre*, vilket formulerades i följande ordalag:

»Såsom bevis på huru svår konkurrensen med Tyskland är må anföras, att, i följd av naturlig import knappt nog en enda guldslagerifabrik kan bära sig i hela Skandinavien och Finland, ehuru väl dess tillverkningar allmänt erkänns stå vida framför de utländska, då deremot i Tyskland finnas flere hundra fabriker, som tillsammans sysselsätta tusentals arbetare.»²⁰

Flera exempel på att den tilltagande massproduktionen utomlands uppgavs som den bakomliggande orsaken till den svåra konkurrensen kom från den metallbearbetande industrin. Författaren till skrivelse nr 42 från *Västerås Metallfabriksaktiebolag* framhöll, liksom andra framhållit i det ovanstående, att det var svårt att yttra sig i en så omfattande fråga. Angående *metallvaror* av olika metaller — företrädesvis av typen *husgeråd* och varor för användning i hemmet — beklagade han sig över den utländska konkurrensen, som bl.a. bestod av produkter som var förvillande lika de svenska men utförda i betydligt *sämré metaller*.

Angående den typ av varor som mer modebetonade framhölls särskilda svårigheter av denne svenske producent. På grund av den *utländska konkurrentens större omsättning* påstods det vara möjligt för denne att växla form och utseende på produkterna i en takt som den svenske tillverkaren inte kunde följa. Dessutom *dumpades* enligt skrivelsen resterna av de omoderna varorna *på den svenska marknaden*. Dessa varor borde alltså ha varit just de som tillverkades av den inhemska, och i förhållande till modeväxlingarna mer trögrörliga industrin.

Författarens påstående om *modeväxlingar* och *massproduktion* bekräftas i viss mån av att man vid den tidens olika världsutställningar kunde studera tillkomsten av nya former och material, företrädesvis olika metaller, vilka var resultatet av ny produktionsteknik.

För konsumenternas eget omdöme angående sin behovstillfredsställelse eller hushållsekonomi gav inte denne företagare mycket, då han moraliserade i följande ordalag:

». . . det stora bildade publikum inom landet är alltför godtroget och eger allt för liten kritik förmåga för att kunna rätt bedöma de olika metallernas värde och följaktligen äfven värdet af artiklarna de köpa».

Dessa skulle bestraffas:

»Vi tro därför att alla artiklar afsedda för inre hushållsbehof eller prydnader tillverkade av zink, jern eller Britanniametall böra åsättas en mycket hög tull så att de som äro utan omdöme med vilja köpa sådana artiklar för det de för tillfället falla dem i smaken, åtminstone till staten får betala för sin dårskap att ge ut pengar för värdelösa ting.»²²

Även här var det alltså frågan om, liksom bl.a. uppgivits av skoindustrins företrädare, konkurrens från utvecklandet av utländsk massproduktion till billigare priser p.g.a. nya framställningsmetoder och nya material. I de allra flesta fall jämfästades denna utveckling, från konkurrensutsatta företagare, med försämrad kvalitet, även om erkännanden beträffande denna förekom, som t.ex. från Stockholms Skonåtlingsfabrik. Det var alltså återigen troligtvis frågan om en kollision mellan det äldre, mer hantverksbetonade produktionssättet och den industriella, produktivitetshöjande och prissänkande utvecklingen. Kvalitetsargumentet känns ju också igen från betydligt yngre datum och särskilt i samband med lågkonjunktur. I detta fall var det frågan om både lågkonjunktur och en strukturell omvandling. Hand i hand med detta kvalitetsargument gick också nationalistiska tongångar, som att värna om det nationella arbetet samt framhålla de svenska produkternas förträfflighet, enbart därför att de var svenska.

Skrivelsens undertecknare varnade även för industrialiseringens konsekvenser i bekanta ordalag. Nedanstående synpunkt var dock något förvånande, då den kom från en svensk företagare vid ett metallfabriksaktiebolag. han skrev angående tillverkningen av brons-, koppar- och mässingsartiklar:

»Den större delen af hvad allmänheten använder i det dagliga lifvet tillverkas numera med *maskiner* och *arbetaren* är snart tvingad att sjelf blifva en nästan *maskinmässig uppappare* åt

döda verktyg, samt således och derigenom få ett ganska *trångt utrymme för utveckling* af de många naturliga anlag, som äro inneboende hos de flesta menskliga individer och som af omkringverkande förhållanden numera dagligen uppmuntras.»²³

Syftningarna i denna del av framställningen är dock något oklara. Troligtvis var det en utveckling, både utomlands och i Sverige, vars spridning och negativa inflytande över den hantverksmässiga produktionen ansågs kunna begränsas med hjälp av tullar. Klart är dock att författaren, enligt vad han anförde, betraktade den utländska massproduktionen som något negativt för svenska konsumenter, då den ledde till att dessa lurades att köpa sämre produkter. Samma massproduktion var skadlig för arbetaren i allmänhet, då den utfördes vid maskiner som gav sämre arbetsförhållanden än under andra produktionsbetingelser. Det var således inte enbart för företagaren som utvecklingen var farlig utan även för konsumenten och arbetaren, individen och fosterlandet.

Även i en annan skrivelse kan den berörda produkten karaktäriseras som i den närmast föregående, d.v.s. som en främst för inre hushållsbehov avsedd och dagligen använd vara. Den åsyftade skrivelser, insänd från *Landskrona lampfabrik*,²⁴ gällde nämligen bl.a. *lampbrännare av mässing*. Enligt denna skrivelse var det ytterst *massproduktionen utomlands* som var orsak till att dessa lampbrännare kunde produceras särskilt billigt. En sådan massfabrikation förekom för att täcka dessa *stora länders egna stora behov*. Till detta kom dock att det vid tyska straffanstalter framställdes en vara i stora partier vilken var särskilt anpassad till efterfrågan utomlands. Detta gjorde det omöjligt att inom Sverige konkurrera med de tyska artiklarna.

Enligt denna skrivelse påvisas således ett medvetande om massproduktionen som upphov till prisutvecklingen samtidigt som det alltså beträffande berörda vara förekom speciella omständigheter som låg bakom prisutvecklingen. Omständigheter som alltså inte enbart var betingade av industrialiseringsprocessen.

Från *Wedevågs Bruks Aktiebolag* framhölls angående tillverkning av *hundredskap* som t.ex. högafflar och skyfflar att dessa inte kunde konkurrera i pris med engelska produkter.

»Från *England*, med dess *kollosala verkstäder*, offereras priser så låga, att endast den glädjande omständigheten, att allmänheten hyser förtroende för ärligheten i Svenskt arbete och därför gärna köper inhemsk vara, gör det möjligt för oss, att med högre priser ändå kunna sälja.»²⁵

Som orsak till billigare utländska produkter framhölls åter storleken på tillverkningen. Denne undertecknare var dock den förste som framhöll att ifrågavarande svenska industris kvalitetsmässigt överlägsna produktion också hade lett till att varorna sålts och att industrin fortfarande existerade. På sikt befarades dock ändå branschens undergång, om inget tullskydd infördes. Författaren till skrivelsen från *Wedevågs Bruks Aktiebolag* framhöll också, att han inte ensam representerade denna ståndpunkt:

»Genom brefväxling i ämnet med tillverkare i Eskilstuna, tror jag denna uppfattning af lämplig tullsats delas af flera mina medindustrimän.»²⁶

Nästa skrivelse från kategorin *metallarbetande industrier* som påträffats i tullkommitténs arkiv och som utpekade mer rationella produktionsmetoder utomlands som orsak till konkurrensen hade insänts av *instrumentmakarna Ahlberg & Ohlsson*. Enligt denna, skrivelse nr 85, var omsättningen inom branschen liten. Man var hänvisad till den inhemska marknaden, då de utländska var tullskyddade. Nästan allt arbete uppgavs ske för hand, vilket gav bättre *kvalitet* men betydligt högre produktionskostnader. Vad särskilt angick mässingsblåsinstrument beskrevs den utländska tillverkningen enligt nedan:

». . . så finna vi att såväl i *Tysklands* som *Frankrikes* och flera *andra länder stora speciella fabriker* äro anlagda med *särskilda verktyger* och *särskilda inöfvade arbetare för hvarje detaljarbetare*, beräknade dels för *stor omsättning* inom sitt eget land, dels äfven för export, hvilket gör att fabrikanten kan producera sitt fabrikat till billigt pris och sälja med liten förtjänst. Det är äfven exempel på att här i landet sålts Instrumenter utan någon som helst förtjänst blott för att öka omsättningen och därigenom förbilliga produktionskostnaderna.»²⁷

Ovanstående citat vittnar om en i sammanhanget långt gående insiktsfullhet vad beträffar skillnaderna i produktionssättet, d.v.s. massproduktionens organisationsform på detta område utomlands och den egna tillverkningen. Förutom iakttagelsen av specialisering och arbetsdelning som en källa till sänkta produktionskostnader och priser framhölls även *lägre arbetslöner* såväl som *råvarupriser utomlands*. I den föregående skrivelsen instämde senare *Bengt Dahlgrens Aktiebolag* enligt kommittéarkivets 260:e skrivelse.

»Då till vår kunskap kommit, att firman Ahlberg & Ohlsson, tillverkare af *messingsblåsinstrument*, hos kommittén framhållit vigten af tullskydd för nämnda slags fabriker, anhålla vi, som äfven bedrifva enahanda tillverkning, att på det lifligaste få förorda införande av ett sådant tullskydd.»²⁸

Ovanstående yttrande belägger att det mellan tillverkare inom en bransch kunde förekomma kontakter utan att det var frågan om större organiserade kampanjer. Man gjorde i detta fall inte heller någon hemlighet, gentemot kommittén, av att man haft kontakt, eftersom man hänvisade till den andras skrivelse.

Från *Eskilstunaindustrin* inkom skrivelser angående olika produkter från metallbearbetande fabriker, s.k. *järnmanufaktur*. I vissa av dessa industrier användes *importerat järn som råvara*. Detta hade tullbelagts redan 1888 i samband med livsmedelstullarnas införande. Samtidigt importerades flera av manufakturprodukterna till för låga tullsatser enligt skrivelserna. Situationen liknade den inom skottillverkningen, med billigare tullbelagd utländsk råvara. Bilden av de olika krav som i praktiken ställdes på tullagstiftningen var dock mer komplicerad.

Eskilstuna Jernmanufaktur Aktiebolag, tillverkare av *rakknivar, pennknivar, sjömans- och grövre knivar, saxar och skräddaresaxar*, inkom med den mest sammanhållna och utförliga analysen av den egna situationen. Tullbelagda råmaterial och livsförnödenheter var det ena problemet som berördes i skrivelsen. Det andra var *skyddstullen* för slutprodukterna. Skyddstullen gentemot utländska fabrikat ansågs vara *alltför låg*. Tullen på *järn och stål* samt *livsförnödenheter* ansågs, även om man inte använde importerade produkter, ha en *kostnadshöjande* inverkan på de inhemska varorna och därmed fördyra produktionen.

Förutom att industrin var utsatt för både inhemsk och utländsk konkurrens på hemmamarknaden var den också en exportindustri. Detta medförde att råvaru- och livsförnödenhetstullarna, enligt skrivelsen, fördyrade slutprodukten i förhållande till de utländska produkterna. Kravet var skyddstullar för att höja priset på de importerade utländska varorna på den inhemska marknaden till en nivå som motsvarade andra skyddstullars kostnadshöjande inverkan. För att bli konkurrenskraftiga på den internationella marknaden måste priset på varan sänkas till samma nivå som den utländska varan. I detta syfte krävde man *exportpremier*, vilket man avslutningsvis påstod sig knappast kunna förvänta sig se fram emot.

Företagets svårigheter uppgavs bero på den *utländska konkurrensen*. Orsakerna till denna konkurrens analyserades dock inte i termer av strukturella förändringar på produktionssidan, som t.ex. massproduktion eller mekanisering. Det var snarare den *ekonomiska politikens* inverkan på industrins konkurrensförmåga som fokuserades. Först den statliga industritullskyddspolitikens inverkan på försäljningspriset från produktionskostnadssidan. Sedan politikens inverkan på den fria marknadskonkurrensen som prisbildningsmekanism.

Skrivelsen förtjänar att citeras. Först beträffande produktionskostnadssidan, där även effekten av livsmedelstullarna berördes:

»Svenska tulltaxan har den 1 Juli innevarande år undergått väsentliga förändringar derigenom att en större mängd viktiga artiklar hvilka förut kunnat fritt införas nu blifvit belagda med tull, hvarjemte vissa förutvarande tullsatser blifvit höjda, under det att andra åter kvarstå till oförändrade belopp. Sålunda hafva flera af Eskilstunaindustriens viktigaste råämnen, såsom exempelvis jern och stål, belagts med en tull, uppgående till 10 à 15 % af värdet: spannmål, mjöl och fläsk med flera oundgängliga livsförnödenheter hafva åsatts tullar som belöpa sig på 30 à 50 % af deras förutvarande värde, . . . Att genom förutnämnda åtgärder Eskilstunaindustrin kommit uti ett ogynnsammare läge än förut torde lätt inses; ty ehuru vi måhanda

icke använda utländska rudimaterier eller lifsförnödenheter, så medför dock tullen, såsom erfarenheten visat, en prisstegring, hvars omedelbara verkan visar sig uti förhöjda produktionskostnader för våra tillverkningar utan möjlighet att på grund häraf vidtaga en motsvarande höjning uti försäljningsprisen . . .»²⁹

Därefter gick resonemanget över till utbuds-/efterfrågesidan då skrivelsen fortsatte:

» . . . försäljningsprisen . . . bero ej blott af tillverkningskostnaden utan fastmer af konkurrensen, isynnerhet med utländska fabriker, hvilka blifvit oberörda af våra nya tullsatser.»³⁰

Således ansågs de svenska fabrikena ha högre produktionskostnader än de utländska p.g.a. den ekonomiska politik som fördes i Sverige. Svenska fabriker hade också ett sämre utgångsläge i konkurrensen med utländska producenter på den inhemska marknaden, eftersom de sistnämnda inte träffades av det nya tullsystemet. På det hela taget ansåg man alltså, enligt skrivelsen, att det ditills införda protektionistiska systemet enbart drabbat berörda industri negativt.

Som framgår, av både ovanstående och föregående samt flera skrivelser i det följande, rådde det delade meningar bland företagarna om livsmedelstullarnas inverkan på produktionskostnader, lönekostnader, och vinst. Åsikterna i denna fråga synes ha gått lika mycket isär som de klassiska ekonomernas teorier under den period som föregick det frihandelskapitalistiska systemets införande. Skillnaderna var givetvis att Ricardo och Malthus såg problemet nationalekonomiskt medan företagarna såg problemet ur företagsekonomisk synvinkel eller i ett perspektiv som haltade mellan båda.

I närmast föregående skrivelse ansåg man alltså att bl.a. livsmedelstullarna höjde produktionskostnaderna. D.v.s. att man förutsatte, att befolkningen kunde kompensera sig för ökade levnadsomkostnader, att arbetarna kunde öka sina löner. Ökade lönerna kunde inte vinsten öka, om inte försäljningspriset ökades. Att minska produktionskostnaden genom rationaliseringar eller produktivitetsökningar diskuterades inte. Ökades försäljningspriset kunde varorna inte avyttras i den internationella konkurrensen. Botemedlet som angavs var ökat tullskydd. Konsekvenserna av denna åtgärd på längre sikt diskuterades inte i skrivelsen.

Andra företagare argumenterade i andra skrivelser från andra utgångspunkter (Se även nedan). *Lönerna kunde inte höjas*. Vinsterna kunde inte sänkas. Livsmedelstullarna medförde *svårt för arbetarna*.

Enligt skrivelsen ovan, från *tegelbruken i Göteborgstrakten*, ledde detta på sikt till tegelindustrins undergång samt arbetslöshet och proletarisering i allmänhet eftersom ingen alternativ sysselsättning stod till buds. De enda lösningar som fanns var emigration eller tullskydd. Inte heller i detta fall diskuterades en effektivisering av produktionen som alternativ. Inte heller de långsiktiga konsekvenserna av kraven på ett tullskydd.

Andra företrädare för Eskilstunaindustrin berörde lönekostnaderna ur en annan vinkel. Man hävdade att skyddstullar skulle införas för industrin, därför att den utländska konkurrensen *pressat lönekostnaderna* till en gräns där det inte gick att sänka dem mer. Resonemanget tyder här på att man alltså hade sänkt lönerna för att pressa produktionskostnaderna. Anmärkningsvärt nog gällde det i flera fall tillverkare av samma slutprodukter, de olika analyserna till trots. Samtliga berörda skrivelser var undertecknade i mitten av oktober 1888. De i den närmast föregående skrivelsen åsyftade livsmedelstullarna infördes den 1 juli 1888. Dessa tullar skulle då ha höjt priset på de inhemskt producerade livsmedlen till en nivå, som gav utslag på produktionskostnaderna inom 3,5 månader (1 juli — 12 oktober), om det var denna erfarenhet som åsyftas i skrivelsen från Eskilstuna Jernmanufaktur Aktiebolag. Under samma tid skulle andra industrier med samma tillverkning för att sänka produktionskostnaderna i denna situation snarare ha varit i stånd att sänka lönerna. Olika grad av exportberoende mellan de olika fabrikena skulle kunna vara en förklaring till de olika beskrivningarna av skeendet. Ökade produktionskostnader skulle då ha varit ett större hinder för *exportberoende* industrier. Eskilstuna Jernmanufaktur Aktiebolag t.ex. framhåller i skrivelsen ett visst beroende av export:

» . . . den export, som med mycken möda och stora uppoffringar under senaste åren kommit till stånd är försvårad eller på väg att alldeles tillintetgöras då man egt rättighet hysa förhoppning om någon liten skörd af det nedlagda utsädet.»³¹

Andra industrier med samma produktion nämner dock inget om exportberoende. Det fanns också hemmamarknadsindustrier i andra branscher som berörde livsmedelstullarnas levnadskostnads- och produktionskostnadshöjande effekter. En av förklaringarna till de skiftande tolkningarna kan ha varit inflytande av den stora allmänna debatten om livsmedelstullarnas förmodade effekter. Om man föll tillbaka på ideologiska argument kan i så fall orsakerna ha varit, att det inte var möjligt att avgöra livsmedelstullarnas omedelbara effekter i praktiken. Skulle livsmedelstullarna, särskilt på sikt, ha haft den stora produktionshöjande effekt som ibland omnämns, bör den förda tullpolitiken ha utgjort ett starkt incitament till mekanisering av den arbetsintensiva industrin. Detta är dock en fråga som skulle föra långt utanför ramarna för föreliggande undersökning att besvara. Få skrivelser berörde, som nämnts, detta alternativ.

De berörda Eskilstunaindustrierna som nämnts ovan var bl.a. *Ståhlberg* vars tillverkning utgjordes av *bordsknivar* och i skrivelse nr 134 hävdade att:

»Bordsknifstillverkningen i Eskilstuna har för några år sedan blifvit betydligt utvidgad och är fullt tillräcklig för landets behof, men genom den så godt som fria *utländska konkurrensen* hafva *priserna* ständigt varit i *neddågående* hvarigenom *arbetslönerna* måst till det allra yttersta *nedsättas*, utan att fabrikanten erhåller *skälig ränta* å nedlagt rörelsekapital, och derest icke staten träder emellan med en lämplig tullagstiftning som kunde hindra utländingen att sälja härstädes till så utomordentligt låga priser, är det fara värdt att de nu rätt storslagna Bordsknifsfabrikerna inom en ej aflägsen tid komma att upphöra.»³²

Skrivelse nr 135 hade undertecknats av å ena sidan 4 st. *rakknivsfabrikanter* och, å andra sidan, 2 st. *saxfabrikanter* i Eskilstuna. Rakknivsfabrikanterna krävde skydd mot den *utländska konkurrensen* vilken uppgavs ha *pressat arbetslönerna* i botten. Dessutom var de utländska fabrikaten enligt denna skrivelse av *sämre kvalitet* och av vilket allmänheten lurades. Den inhemska produktionen uppgavs dessutom vara tillräcklig för att täcka landets behov.

Saxfabrikanterna, i samma skrivelse, anförde dessutom att den utländska konkurrensen var illojal eftersom det förekom saxar på marknaden stämplade med »Eskilstuna», vilka påstods troligtvis ha tillverkats i Tyskland.³³

Dessa skrivelser innehöll inte heller några andra förklaringar till den utländska konkurrensen än den bristande tullskyddet.

Det gemensamma i två av dem var alltså arbetslönernas låga nivå till följd av den prispressande konkurrensen, som i ena fallet också uppgavs inskränka på rörelsekapitalets avkastning. Det var alltså den utländska konkurrensens och den *ekonomiska politikens konsekvenser* och *inte dess orsaker* som diskuterades i dessa skrivelser.

Ytterligare ett antal skrivelser från metallbearbetande industrier, andra än Eskilstunaindustrierna, förekommer i kommiténs material. I en skrivelse från *Elfdalen och Långö bruk*, en s.k. *järnmanufakturindustri*, konstaterade författaren att det förekom *periodiska finansiella kriser i affärsvärlden*. Dessa kriser hade i sin tur en *störande inverkan på industrin*. Upphovet till både de finansiella kriserna, å ena sidan, och de industriella kriserna, å andra sidan, var ». . . utan tvifvel den numera ofta förekommande *öfverproduktionen* inom många branscher af det menskliga arbetet.»³⁴ Denna överproduktion, menade författaren vidare, åstadkoms inom produktionsenheter, vilka var mycket kapitalkrävande, vilket skapade finansiella kriser vid konkurser. Framställningen i skrivelsen löd som följer:

»Denna öfverproduktion härleder sig hufvudsakligen från de stora *Aktiebolagen* (vilka var en reellt ny företeelse vid denna tid och innebar begränsat personligt ansvar för aktieägarna och alltså gjorde investeringarna mindre riskfyllda, förf. anm.) hvilka genom lysande prospecter för den affär de bilda, ofta nog lyckas *sammanföra de små kapitalen till millioner* och dermed kunna anlägga fabriker hvilkas *produktionsförmåga* inom ganska kort tid *öfverskrider konsumtionsbehovet* af de industrialster de tillverka. Följderna deraf blifva i de flesta fall de stora affärernas upplösning och realisationer af de fabriksalster som skapats.»³⁵

Effekterna på den internationella varumarknaden av sådan massproduktion med efterföljande konkurs formulerades i skrivelsen enligt följande:

»När en sådan katastrof inträffar med stora fabriksanläggningar i ett land, så uppsökes för *realisationen* naturligtvis i första hand de länder, hvilkas frihandelssystem lemnar alla hamnar öppna för införsel av dessa fabriksalster, af hvilken beskaffenhet de än vara må.»³⁶

I samma skrivelse framhölls också industrialiseringsprocessens utveckling inom landet som ett skäl för bättre tullskydd.

»Vårt lands *export af jern* har hittills hufvudsakligen bestått i de intet eller litet bearbetade råvarorna, malm, tackjern och stångjern, hvilka i utlandet förädlats till manufakturgoods af allehanda slag och sedermera fått till endel återköpas. Derigenom hafva vi på så sätt i sjelfva verket inköpt det derpå nedlagda utländska arbetet hvilket under andra förhållanden skulle hafva kunnat verkställas af vårt lands egna arbetare och dermed hos oss kapitaliserats.

På senare åren har dock en ljusning till det bättre, ifråga om att förädla våra råvaror inom landet, inträdd, och snart skulle vår i sin knoppning varande jernmanufakturindustri kunna bringas till blomstring, om (skrivelseförfattarens kursivering) denna industri egde skydd gentemot importen från utlandet.»³⁷

I skrivelsen framhölls hur särskilt känsliga de nyanlagda förädlingsindustrierna i Sverige var mot den pågående prisdumpande konkurrensen. Det sänkta pris som konkurrensen, trots att det inte var önskvärt, ledde till, ansågs inte gynna någon annan än köpmannen, eftersom det ledde till minskad sysselsättning inom landet. P.g.a. att osäkerhet rädde beträffande förädlingsindustrins utveckling, ansågs inte heller de tillräckliga investeringarna göras i produktionen.

»I följd av den osäkerhet för vårt lands jernförädlingsindustri, som frihandelssystemet hos oss skapat och underhållit, har kapitalet hittills vanligen hållit sig tillbaka, hvarigenom denna industri hos oss als icke kunnat nå det uppsving som den eljest skulle hafva vunnit, om nemligen såväl industriidkaren som kapitalisten, såsom förlagsmannen, haft stöd av lämpliga tullsatser . . .»³⁸

Förutsättningarna för en industriell expansion inom järnförädlingsindustrin utan statliga ingripanden bedömdes således av berörda bruksdisponent och förvaltare som dåliga. Expansionen var utsiktslös, då det riskvilliga kapitalet, trots möjligheterna att bilda aktiebolag, uteblev under den klassiska frihandelskapitalismens era. I stället hade fabrikernas verksamhet fått inskränkas eller lagas ned p.g.a. ohejdad import. Beträffande kapitalförsörjningen förtydligas tankegången något enligt nedan:

»Det sägs att vi icke skulle kunna täfla i pris med de utländska fabrikanterna.

Hvarför har detta hittills varit fallet? Jo därför att våra fabriker hittills fått arbeta med för dyra förlagspenningar, och att, såsom en följd deraf, vår fabrikation i allmänhet skedd i för liten skala för att ekonomiskt kunna bära de allmänna omkostnader som alltid drabba hvarje fabrikation.»³⁹

För att råda bot på detta förhållande föreslogs inte enbart skyddstullar utan även andra lösningar. Eftersom föreliggande avsnitt inriktats på industriskyddstullar, faller dessa ekonomisk-politiska åtgärder utanför ramarna för undersökningen. Åtgärderna faller också utanför ramarna för undersökningen av skatterna och de uppkomna skattestrukturernas bakomliggande orsaker. Resonemanget är dock intressant för att se i vilket helhetsperspektiv som denne författare såg industrins problem. Således skrev han:

»Dessa olägenheter för vår industri, som mäktigt bidragit att icke alltid göra oss konkurrens-mässiga med utlandets fabrikanter, äro dock icke större, än att de åtminstone till någon del, skulle kunna avhjelpas, om bättre kännedom och mera känsla för fosterländska näringar vore tillfinnandes hos majoriteten af vårt lands representanter vid riksdagen.

Wid 1878 års affärskris erhöles Herrar Sägverksegare af riksdagen ett betydande anslag af millioner kronor såsom grundfond till en lånekassa för deras räkning, hvilken kassa ännu existerar under namn av 'Sägverksegarnes garantifond'.

Wid 1889 års riksdag föreslog en af landets sanna patrioter, att riksdagen skulle anvisa fem millioner kronor till en *förlagsfond för jernindustrins upphjelpande*; men denna fosterländska framställning blef, såsom känt är, af riksdagsmajoriteten *afslagen*.»⁴⁰

När statliga åtgärder gentemot jordbruket jämfördes med åtgärder mot industrin, bortsett från livsmedelstullarna, framträdde ett statsfinansiellt perspektiv:

»Inkonsequent dermed, hafva regering och riksdag dock förut kunnat *skänka* (skrivelseförfattarens kursivering) landets jordegare, genom en första *afskrifning*, millioner kronor af jorden af gammalt åliggande *grundskatter*.

Då denna present uteslutande kommit de nuvarande innehafvarna af jordegendomarne tillgodo, i det att vid försäljning af jord, köparen nog hädanefter får betala densamma högre i mon af den afskrifna grundröntans kapitaliserade värde, och jordvärdet således kommer att höjas för den nya egaren, så är det starka tvifvel underkastadt, huruvida den med afskrifningen afsedda förbättringen i jordbrukarens ställning skall komma att vinnas, men det är alldeles otvifvelaktigt, att öfriga näringar genom ökade bevilningar, årligen få betala den genom grundskattelagstiftningen upstående minskningen af de ordinarie statsinkomsterna.

Då myndigheterna sålunda kunnat *skänka* (skrivelseförfattarens understrykning) så betydande belopp till jordbrukets upphjelpande, utan att gåfvans afsigt ens med sannolikhet står att vinna, så borde det väl icke kunna anses förmätet, om landets industriidkare inom *jernhanteringen skulle fordra*, att nästkommande riksdag anvisande tillräckliga medel till en *förlagsfond, derur de emot säkerhet af förlagsinteckningar, kunde få låna* (skrivelseförfattarens understrykning) emot billig ränta behöfliga förlagsmedel, för att till någon del åtminstone blifva qvitt sitt beroende af borgesmän och procentare, helst denna industri icke är betjenad af att söka sina förlagslån i bankerna på 3 månaders vaxlar med alla dess vådor för industriidkaren.»⁴¹

Skrivelsens undertecknare menade att ett sådant stöd, alltså billigare förlagsmedel, i kombination med skyddstullar, skulle leda till att det inhemska kapitalet sökte sig till, den för landet naturliga, järnförädlingsindustrin. Således ansågs ytterligare statsunderstöd utöver skyddstullarna erforderligt för denna industri. Därefter kom framställningen in på de icke önskvärda *konsekvenserna* av ett bristfälligt statsunderstöd genom för låga skyddstullar, vilket också berördes i andra skrivelser enligt ovan, nämligen *emigrationen* och *arbetslösheten*, men även den framväxande *socialismen*, vilken inte hittills berörts i någon skrivelse. Skrivelsen löd i detta avseende enligt följande:

»En förbättring af jernindustriens ställning med ofvan antydda medel, skulle tvifvelsutan i sin mon blifva en mäktig häfstång att rädda landets intelligente arbetare från *emigrationsfebern*, och på flerahanda sätt öka nationalförmögenheten, för att nu icke tala om den omständigheten, att större tillfällen till arbete för landets arbetare skulle ganska betydligt bidraga att qvåfva de *socialistiska rörelser*, hvilka äfven här i landet, i så oroväckande grad börjat göra sig gällande i *brist på tillräckligt och skäligt aflönadt arbete*.»⁴²

I ovanstående skrivelse från Elfdalen och Långö bruk förekom således främst två krav på statliga ingripanden i den ekonomiska utvecklingen. Det ena gällde tullskydd. Det andra gällde kapitaltillförsel. Om man bortser från den merkantilistiska traditionen, så föreföll särskilt det sista kravet överraskande modernt. Å ena sidan, om man ser till att utvecklingen föregåtts av en längre liberal period med relativt utvecklad frihandel, å andra sidan, om man betraktar kraven i relation til analysen av den ekonomiska utvecklingen. Beskrivningen av den ekonomiska utvecklingens yttersta konsekvenser visar, att skrivelsens undertecknare såg två utvecklingsdrag, vilka utgjorde beståndsdelar i den ekonomiska krisen.

Det ena utvecklingsdraget var att man befann sig i en cykliskt återkommande nedgångsperiod. Senast hade, enligt skrivelsen, en finansiell kris förekommit 1878.

Det andra utvecklingsdraget som observerades var en internationellt pågående industrialiseringsprocess. Denna process bestod av en strukturell omvandling av näringslivet och ekonomin. In-

dustrialiseringsprocessen var mer långsiktig än de konjunkturella finanskriserna. Den industriella tillväxten intensifierades dock under vissa perioder på 1870- och 1890-talen.

Mellan dessa båda drag i den ekonomiska utvecklingen förekom också, enligt skrivelsen, en viss växelverkan. Den strukturella omvandlingen ledde till överproduktionskriser. Överproduktionskriser ledde till att stora aktiebolag gick under. Detta var industrins och den strukturella omvandlingens bidrag till de finansiella kriserna. Det var detta som var själva industrialiseringsprocessens kris.

De finansiella kriser som uppstod därefter gjorde det svårt att mobilisera kapital. Detta var finanskapitalets bidrag till de industriella kriserna.

För järnmanufakturindustrin i Sverige var situationen den att överproduktionskriserna förekom utomlands och hotade marknaderna här. Samtidigt var det inte möjligt att mobilisera tillräckligt med kapital inom landets gränser under lågkonjunkturen.

Tullskydd och fonder var alltså lösningen på problemet. Ett annat förslag som förekom i andra skrivelser var att införa en exporttull på järn istället för importtull på färdiga produkter framställda utomlands av svenskt järn.

I flera av skrivelserna i kommitténs arkiv har man kunnat konstatera, att man inte uteslöt möjligheten att den mer hantverksbetonade produktionen skulle komma att vara det bestående och det som borde tullskyddas för att överleva krisen.

I föreliggande skrivelse rådde det ingen tvekan om att det var industrialiseringen av en näring som var den enda möjliga utvecklingen. Man ville skapa en storindustri med statligt ekonomiskt stöd och industritullskydd, d.v.s. en industripolitik.

Författaren anhåller dock avslutningsvis om kommitténs överseende med eventuellt förekommande vidlyftighet i skrivelsen. Rådet var ju att man skulle satsa mer offensivt på den industriella omvandlingen under en krisperiod.

I följande skrivelse från *Gunnebo bruks aktiebolag, Gunnebo och Werkeback*, framfördes ett krav vilket närmast liknade det krav på exportpremier som framfördes av Eskilstuna Jernmanufaktur Aktiebolag här ovan. Man krävde *höjd restitution* av tullen.

Denna skrivelse är dock främst av att intresse på grund att den bl.a. analyserade den internationella marknadssituationen sedd ur en annan synvinkel än den inhemska järnråvaruproducerande industrin. Skrivelsern som behandlade tullen på *råmaterial till trädspik, dragen tråd*, löd beträffande överproduktionen enligt följande:

”Vidare vill bolaget fästa uppmärksamhet därpå, att *järnindustrin i Sverige*, i likhet med andra länder, i hög grad *lider af öfverproduktion*, ett ondt, som tyvärr i de flesta fall ej kan afhjelpas genom *minskning af tillverkningen*, då derigenom *tillverkningskostnaden skulle öka* och samtidigt förmågan att kunna konkurrera skulle minskas. Denna öfverproduktion, hvarför inom eget land afsättningen saknas, der den, utan att kunna försäljas, skulle oskäligen nedbringa försäljningspriserna, *bör derför afledas ur landet* och säljas, i konkurrens med andra industriländers fabriker till sådant utland, som sjelf ej producerar.”⁴³

Det intressanta är således att skrivelsens författare framhöll, att massproduktionens villkor inom denna industri var ett faktum även i Sverige. Konkurrensvillkoren i övrigt, med avseende på produktionsprocessernas och råvarornas inverkan på priset, påminde om den situation som framhållits angående skinnberedningsindustrin ovan, liksom vad som också framhållits ifråga om andra utländska industrier och deras låga tillverkningskostnader. Det dyrare svenska järnet skulle man dock sälja utomlands. Något motsvarande förslag förekom ej beträffande skinn. Skrivelsen fortsätter:

»Den tid, då svenskt jern kan framställas lika billigt som *tyskt, belgiskt och engelskt jern*, synes vara ännu bra aflägsen, och är det en bekant sak, att jernfabriker, framställda af det dyrare svenska jernet, inom de flesta områden ej i *prisbillighet* kan täfla med de här nämnda ländernas tillverkningar.»⁴⁴

Kravet på åtgärder mot detta förhållande formulerades enligt följande:

»Derföre *bör* beredas åt den *svenska förädlingsindustrin* möjligheten, att, på samma gång den för det egna landets behov är till följd af tullarna hänvisad till svenskt jern, *kunna förädla*

utländskt järn för sådan export, der prisbillighet är ett oeftergiftligt villkor för försäljningarne, en export, som ej kan ifrågakomma, såsnart till fabrikatet svenskt järn skulle begagnas. Det bör därför inrymmas beträffande fabrikanter *rättighet att vid återutförsel i förädlad form njuta restitution af å det utländska jernet erlagd införseltull.*»⁴⁵

Beträffande restitution påpekades också, att sådan visserligen redan medgavs men att man önskade större lättnader. Enligt samma skrivelse framhölls vidare, att man sagt att varor av utländskt järn som exporterades var av mindre betydelse, men undertecknarna ansåg sig

» . . . böra fasthålla vid vårt anförande, att landets industri behöfver möjligheten att exportera, och äfven innan denna export kan baseras på uteslutande svenskt material, är den berättigad att beaktas och skyddas som svensk näring, ty ett ej ringa antal arbetare inom landet äro för sin utkomst deraf beroende.»⁴⁶

I ovanstående skrivelse begärdes alltså tullrestitution för tullbelagt utländskt järn som importerats för att bearbetas i Sverige och åter exporteras. Den påstådda anledningen var, att man för att konkurrera utomlands med vissa produkter var tvingad använda den billigaste möjliga råvaran, vilken inte kunde framställas inom landet. Den svenska råvaruproducerande industrin led, enligt skrivelsen, av överproduktion liksom den utländska. Detta förhållande kunde inte påverkas p.g.a att förändringar i produktionskalan ytterligare skulle försämra möjligheterna för den inhemska industrin. Den möjlighet som fanns var att dumpa och söka nya marknader, underförstått att det ändå inte skulle ha gått att finna avsättning inom landet under tullskydd för slutprodukten. Antagligen inte ens under en övergångsperiod, eftersom det var alltför stor skillnad mellan svenska och utländska priser och produktionsmetoder.

I *skrivelse nr 25* i arkivet uttrycktes en annan, näranog motsatt och ingalunda oomtvistad, uppfattning om den svenska järnhanterings framtid.

Enligt denna skrivelse skulle en *storindustri kunna utvecklas inom järn- och stålhanteringen i Sverige* som till och med inom en framtid skulle kunna konkurrera på den internationella marknaden. Planen, såsom det sammanfattningsvis framgick av skrivelsen, gick ut på att *expandera* den *inhemska marknaden*, för att denna skulle bli stor nog för att industrin skulle få avsättning för de kvantiteter järn som producerades med nya kapitalkrävande produktionsmetoder, vilka ännu inte fanns inom landet. Marknaden skulle expanderas genom ett kombinerat *tullskydd på tackjärn, räls och plåt m.m.* För att importera cokes och framställa cokes-tackjärn i konkurrens med engelska och tyska fabriker måste man nämligen investera i nya produktionsanläggningar för framställning av sådant tackjärn. Den svenska marknadens efterfrågan på de mängder järn som skulle komma att framställas i dessa anläggningar var för liten. Denna skulle dock kunna expanderas om man producerade räls och plåt för avsättning inom landet.

Dessa produkter måste också till att börja med tullskyddas i detta syfte. Det var visserligen dyrare att importera cokes till Sverige än att exportera svensk järnmalm till England eller Tyskland, vilket redan skedde, för att framställa järnet där. Dessa nackdelar framhölls dock delvis kunna uppvägas av fördelar i form av »billig kraft i våra vattenfall och ingalunda högre arbetslöner än utlandet.»⁴⁷

I skrivelsen framhölls också, att man trodde det vara möjligt att framställa träkolstackjärn som kunde konkurrera kvalitetsmässigt med det engelska cokes-tackjärnet som råvara för de mekaniska verkstäderna, trots att man från dessa framhållit motsatsen. Skrivelsens undertecknare menade, att det stod en outnyttjad produktionspotential i landets hyttor där man, om ett tullskydd infördes och produktionen upptogs, skulle få bevisa hur det i verkligheten förhöll sig med kvaliteten.

Enligt ovanstående skrivelse var således skälet till att man begärde tullskydd att det utländska järnet, som framställdes med cokes, d.v.s. genom en annan process än träkolsjärnet, var billigare per producerad kvantitet. Denna process var mer kapitalkrävande och mer storskalig än framställningen av träkolstackjärnet. Således behövdes som utgångspunkt, liksom utomlands, en större inhemsk marknad än vad som utgjordes av den dåvarande svenska marknaden. Tullskyddet behövdes för att skapa denna marknad och för att industrin skulle utvecklas.

I skrivelsen påvisades alltså att medvetande om att orsakerna till konkurrensen och prisförhållan-

dena på världsmarknaden delvis var rotade i de industriella produktionsmetodernas framväxt och omvandling.

Nästa skrivelse från en *metallbearbetande* industri kom från en tillverkare av *nyckelämnen*. Denna skrivelse har sitt intresse i att fabrikanter beskrev prisutvecklingen på nyckelämnen inom landet i konkurrens med utländska tillverkare sedan tillverkning hade påbörjats i industriell skala i Banke-ryd. De skäl som anfördes för tullskydd för denna industri var:

»... att före den tid av 12 år tillbaka då jag började denna i Sverige *nya industri* /eller att tillverka nyckelämnen medelst *maskiner/* införskrefs denna vara i ej obetydlig mängd från utlandet till högt pris af Svenska låsfabrikanter eller dessas kommissionärer ... Då min tillverkning sedemera utkom i handeln började de *utländska nyckelarne* gång efter annan att till *nedsätta priser* utbudas och har nu denna konkurrens gått så långt att jag måste sälja mitt fabrikat till halfva det pris som gällde för 12 år sedan.»⁴⁸

I skrivelsen framhölls också hur *produktionskostnaden* inom den svenska industrin blev *högre* jämfört med den utländska, eftersom *svenskt kvalitetsjärn* användes i produktionen.

De skäl, som anfördes i ovanstående skrivelse för tullskydd för nyckelämnen, var alltså, att det var den inhemska industrins etablering och mekanisering som direkt förorsakade den prisdumpande utländska konkurrensen. Några andra skäl till prissänkningarna uppgavs inte, såsom t.ex. en allmänt tilltagande internationell massproduktion och ett därav föranlett större prisfall utomlands eller att priset för 12 år sedan, då investeringsbeslutet fattades, var ovanligt högt. Den utländska massproduktionen angavs ju annars ofta som ett skäl till svår konkurrens. I detta fall, med en nyetablering, skulle ett sådant konstaterande i efterhand ha antytt ett felinvesteringsbeslut. Slutligen är det av vikt att konstatera, att nyckelämnen utgjorde råvara för nyckeltillverkarna, vilka knappast kunde ha intresse av höjda priser på råvarorna. Det är därför troligtvis viktigt, att utvecklingen för tullkommitén framställdes på ett sätt, så man kunde antaga att, om den inhemska nyckelämnesindustrin inte tullskyddades och följaktligen gick under i konkurrensen, så skulle detta, i alla fall på sikt, leda till prishöjningar.

Diverse nyetablerade industrier

Från en annan nyetablerad industri för tillverkning av *elektriska glödlampor* inkom en skrivelse, där *prisutvecklingen* också anfördes som skäl för ett bättre *tullskydd*. Argumentet var dock något annorlunda uppbyggt än i föregående skrivelse. Här anfördes kostnadsutvecklingen på produktionssidan som positiv för att påvisa framväxten av en *rationell produktion*, vilken kunde vara värd att skydda. Från 1885 till och med 1888 hade man lyckats sänka minutpriset till hälften. Från 5 kr till 2,5 kr.⁴⁹

Troligtvis menade denne fabrikör att man kunde fortsätta denna produktionskostnadsutveckling men med snävare marginaler och därför behövde skydd i ett visst skede av industrins utvecklingsprocess. Det sjunkande priset indikerade effektivisering av produktionen och behov av tullskydd.

Bland andra, som framhöll nyetablering som en motivering för ett tullskydd, var en skrivelse under tecknad av tre *hattfabrikanter*. Dessa skrev:

»På *senare åren* hafva ett par *större fabriker* anlagts inom landet i afsigt att på ett tidsenligt sätt drifva hattfabrikation men tillfölje af de *tyska fabrikernas försteg i arbetarnes vana och skicklighet m.m.* såväl som namn i handelsmarknaden, hafva dessa svenska fabriker ännu icke lyckats uppdrifva sin tillverkning så, att någon ränta eller vinst kunnat beredas aktieägarna eller förlagsgifvarna på deras utlagda kapital.»⁵⁰

I föreliggande skrivelse ville man således påvisa att det förekom vissa växtvärkssymtom för industrin i den svenska industrialiseringsprocessen. I Tyskland hade processen gått längre. Dessa problem, som marknadsetablering och yrkesskicklighet, ansåg man dock möjliga att övervinna med hjälp av ett förbättrat tullskydd.

Från *Ölands Cement AB* framhölls att *cementindustrin* var en relativt ny industri, att man haft sto-

ra motgångar bl.a. i konkurrens med England och Tyskland och att relativt *stora inhemska kapital* satsats i denna industri.⁵¹ Man krävde därför tullskydd.

Bortsett från skrivelsen från Ölands Cement AB framgick av de tre föregående, nyetablerade industrierna att man var klart medveten om att det var nödvändigt att rationalisera produktionen, öka produktiviteten och sänka styckekostnaden på produkterna för att överleva i konkurrensen med utlandet. Det var önskvärt att detta skedde under industritullskydd, men att detta inte var det enda botemedlet. I dessa fall var det inte frågan om att skydda äldre, hantverksmässiga produktionsmetoder mot industrialiseringens effekter. Det var frågan om industrialisering.

Snörmakerier och repslagerier

Exempel förekom dock där man klart utpekade den utländska industrialiseringen som orsaken till de fallande priserna och begärde skydd för den svenska hantverksproduktionen. Ett exempel, förutom de som nämnts i det föregående, gällde en skrivelse från sex *snörmakare i Göteborg*, vilken löd enligt nedan:

»... då omsättningen av dylika arbeten icke uti vårt land är af någon större betydighet, det *icke* för yrkesidkarne kan vara *lönande*, att genom *anskaffande af dyrbara maskiner*, söka öka tillverkningarnes mängd och deri täfla med *utlåndingen* helst denne, med *stor marknad* inom eget land icke lär underlåta, att med alla till buds stående medel, söka fortfarande behålla ett afsättningsområde uti vårt land, hvarest han nu snart sagt är ensam herrskare.»⁵²

Här framhölls alltså, som utgångspunkt, den inhemska marknadens storlek som en förutsättning för investeringar i maskinell utrustning.

Ett liknande resonemang fördes, enligt skrivelse nr 59, angående de svenska *repslagarnas* villkor, då det gällde tillverkningen av *tågvirke av cocos eller gräs och jernwire*. I denna skrivelse ansågs det som *omöjligt* att i Sverige driva yrket vare sig i *stor skala eller maskinmässigt*.⁵³

Snörmakarna kan således hänföras till en särskild kategori av företagare, vilka upptäckt den mekaniserade massproduktionen för massmarknader men som ändå såg det som en möjlig lösning att värna om den *hantverksmässiga* produktionen genom tullskydd. Till skillnad från de tre närmast föregående nyckelämnes-, glödlamps- och hattfabrikanterna så kan man säga, att det här var frågan om att kräva en hantverksskyddstull i stället för en industriskyddstull.

Skrivelser angående verkstadsindustrin och verkstadsindustrins produktion

Inom kategorin verkstadsindustri föreligger en skrivelse från *Munktells Mek, Werkstads Aktie Bolag* angående tull på, å ena sidan färdiga *maskiner* som *trösk-, qvarn- och sågverkslokomobiler* och, å andra sidan, diverse material för framställning av maskiner. Här förelåg en liknande situation som inom jernmanufakturindustrin eller den metallbearbetande industrin. Dels hade alltså tullarna höjts på vissa artiklar, bl.a. *metaller*, som ingick som *råvaror i produktionen*, men också på *varor som inverkade levnadsomkostnadshöjande* och i sista hand höjde arbetslönerna, vilket även påpekades i föreliggande skrivelse. Dels förekom det *ingen tull* på de *färdiga maskiner* som importerades.

Kostnaderna hade alltså höjts på produktionssidan. Samtidigt hade man på konsumtionssidan att räkna med ytterligare *fallande priser i konkurrens med utlandet*, i detta fall främst *England*. Produktionen från detta land uppgavs översvämma den öppna svenska marknaden med produkter från en *»högt uppdriven maskinindustri»* vilken påstods ha *stor avsättning* över hela världen och *ojämförligt överlägsna kapitaltillgångar*.⁵⁴

I denna skrivelse pekades således, som orsak till den överlägsna konkurrensen, dels på den *ekonomiska politiken* i Sverige, dels på förutsättningar för den engelska verkstadsindustrin. Vilket som var orsak och verkan beträffande produktionsstorlek, omsättningshastighet, marknadens storlek och kapitalmobilisering försökte skrivelsens undertecknare inte utreda. Faktum var dock i fallet med England, att man med avseende på flertalet av dessa faktorer, hade ett försprång genom den tidigare påbörjade industrialiseringsprocessen och den expansionistiska handels- och utrikespolitiken.

Ett liknande resonemang fördes av *smeder och vagnmakare* angående tull på *maskiner, redskap och verktyg*, vilka i en skrivelse från *Helsingborgs fabriks- och hantverksförening* framhöll önskvärdheten av att nämnda varor, samt deras olika beståndsdelar, belades med tull. Motiveringen var, liksom i föregående skrivelse, att *råmaterialen* redan var tullbelagda och att *livsmedel* nyligen hade tullbelagts. I denna skrivelse nämndes inget om mass- eller överproduktion som orsak till konkurrensen. Det som i detta fall tyder på att man uppfattade en pågående process är uttryckssättet i skrivelsen då man framhöll, att det var en tävlan som pågick mellan svenska och utländska producenter. Denna tävlan ansågs ha försvårats för de svenska producenterna genom den situation som nu hade uppkommit p.g.a. den dittills förda *tullpolitiken*.⁵⁵

Beträffande frågan om tull på *maskiner* förekom dock mothugg från andra fabrikanter gentemot ovan framhållna ståndpunkter. Mot införande av tull på maskiner vände sig givetvis de industrier, vilka använde maskiner i sin produktion men inte själva producerade varor, som var utsatta för konkurrens från tullfri maskinimport.

I en skrivelse som gemensamt inkom från fyra olika fabriker med mycket olika produkter, bl.a. Stockholms Vapenfabrik och Liljeholms Stearinfabrik, vände man sig mot en tull på maskiner med motiveringen att tillverkningen skulle fördyras. Beträffande de svenska mekaniska verksträdernas situation hävdades att dessa redan, åtminstone på hemmamarknaden, utvecklat en konkurrenskraft gentemot utlandet. Detta ansågs ha skett genom utveckling på "naturlig väg", vilket man ansåg vara en utveckling som borde få fortsätta. I skrivelsen påstods nämligen, att en tull på maskiner skulle leda till att den inhemska tillverkningen av varor fördyrades och därmed skulle hemmamarknadsindustrin subventionera utvecklandet av maskintillverkningen till en exportindustri. Ord stod alltså mot ord i frågan om konkurrensen på den inhemska marknaden. Att det i detta fall var frågan om mekaniserade industrier, väl medvetna om massproduktionens villkor, säger sig självt eftersom det var mot tullar på just maskiner man vände sig. De redan uppgjorda produktionskostnadskalkylerna skulle förstöras, genom att maskinerna fördyrades i inköp, om dessa tullbelades.

De skrivelser där tullen på maskiner, redskap och verktyg behandlades, var alltså av två slag. Den ena typen kom från producenter, de som önskade skyddstull. Den andra typen kom från den industri, i vilken berörda varor ingick som produktionsmedel. I denna skulle produktionen komma att fördyras om tullar infördes, varför man vände sig mot detta.

Företag för traktat

I närmast föregående skrivelse vände man sig också *mot tulltaxeförändringar* ur principiell synpunkt, då man sade det vara mot

»... representationens lagliga rätt att uti hvarje riksdag ändra tulltaxan och sålunda i industrien framkalla ett ruinerande osäkerhetstillstånd, som jäckar all beräkning.»⁵⁶

I stället efterlyste man så *långa traktat*, på så många varor som möjligt.

Tulltaxornas önskvärda stabilitet avhandlades även i *skrivelse nr 87*, vilken hade undertecknats av en *fabriksidkare*. Vilka produkter eller vilken industri skrivelsen i detta fall avsåg, framgick dessvärre inte. Således framgick det inte heller huruvida skrivelsens innehåll syftade på en insatsråvara eller en slutprodukt. Skrivelsen behandlar *tulltaxan* i allmänhet och löd angående *stabiliteten* enligt följande:

»Ett och annat misgrepp i tulltaxan är i regel af mindre skadlig inverkan för handel och industri, ja! för samhället i sin helhet, än taxans ändring hvarje riksdag, hvarigenom all möjlighet för individens sannolikhetsberäkningar tillintetgöres; *tulltraktater* hafva bl.a. det goda med sig, att delvis hindra alltför snabba växlingar i tulltaxan.»⁵⁷

Producentföreningar

I det följande behandlas motiveringarna till de krav angående tulltaxeförändringar som insändes från *föreningar*, företrädesvis *fabris- och hantverksföreningar*.

Dessa skrivelser kan uppdelas på två huvudtyper med avseende på de krav och de motiveringar som de innehöll. Först behandlas den grupp av skrivelser där argument framfördes angående tulltaxans inflytande på produktionskostnaderna. Flera av skrivelserna innehöll liknande argument och berörde bl.a. livsmedelstullarna.

I den andra gruppen av skrivelser, vilken behandlas därefter, framfördes enbart synpunkter på skyddstullarna. Omedelbart efter behandlingen av de olika skrivelserna från producentföreningar följer en redogörelse för resterande skrivelser från olika företag, vilka framförde argument i tullfrågan ur produktionskostnadssynvinkel. En del av dessa har redan behandlats under andra rubriker i det föregående.

Producentföreningar mot livsmedelstullar d.v.s mot jordbruksskyddstullar

Ett flertal fabriks- och hantverksföreningar vände sig emot tullar på livsmedel eller livsförnödenheter. *Ystads hantverksförening* ansåg enligt skrivelsen att:

»Så länge vi hafva de nu införda tullarne på *födoämnen och råvaror* kunna *inga detaljtullar*, de olika yrkena till förmån, i verkligheten *upphjelpa vår försvarade ställning* gentemot *främmande konkurrens*.»⁵⁸

Man avstod således från att kräva några skyddstullar som kompensation. Förklaringen kan ha varit att undertecknarna inte berördes av utländsk konkurrens. Samtidigt kan produktionen ha varit särskilt utsatt av spannmålstullarnas inverkan på produktionskostnaderna, t.ex. p.g.a. arbetsintensiva produktionsmetoder. Av skrivelsen framgår dock inte vilken typ av produktion som denna förening huvudsakligen företrädde. Några andra skäl, än de anförda, till att avstå från skyddstullar är svåra att se.

En skrivelse med ett liknande innehåll som det ovan citerade finns i komitténs arkiv insänt från *Kalmar stads fabriks- och handtverksförening* som inte vill

». . . yttra sig i detalj om eller föreslå påläggande eller borttagande af särskilda tullar, emedan detta lämpligare bör ske genom enskilda näringsidkare hvar i sin näring.

Föreningen vill endast framhålla det tydliga förhållandet, att Kalmar stads näringar i väsentlig mån äro baserade på *export*, och att således allt som ensidigt höjer *råvarornas* pris, minskar vår *konkurrensförmåga* med utlandet och skadar våra näringar. Till *råvaror* räknar föreningen *äfven lifsmedel*.»⁵⁹

Man krävde att:

». . . vilka tullar som än beslutas om färdiga arbetsprodukter, inga tullar må åsättas sådana artiklar, som i vår produktion ingå såsom råvaror.»⁶⁰

I ovanstående skrivelse framgår alltså att man var emot de införda livsmedelstullarna, samtidigt som man gav en annan motivering än i närmast föregående skrivelse till varför man avstod från att kräva kompensation i form av industriskyddstullar.

Landskrona handelsförening bestod, enligt vad som uppgavs i skrivelse nr 168, förutom av *köpmän*, till stor del av *industriidkare*, representanter för *maskin-, träförädlings-, bryggeri-, cokes- m.fl. industrier*. Föreningens åsikt var, enligt skrivelsen, följande:

». . . till en början att någon jemkning nedåt i nu pålagda tullar å *mjöl och spannmål* måtte ega rum, emedan en väsentlig höjning i brödprisen redan inträdt, hvilket ovillkorligen måste *försämra arbetarnes lefnadsvilkor*, då det icke varit möjligt för fabriksidkarne att i proportion med *lifsmedlens* prisstegring höja sina arbetares aflöning, tack vare en på snart sagt alla fabriksområden herskande heidlös konkurrens.»⁶¹

Man önskade således sänka spannmålstullar, eftersom spannmålstullarnas införande ansågs ha inverkat höjande på brödpriset. Produktionskostnaderna kunde däremot inte ha ökat proportionellt till följd därav, eftersom det påstods inte ha funnits utrymme för löneökningar motsvarande prisstegringen på livsmedel.

Skrivelsen motsäger inte den tidigare anförda skrivelsen från Eskilstuna Jernmanufaktur Aktiebolag, där det framhålls hur erfarenheten visat, att tullhöjningen på livsförnödenheter förorsakat produktionskostnadsökningar. Inriktningen på argumenten skilde sig något. Från Eskilstunaindustrin påstods allmänt att man inte kunde pressa lönerna lägre. I ovanstående skrivelse påstods att lönerna inte höjts i motsvarighet till tullarna.

I föreliggande skrivelse, från Landskrona handelsförening, fördes fortsättningsvis ett liknande, något konfunderande resonemang, som i ovan anförda skrivelse från Ystads hantverksförening, där man menade att inga kompenserande industriskyddstullar skulle hjälpa. Det var bara ett avskaffande av livsmedelstullar som kunde påverka utvecklingen (produktionskostnaden). Här framhåller man dock, märkligt nog, att de industrier som företräds är utsatta för utländsk konkurrens. Skrivelsen fortsatte nämligen enligt nedanstående formulering:

»Inom föreningen tycks det också vara blott en mening derom att denna konkurrens är en följd af det *allmänna tillståndet å världsmarknaden*, hvilket *ej korrigeras af några tullar.*»⁶²

Uppenbarligen såg man i detta fall utvecklingen på världsmarknaden, priskonkurrensen, de sjunkande priserna och i förlängningen industriell massproduktion som sjukdomens orsaker. Dessa kunde man inte angripa med prisreglerande mekanismer på efterfrågesidan som industriskyddstullar. Detta skulle enbart lindra symptomen, genom att utrymme skapades för prishöjningar på de svenska produkterna och försäljningsvolymen minskade. Däremot kunde utvecklingen påverkas på produktionskostnadssidan indirekt genom avveckling av jordbruksskyddstullarna genom deras inverkan på arbetslönerna.

Innehållet i ovanstående skrivelser kan sammanfattas så, att man menade att den svenska industris problem hade sina rötter i produktionen och handelns utveckling utom landets gränser. Mot denna utveckling kunde de företagna ekonomisk-politiska åtgärderna inte hjälpa. Man borde genast avbryta den väg man slagit in på genom att sluta införa skyddstullar och dessutom avveckla de man redan vidtagit, nämligen livsmedelstullarna.

Av det *ovanstående* har framgått att det bland föreningarna, liksom bland vissa företag, fanns ett *motstånd mot spannmålstullarna*. Även beträffande industriskyddstullarna förekom, liksom inom industrin, bland producentföreningarna olika åsikter.

Det förefaller som om en principiell ståndpunkt i tullfrågan oftare företrädde i skrivelserna från producentföreningarna än från företagen (Se även nedan). Producentföreningarna företrädde oftast flera branscher, medan företagen kunde inta en intresseståndpunkt för att enbart värna om den egna produktionen.

Här ovan har endast de producentföreningar med synpunkter på spannmålstullarna behandlats. *Nedan* följer en redogörelse för innehållet i skrivelserna från *övriga föreningar*. *Därefter* behandlas *företagsskrivelser* innehållande synpunkter på *livsmedelstullar*.

Producentföreningar för industriskyddstullar

Från *hantverksföreningen i Västerås* kom den första skrivelsen, där en motsatt uppfattning uttryckts om industriskyddstullarna till den som framfördes i skrivelsen från Ystads hantverksförening. Ett principuttalande från föreningen, efter det att man alltså framhållit att man ej var i stånd att uttala detaljerade förslag angående tulltaxan, gjordes enligt följande ordalag:

». . . att vårt lands näringar äro i stort behov av *skydd genom väl avpassade tullar* för sina goda fabrikat emot de till stor del mindre goda sådane, som tillföras oss från utlandet och undergräva vår inhemska industri.»⁶³

och

». . . att *alla varor och artiklar som kunna produceras inom landet* (alltså även de som ej är så fruktansvärt mycket bättre, min anm.) bör åtnjuta tullskydd . . . »⁶⁴

och vice versa.

Bakom denna principiella ståndpunkt för en skyddstullpolitik fanns således ingen annan uttaland motivering än det ofta anförda kvalitetsargumentet. D.v.s. att svenska varor var mycket bättre än utländska och därför borde skyddas mot att bli utkonkurrerade.

I det föregående har också påpekats, i samband med att tull på *maskiner, verktyg, och redskap*, behandlades, att *Helsingborgs fabriks- och handverksförening* uttalade sig för en skyddstull p.g.a att tullar redan införts på *råmaterial och livsmedel*.

Producentföreningar för industriskyddstullar och mot traktat

Förutom ovan citerade skrivelse nr 79 från hantverksföreningen i Västerås föreligger ytterligare en skrivelse från *Västerås handverksförening* avgiven något senare och med nr 315 i kommitténs arkiv. Enligt denna skrivelse vände man sig mot att ingå nya traktat av princip.

Här ovan har framgått, att det i två skrivelser uttrycktes ett önskemål att ingå nya traktat.

Den första kom från företaget som Liljeholmens stearinfabrik och Stockholms vapenfabrik samt ytterligare ett par företag, vilka undertecknat skrivelsen. Den andra skrivelserna var skrivelse nr 87 från ett okänt företag.

De motiveringar som anfördes för nya traktatuppgörelser var stabilitet och möjlighet att planera. I nedan berörda skrivelse vände man sig *mot traktat*, med vad man kallade *de stora kultur- och industriländerna*. Motiveringen lød:

»Denna vår åsikt grundas därpå, *dels* att hvarest någon förmån eller lättnad beviljas ett sådant lands införsel av varor, oafsedt att lika fördelar medgifvas vårt eget lands utförsel till dem, äro de på grund af sin *ofantligt öfverlägsna produktionsförmåga*, som i många hänseenden underlättas af *gynnsammare kapital- och klimatförhållande*, i stånd att till stor del fylla nästan alla våra behof med *billigare*, om och ofta sämre, *industriartiklar* än till hvad de här kunna frambringas, *dels* att traktater kunna af dem när som helst godtyckligt upphävas, handhafvas och förändras till fördel endast för dem sjelfve.

Häraf följer, i först nämnda afseende, att då något nämvärdt *utbyte af våra produkter gentemot dem icke kan existera*, måste kapitalbildningen och arbetstillgången blifva för oss mindre och ogynnsammare, samt, i senare hänseendet, att direkta, oförtänkta förluster kunna tillskyndas särskilde näringsgrenar och des utöfware utan möjlighet till rättelse.»⁶⁵

Föreliggande skrivelse innehöll en relativt omfattande redogörelse för vad man ansåg vara de bakomliggande orsakerna till de ekonomiska problemen för den svenska industrin under perioden. Den ger också en ny bakgrund till de två skrivelserna, där nya traktat förordades. Det framgår nämligen tydligare att traktaten enligt dessa skrivelser ansågs skydda mot den egna regeringens förändringar i tulltaxorna. Enligt föreliggande skrivelse från Västerås handverksförening gällde argument mot nya traktat ett hot som kom utifrån den utländska industrialiseringsprocessen. Detta tyder på att det i de två föregående fallen rörde sig om hemmamarknadsproducerande industrier, vilka i traktaten enbart såg en garanti för oförändrade importpriser på råvaror och maskiner. Anmärkningen i skrivelsen från bl.a. Liljeholmens stearinfabrik om att subventionera maskinindustrins export styrker också detta antagande.

Berörda hantverksföreningar i Västerås såg alltså den utländska dominansen som ett större hot än den skada som riksdagen kunde tillfoga denna industri genom tariffändringar. Det bör således ha rört sig om en exportindustridominerad hantverksförening. Andra stater kunde alltså ingå traktat och efterleva dessa, så länge det var gynnsamt för dem och bryta dem om handelsströmmarna svängde. Generellt var man också för tullskydd. I skrivelsen visas ett klart medvetande om den internationella industrialiseringsprocessen och Sveriges relativa eftersläpning.

Producentföreningar för industriskyddstullar

Nästa föreningsskrivelse kom från *Landskrona handverksförening*. I denna skrivelse gjordes ett principiellt uttalande för skyddstullar för svensk industri och hantverk. Ståndpunkten motiveras i

patriotiska tongångar, där man uttalade att konjunkturerna var dåliga och att produktionskostnaderna utomlands var lägre p.g.a. den stora konkurrensen och de lägre lönerna där. Skrivelsen löd:

»... har handtverksföreningen härstädes tagit i öfvervägande om på grund af de *tryckta förhållandena inom landets näringar och industri*, genom ett lämpligt tullskydd de inhemska näringarna skulle kunna upphjelpas och har föreningen funnit att under närvarande förhållanden enda sättet för näringarnas upphjelpande är att industrialster åsättes lämpligt tullskydd.

Då var *inhemska industri* numera nått en sådan *utveckling* och ståndpunkt att den *fullt kan mäta sig med utlandet* och i många afseenden öfverträffar densamma hvilket, på den nu afslutade utställningen i Köpenhamn, till glädje och stolthet för vårt älskade fosterland, synbarligen ådagalades, torde vi inom landet kunna producera och förse svenska folket med fullt ut lika goda varor, som den utländska marknaden kan erbjuda; men då *produktionskostnaden i de större kulturlanden* tillfölje den ofantligt *stora konkurrensen* och de *nedtryckta arbetslönerna*? (fråecknet bakom detta påstående har satts dit av tullkommitténs utredare) *ställer sig lägre än härstädes* kan utländingen under nuvarande här rådande tullsatser hembjuda oss sina varor till lägre pris än hvar till de här kunde produceras.»⁶⁶

Även marknadernas storlek ansågs således ha betydelse. Man påpekade att länderna och konkurrensen var större utomlands. Den svenska industrin påstods kunna producera rationellt och kvalitetsmässigt minst lika bra som den utländska. Denna utveckling ville man skulle fortgå. Den behövde dock tullskydd, eftersom den inte klarade den utländska priskonkurrensen. Erhöll man inte skydd mot de fallande priserna, skulle processen, enligt skrivelsen, komma att övergå i följande utveckling:

»Detta (*prisutvecklingen* i konkurrensförhållandet med utlandet; min anmärkning) visserligen *till men för industriidkaren* skulle möjligen kunna vara till gagn för den stora allmänheten, man då i betraktande tager, att, enligt vunnen erfarenhet då *utländska varor*, som i prisbillighet ställer sig fördelaktigare än de svenska, i de flesta fall äro af *sämre beskaffenhet* än det svenska fabrikket torde i verkligheten det något billigare priset icke i längden blifva till fördel för den konsumerande allmänheten utan tvärtom.

Och då dertill tages i beräkningen, att genom *minskad omsättning i svenska fabriker*, minskad förtjenst för arbetaren och minskad förmåga för industriidkaren härstädes att i längden hålla jemna steg med den utländska industrien, otvivelaktigt *skall blifva en följd*, torde det obestridligen blifva till fromma för hela landet och aflyfta det *allmänt rådande ekonomiska betrycket* om de inhemska *handtverkerierna* och *industriella anläggningarne* på lämpligt och rimligt sätt i någon mån skyddas mot den utländska konkurrensen.»⁶⁷

Processen skulle utan tullskydd alltså ha lett till ytterligare försämrade konkurrensförutsättningar för de svenska producenterna och på sikt till en nedgång för den industriella produktionen och sysselsättningen i sin helhet. Problemet med konkurrensen antydde också vara att de prisbilligare, massproducerade varorna av något sämre kvalitet efterfrågades i större utsträckning än de inhemska dyrare, men kvalitetsmässigt något bättre produkterna.

I följande skrivelse från *Norrköpings handtverksförening* påvisades att den utländska konkurrensen och de lägre priserna på utländska varor inte alltid berodde på industriell massproduktion. Tvärtom. Skrivelsen gällde importen av *segel- och bindgarn* från Ryssland. Den svenska industriella utvecklingen hade tydligen nått längre än den ryska inom denna bransch. Skrivelsen löd:

»Segel- och bindgarn. ... införas nu från Ryssland till nästan samma pris som ospunnen hampa, hvilket lär hafva sin grund deri, att tillverkningen af omförmålda slags garn i vissa trakter af *Ryssland* är en *hemslöjd hos allmogen* och därför på platsen betingar ett ytterst lågt pris. Under sådana förhållanden och då den svenske arbetarens lefnadskostnader ej tåla någon jemförelse med den ryska allmogens, blir, utan väl afvägt tullskydd, konkurrensen å vår sida omöjlig.»⁶⁸

Utvecklingen hade dock uppenbarligen inte nått så långt i Sverige att den svenska industrin kunde producera billigare garn med ökad produktivitet än rysk hemslöjd kunde med låga löner.

Argumentet för industriskyddstullar var alltså i detta fall konkurrens från utländsk hemslöjdsproduktion.

Sammanfattningsvis har det alltså varit möjligt att med utgångspunkt från synen på enbart livsmedels- eller både livsmedels- och råvarutullar urskilja följande fyra huvudståndpunkter i tullfrågan bland de skrivelser som insändes till kommittén från olika *producentföreningar*:

- 1) En grupp var *motståndare till tullar på livsförnödenheter och råvaror* därför att de inverdade fördyrande på produktionskostnadssidan. Samtidigt var man *emot industriskyddstullar* bl.a. därför att man ansåg att sådana inte kunde kompensera för de fördyrade produktionskostnaderna. Detta innebar således att det fanns en grupp som var *principiella motståndare* till skyddstullsystemets införande eftersom tullar på livsförnödenheter också utgjorde skyddstullar från jordbrukets sida sett.
- 2) Den andra gruppen hade samma utgångspunkt som den första. Livsmedels- och råvarutullar fördyrade produktionen. Man var motståndare till tullen av detta skäl. Jordbrukskyddstullarna kunde dock accepteras om industrin erhöll ett motsvarande tullskydd.
- 3) Den tredje gruppen utgjordes av de principiella förespråkarna för ett protektionistiskt system gentemot omvärlden. Man var alltså för alla former av skydd för svenska näringar.
- 4) Den fjärde gruppen uttryckte ingen uppfattning om spannmåls- eller råvarutullar överhuvud taget, men var förespråkare för *industriskyddstullar*. Motiveringarna till kraven på skyddstullar varierade mycket inom denna grupp.

Företagsskrivelser innehållande synpunkter på livsmedelstullarna

I det följande skall vi övergå till att redogöra för de återstående skrivelserna från olika *företag* vilka uttryckte synpunkter på livsmedelstullarna. Bland dessa förekom dels de som hade åsikter enbart om *livsmedelstullarna*, dels de som hade synpunkter på både *livsmedels- och råvarutullarna*, dels de som *dessutom* önskade *tullskydd av sin egen produktion*. Redan här ovan har ett par företag nämnts, vars företrädare i sina skrivelser framförde åsikter angående livsmedelstullarna. Bl.a. i *skrivelse nr 17* beträffande skofabrikation, i en skrivelse från *Eskilstuna Jernmanufaktur Aktiebolag* som tillverkade olika typer av saxar och knivar samt i en skrivelse från *Munktells Mek. Verkstad Aktie Bolag*, där levnadskostnadshöjande tullar nämndes.

Behandlas de resterande skrivelserna från olika företag såsom de föreligger i kronologisk ordning i kommittématerialet gällde den första skrivelsen tull på *ämnen för tändstickstillverkning*. Denna skrivelse, som hade fått nr 36, formulerades enligt följande:

». . . Dessa fabrikers existens hotas av en *ohejdad konkurrens* med utlandets fabriker, och komma nu nya tullar att läggas på de *råämnena*, de använda, och vilka de i fabriket utföra, så är utgången i längden gifven.

Redan de beslutade *spannmålstullarna* komma att ej oväsentligt *fördyra tillverkningen*, dels genom att arbetarnas *levnadskostnader* höjas, vilket i sin tur måste höja *arbetslönerna*. . .⁶⁹

I ovanstående skrivelse pekade man alltså på att fabrikenas existens hotades av tre ting, nämligen *utländsk konkurrens*, redan inför *tull på livsmedel* och därtill förväntad *tull på råvaror*. Hotet såg man således komma både från utbuds-/efterfrågesidan och produktionskostnadsutvecklingen.

Nästa skrivelse, skrivelse nr 70, från *Hammars Glasbruksaktiebolag* rörde tillverkningen av *glasbuteljer*. I denna skrivelse framhölls att många *glasbruk* redan var *nedlagda*. Både den *inhemska* och den *utländska konkurrensen* uppgavs vara hård. Samtidigt, påpekades det, var *konjunkturerna* dåliga.

Av ovannämnda anledningar var ett *tullskydd* önskvärt, framhöll man. Det befarades dock att *spannmålstullarna* skulle fördyra glasproduktionen ytterligare genom att höja levnadssomkostnaderna och arbetslönerna jämfört med utlandet och ytterligare minska konkurrensförmågan med utländskt glas.⁷⁰

Enligt berörda skrivelse skulle alltså en skyddstull för produktionen avlasta trycket av de omnämnda svårigheterna. Samtidigt befarade man att spannmålstullarna skulle försämra situationen. Inte heller i denna skrivelse påstod man dock att spannmålstullarna redan hade hunnit slå igenom på lönerna såsom framhållits av företrädare för »Eskilstunaindustrin», bl.a. Eskilstunas Jernmanufaktur Aktiebolag. Skrivelserna var undertecknade samma månad, varför livsmedelstullarna i båda fallen skulle ha haft lika lång tid att slå igenom på löne- och produktionskostnaderna.

Nästa företagsskrivelse, som berör spannmålstullar, har fått nr 271 i kommitténs arkiv, och undertecknats av *F.M Ahlström, Råppe & Bergnäs*. Denna skrivelse inriktade sig helt på *spannmålstullarnas avskaffande*. Av skrivelsen framgick dock inte vad företaget tillverkade. Skrivelsen, där ett försök gjordes att beräkna effekten av spannmålstullarnas inverkan på levnadskostnaderna löd delvis:

»Med anledning af mig tillståndt cirkulär rörande tullfrågan får jag för egen, och mina arbetares del vördsamt föreslå, att tull afskaffas å alla lefnadsförnödenheter, och i all synnerhet råg. Skälet för detta mitt utlåtande är, att jag *tillföljd af konkurrens ej kunnat höjdt arbetslönen* för mina arbetare, och de äro mycket missnöjda med s.k. nya systemet, hvilket till följd att dem med 7 å 8 personers hushåll får betala i tullskatt årligen cirka 35 kr. Arbetarnes förtjänst här går ej till öfver 400 kr årligen. Reflektionerna härvidlag gör sig sjelfva.»⁷¹

Någon presentation skedde inte i skrivelsen av vare sig beräkningens utgångspunkter eller dess utförande. Däremot refererades hur en arbetarhustru nyligen varit och beklagat sig över levnadskostnadernas utveckling. (Troligtvis i förhoppning om högre lön snarare än att få sin arbetsgivare att sända en skrivelse till tullkommittén).

Enligt skrivelsen uppgavs det alltså råda en obestämd konkurrens. Botemedlet var sänkta livsmedelstullar, trots att dessa ej kan ha höjt produktionskostnaderna eftersom arbetslönen, enligt skrivelsen, inte kunnat höjas. Slutsatsen måste bli den, att denne företagare i första hand sände skrivelsen å sina arbetares vägnar, eftersom dessa fick bära den påstådda ökningen i levnadskostnaderna.

För att om möjligt också skydda sig från fortsatta krav på löneökningar påstods avvecklingen av tull på livsmedel vara ett gemensamt intresse för företagaren och de anställda. Skrivelsen avslutades i antagoniska ordalag gentemot tullkommittén:

»Jag antar, att min och mina arbetares åsikt i tullfrågan, skiljer sig i alla väsentliga delar med ärade Tullkommittén. Men då jag blifvit uppfordrad — om jag förstår erhållna cirkuläret rätt, att yttra mig. — Beder och hoppas jag det ej lägges mig till last att jag yttrar mig i öfverensstämmelse med min, och mina arbetares åsigt.»⁷²

Ovanstående skrivelse var den första, där man såg problemet endast ur denna synvinkel och enbart berörde livsmedelstullarna. I andra fall där man framhöll lönekostnadsutvecklingen som ett problem, var det i kombination med andra svårigheter för företagen som kraven framställdes.

Den sista skrivelsen från företag som vände sig emot tullar på livsförnödenheter var en skrivelse från styrelsen för *Lindome Snickeriaktiebolag*, skrivelse nr 301 i tullkommitténs arkiv. I denna vände man sig dels mot tullar på *livsförnödenheter*, dels mot produktionskostnadshöjande *råvarutullar* på varor som inte tillverkades inom landet. I begreppet livsförnödenheter inkluderades dock inte livsmedel som producerades i Sverige.

Skrivelsen utgick från ett principiellt argument som var ovanligt förekommande i de skrivelser, där råvaror nämndes samtidigt som livsförnödenheter. Man betraktade i första hand livsmedlen som en slutprodukt härrörande ur jordbruksproduktionen snarare än en insatsvara i annan produktion. Följaktligen hade dessa varor samma rätt till tullskydd som andra produkter enligt den uttalade protektionistiska principen, nämligen att slå vakt om det nationella arbetet i förhållande till det utländska. De varor, för vilka tullfrihet förordades, var enligt skrivelsen följande:

»Synnerligast torde detta vara fallet med de råämnen hvilka äro oundgängligen nödiga för industriens behof, äfvensom åtskilliga *livsförnödenheter*, till hvilka senare torde få räknas *kaffe, the, socker m.m.*; i annat fall blifver tullen en motsats till hvad med densamma åsyftas, den blifver en orättvisa och ett betryck istället för ett skydd.»⁷³

Man solidariserade sig således i denna skrivelse med jordbruket då det gällde det principiella kravet på tullskydd. Beträffande kolliderande principer, som i fallet med järnindustrin, sade man sig, i samma skrivelse, ta ställning *för en skyddstull på importerad järnråvara* till förmån för den inhemska råvaruproduktionen.

Den egna importen av råvara gällde *fanér*, en produkt vilken, enligt skrivelsen, användes i stor omfattning av möbelsnickare i norra Halland. På denna vara hade *priset fyrdubblats* mellan den 1 juli 1888 och den 14 september 1889 samtidigt som varan var tullbelagd och man uppgav sig kämpa med *hårda konjunkturer*.

Det viktigaste för skrivelsens undertecknare var således att minska kostnaden för en råvara, som inte tillverkades i Sverige och som ökat drastiskt i pris, genom att kräva att tullen avskaffades på denna.

Sammanfattas de uppfattningar om spannmålstullarna som företrädde av, dels de företag som nämnts närmast ovan, dels de företag som nämnts i det föregående, dels föreningar vilka uttryckt en åsikt beträffande dessa, så kan man se följande mönster då det gäller de framförda kraven:

1) I flertalet skrivelser där tullkommittén gjordes uppmärksam på spannmåls- eller livsförnödenhetstullarnas levnadskostnads-, lönekostnads- eller produktionskostnadshöjande effekter skedde detta i samband med att man i första hand krävde råvarutullarnas avskaffande.

2) Endast i ett fall förekom kravet på livsmedelstullarnas avskaffande utan att något annat krav framfördes samtidigt på vare sig råvaru- eller skyddstull.

Troligtvis berodde ovanstående förhållande på att kostnadsökningarna på råvaror påverkade produktionskostnaderna omedelbart. Spannmålstullarnas inverkan på produktionskostnaderna var mer indirekt. Höjda spannmålspriser medförde ju inte automatiskt en lönehöjning.

Den första gruppen av ovanstående krav kan också jämföras med de skrivelser, där det enda kravet var råvarutullarnas avskaffande. Till dessa skillnader finns flera tänkbara förklaringar. En möjlig förklaring till att man enbart ställde krav angående råvarutullarna, var ett principiellt ställningstagande för skyddstullsystemet. Detta gjorde att man inte kunde kräva jordbruksskyddets avveckling. En annan förklaring kan ha varit att denna industri inte var lika arbetsintensiv och därför påverkades i större utsträckning av skatt på råvarorna än av skatt på arbetskraften. En tredje förklaring kan ha varit att man hade olika uppfattningar om livsmedelstullarnas inverkan på produktionskostnaderna.

Genomgången av ovanstående skrivelser utgör också exempel på att kraven på skyddstullarnas införande inte var allenarådande. I begreppet »skydd för det nationella arbetet» innefattades också ett viktigt krav från flera industrier på flera råvarutullars avskaffande.

Kemisk-tekniska industrier

Till tullkommittén inkom även ett par skrivelser från den *kemisk-tekniska industrin*, där olika motiveringar till den utländska konkurrensen och det begärda tullskyddet berördes. Till denna kategori hänförs i föreliggande genomgång även skrivelser från färgindustrin. De skrivelser från den kemisk-tekniska industrin, som behandlas här, är inte representativa, eftersom flertalet inte innehöll några motiveringar till varför man begärde tullskydd överhuvud taget. I stället förelåg skrivelser med långa och mycket detaljerade kvantitativa uppgifter beträffande de olika kemiska preparatens nuvarande samt begärda tullsats. Enligt kommitténs protokoll förekom det dock relativt omfattande, muntliga överläggningar med speciellt inkallade, sakkunniga representanter för denna industri. Dessa överläggningar protokollfördes också av kommittén. Diskussionsprotokollen var dock inte tillräckligt utförliga för att ge någon preciserad bild av hur det begärda tullskyddet motiverades, med hänsyn till de bakomliggande orsakerna till utvecklingen på världsmarknaden. Den fråga det gällde för tullkommittén att i detta sammanhang ta ställning till kan studeras i kommitténs betänkande. Kommittén skulle överväga att antingen införa skyddstull för den kemisk-tekniska industrins planerade produktion och utvidgning eller skydda den redan etablerade produktionen, inom t.ex. pappersindustrin, genom att inte införa berörda skyddstull. Den planerade produktionen inom den kemisk-tekniska industrin gällde varor, vilka utgjorde råvaror inom den etablerade, ofta exporterande industrin. En skyddstull på dessa varor skulle således ha ökat produktionskostnaderna och försämrat konkurrensvillkoren för exportindustrin.

I detta sammanhang inkallades också sakkunniga från pappersindustrin, vilken, enligt kommittén, var den största förbrukaren av kemikalier, för kommitténs hörande. Ett antal skrivelser anlände även från pappersindustrin till kommittén. Inte heller dessa skrivelser var av den karaktären att de innehöll några omfattande redogörelser för den utveckling, som hade lett fram till att man begärde tullskydd.

Den första i raden av de skrivelser från företrädare för den kemiska industrin som behandlas i föreliggande framställning är en av de skrivelser som inkom från *Skånska Superfosfat- och Svafvelsyrefabriksaktiebolaget*. Enligt denna mycket omfattande skrivelse på 46 sidor + 46-sidig bilaga anhöll man om tullskydd för att kunna *expandera produktionen till flera preparat*. Man framhöll, som orsak den svåra *konkurrensen från Tyskland och England* och den större svårigheten att få upp lönsamhet inom den svenska produktionen, den *mindre inhemska marknaden* för svenska produkter jämfört med marknaderna i ovan nämnda länder. Det större avsättningsområdet för de utländska fabriker som påstods innebära att dessa sålde i ton, medan svenska fabriker endast sålde i hundratals kilo. I skrivelsen pekade man vidare på, att den kemiska industrin var energikrävande i ungefär samma utsträckning som bergsbruket och att *energikostnaderna*, liksom *arbetskostnaderna*, blev *relativt sett billigare* för de utländska fabriker med *större produktion*. Arbetskostnaderna uppgavs vara relativt sett lägre i England »trots att arbetsprisen på man och dag är högre. . .»⁷⁴

I skrivelsen uppmärksammades också massproduktionens skalfördelar, då man framhöll, att de engelska »jettefabrikerna» med sina *billigare råvaruinköp* också hade *lägre kapitalkostnader* per såld enhet.

Syftet, som i föreliggande skrivelse framhölls med det begärda tullskyddet, var dels att skydda befintliga industrier, dels att »uppmana nya industrier». ⁷⁵ Något förvånande framhölls också, att inhemska tillverkade industrialster inte skulle komma att fördrivas av en måttlig tull, eftersom den inhemska konkurrensen skulle leda till att priserna hölls nere. Detta påstod man »torde ej behöva dragas i tvifvelsmål, helst erfarenheten redan visat detta hvad aluntullen beträffar.»⁷⁶ Som ytterligare stöd för ökat tullskydd framhölls att de svenska pappersfabrikanterna, som var de största förbrukarna av kemikalier i landet, i ett yttrande till förra riksdagens bevillningsutskott ej vänt sig emot en måttlig tull på blysocker, som ej tillverkades inom landet.

De industrier som skulle komma att beröras av de föreslagna tullarna konstaterades vara pappersmassa- och pappers-, tvål- och såp-, tändsticks-, färgeri- och glasindustri. I skrivelsen gick man också igenom vara för vara.

Det var här klart en fråga om att tullkommittén hade att ta ställning till huruvida man skulle prioritera framväxten av nya grenar av den kemiska industrins produktion, genom att tillgodose dess krav på tullskydd av produkter, som ännu inte producerades men vilka utgjorde en logisk förlängning på dess produktionskedja, eller om man skulle tillgodose flera redan etablerade industriers krav på att behålla tullfria, billiga råvaror.

Ytterligare en skrivelse inkom från *Skånska Superfosfat- och Svafvelsyrefabriksaktiebolaget*.⁷⁷ Av denna skrivelse framgick, att man ville gå i svaromål gentemot en, som man påstod, förekommande uppfattning om att det inte skulle vara nödvändigt med tull på superfosfat, eftersom företaget var så lönsamt. I skrivelsen framhöll man, med hänvisning till företagets revisionsberättelse, att den stora vinsten dock inte kunde härledas till företagets produktion av superfosfat. Vinsten härrörde i stället från handel med andra produkter, vilka ej tillverkades inom företaget. Handelsvinsten, snarare än produktionen, utgjorde således grundvalen för företagets verksamhet.

Av skrivelserna från *Skånska Superfosfat- och Svafvelsyrefabriksaktiebolaget* framgick, att man sökte tullskydd för, dels de produkter som redan tillverkades men som inte var lönsamma, dels produkter, vilka man kunde tänkas börja tillverka om en tull infördes. Kravet på tull motiverades med förkomsten av *utländsk konkurrens*, som uppgavs ha sina mer *gynnsamma förutsättningar i storskaliga produktionsanläggningar och marknader*.

Från *Stockholms Superfosfat Fabriks Aktiebolag* föreligger också en skrivelse i tullkommitténs arkiv. I denna krävdes att tullen på superfosfat sattes ännu högre än vad som hittills föreslagits av tullkommittén. Skälet för detta krav uppgav man vara att tullar dels redan var åsatta, dels väntades bli åsatta material som användes i produktionen av superfosfat. Dessutom uppgavs att livsmedelstullarna lett till att lönerna höjts för arbetarna, vilket ansågs fördriva produktionen. Det framhölls slutli-

gen, att den *utländska konkurrensen* skulle komma att *förrärras ytterligare*, om tullskyddet inte höjdes.⁷⁸

Således ville man enligt ovanstående skrivelse ha *kompensation* för de tullar, som redan hade införts på *andra produkter*, tullar vilka direkt eller indirekt ansågs fördyra företagets produktion. Någon annan motivering till kraven anfördes inte.

En skrivelse föreligger också från den kemiska industrin rörande tullen på *vattenglas*, *kemiskt ren salpetersyra* och *kemiskt ren saltsyra*. I denna skrivelse utpekades som orsak till kravet på tullskydd den utländska, i synnerhet den *tyska konkurrensen*. De tyska fabrikerna uppgavs *dominera världsmarknaden*, samtidigt som man hade tillgång till en *skyddad hemmamarknad*. Vidare uppgavs dessa fabriker producera ett *överskott*, vilket såldes i Sverige till ett pris som understeg den svenska tillverkningskostnaden. Beträffande *dumpningen* av vattenglas sade man:

»Särskilt i fråga om Wattenglas har det visat sig, att sedan veterligt blev att sådant i Sverige tillverkades, de Tyska fabrikanterna betydligt nedsatt priset, för att derigenom hindra och omöjliggöra uppkomsten af denna nya tillverkning härstädes.»⁷⁹

I ovanstående skrivelse, vilken inkom från *Sebastian Aktie Bolaget* hävdades således att syftet med den utländska dumpningen var att hindra andra fabrikers etablering på marknaden.

Även i nästa skrivelse, en skrivelse från *Skånska Ättiksfabriken* angående tull på *ättiksyra*, framhölls den *tyska konkurrensen* som ett argument för tull. Det uppgavs till och med att konkurrensen mellan de *tyska fabrikerna* pressat priset i sådan utsträckning att de själva *arbetade utan förtjänst*.

S. Barnekows Tekn. Kem. Laboratorium föreslog i en skrivelse att preparaten *smörfärg*, *ostfärg* och *ostlöpe* skulle tullbehandlas under en gemensam rubrik och att alla tre preparaten därmed skulle bli tullbelagda. Enligt tidigare beslut var smörfärg och ostfärg tullfria och behandlades under annan rubrik än ostlöpe. Ostlöpe behandlades som »Tekn. Kem. Preparater» medan de två andra preparaten behandlades som »Färger och Färgningsämnen, andra slag, ej specificerade». Skrivelsens förslag till tullbehandling motiverades bl.a. med avseende på:

»3) *grannländernas absoluta tullförsöksning* och på samma gång såsom någon motvigt mot kringspridandet af desammas *öfverproduktion* inom Sverige och

4) de talrika fabriker för tillverkning af mejeripreparater i Sverige, som under nämnda ogynnsamma förhållanden svårligen kunna motstå konkurrensen. . .⁸¹

Således framhölls i ovanstående skrivelse inte endast den utländska överproduktionens dumpande på den svenska marknaden utan även de protektionistiska åtgärder som vidtagits för att skydda de inhemska marknaderna i dessa länder som argument för tullskyddets utökande.

I en skrivelse angående *tryckfärg* från *Gust. Carlson och Co.s Tryckfärgs- och Valsmassefabr.* framhölls som skäl för tullskydd att *stora utländska färgfabriker »underbjöd* på den svenska marknaden.⁸²

En *lackfabrikör* från *Svenljunga* framhöll att det fanns mycket *större resurser, anläggningar och maskiner i utlandet*. Detta faktum inverkade hämmande och tryckande på den svenska fabrikanten med det låga tullskydd som förekom på lack.

I skrivelsen framhölls också tullskyddets sysselsättningsskapande effekter, då det påstods, att den *arbetsbrist* som förekom under långa tider på året och som i sin tur framvingade *imigrationen* till främmande länder delvis skulle kunna avhjälpas, om tullen på lack fördubblades.⁸³

Slutligen skall, i samband med skrivelserna från den kemiska och kemisk-tekniska industrin, en skrivelse angående de kemiska preparat, vilka användes inom tändsticksindustrin behandlas. Tändsticksindustrin nämns i en av de två skrivelserna från Skånska Superfosfat- och Svafvelsyreaktiebolaget, vilka citerats här ovan, liksom bl.a. pappersmassa- och pappersindustrin, som industrier, vilka skulle komma att beröras av de tullsatser som krävdes på kemiska preparat. Flera av de preparat, både i existerande och planerad tillverkning, som blivit föreslagna till tullbeläggande, dels i skrivelsen från Skånska Superfosfat- och Svafvelsyreaktiebolaget, dels i Riksdagsmotioner, utgjorde råvaror för tändstickstillverkningen.

I följande skrivelse från *Tändsticksfabriks Aktiebolaget Vulcan* i Göteborg framgår, att man klart vände sig *mot* de krav på tullskydd, som framställdes av Helsingborgs företaget *Skånska Superfosfat-*

och Svafvelsyreaktiebolaget. Kraven gällde kemiska produkter, som vid denna tidpunkt ännu inte var föremål för inhemsk tillverkning.

I denna skrivelse, nr 36, kritiserades en motion, i vilken motionären påstod sig ha konsulterat både vetenskapsmän och »praktiskt förfarne män» för att formulera förslaget till tullskydd. Dessa hade, enligt kritiken, inte i tillräcklig utsträckning tagit hänsyn till tändsticksindustrins förutsättningar. Motionären uppgavs också ha ett icke preciserat samröre med Skånska Superfosfatfabriken. Angående den föreslagna tullsatsen på *klorsyrade salter* (därav gällde det för tändsticksfabrikationen endast kalisalt) löd skrivelsen enligt följande:

»Att klorsyradt kali kan tillverkas inom landet — dock af importerade råmaterialer — vill jag ej bestrida, men att ingen fabrik inom landet — *ej heller* den af förslagsställarne tydligen noga kända *Skånska Superfosfatfabriken* i Helsingborg — är färdig att ens med en skyddstull af 15 öre pr kilogram *upptaga täfvlan med utlandets stora fabriker*, tror jag mig tryggt kunna påstå.

Tillverkningen af nämnde salt fordrar nemligen *en hel följd af kemiska fabriker*, der biprodukter från den ena utgör råvaran för den andra o.s.v.»⁸⁴

Man pekade alltså på de större produktionsenheterna och den längre produktionskedjan som förutsättningar för produktionen till konkurrenskraftiga priser. Dessa förelåg utomlands.

I fortsättningen pekade man på ett par andra skillnader i förutsättningarna för produktionen av kalisalt, vilka gav bl.a. *de engelska tillverkarna ett försprång*:

»Att för dessa fabriker billigt bränsle är ett bland livsvillkoren, tror jag mig kunna antaga, lik-som att svårigen någon plats inom landet finnes, som i nämnda hänseende kan täfla med dem, som exempelvis de engelska fabrikanterna valt för sina fabriker.»⁸⁵

Även i den föregående skrivelsen från Skånska Superfosfat framhölls den *energikrävande processen* inom den kemiska industrin. Man pekade dock i denna skrivelse på tillgången till vattenkraft i Sverige.

I föreliggande skrivelse från Vulcan framhölls också olägenheterna med förslagsställarens förslag till restitution för kalisalt och andra preparat. Detta förslag ansågs oacceptabelt. Avsnittet angående klorsyrade salter avslutades enligt följande:

»Att en med konstlade och för affären hindrande medel åstadkommen tillverkning inom landet af klorsyradt kali skulle vara af vikt för landets tändsticksfabriker, torde af dem sjelfva på det bestämdaste bestridas.»⁸⁶

Beträffande *fosfor* anklagades motionären, eller den som utarbetat förslaget, för att vara alltför dåligt insatt i förhållandena eftersom denne har antagit, att inga tändstickor innehållande vit fosfor exporterades från Sverige. Detta antagande framhölls vara felaktigt. Också ifråga om fosfor vände man sig i skrivelsen *emot ett restitutionsförfarande* samt framhöll energiåtgången som en orsak till den billigare utländska framställningen. Alltså förekom samma argument som i fråga om kalisalt.

Beträffande övriga preparat av vikt för tändsticksproduktionen behandlades dessa under rubriken *Kemiskt tekniska preparat, ej specificerade*. Angående denna kategori av tull framhölls följande:

». . . skulle deremot för vår *exportaffär* blifva en extra beskattning af 1.200 till 1.500 kronor per år, hvarom Ni lätt genom våra böcker kan öfvertyga Eder.

Att de ämnen af hithörande klass, hvilka vi använda, skulle kunna tillverkas lika billigt inom landet, betvivlar jag; skulle emellertid så vara fallet, behöfver man ju ej göra oss skattskyldiga till en fabrik som *möjligen kan komma att uppstå.*»⁸⁷

Som särskild rubrik på produkter för tändstickstillverkning upptogs också *lim* i skrivelsen. Här pekade man på att motionären troligtvis haft mindre limkokerier inom landet för ögonen då limtillverkningen påstått vara synnerligen enkel. Det lim som enligt skrivelsen erfordrades för tändsticks-tillverkningen ställde dock stora krav på jämnhet. Dessa krav uppgavs endast kunna uppfyllas av en av utlandets större fabriker samt på senare tid även en inhemsk fabrik. Bakom denna kunskap låg en-

ligt skrivelsen flerårig samlad erfarenhet. Den svenska limfabriken uppgavs klara sig bra i den utländska konkurrensen vid den givna tullsatsen. Skrivelsen fortsatte enligt nedanstående:

»Den produkt som åstadkommes af ofvannämnda mindre fabriker och limkokerier, är oanvändbar för oss, och tror jag det skulle vara en mycket tvifvelaktig fördel för vårt land, om man toge sig för att beskatta en exportindustri för att uppmuntra en fabrikation, som bedrivs på ett bakvänt sätt.»⁸⁸

Eftersom tändsticksindustrin, liksom flera industrier, från vilka skrivelser inkom (dessa behandlas dock inte i föreliggande undersökning, eftersom de inte krävde några skyddstullar), var en *exportindustri*, upptogs i skrivelsen *inget krav på en tullskyddad inhemsk marknad*. Konkurrensen med utländska producenter på den internationella marknaden uppgavs dock vara hotad, om nya tullar pålades» . . . de råämnena, de använda, och hvilka de i fabriken åter utföra. . .».⁸⁹

I skrivelsen framhölls också *spannmålstullarnas* levnads- och produktionskostnadshöjande inverkan liksom att *mjöl* uppgavs komma till användning som råvara direkt i produktionen. Således ett förhållande som inte helt var förbehållet den här icke behandlade livsmedelsindustrin. Beträffande mjölet som användes som råvara för fabrikationen beräknades tullhöjningen på livsmedel fördyra produktionen med 2 700 kronor årligen, då det var svårt att finna de erforderliga 60 000 kg svenskt mjöl av motsvarande kvalitet. Detta uppgavs vara helt omöjligt under år med sämre skördeväder.

Av det ovanstående antyds, att det endast var det importerade mjölet man ansåg fördyrat genom tullarna. Detta var alltså inte en självklarhet i de skrivelser eller i debatten om tullarna, där tullarna ansågs höja priset även på inhemska varor.

Skrivelsen, där det alltså framhölls att ett införande av, de av den kemiska industrin begärda, skyddstullarna skulle ha en förödande inverkan på tändsticksindustrins möjligheter att konkurrera på den internationella marknaden, på grund av den *utländska kemiska industrins överlägsna massproduktion* (vilket alltså gav lägre priser på importerade råvaror till tändsticksindustrin), avslutas enligt följande:

»Då tändsticksfabrikationen hittills varit en bland Sveriges viktigare exportindustrier — en enda af våra medelstora fabriker vore tillräcklig att fylla landets eget behov av tändstickor — och då denna industri sysselsätter ett mycket *stort antal arbetare*, lemnar *betydliga frakter* till våra jernvägar och fartyg, anseeliga *beställningar* till våra pappersbruk och lithografiska tryckerier etc., vore det underligt, om man genom hämmande tullar ville hjälpa till att döda en stor industri, som dock har fördelen att redan finnas till, för den ganska osäkra utsigten att derigenom skapa en ny industri.»⁹⁰

I ovanstående skrivelse var perspektivet alltså brett, såtillvida att man även framhöll följdverkningarna av investeringar i tändsticksindustrin på den industriella strukturen och sysselsättningen i övrigt. Dess effekter framhölls som ett argument för att tändsticksindustrin skulle gynnas framför den kemiska industrin. Någon jämförelse med motsvarande beräknade verkningar av satsningar på den kemiska industrins expansion låg inte i skrivelseförfattarens intresse att göra.

Textilindustrier

Från *textilindustrin* inkom endast ett fåtal skrivelser. Ett par av dessa berörde förhållanden inom spinneribranschen. Den första skrivelsen var en relativt kortfattad framställning rörande *linne- och hampgarn* från *Almedahls Fabriks Aktie Bolag* vari den *utländska överproduktionen och dumpandet* av denna på den svenska marknaden framhölls som orsak till den outhärdliga konkurrensen. Priserna påstods understiga tillverkningskostnaderna. Någon skillnad med avseende på mekaniseringsgrad eller skalstorlek antyddes dock inte i denna skrivelse som förklaring till de lägre priserna på utländska produkter på den svenska marknaden.⁹¹

Det är intressant att konstatera, att man i denna skrivelse, liksom i vissa andra skrivelser, enbart framhöll överproduktion och underbudande till priser understigande produktionskostnaderna som orsak till prisskillnaderna. I vissa andra skrivelser, som berörde andra industrier, menade man, att

produktionskostnaderna faktiskt var lägre. Således förekom i detta avseende två olika förklaringar. När man analyserar detta förhållande, bör man vara medveten om att förutsättningarna för de olika företagen att analysera situationen vid denna tidpunkt troligtvis var mycket olika. Produktionen expanderade ju, som bl.a. framgick av skrivelserna, mycket kraftigt inom vissa branscher p.g.a. tekniska förbättringar.

Liksom utvecklingen på produktionssidan ledde till överproduktion, sett ur vissa företagens synvinkel, ledde detta till att de samtida ekonomerna riktade sina blickar också mot problemet med efterfrågan. Både bland ekonomer och företagare fanns det således de, som i första hand riktade uppmärksamheten mot antingen produktionssidan eller efterfrågesidan eller i bästa fall båda.

Liksom de klassiska ekonomerna levde de citerade företagen under denna tid, då själva omvandlingsprocessen pågick, då produktionsprocessernas och produktionsmetodernas förändringar skedde, då utbudet p.g.a. bl.a. dessa förändringar för första gången drastiskt kom att överstiga efterfrågan, d.v.s. vad som tidigare, under den statiska produktionens och de statiska synsättens dagar, hade kallats behovet. Att utbudet inte längre skapade sin egen efterfrågan som under merkantilismens dagar blev uppenbart under den industriella massproduktionens begynnelsestid.

Nästa skrivelse var mer omfattande och beskrev förhållandena inom sin tillverkningsgren betydligt mer ingående än som var fallet i ovanstående framställning. Skrivelsen behandlade tullskyddet och tillverkningen av *ullgarn*.

Skrivelsen som undertecknats av, dels *Annebergs Spinneri*, dels *Borås Spinneri Aktiebolag*, inledes med konstaterandet att tillverkningen av bomullsgarn var bättre tullyskyddad än ullgarnstillverkningen. Detta var visserligen förhållandet i de flesta industrialiserade stater, påstods det i skrivelsen, men flera av de utländska fabrikenas uppgavs dock, i jämförelse med de svenska, ha så många andra fördelar, att de svenska fabrikanterna led större skada av ylleindustrins dåliga tullyskydd än sina utländska konkurrenter.

De faktorer man pekade på som orsak till att man kunde *producera billigare* i länder som *Tyskland och Frankrike*, men främst *Belgien*, var generationers *erfarenhet av storskalig yllefabrikation*, medan industrin i Sverige var ny och hade höga initialkostnader för stora anläggningar, samtidigt som man saknade tillgång till lika utbildad arbetskraft och lika erfarna företagare. Ifråga om *Belgien*, som uppgavs vara den främsta konkurrentnationen, framhölls ytterligare ett par skillnader som, i jämförelse med svenska förhållanden, skapade ett särskilt gynnsamt produktionsklimat för ylleindustrin. De faktorer man pekade på var avsaknaden av en "arbetarelag" i *Belgien*, vilket innebar, att man där kunde anställa *barn till lägre löner*, medan man inom den svenska industrin var hänvisad till vuxna arbetare med högre löner. Tillgången på arbetskraft i de större och mer industrialiserade *belgiska städerna* var en annan faktor av vikt för produktionskostnaden. Man pekade på *reservarbetskraftens* förekomst, vilket formulerades enligt följande:

»Derigenom att i Belgiens flesta städer alltid många fabriker finnas, behöfva fabrikanterna aldrig hålla ett större antal arbetare än ovillkorligen är nödvändigt, ty inträder den ena timman en vakans, så är platsen redan den andra timman ersatt genom en lika skicklig och billig arbetare.»⁹²

Helt annorlunda uppgavs det förhålla sig särskilt vid tre västgötska spinnerier, där man måste ha tre till fyra procent reservarbetare anställda för att undvika produktionsavbrott. I annat fall skulle man vara hänvisad till att vid varje tillfälle utbilda nya spinnstolsarbetare, vilket bedömdes som orimligt då detta tog cirka 6 månader.

En annan fördel som framhölls beträffande de belgiska spinnerierna var tillgången till *billig energi* i form av inhemskt *kol*. Kolpriserna antogs också stå i samband med ylleindustrins låga löner, då gruvorna låg i närheten av yllefabrikerna. Gruvarbetarnas löner påstods också sjunka genom detta förhållande och leda till lägre kolpriser. Den svenska industrin var hänvisad till sydsvenskt eller engelskt kol.

Billigare järnvägsfrakter, gynnsammare läge för export och *billigare råvara*, då ullen importerades direkt från "andra sidan atlanten", var andra fördelar som framhölls för de utländska producenterna. De svenska importörerna uppgavs också ha högre omlastningskostnader, då ullen togs hit via England och Tyskland.

Således utpekade man i förliggande skrivelse en rad faktorer som förklaring till att ullgarn faktiskt var billigare att producera utomlands. Av dessa faktorer var det ett flertal som synes ha berott på en mer långt gången och högre grad av industrialisering. I skrivelsen framhölls dock inte enbart lägre produktionskostnader som förklaring till lägre priser utan även *dumpning av överproduktion*. Man skrev att »utlänningen» sökte ». . . en marknad för sin överproduktion till rent af abnorma priser». ⁹³

Beträffande tullskyddet och den svenska ylleindustrins framtidsutsikter framhölls enligt skrivelsen slutligen följande:

»Så snart det vilja sig att fabrikerne här i landet gifva skälig vinst skola allt flera och flera nya sådana uppstå, de nuvarande bristerna ifråga om arbetarnas skicklighet och intelligens skola så småningom utjemnas och priserna skola såsom en följd häraf äfven nedgå hvarigenom fördyrandet af det färdiga fabrikatet så småningom kommer att bortfalla. Men *ändamålet med tullen*: att förskaffa landets innevånare *arbete och förtjenst* och derigenom framkalla en *ökad konsumtion*, vinnes hvarjemte Sverige också skall kunna ställa sig i ledet bland de *ofvannämnda länder* och *täfla med dem* på industrins fält.» ⁹⁴

I skrivelsen från tändsticksföretaget Vulcan, i det föregående, pekade man på de följdverkningar som en fortsatt satsning på tändsticksindustrin — genom att inte tullbelägga råvarorna för tändsticksframställningen — skulle ha på landets industriella och ekonomiska utveckling. Ullgarnsproducenten här ovan förde ett liknande resonemang och framhöll tullens sysselsättningsskapande och därmed efterfrågehöjande effekter. Således kunde de förväntade företagsekonomiska vinsterna i vissa skrivelser i första hand motiveras nationalekonomiskt. Tullens höjande inverkan på varupriset ansågs vara enbart en tillfällig effekt. Prisökningen skulle elimineras genom den industriella utveckling som tullskyddet samtidigt skulle tillåta. Tullen skulle motverka de negativa förutsättningarna för industrialiseringen.

I kontrast till ovanstående omfångsrika och beträffande perspektivet något vida framställning förelåg en kortfattad skrivelse från *Norrköpings fabriksförening*. Denna skrivelse kontrasterade mot föregående även med avseende på de framförda kraven, då det angående *ylle- och bomullsindustrierna* framhölls att fabriksföreningen:

»Ej ansett sig under nuvarande förhållanden böra påkalla någon *tillökning af* nu gällande *tullsatser* för utländska varualster af ifrågavarande industrier.» ⁹⁵

Någon motivering till denna ståndpunkt förekommer inte. Om man lämnar textilindustrin, kan man dock finna ytterligare en skrivelse där man framhöll, att man åtminstone med vissa förbehåll, var nöjd med gällande tullsatser.

Fönsterglasindustrier

Den åsyftade skrivelsen gällde tillverkning av *blåst fönsterglas*. Till skillnad från närmast föregående skrivelse motiverades här förslaget. Samtidigt angavs också förslagets förutsättningar. I skrivelsen, vilken insändes från *Sandö Glasbruk* i Hernösand, uppgavs inledningsvis att den *gällande tullen* på glasvaror utgjorde ett *tillräckligt skydd* för fönsterglasindustrin.

Som framgick av den i det föregående berörda skrivelsen från Skåndska Superfosfat- och Svavel-syrefabriksaktiebolaget var glasindustrin en av de industrigrenar, som påstods bli berörd av den kemiska industrins krav på skyddstullar. I skrivelsen från Sandö glasbruk var också ett av *förbehållen* att *tullen på soda inte höjas* avsevärt, om man skulle klara sig utan skyddstullar. Ett annat förbehåll var att *fönsterglasindustrin* måste vara modernt och *rationellt driven*.

Ovanstående skrivelse är av intresse av det skälet att den redogjorde för produktionsvillkoren i samband med industrialiseringsprocessen. Man begärde inte tullskydd med eftertryck utan målade snarast upp en negativ bild av den utveckling, som införandet av ett allmänt tullskydd för hela branschen skulle medföra.

Vad först beträffade fönsterglasindustrins utveckling påstods denna vara så långt framskriden att

det fanns *moderna fabriker inom landet*, vilka dels kunde producera för landets behov, dels kunde uthärda den utländska konkurrensen med vinst vid rådande tullsats. Skrivelsen löd:

»... ty erfarenheten har visat, att de bruk, som bedrifvas rationellt och följa med den framåtgående tiden samt någotsånär hafva tillgodosett sig *nutidens betydliga förbättringar*, kunna med skälig vinst uthärda konkurrensen.»⁹⁶

I skrivelsen antyddes som synes att det var frågan om en process med införande av ny teknik som pågick inom denna bransch. Detta förhållande styrks också av följande citat, samtidigt som de fabriker som inte klarade sig fick sina egenskaper preciserade:

»För dem deremot, som endera af tröghet eller oförstånd blindt fasthålla vid *gamla system* och arbetsmetoder, är *existensen hotad*, och detta factum återfinnar vår tid *inom nästan hvarje industri*.»⁹⁷

Införandet av en tull skulle skydda dessa olönsamma, icke rationella och omoderna fabriker samt öfvervältra problemen på de mer mekaniserade och rationellt skötta industrierna. Denna process beskrevs enligt nedanstående:

»... ett höjande af tullen derå (fönsterglas) skulle måhända — ja helt säkert — endast framkalla några förhastade fabriksanläggningar af icke fackmän, dertill frestade af en hög tull; vidare måste nog tagas med i beräkningen, att Norge har fri införsel hit; Öfverproduktion, som underminerar hvarje industri, skulle då vara att emotse inom en ingalunda aflägsen framtid. Derigenom skulle först ett oberäkneligt slumppris, gäckande hvarje sund prisberäkning, inträda, och derefter komme osäkerhet i affärerna samt oundviklig undergång för glasinsutrien, ty emot inhemsk öfverproduktion hjälper, som man vet, inget skydd.»⁹⁸

Av skrivelsens fortsättning framgår dock, att man kunde tänka sig en tull på fönsterglas öfverstigande ett format på 1/2 m². Det påstods gå en gräns mellan olika industriers anläggningskostnader och kunskaper vid just detta format. För att framställa dessa större format krävdes, enligt skrivelsen, storartade anläggningar och årtal av yrkesutbildning, för vilken producenten ansvarade.

Angående *tullsatsernas differentiering* löd skrivelsen enligt följande:

»Mig synes emellertid att om äfven tullsatsen kan anses jemförelsevis låg å rutor öfver 1/2 m²:s yta, så är den ock jemförelsevis mycket hög å dimensioner derunder och det ena kan derföre fullkomligt ersätta det andra. — En höjning öfverhufvud taget skulle icke blifva till gagn. Deremot, om man skulle tänka sig att förhållandena nödvändigt kräfvä en förändring af nuvarande tullsats, så anser jag att rättast vore, att skilja på dimensioner öfver och under 1/2 m²:s yta (der torde just gränsen böra vara) Genom ett sådant tillvägagående vunnas, att de redan nu *större anläggningarne och den större arbetsskickligheten finge mera uppmuntran*, och de öfrige — större eggelse att arbeta sig framåt och ej endast förblifva vid det gamla, hvar förutom företagsamheten funne ett verksamhetsfält der ännu mycket finnes att uträtta.»⁹⁹

Således kunde författaren till föreliggande skrivelse till sist tänka sig ett utökat tullskydd för de större fabrikena (tillverkare av större fönsterglas) och ett minskat tullskydd för de mindre företagen (tillverkare av mindre fönsterglas). Den egna produktionen skulle alltså enligt denna tanke komma att skyddas, medan mindre, inhemska konkurrenter skulle utsättas för starkare utländsk konkurrens och tvingas till konsolidering eller nedläggning.

Sammanfattningsvis kan man om ovanstående skrivelse säga, att den påvisar ett medvetande om förekomsten av en *strukturell omvandling inom branschen* och att man ansåg att flera av branschens problem härrörde ur denna omvandling, även om inte det berörde företaget just vid detta tillfälle påverkades av de negativa effekterna. Snarare såg man utvecklingen som positiv för det egna företaget. Utvecklingen skulle fortsätta i denna positiva inriktning också om de rådande tullsatserna bibehölls, men kunde påskyndas genom att tullskyddet minskades för de minst effektiva företagen och ökades för de större och mer rationella.

I det föregående har vi alltså konstaterat, att det förekom skrivelser från dels representanter för ylle- och bomullsindustrin, dels fönsterglasindustrin, i vilka man uppgav sig vara emot en generell tullhöjning på ifrågavarande produkter. Detta motstånd visade sig dock, åtminstone i det senare fallet, inte vara principiellt grundat.

Från *fönsterglasindustrin* förelåg ytterligare en skrivelse. I denna vände man sig emot ett ökat tullskydd gentemot den utländska konkurrensen. I skrivelsen framhölls att de *utländska producenterna var mer kapitalstarka och hade lägre tillverkningskostnader*.¹⁰⁰

Att döma av påståendena i närmast föregående skrivelse bör det i föreliggande fall ha rört sig om en både storleksmässigt mindre och en mindre produktiv producent, eftersom tullskydd önskades mot kapitalstarkare utländska producenter. Enligt föregående skrivelse fanns det ju också konkurrensdugliga industrier i Sverige, vilket borde ha inneburit att det erforderliga kapitalet trots allt fanns tillgängligt. Samtliga kapitalstarka producenter fanns alltså inte utomlands.

Även om det är möjligt att ifrågasätta riktigheten i påståendena i skrivelsen, framgår det i alla fall klart att man även i berörda skrivelse riktade uppmärksamheten mot de strukturella förhållandena, då man såg på kapitalstorlek och investeringar som skillnader, vilka kunde motivera ett ökat tullskydd.

Bland de skrivelser där åsikter uttrycktes om de bakomliggande orsakerna till konkurrensförhållandena och prisutvecklingen inom industrin, förelåg således två från fönsterglasindustrin. I dessa uttrycktes motsatta ståndpunkter beträffande behovet av tull.

Övriga industrier

Ytterligare ett par skrivelser, där tullskydd krävdes för tillverkningen, föreligger i kommittématerialet.

En fabriksrörelse för tillverkning av *mösskärmar* i Uddevalla utmålade den utländska *konkurrensen* som *illegitim*, eftersom *överproduktionen* realiserades på den svenska marknaden.¹⁰¹

Föreliggande genomgång av tullkommitténs arkivmaterial inleddes med att behandla ett par skrivelser från skoindustrin. I en av dessa framhölls den bristande kvaliteten på utländska produkter som ett skäl för införandet av tullar. Det antyddes dels att de svenska konsumenterna lurades av detta faktum, dels att det skulle vara en otillbörlig konkurrens mot den svenska tillverkaren, eftersom produkterna var förvillande lika, men den utländska såldes till ett lägre pris p.g.a. sin lägre tillverkningskostnad och lägre kvalitet. Flera liknande skrivelser förekom, som framgick av det föregående, också från andra branscher. Ytterligare två skrivelser kan avslutningsvis nämnas. Den ena inkom från en *färgfabrik* i Stockholm, i vilken framhölls, att *utländska fabrikat* var av *dålig kvalitet*.¹¹²

Den andra skrivelsen kom från en tillverkare av *papperstapeter och pappersbårder* i Norrköping. Enligt importörerna av *utländska tapeter* var, enligt skrivelsen, dessa tapeter av högre kvalitet än de svenska. Skrivelsens undertecknare ville dock framhålla raka motsatsen, eftersom de var *giftiga*. Orsaken var, att de utomlands fick framställas med tryckfärg som innehöll giftiga preparat, vilka enligt svensk lagstiftning var förbjudna i berörda mängder.¹⁰³

Noter till Bilaga 2

- 1 1888-1891 års tullkommittés arkiv (TA), Riksarkivet, Volym 3, Skrivelse nr 5 (odaterad)
- 2 Ibid.
- 3 Ibid.
- 4 Ibid.
- 5 TA, Volym 3, Skrivelse nr 17 (odaterad).
- 6 TA, Volym 3, Skrivelse nr 28, 16 sept. 1888.
- 7 TA, Volym 3, Skrivelse nr 41, 17 sept. 1888.
- 8 TA, Volym 3, Skrivelse nr 8, 15 aug. 1888.
- 9 Historisk statistik för Sverige, Statistiska översiktstabeller, Stockholm 1960, Tab. 248, s. 235.
- 10 Ibid. Tab. 245, s. 233.
- 11 Ibid. Tab. 158, s. 164.
- 12 Historisk statistik för Sverige del I. Stockholm 1955, Tab. B 16, s. 62.
- 13 Ibid.
- 14 TA, Volym 4, Skrivelse nr 130, 15 okt. 1888.
- 15 Ibid.
- 16 Ibid.
- 17 TA, Volym 3, Skrivelse nr 23, 14 sept. 1888.
- 18 Ibid.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid.
- 21 TA, Volym 3, Skrivelse nr 42, 5 okt. 1888.
- 22 Ibid.
- 23 Ibid.
- 24 TA, Volym 4, Skrivelse nr 173, 12 okt. 1888.
- 25 TA, Volym 4, Skrivelse nr 120, 14 okt. 1888.
- 26 Ibid.
- 27 TA, Volym 4, Skrivelse nr 85, 10 okt. 1888.
- 28 TA, Volym 5, Skrivelse nr 260, 29 nov. 1888.
- 29 TA, Volym 4, Skrivelse nr 169, 12 okt. 1888.
- 30 Ibid.
- 31 Ibid.
- 32 TA, Volym 4, Skrivelse nr 134, 12 okt. 1888.
- 33 TA, Volym 4, Skrivelse nr 135, 15 okt. 1888.
- 34 TA, Volym 5, Skrivelse nr 286, 1 sept. 1889.
- 35 Ibid.
- 36 Ibid.
- 37 Ibid.
- 38 Ibid.
- 39 Ibid.
- 40 Ibid.
- 41 Ibid.
- 42 Ibid.
- 43 TA, Volym 4, Skrivelse nr 84, 10 okt. 1888.
- 44 Ibid.
- 45 Ibid.
- 46 Ibid.
- 47 TA, Volym 3, Skrivelse nr 25, aug. 1888.
- 48 TA, Volym 5, Skrivelse nr 304, 7 sept. 1889.
- 49 TA, Volym 4, Skrivelse nr 74, 10 okt. 1888.
- 50 TA, Volym 4, Skrivelse nr 90, 10 okt. 1888.
- 51 TA, Volym 5, Skrivelse nr 363, 21 nov. 1890.

- 52 TA, Volym 4, Skrivelse nr 160, 9 okt. 1888.
- 53 TA, Volym 4, Skrivelse nr 59, 9 okt. 1888.
- 54 TA, Volym 4, Skrivelse nr 101, 13 okt. 1888.
- 55 TA, Volym 4, Skrivelse nr 159, 10 okt. 1888.
- 56 TA, Volym 5, Skrivelse nr 313, 14 sept. 1889.
- 57 TA, Volym 4, Skrivelse nr 87, 14 okt. 1888.
- 58 TA, Volym 4, Skrivelse nr 75, okt. 1888.
- 59 TA, Volym 4, Skrivelse nr 78, 10 sept. 1888.
- 60 Ibid.
- 61 TA, Volym 4, Skrivelse nr 168, 13 okt. 1888.
- 62 Ibid.
- 63 TA, Volym 4, Skrivelse nr 79, 9 okt. 1888.
- 64 Ibid.
- 65 TA, Volym 5, Skrivelse nr 315, 14 sept. 1889.
- 66 TA, Volym 4, Skrivelse nr 172, 13 okt. 1888.
- 67 Ibid.
- 68 TA, Volym 4, Skrivelse nr 174, 9 okt. 1888.
- 69 TA, Volym 3, Skrivelse nr 36, 15 nov. 1889.
- 70 TA, Volym 4, Skrivelse nr 70, 13 okt. 1888.
- 71 TA, Volym 5, Skrivelse nr 271, 16 juli 1889.
- 72 Ibid.
- 73 TA, Volym 5, Skrivelse nr 301, 12 sept. 1889.
- 74 TA, Volym 4, Skrivelse nr 177, 13 okt. 1888.
- 75 Ibid.
- 76 Ibid.
- 77 TA, Volym 5, Skrivelse nr 339, 18 sept. 1889.
- 78 TA, Volym 4, Skrivelse nr 179, 13 okt. 1888.
- 79 TA, Volym 4, Skrivelse nr 107, 13 okt. 1888.
- 80 TA, Volym 5, Skrivelse nr 310, 16 sept. 1889.
- 81 TA, Volym 3, Skrivelse nr 7, 20 aug. 1888.
- 82 TA, Volym 5, Skrivelse nr 325, 14 sept. 1889.
- 83 TA, Volym 5, Skrivelse nr 266, 18 juni 1889.
- 84 TA, Volym 3, Skrivelse nr 36 (odaterad).
- 85 Ibid.
- 86 Ibid.
- 87 Ibid.
- 88 Ibid.
- 89 Ibid.
- 90 Ibid.
- 91 TA, Volym 4, Skrivelse nr 95, 12 okt. 1888.
- 92 TA, Volym 4, Skrivelse nr 175, 10 okt. 1888.
- 93 Ibid.
- 94 Ibid.
- 95 TA, Volym 4, Skrivelse nr 58, 10 okt. 1888.
- 96 TA, Volym 3, Skrivelse nr 12, 31 aug. 1888.
- 97 Ibid.
- 98 Ibid.
- 99 Ibid.
- 100 TA, Volym 3, Skrivelse nr 43, sept. 1888.
- 101 TA, Volym 4, Skrivelse nr 51, 11 okt. 1888.
- 102 TA, Volym 4, Skrivelse nr 67, 1 okt. 1888.
- 103 TA, Volym 3, Skrivelse nr 11, 24 aug. 1888.

Acta Universitatis Upsaliensis
UPPSALA STUDIES IN ECONOMIC HISTORY

Editor: Bo Gustafsson

This series is a continuation of the *Ekonomisk-historiska studier*, in which vols. 1—9 were published in 1965—1973 by Esselte Studium, Stockholm.

Under its new title, the series is included in the publication group *Acta Universitatis Upsaliensis* and is distributed in the same way as the other series of that group.

10. Ragnhild Lundström, Alfred Nobel som internationell företagare. Den nobelska sprängämnesindustrin 1864—1886. 1974.
11. Göran Dyverfeldt, Norrbottensk sågverksindustri 1900—1925. AB Ytterfors-Munksund och dess föregångare. 1974.
12. Britta Jonell-Ericsson, Skinnare i Malung. Från hemarbete till fabriksindustri. 1975.
13. Karsten Lundequist, Socialhjälpstagande — utveckling och orsaker 1945—1965. Med en intensivundersökning av hjälptagandet i Uppsala. 1976.
14. Eskil Ekstedt, Utbildningsexpansionen. En studie över den högre utbildningens expansion och ekonomins strukturella omvandling i Sverige under efterkrigstiden. 1976.
15. Bertil Jakobsson, Företaget, kommunen och individen. En studie i relationerna mellan Söderfors bruk AB och Söderfors kommun och dess invånare 1895—1925. 1976.
16. Bo Gustafsson (utg.), Den offentliga sektorns expansion. Teori- och metodproblem. Bidrag från ett tvärvetenskapligt symposium i Uppsala 9—12 mars 1976 anordnat med stöd av Statens Råd för Samhällsforskning. 1977.
17. Alf Johansson, Den effektiva arbetstiden. Verkstäderna och arbetsintensitetens problem 1900—1920. 1977.
18. Maths Isacson, Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680—1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län. 1979.
19. Franklin Chinna Swamy Vivekananda, Unemployment in Karnataka, South India. 1979.
20. Lars Magnusson, Ty som ingenting angelägnare är än mina bönders censuration . . . — Godsekonomi i östra Mellansverige vid mitten av 1700-talet. 1980.
21. Howard Simson, The Social Origins of Afrikaner Fascism and its Apartheid Policy. 1980.
22. Anders Forsman, En teori om staten och de offentliga utgifterna. 1980.
23. Kurt Wickman, Makro-ekonomisk planering — orsaker och utveckling. 1980.
24. Jan-Erik Pettersson, Kristidsekonomi och företagsutveckling. Industrin i Uppsala län 1939—49. 1980.
25. Lars Magnusson, Kapitalbildning i Sverige 1750—1860: Godsen. 1983.
26. Mats Larsson, Arbete och lön vid Bredsjö bruk. En studie av löneprinciper och lönenivåer för olika yrkeskategorier vid Bredsjö bruk 1828—1905. 1986.
27. Bob Engelbertsson, Industrierbete i förindustriell arbetsmiljö. Sala gruva och silververk under 1800-talet. 1987.
28. Peter Gårestad, Industrialisering och beskattning i Sverige 1861—1914. 1987.